

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 10

МАРІУПОЛЬ – 2015

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Видання включено до міжнародних наукометричних баз

«Index Copernicus International» (Польща),
РІНЦ (Росія) та електронної бібліотеки Cyberleninka (Росія)

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 4, від 25.11.2015 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – д. е. н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д. ю. н. проф. М. О. Баймуратов, д. філол. н.,
проф. С. В. Безчотнікова, д. і. н., проф. В. М. Романцов,
д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш, д. е. н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к. мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. Т. О. Андреева, д. філос. н., проф. Ю. Л. Афанасьєв, д. філос. н., проф. В. А. Бітаєв, д. філос. н., проф. Братерська–Дронь, д. філос. н., проф. Н. М. Ємельянова, д. філос. н., проф. Л. Т. Левчук, д. філос. н., проф. В. А. Личковах, д. філос. н., проф. В. І. Лубський, д. філос. н., проф. Т. С. Оленіч, д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., проф. М. М. Черенков, к. пед. н., проф. В. Г. Виткалов, д. культурології, проф. П. Е. Герчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. культурології, проф. І. В. Петрова, д. і. н., проф. О. В. Стяжкіна, д. соц. н., ст. співроб. Л. Д. Бевзенко, д. соц. н., проф. Б. В. Слющинський, д. соц. н., проф. В. І. Судаков, д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н. М. Цимбалюк, д. соц. н., ст. співроб. Г. І. Чепурко, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: visnyk.mdu.cultura@ukr.net
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015 © МДУ, 2015

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Вергун Д. В. ГЕНЕЗА КОНЦЕПТУ «ІМІДЖ ЛЮДИНИ» В МЕЖАХ ДОМОДЕРНОЇ ТА МОДЕРНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	7
Барна Н. В. ПОЛІТИЧНИЙ АВАНГАРД І МИСТЕЦТВО	14
Ємельянова Н. М. ФІЛОСОФІЯ ЧАСУ	21
Воропаєва Т. С. СПЕЦИФІКА УЯВЛЕНЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР (1993–2015 pp.)	31
Кириленко К. М. ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	45

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Афанасьєв Ю. Л. РЕЛІГІЯ ТА МИСТЕЦТВО: ХАРАКТЕР ВІДНОСИН І ВЗАЄМОДІЙ	52
Батичко Г. І. ХУДОЖНИКИ МАРИУПОЛЯ В МИСТЕЦЬКИХ ОБ'ЄДНАННЯХ (1)	57
Добіна Т. Г. ІСТОРІОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО	67
Виткалов С. В., Виткалов В. Г. МЕТОДИЧНІ ОРГАНИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	75
Волинець В. О. СУБКУЛЬТУРА ВІРТУАЛЬНОГО СПІВТОВАРИСТВА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ	81
Воронік Д. С. КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ «РОБІТНИКА» В ПЛАКАТНОМУ МИСТЕЦТВІ СРСР В 1920–1930-Х РР.	89
Кудлай В. О. ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	97
Манякіна О. С. РЕЛІГІЙНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я	104
Нікольченко Ю. М., Кочина Ю. М. ДІЛОВОДСТВО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНЩИНИ В 1649–1658 РОКАХ	111
Оніщенко І. Г. СУЧАСНИЙ СВІТОВИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	121

Орехова С. Є. ЮВІЛЕЙ ПОШТОВИХ МАРОК-ГРОШЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ОСОБЛИВОСТІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ)	129
Петрова І. В. РОЗВАЖАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ	140
Совгира Т. І. ТЕХНОЛОГІЯ ВИРОБНИЦТВА ТВОРІВ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ ЕСТРАДИ	148
Стахієва Н. В. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В. М. ПЕРЕТЦА	154
Яковлев О. В. ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ: CULTURAL HERITAGE PROJECTS	161
СОЦІОЛОГІЯ	
Мазіна Н. Є. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	169
Скок Н. С. СТАНОВЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА МАРІУПОЛЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОЧИМА МЕШКАНЦІВ	178
Слющинський Б. В. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОСТІ	185
РЕЦЕНЗІЇ	
Сабадаш Ю. С. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ: МОЛЧАНОВА Т. О. МИСТЕЦТВО ПІАНІСТА-КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА У КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА: МОНОГРАФІЯ. – ЛЬВІВ: ЛІГА ПРЕС, 2015. – 558 С.	197
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
БАТИЧКО Г. І. КОНФЕРЕНЦІЯ – 2015: НОВИЙ ДИСКУРС ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ	201
Нікольченко Ю. М., Орехова С. Є. КРУГЛИЙ СТІЛ, ПРИСВЯЧЕНИЙ 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХЕОЛОГА, ІСТОРИКА, КРАСЗНАВЦЯ І МУЗЕСЗНАВЦЯ, ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК І.К. СВІШНІКОВА	203
НАУКОВІ ЗДОБУТКИ КАФЕДРИ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	207
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	208
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	210
КНИЖКОВА ПОЛІЦЯ	215

CONTENTS

PHILOSOPHY

Vergun D. GENESIS OF IMAGE OF HUMAN BEING WITHIN THE PRE-MODERN AND MODERN PHILOSOPHICAL TRADITION	7
Barna N. POLITICAL AND ART AVANGARD	14
Yemelyanova N. THE PHILOSOPHY OF TIME	21
Voropayeva T. SPECIFICITY OF REPRESENTATION OF CITIZENS OF UKRAINE ON THE MODERN UKRAINIAN NATIONAL IDEA: VALUE DIMENSION (1993–2015)	31
Kyrylenko K. INNOVATIVE CULTURE IN THE THEORY OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY	45

CULTURE STUDIES

Afanasyev Y. RELIGION AND ART: THE RELATIONSHIP AND INTERACTIONS	52
Batycho G. ARTISTS OF MARIUPOL IN ARTISTIC ASSOCIATIONS (1)	57
Dobina T. THE HISTORIOSOPHICAL VIEW ON RETHINKING CREATIVE HERITAGE OF BORYS LYATOSHYNSKY	67
Vitkalov S., Vitkalov V. METHODS BODIES OF AREAS UNDER IMPLEMENTATION OF CULTURE LOCAL GOVERNMENT REFORM CONCEPTS AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF GOVERNMENT IN UKRAINE	75
Volynets V. SUBCULTURE VIRTUAL COMMUNITY: THE CONCEPT AND FEATURES	81
Voronik D. THE VISUAL DESIGN OF «THEWORKER» IN THE SOVIET POLITICAL POSTER IN 1920–1930'S.	89
Kudlay V. INDIVIDUAL DIGITAL LITERACY IN THE CONTEXT OF INFORMATION SOCIETY DEVELOPMENT	97
Manyakina E. RELIGIOUS PRINCIPLES SOCIAL LIFE OF GERMAN COLONISTS OF NORTH PRIAZOV'JA	104
Nikolchenko Y. , Kochina Y. FOREIGN POLICY DOCUMENTATION OF HET'MANSHCHINA (1649–1658)	111
Onishchenko I. THE MODERN WORLD EDUCATIONAL SPACE: TRENDS	121

Orehova S. ANNIVERSARY POSTAGE «STAMPS-STEPS» UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC (ESPECIALLY MONETARY POLICY)	129
Petrova I. ENTERTAINMENT COMPLEX IN MODERN UKRAINE: THE PROBLEM OF TYPOLOGY	140
Sovgyra T. THE TECHNOLOGY OF THE PRODUCTION PROCESS COMPOSITIONS OF TELEVISION VARIETY	148
Stakhiyeva N. THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PRACTICE OF V. N. PERETZ	154
Yakovlev O. FORMATION OF UKRAINE CULTURAL HERITAGE INFORMATION ENVIRONMENT: CULTURAL HERITAGE PROJECTS	161

SOCIOLOGY

Mazina N. SOCIAL CAPITAL AS RESOURCE OF SOCIO-ECONOMIC ADAPTATION OF FORCE MIGRANTS	169
Skok N. FORMATION SOCIO SPACE MARIUPOL CITY: PROBLEMS AND PROSPECTS OPINION BY RESIDENTS	178
Slyuschynskyi B. THE INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A SOCIAL PHENOMENON: FROM THE PAST TO THE PRESENT	185

REVIEWS

Sabadash J. MOLCHANOVA T.O. THE ART OF THE PIANIST-CONCERTMASTER IN THE CULTURE-HISTORICAL CONTEXT: HISTORY, THEORY, PRACTICE: MONOGRAPH. – LVIV: LIGAPRESS, 2015. – 558 P.	197
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

Batycho G. CONFERENCE – 2015: NEW DISCOURSE OF INFORMATION AND CULTURAL ISSUES	201
Nikolchenko Y., Orehova S. A ROUND TABLE DEDICATED TO THE 100TH ANNIVERSARY FROM THE BIRTH OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN ARCHAEOLOGIST, HISTORIAN, ETHNOGRAPHER AND MOESSAUR, DOCTOR OF HISTORICAL SCIENCES I.K. SVESHNIKOV	203
SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS OF THE CHAIR OF CULTURE STUDY AND INFORMATION ACTIVITY	207
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	208
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	210
BOOK SHELF	215

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.311:159.954:172

Д. В. Вергун

ГЕНЕЗА КОНЦЕПТУ «ІМІДЖ ЛЮДИНИ» В МЕЖАХ ДОМОДЕРНОЇ ТА МОДЕРНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Досліджується концепт іміджу людини з точки зору його філософського осмислення. Дефініція поняття обумовлюється історико-філософською ретроспективою: від теоретизувань щодо образу ідеальної людини до практичного визначення її в сучасній філософії. Тому проблема іміджу та його генези розглядається в контексті змін образу людини, пов'язаних з особливостями відповідної культурно-історичної епохи, соціальних поведінкових стандартів, суспільних етичних та моральних норм, філософських вчень, естетичних смаків тощо. Доводиться, що між цими явищами в усі часи існує взаємозв'язок та відбувається кореляція змісту образу людини щодо суспільних процесів та соціальних норм.

Ключові слова: імідж, образ людини, культура міжособистісних стосунків, соціальна норма, соціальний стандарт, соціальний статус.

Термін «імідж» вперше з'явився у 1806 р. в словнику Ноя Вебстера, американського лексикографа й мовознавця, творця «Американського словника англійської мови». Згідно тлумачення Вебстера, імідж – це штучна імітація або піднесення зовнішньої форми певного об'єкта та, особливо, особи. Це визначення доповнюється новими дефініціями, згідно вимог часу й набуває наступного звучання в сучасній транскрипції: імідж є мисленнєвим уявленням про людину, товар або інститут, що цілеспрямовано формується в масовій свідомості за допомогою публіситі, реклами або пропаганди [3].

Поняття іміджу виникає у новоевропейській культурі, проте вже з найдавніших часів люди намагались обґрунтувати необхідність тактовності, чемності та поваги як головних атрибутивних характеристик образу гідної людини. Таким чином, поняття іміджу іманентно присутнє в понятті образу людини, яке історично формувалось з найдавніших часів та було важливою складовою осмислення проблеми сутності людини.

Проблематика філософського аналізу концепту «імідж людини» у його історичному розвитку простежується вже у класичних філософських творах епохи Відродження Джованні Піко делла Мірандола, Марсіліо Фічіно, Лоренцо Валла, Л.-Б. Альберті, Данте Алігьєрі, Леонардо да Вінчі. Н. Макіавелі уперше аналізує проблему іміджа людини не лише у естетичному та загально філософському, але й у прикладному політичному контексті, відкриваючи перспективу осмисленого формування іміджей із метою маніпулювання суспільним сприйняттям та суспільною думкою. У філософії Просвітництва, де розвивається концепція людини як «чистого аркуша», *tabula rasa*, у творах Ж. Ж. Руссо та його послідовників творення іміджу людини набуває особливо гнучких форм, вироблення яких цілком залежить соціальних умов даної епохи. Глибокої розробки проблему сприйняття людини було здійснено у німецькій класичній філософії, зокрема, у творах Г.В.Ф. Гегеля.

У філософській думці ХІХ–ХХ ст. концепт «іміджу людини» зазнає змін,

пов'язаних із становленням наукової соціології та психоаналізу. Поняття «імідж» використовується при дослідженні таких проблем як соціальної стратифікації, статусних груп, самоідентифікації та ін. Відкриваються психологічні механізми формування та сприйнятті іміджу людини, зокрема, засновані на концепції підсвідомості (З. Фрейд, К. Юнг та ін.). Започаткована Н. Макіавелі лінія соціально-політичного виміру іміджу людини знаходить свого розвитку у роботах Г. Лебона та С. Московічі.

На сучасному етапі аналіз концепту іміджу людини здійснюється у рамках іміджології, як самостійної дисципліни. Знання про імідж людини має водночас науковий і практичний аспект, що обумовлює переважно емпіричну та практичну спрямованість його аналізу. Теоретичні узагальнення щодо розвитку концепту іміджу людини у культурно-гуманітарному та філософському вимірах зроблені, зокрема, у роботах М. Фазерстоуна, К. Болдуїна, М. Коуна, Р. Шустермана, Г. Почепцова, О. Панасюка, Т. Грінберга, О. Згуладзе, В. Шепеля та ін. Серед досліджуваних напрямів є проблеми інтерсуб'єктної взаємодії, створення політичного іміджу, гендерні аспекти соціального сприйняття іміджу людини у суспільстві. Осмислення іміджу людини як засіб її репрезентації у культурі надається Р. Барном, Ж. Ле Гоффом, М. Бахтіним, О. Гуревичем, О. Лосєвим, І. Биховською, Л. Черною, С. Мінцем.

Метою даної роботи є дослідження в історико-культурній площині генези концепту «імідж» та виявлення його взаємозв'язку з такими явищами, як культура епохи, філософські ідеї, суспільна норма, поведінкові стандарти, етико-моральні вимоги, естетичні смаки тощо; надати обрис щодо історико-культурної типологізації іміджу людини.

Опанування людиною теоретичного способу ставлення до дійсності посилило тенденцію етизації в розумінні людської сутності. Імідж людини в культурі античності базувався на культурі гармонії, досконалого тіла, військової вправності та класовій сегрегації. Ці вимоги досконалості знайшли своє відображення в концепції калокагії – центральному принципі давньогрецької естетики, яким позначали гармонію зовнішнього та внутрішнього, фізичної сили, краси і добра як умови людської досконалості. Аристотель стверджував, що модель поведінки істинного аристократа вимагає, крім традиційних військових чеснот, ще й стриманості, поваги, чемності, почуття власної гідності, гордості. Ці чесноти він узагальнив та систематизував у власному етичному вченні про «золоту середину», підкоривши логічним вимогам розуму [1]. Він же вперше формулює класово-стратифікаційний підхід для аналізу культури людських стосунків, сутність якого полягала у виокремленні переважно двох моральних культур – народної та елітарної, аристократичної. В межах такого підходу морально-етична система цінностей нижчих класів визнавалася квазікультурою, знецінювалась, тоді як елітарна була зразком соціально прийнятної поведінки і спілкування. Лише аристократ міг дозволити собі відвертість у стосунках, відкрито висловлювати свою приязнь або ненависть, ніколи не пробачати образ. Важливою чеснотою аристократа вважалось почуття гумору, адже така людина – завжди бажаний співрозмовник, вмє дотепно пожартувати й сприйняти гумор інших, тоді як іронія і сарказм вважалися неприпустимими у спілкуванні [5, с. 25]. Можна стверджувати, що складається достатньо стійкий імідж античного аристократа, який містить ряд обов'язкових умов та жорстких етичних вимог. Образи представників нижчих суспільних верств досить розмиті, адже вони не відповідали ідеалу, а значить не заслуговували і на теоретичне осмислення.

У Давньому Римі відбувається зародження придворного етикету, пов'язаного з культом імператора та формуванням численного штату чиновників різних рангів – від

виночерпія, тримача опахала, кур'єра, секретаря та наглядача імператорського ложа до полководців, з чітко визначеними вимогами щодо зовнішнього образу. Логічним продовженням такого розподілу людей за класовими ознаками, які нерозривно пов'язувались із володінням певними моральними чеснотами, стали відмінності у зовнішньому вигляді: за манерою одягатись, зачіскою, аксесуарами та коштовним оздобленням представників вищих класів відрізняли від нижчих. Так, громадяни Риму носили тоги (довгий шмат білої тканини, один кінець якого перекидали через ліве плече), сенатори прикрашали тоги червоною облямівкою тощо.

Теологізм середньовіччя, з його ідеалом аскези, нехтуванням тілесності, сформував ідеал людини-християнина, що зосереджена на внутрішньому самовдосконаленні та ігнорує тілесні потреби й задоволення. Людина, будучи створеною за образом та подобою Божою, мала прагнути досягти внутрішньої досконалості, аби не лише за образом бути подібною до Бога, але й духовно наблизитись до нього. Тому ідеологічним імперативом середньовіччя стала вимога мінімізації уваги до власної зовнішності, до тіла та максимальна актуалізація уваги до духовного зростання. Поняття образу людини максимально набуває духовного змісту. Портрет представника цієї доби постає у вигляді ченця, аскетичне тіло якого сховане під балахоном ряс, проте з яскраво палаючими очима, в яких горить вогонь віри Христової.

Однак, в пізньому середньовіччі – на початку нової доби утворюється інститут лицарства, головними моральними чеснотами в якому були оголошені вірність, честь, шляхетність, що у єдності утворювали етичний конструкт середньовіччя, так званий «лицарський ідеал». Його основу склали імперативи честі, васального обов'язку, воїнської доблесті та куртуазного кохання. Завдяки формуванню лицарського ідеалу військова еліта відмежовувалась від інших суспільних верств, в першу чергу від селянства.

Починає домінувати культ куртуазних манер, які з часом стали обов'язковою складовою придворного етикету. «Куртуазний» – з фр. «двір», тому вимога куртуазності поширювалась на тих, хто перебував при королівському дворі й прагнув підкреслити свій придворний статус. Якщо спочатку вимоги стосувались дотримання моральних чеснот, то з часом поширились і на зовнішність, що мала точно відповідати правилам перебування при дворі. Складається імідж придворної особи з витонченими манерами, посиленням контролем над афектами, яка вміє моделювати пристрасті. Такий імідж підкреслював престижність і владу його носія. На думку Д. де Ружмона, французького філософа, «куртуазія була екзальтацією нещасливого кохання, своєрідним виявом християнської аскези» [5, с. 33]. Куртуазний імідж доповнювався зовнішніми вимогами: довгі незручні сукні, що свідчили про неможливість фізичної праці для їх господарів, коштовні тканини, мереживо, дорожчезності, хутро. Зосередження на зовнішньому – пристойність понад усе, вело до нехтування духовними шуканнями, щире виявлення останніх стало непристойним.

Ідеал людини культури Відродження склали чесноти активності, професіоналізму, раціональності, практичної доцільності, ощадливості та індивідуалізму, у відповідності з якими змінилося й уявлення щодо шляхетності, набувши гуманістичного тлумачення. З формуванням третьої гілки християнства – протестантизму, складається відповідна етична система, яку М. Вебер назвав етикою протестантизму, що суттєво вплинула на всі сторони життя. Неробство, розпушта засуджувались як риси, що не мають спільного з істиною шляхетністю, яка вимагає самовдосконалення, гідності, творчості, обізнаності в науках, активної діяльності, працьовитості, моральної відкритості та чистоти. Формується протестантська норма:

жити без фіранок на вікнах, що своїм змістом означало вимогу для людини в кожен момент свого життя бути «чистою», відкритою для Бога та прикладом для інших.

Водночас, посилення ролі бюргерства спричинило й посилення позицій куртуазної культури та придворного етикету. В контексті цього вводяться нові характеристики образу людини, її іміджу: цивілізований, пристойний, вульгарний, грубий, мужицький. Нормативною вимогою стає шанобливе ставлення до високого соціального статусу, придворний проголошується носієм витончених манер і смаків. Представники гуманістичної культури Ренесансу стверджували, що земне життя і пов'язані з ним задоволення становлять не меншу цінність людського існування, ніж духовне самовдосконалення. Наприклад, в одному із трактатів Лоренцо Валла йшлося про те, що «фізична краса, сила і здоров'я не заперечують цінностей християнської моралі» [5, с. 41]. Ренесансна культура, прагнучи відродити античний культ тілесності, фізичної краси, формує нові уявлення щодо досконалого образу чоловіків та жінок. На протигагу аскетичному ідеалу середньовіччя образ чоловіка доби Відродження мав засвідчувати його статеvu належність, фізичну міць, енергію. Уявлення про жіночу красу будувались на здатності жінки до дітонародження, тому акцент робився на масивності, пишних здорових формах (як на жіночих портретах Рубенса доби бароко).

Починаючи з XIII ст. складається нова традиція домінування певного стилю в одязі, за яким можна було безпомилково визначати соціальний статус його власника. Наприклад, соціальний статус дами визначався глибиною її декольте, висотою підборів: чим вищий статус, тим глибші декольте та вищі підбори. В ці часи формується вимога щодо спеціального зовнішнього вигляду жінок-повій, які мали зовні відрізнитись від добродесних жінок. Оскільки в моді тих часів були досить відверті наряди, то повіям призначався одяг певного кольору та фасону, за порушення чого вводилось покарання [7]. Тож імідж сприяв додатковому закріпленню соціального статусу. Але будучи проявом соціально-комунікативного стандарту, він не відображав особистої неповторності та індивідуальності. А декаданс куртуазної культури зумовив втрату ним внутрішнього змісту. «Близкуча нікчемність, нудота у товаристві мерзенних людей, які рояться навколо! Яка боротьба дрібних честолюбств: всі тільки того й бажають або слідкують за тим, щоб обігнати один одного хоча б на півкрок», – так описував це Й.-В. Гете [5, с. 10].

В XVI–XVII ст. з'явилися наукові роботи, в яких аналізувались ідеальні й реальні образи людей та шляхи досягнення бажаних рис, характеристики соціально прийнятних стандартів, естетичних смаків. Зокрема, праці М. Монтеня («Досліди»), Ж. де Лабрюєра («Характери»), Дж. Локка («Думки про виховання»). В XVII–XVIII ст. тема образу людини розглядається у роботах Е. Шефтсбері («Характеристики людей, звичаїв, думок, часів»), Ш. Монтеск'є («Перські листи»), «Досвід про смак», Вольтера «Смак», Ж.-Ж. Руссо. Підкреслювався соціальний та естетичний аспект образу людини, його зв'язок з наявністю смаку у індивіда. Вважалось, що естетичний смак – це характеристика лише еліти суспільства, адже для його формування необхідні виховання, освіта, можливість споглядання творів мистецтва, наявність вільного часу. Акцентувалась увага на важливості комунікаційних процесів, під час яких розвивалось розуміння прекрасного та потворного.

Одним з перших філософів, який вказав у своїй антропології («Теорія моральних почуттів») на значення зовнішнього образу людини, був Адам Сміт. Він вказував на пряму залежність зовнішнього вигляду людини від наявності смаку, можливості адекватного сприйняття краси, яке базується не на об'єктивному розумінні, а на суб'єктивному ставленні. До об'єктів, що складають зовнішній образ людини, він відносив одяг, меблі, архітектуру, поезію та музику, зазначаючи, що в своїй сукупності

вони впливають і на моральні цінності суспільства [6].

XVII–XVIII ст. – часи Абсолютизму, розвитку дворянства, формування підкресленого аристократизму образів й міжособистісних стосунків. Відбувається розмежування етики доброчесності та етики манер, внутрішнього та зовнішнього в образі людини. Етика манер базується на французькому стандарті поведінки «комільфо» (належним чином), що стає ідеалом світськості, й кульмінації свого розвитку сягає за часів правління Людовика XIV, короля-Сонце. Етикет здобуває ще й політичних функцій через протиставлення аристократичної культури вищого світу буржуазній моралі, яка лише пробивала собі шлях й у ті часи була культурою нуворишів. Аристократичному галантному церемоніалу надавалася державна вага, його політичний пафос був спрямований на зміцнення королівської влади.

Центральним іміджевим та міжособистісним принципом епохи Абсолютизму став імператив раціональності, при чому його зміст відрізняється від тлумачення, поширеного в новоевропейській філософії. На відміну від філософського розуміння раціональності як розумності, первинності розуму в житті людини чи існуванні світу, в етиці Абсолютизму під раціональністю розумілася поведінка «всупереч своїм почуттям». Принцип раціональності вимагав від людини тверезого розрахунку та максимального контролю над імпульсивністю та емоціями. Представник французької філософії цього часу Ж. де Лабрюйєр так описував портрет сучасника: «Людина двору вмє керувати своїми жестами, своїм поглядом і собою; вона все глибоко приховує і є цілком непрозорою для інших; вона приховує свої погані вчинки, усміхається своїм ворогам, керує своїм настроєм, маскує свої пристрасті, суперечить своєму серцю. Вона говорить і діє всупереч своїм почуттям» [5, с. 45]. Це відповідним чином позначилося на ідеалі шляхетності того часу: честь розуміється як моральна витримка, збереження душевної рівноваги за будь-яких умов. Вимоги до образу людини, її іміджу можна узагальнити у максимі: «тримати обличчя за будь-яких обставин». Це – період політичної та культурної гегемонії Франції, тому Європою поширилась мода на все французьке.

Лише Англія зуміла відгородитися від французького культурного тиску. В цей період в англійській культурі формуються іміджеві поняття «леді» та «джентльмен», в яких фіксується специфічне уявлення щодо шляхетної поведінки. Вперше поняття джентльмен зустрічається у «Британській енциклопедії» XIV ст. для позначення позбавлених спадщини молодих аристократів та відокремлення їх від плебсу. На кін. XVI ст. так позначають уже представників елітарних суспільних кіл, а з XVIII ст. джентльменом вважають людину, що є господарем слова і честі, серйозну, спокійну, врівноважену, здатну володіти собою, стриману в оцінках, освічену, чемну, відповідальну. Обов'язковим було володіння класичними мовами, невимушеність у поведінці, відсутність сором'язливості та скутості. В Європі складається нобілітет – соціальна верства, найвищими чеснотами для якої були честь та гідність, що стають атрибутивними характеристиками іміджу аристократа. Однак Ш.Л. Монтеск'є стверджував, що «честь – це насамперед зацікавленість людини тим, наскільки пристойно виглядають її вчинки в очах співвітчизників» [5, с. 49]. Розрізняли честь як репутацію, честь як шляхетність, честь як цнотливість. Отже, знову ж таки не стільки йшлося про етичний зміст честі, скільки про формальну відповідність образу людини її зовнішнім, соціально зумовленим вимогам.

В цілому, епоха Абсолютизму характеризується зниженням соціальної ролі моральних чеснот, зведенням їх до вимог пристойності в очах інших, що негативно позначилось на стані суспільної моралі: лицемірство, сервільність (рабське поведіння з вищими чинами), презирство до нижчих стають характеристиками людини цього

часу, коли зовнішня благопристойність поєднувалась із аморальністю, культом чуттєвих насолод. Важливий елемент іміджу складала вимога граційності, витонченості рухів аристократа та презирство до кремезних тіл, міцних форм: фізична сила вважалась естетично потворною. Цінувалась краса жесту, слова, що привело до виникнення моди на дзеркала. Абсолютизм став епохою пудри, рум'ян, парфумів, мережив, менуету, «жіночного чоловіка», пікантності, інфантильності, гонитви за вічною молодістю. Це спричинило небувалий розквіт світської культури та фривольних насолод.

З кін. XVIII ст. консервативні аристократичні зв'язки слабшають, родова аристократія втрачає провідну роль в суспільстві при наростанні економічної та соціальної сили буржуазії, що спричинило зміни у моральній свідомості та привело до появи нових типів соціально затребуваного іміджу. Джерелами змін служили ідеї французького Просвітництва, в першу чергу Ж.-Ж. Руссо, романтизму, німецької класичної філософії (І. Кант) та літератури (Й. Гете, Ф. Шиллер). Спільною ідеєю, яка об'єднала їх при з'ясуванні проблеми людської сутності є те, що сутність людини виражається не через її зовнішні соціально набуті або успадковані характеристики, стани чи титули, а у її моральній довершеності.

Ж.-Ж. Руссо в трактаті «Еміль, або Про виховання» стверджує ідеал людини – дитя природи, що спотворюється під негативним впливом соціального оточення. Він наголошував, що головним скарбом людини є її добре серце, яке слід оберігати від старих руйнівних суспільних традицій [4]. Романтики, створюючи культ героя, виступали за відродження внутрішньої культури особистості – чистого кохання, сентиментальності, глибоких почуттів, чесності і сердечної доброти, проти поверховості, церемоніальності, показної люб'язності. Нова система цінностей засуджувала неробство, паразитування, нечесність, манірність. Культура вишуканих манер відкидалася на користь культури моральної доброчесності, яка знайшла своє теоретичне вираження у філософії І. Канта та виведеній ним нормі людської поведінки – категоричному імперативі, що отримав статус закону міжособистісного спілкування. Кант легітимізує золоте правило моралі, й це відповідним чином позначається на ідеалі людини та на особливостях її іміджу: істинна моральність базується на внутрішній доброчесності, яка підкорюється вимогам практичного розуму людини.

Однак, в цей період оформляється моральна суперечність, пов'язана з появою в просвітницькому дискурсі етики утилітаризму. Її положення, зокрема, втілені у моральному кодексі Б. Франкліна, який стверджував, що «цінність доброчесності визначається мірою її корисності» («Поради молодому торговцю») [2]. Нові часи потребували людини нового типу – підприємця, який для досягнення професійного успіху мав бути справедливим, милосердним, поміркованим, працелюбним, добросовісним та чесним. Мірилом доброчесності стала спроможність людини отримати кредит: «Істинно моральною є людина, яка заслуговує на кредит». Франклін створює таблицю необхідних для буржуа чеснот, серед яких: небалакучість, порядність, рішучість, заощадливість, працелюбство, відвертість, справедливість, поміркованість, охайність, урівноваженість, скромність. Саме ці чесноти, складаючи імідж буржуа XVIII ст., набувають загальносоціальної ваги. Імідж набуває утилітарного характеру, спрямовується на досягнення фінансового благополуччя, розвивається в контексті етики моральних чеснот, яка протиставляється етиці витончених манер з її аристократичним презирством до праці та культивуванням паразитичного способу життя, станового чванства тощо. Простежується тенденція ускладнення структури іміджу: посилюються функції етикету, відбувається диференціація його складових (культура манер, культура застілля, мовленнєвий етикет, культура одягу тощо).

Моральна складова образу людини посилюється вимогами зростання гуманістичних принципів поваги і тактовності.

Отже, головною рисою образу людини як іміджу в домодерну та модерну епохи є жорстка вимога дотримання соціальної норми, правила, етикету. Від людини та її зовнішнього образу очікувалось не стільки прояву індивідуальності, скільки відповідності певному соціально затвердженому стандарту. Така відповідність розглядалась як необхідна умова віднесення людини до соціальних кіл, закріплення за нею тієї соціальної ролі, якої вона прагнула або на яку претендувала, тоді як відхилення від стандарту, від соціальних вимог щодо зовнішності завжди негативно позначалось на соціальному статусі індивіда, приводило до виключення його із соціального життя або ж формувало ставлення до нього як до дивака, чужака і т. ін. Сформованому в ці часи ідеалу особистості в суспільстві відповідали лише найкращі: аристократи в Античній Греції, лицарі та дворяни – в феодальній Європі, буржуазія часів ствердження капіталізму.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Нікомахова етика / Арістотель; пер. В. Ставнюк. – Київ : Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с. ; Aristotel. Nikomakhova etyka / Aristotel; per. V. Stavniuk. – Kyiv : Akvilon-Plus, 2002. – 480 s.
2. Иванов Р. Ф. Франклин / Р. Ф. Иванов. – Москва : Молодая гвардия, 1972. – 256 с. ; Ivanov R. F. Franklin / R. F. Ivanov. – Moskva : Molodaya gvardiya, 1972. – 256 s.
3. Королько В. Г. Основы публичной речеведности [Электронный ресурс] : учеб. / В. Г. Королько. – Москва : Рефл-бук ; Київ : Ваклер. — 2001. — 528 с. - Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/korol/06.php; Korolko V. G. Osnovy pablik rileyshnz [Elektronnyy resurs] : ucheb. / V. G. Korolko. – Moskva : Refl-buk ; Kiiv : Vakler. – 2001. – 528 s. –
Rezhim dostupa : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/korol/06.php
4. Руссо Ж.-Ж. Эмиль или О воспитании: с 2 портретами / Ж. –Ж. Руссо; пер. с фр. М. А. Энгельгардта. – Санкт-Петербург : Газ. «Шк. и жизнь», 1913. – 491с., 2 л. портр. ; Russo Zh.-Zh. Emil ili O vospitani: s 2 portretami / Zh. –Zh. Russo; per. s fr. M. A. Engelgardta. – Sankt-Peterburg : Gaz. «Shk. i zhizn», 1913. – 491s., 2 l. portr.
5. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посіб. / І. А. Сайтарли. – Київ : Академвидав, 2007. – 240с. ; Saytarli I. A. Kultura mizhosobistisnikh stosunkiv : navch. posib. / I. A. Saytarli. – Kiiv : Akademvidav, 2007. – 240 s.
6. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – Москва : Республика, 1997. – 352 с. ; Smit A. Teoriya нравstvennykh chuvstv / A. Smit. – Moskva : Respublika, 1997. – 352 s.
7. Фокс Э. История проституции 3-х эпох : пер.с нем. / Э Фокс. – Москва : Книжный клуб Книгобек, Санкт-Петербург : Северо-Запад, 2010. – 232 с. ; Foks E. Istoriya prostitutsii 3-kh epokh : per.s nem. / E Foks. – Moskva : Knizhnyy klub Knigovek, Sankt-Peterburg : Severo-Zapad, 2010. – 232 s.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015

D. Vergun**GENESIS OF IMAGE OF HUMAN BEING WITHIN THE PRE-MODERN AND MODERN PHILOSOPHICAL TRADITION**

We study the concept of the human image of in terms of his philosophical understanding. The definition of the concept is caused by historical and philosophical retrospective: from theorizing about image of the ideal man and up to his practical definition in modern philosophy. Therefore, the problem of image and its development is seen in the context of changing perceptions of the image of a person related to peculiarities of the cultural-historical era, social, behavioral, ethical and moral standards, philosophies and aesthetic tastes, etc.

Mastering the theoretical human way of relating to reality strengthen the tendency injection of ethics into understanding of the human nature. The image of man in the ancient culture was based on the cult of harmony, perfect body, military skills and class segregation. These demands of perfection were reflected in the concept of kalokagiti – the central principle of the ancient Greek aesthetics; it can be argued that it formed the steady image of the ancient aristocracy that contained a number of conditions and tough and ethical requirements. Images of the lower social strata are blurred, because they did not meet the ideal, and therefore did not deserve and theoretical understanding. Middle Ages theologism, with its ideals of austerity, formed the ideal of a Christian man, focused on the internal self-improvement. In the late Middle Ages – the beginning of a Modern Time was formed «nobel ideal» of knighthood, with its cult of courtly manners. Strengthening the role of the burghers entailed strengthening the position of courtly culture and court etiquette. Further, there was a division of virtue ethics and ethical manner, the internal and external essence in the human image – ethics style based on the French standard of demeanor «comme il faut». Romanticism, creating a cult of a hero, advocated the revival of the internal culture of the individual. Culture refined manners was rejected in favor of the culture of the moral virtues, which found its theoretical expression in Kant's philosophy. However, in this period it issued a moral controversy associated with the advent of the Enlightenment discourse ethics of utilitarianism.

Anyway, we argue that there is a connection between the content of the human image and relevant social and cultural processes accompanied by the elaboration of the image, the forming of which is defining by the social norms.

Key words: *image, image of a human being, culture of interpersonal relations, social norm, social standard, social status.*

УДК 008: 312.421

Н. В. Барна**ПОЛІТИЧНИЙ АВАНГАРД І МИСТЕЦТВО**

У статті розглянуто специфіку політичної культури сучасності. Зазначено, що ми до сих пір долаємо не лише тоталітаризм радянської доби, а й язичницьке обожнення влади. Так, трибуна, яку описує К. Малевич та яку робив В. Єрмілов, – це

метафізичний образ влади, наголошує що авангард з його пророцтвом, з його індивідуалізмом, з його метафізикою стає не потрібним, хоча сама по собі ідеологема і міфологема більшовиків була надзвичайно авангардною. Вона знищувала попередній соціальний устрій, утворювала голодомори і резервації, концтабори, винищувала духовність.

Ключові слова: культура, авангард, влада, ейдос, мистецтво, образ.

Багато дослідників наголошують на примарності, міфологічності і тотальній космологічності маси ідеалізованого натовпу. Цей натовп є механізмом влади, яка мистецьким витвором видовища, свята, літургії, або містерії, перетворює екранну реальність на пропагандистські шоу, які виправдовують смерть та братовбивство. «Царство Боже» на землі здійснилося після смерті К. Малевича, але здійснилося як бандитське угруповання, яке перетворило країну в концтабір і зробила людей заручниками оцієї концтабірної ідеологеми.

Пояснювати описувати світ більше не потрібно, потрібно створити на екрані соціуму. Втім уява втомилася від старого життя, старого (реалістичного) мистецтва панує в культурі на межі століть: дійсність повинна була не зображувати і не вивчати, прийшла доба міняти її докорінно, винищувати залишки духовності. Воля закрокувала життям й почала активно втручатися в соціум, піднімаючи насилля і терор. Чим далі, тим більше воля стає поштовхом до підкорення речей і процесів, до переутворення буття, не маючого ніяких визначень.

На початку ХХ ст. стало відомо, що воля культурного авангарду несе в собі революційний вибух. Це достатньо коректна, цікава розробка Є. Єрмоліна, який спирається на міфологеми волі, волі до влади Ф. Ніцше і пов'язує її з тим, що зветься у нас «революція». Скільки їх було лише в Україні, варто все це називати революціями, чи не простіше сказати, що відбулася трансформація влади. Проте – це не наша проблема. Наша проблема полягає в тому, щоб побачити, як мистецький авангард мимоволі керував або самоздійснювався в авангарді політично-ідеологічному, як тоталітаризм ставав справжнім «мистецьким витвором», який створив культуру. І ця культура стає неперевершеним як експериментом духовного опору. То тоталітаризм та масовість тих часів вже не можливі. Вже існує інша масовість і інший натовп, і всі ці конфігурації, які ми бачимо в обличчях, статурі, парадів фізкультурників 30-х рр., що утворюють цікаві піраміди і кульбіти на Червоній площі, – це ейдос 20-х та 30-х років, сьогодні він вже зовсім інший.

Це ейдос влади як ейдос ідеологічного космосу, стає міфом архаїчного зразка. Знищення онтологічної значимості світу призводить до легалізації будь-яких форм роботи інертним та пасивним натовпом екранного типу. Зрештою, в кінцевому розумінні уявна тканина буття може набути будь якого сенсу. Сенс формується руками художника, як матеріал для соціальних експериментів.

Штучний світ можна було заперечувати, бачити його абсурдність, або докласти зусиль відкрити людям дещо справжнє. Зростаючий натовп технічних інновацій є свідком необмежених можливостей в соціокультурній схемі тотальної симуляції інформації. На тлі технічного прогресу людина і суспільство визначалися атавізмом, пріоритетами доісторичної доби, що прийшла як оновлення засобів екранізації соціуму. Соціальний дизайн мало змінюється, бо орієнтований на прості й доступні рішення.

Звичайно ці слова не відносяться до К. Малевича, і Е. Лисицького – вони відносяться до режисерів які виконують замовлення натовпу, щодо піднесення ідеологем та міфологем влади.

Режисура ХХ століття як правило стає маніпулятором, що реалізує свій задум,

спираючись на ресурси, «вторинної сировини», коли тканина буття змінюється. Всі ці реалії режисури або політтехнологій, в просторі мас-медіа, є не просто маніпулятивними симулякрами. Вони є глибинними інтуїціями метафізики натовпу, який, чіпляючись за життя, пробивається до єдиного можливого засобу існування. Однак цей засіб існування був зрежисований ззовні, а людина ставала актором на всесвітній сцені тотального або тоталітарного театру. Це нагадує театр лялькового зразку Платона.

Людина-актор, людина-лялька спотворені богами є частиною пересування в просторі. «Комуністичний міф, – Є. Єрмолін, – це міф незбагненого дуалізму, безперестанної боротьби. Він відтворює зороастрійську маніхейську онтологію вічного змагання двох абсолютних витоків, робить ареною битви історію. Історія до нині існувала як історія боротьби класів, що стверджують Карл Маркс і Фрідріх Енгельс в 1848 р. Ключовим моментом перетворення реальності є революція, успіх якої стає головним завданням і критерієм всіх подій і вчинків. Непримиримість боротьби і намагання приблизити час революції вимагає необхідності і готовності до жертви. Заради майбутнього міф потребував жертвності, але до втрати життя [5, с. 11].

Отже, сама жертвність стає симптомом архаїзації і онтологізації креативного імпульсу політичного та ідеологічного авангарду. Так, М. Еліаде блискуче пише про акт жертвоприношень, що відтворює модельну ситуацію повернення в перші часи світотворення. Жертва є той медіатор, або трансформер, говорячи вже маніпулятивно-ідеологічною мовою, який дає можливість здійснитися акту креації, занурення в глибинні часи, в часи початку світу, який починається з революції. Неважливо якої – Жовтневої чи Кольорової, сьогоденної. Саме після революції виникає новий світ, бажаного та ідеального устрою. Людина яка живе в цьому світі недооцінюється як ідеологічний феномен. Культура теж не дооцінюється, бо переноситься в майбутнє.

Футуризм стає знов мистецьким праксисом, але ідеологічного зразка. Цей ідеологічний міфологічний футуризм є своєрідною культуротворчою реальністю, що спонукає до титанічних зусиль людини, яка може стати жертвою. Може приїхати ГПУ, а може завтра новий президент оголосить тотальну мобілізацію. Царство Боже на землі здійснилося як тотальна жертвність, креація в ніщо, інверсія креації, коли світ твориться в кожній квартирі, в кожній домівці, твориться вночі і з приїздом «чорного ворона» і з екранною пропагандою ТБ. Цей негативний креативізм, не є простим залякуванням, самознищенням людей. Це був і є механізм, опрацьований, діючий, соціальний, політичний, ідеологічний, який зараз є мистецько-означеним театром терору самознищення свого народу, але не своєї культури. Опір, існування всупереч, боротьба в одній або в декількох душах, діалог на кухні, і нарешті оці бульдозерні вистави, за часи Хрущова, – це перманентне існування творчості як авангардної, мистецької, політичної реальності. Розбудовувався новий тип людини, яка вигартовувалась або зламувалася.

Культура руйнувалась і піднімалась. Цікаво побачити політичний авангард тоталітаризму як витвір мистецтва на перетині всіх цих можливостей. Дослідники, особливо західні вже вивчають нонконформізм, підносять його як надцінність ХХ ст. в межах СРСР. Можна сказати, що політичний, ідеологічно-космологічний авангард був більш архаїчним, ніж мистецький, але він був негативним мистецтвом, бо всі його ритуали, всі сурогатні режисерські спектаклі під відкритим небом, або за червоною рампою, відбувалися як певна негація. Ідеологією нонконформізму став опір, а екзистенційний протест проти всього світу – філософією.

Зазначимо, що сама міфологізація була глибинно імпліцитно космологічною. «Ідеологічний простір, – пише Є. Єрмолін, – охоплює собою все життя, утилізується

там, де здійснюється ритуал Вчення, тобто там, де життя підпорядковується його догмі. Ці просторові локуси зливаються в моменті дійства. Вже всередині такого простору складається уявлення про ієрархію влади і багатьох маргінальних просторів, про наявність особливих джерел і зон квазісакральності. Найвищим статусом наділяються акції, які проводяться в столиці, вони саме тут отримують квазісакральний статус. По характеру дефініцій 30-х років Москва – столиця нашої великої соціалістичної батьківщини, мозок і серце величезної соціалістичної побудови. В Москві – Центральний комітет більшовицької партії, Президія Верховної Ради СРСР, Радянське керівництво. В Москві здійснюється засідання партійних з'їздів і сесія Верховної Ради. В Москві живе і працює величезна людина нашої епохи, мудрий вождь робочого класу, рідний і любий товариш Сталін» [5, с. 15–16].

Центрованість і певний динамізм цього театрального, містеріального, розстріляного театру, де людина в Мавзолеї, на Мавзолеї, площа перед Мавзолеєм ставала сакральним епіцентром ідеологічного театру, створювали ієрархізований і топос і архаїчний топос, але цей архаїчний топос й є тим ідеологічним авангардом, завдяки своїй тотальній жертвовності, тотальній видовищності, тотальній центрованості, що надає можливість побачити та уявити майбутнє як усталене, як дійсність саме в святковій ейфорії, в містерії нових свят комуністичного майбутнього.

Людина тоталітарного соціуму культури досить дивна, тотально-проективна, більше того тонально означена як дизайнер майбутнього. Втім вона є жертвою, занурена в ніщо. І саме екзистенціалізм стає актуальним в нонконформізмі як філософська доктрина опору в одній душі. Образ цієї людини, людини деміурга найкраще малює ще один авангардний живописець, живописець негативної поезії і разом з тим політичний діяч, розстріляний справ майстер – Л. Троцький. «Людина прийметься врешті-решт всерйоз гармонізувати сама себе. Вона поставить собі в завдання ввести в рух свої власні органи – при праці, при ходьбі, при грі, вищу здатність доцільності, економію і тим самим красу. Вона захоче оволодіти напівбезсвідомим, а потім безсвідомими процесами у власному організмі – диханням, кроворухом, травленням, оплодотворенням, і в необхідних межах буде контролювати їх розумом і волею. Не для того рід людський перестане повзати на колінах перед Богом, царями і капіталом, щоб покірливо вклонятися перед темними законами наслідування і сліпого статевого відбору. Людина поставить собі цілі оволодіти власними почуттями, підняти інстинкти на верхівку свідомості, зробити їх прозорими, потягти нитки волі і тим самим підняти себе на нову ступінь, створити більш високий загально-ідеологічний тип, тип – надлюдини» [цит. за: 5, с. 18].

Цей мотив існував також поруч в такій тоталітаристській державі, як нацистська Германия. Втім не можна і не потрібно його плутати з надлюдиною філософського зразка, яку створив Ніцше. Похід проти християнства Ф. Ніцше і вся його філософська міфологема надлюдини занурена в зороастризм, тому її не можна пов'язувати з авангардом політичного зразка. Так, якщо Ф. Ніцше пов'язують модерном і навіть з авангардом, який існував в мистецтві як вчинок, як вдача, як доля, то політичний авангард далекий від Ф. Ніцше.

Воля Ф. Ніцше та його модель етики, яка є етикою, яка відкидає сором і жаль – це етикою своєрідною – етикою естетичного авангарду тоталітаризму. Адже тоталітаризм був позбавлений етосу, позбавлений естетизму, замість нього приходить жахливий ерос залякування, вбивства та знищення культури, суїцид духу, що створює своє самогубство, але на певний час, нібито граючись, споглядаючи, радіючи і піднімаючи свою смерть як вічне життя на п'єдестал якоїсь величезної вежі, яку ніхто так і не зміг побудувати.

Цікаво, що ідеологи і режисери цього тотального театру, або мистецтво Gesamtkunstwerk Сталін, за Б. Гройсом, підсвідомо імітують повноту народного життя, привласнюють її в ситуаціях традиційних форм святкування і спілкування людей на вулиці. Ось як описує Б. Гройс міфологему і ідеологему політичного авангарду: в результаті застигла сталінська міфологія приходить в стан руху і починає знаходити свою спорідненість з безкінечними іншими соціальними, художніми, або сексуальними міфами, виявляючи тим самим свій скритий від самого себе еkleктизм. Це звільнення сталінського міфу від його статичності означає в той же час звільнення і від нього самого художників і глядачів, але звільнення виникає не як негачія цього міфу, а в супротив як розширення його до таких меж, куди його влада, влада соціалізму в одній окремо взятій країні вже не досягає [4, с. 85].

Ця констатація говорить про те, що міф ідеологічний стає міфом художнім тоді, коли терор влади переходить усі межі й досягає тотальної жертвності, це коли Л. Троцький – ідеолог і головний розстрільник 20-х років стає і сам жертвою.

Цей конвеєр жертвності призводить до того, що політичний авангард стає культуротворчим імпульсом самовиживання культури, культури на колінах, культури в тюрмах, культури в концтаборах, коли листування О. Лосєва і його дружини стають естетичним взірцем, який зараз ми тримаємо в руках як надію на майбутнє. Безумовно, ейдос майбутнього існує, бо є образ, є естезис, є чуттєвість великого мистецтва опору і духовного злету, що існував в концтаборах.

Мистецький праксис тотального театру і Gesamtkunstwerk Сталін є метафізикою тотальної жертви, тотальної жертвності, яка фактично стає новою Біблією ХХ ст. Біблією не написаною, мовчазною, страхітливою, і водночас терплячою мовою. Біблією яка стає образом буття, онтологічно накресленим абрисом світу, який продовжує інтенції «революційної жертвності», що експлуатується в пострадянських країнах як вдалий скарб минулого устрою. Цей досвід не можна не цінувати, його не можна подолати, бо він створив справжню культуру, яку потрібно цінувати, в яку потрібно вірити, яку потрібно реконструювати і бачити її людське обличчя за межами всіх концтаборів і розстрілів.

Постмодернізм як стиль вже втрачає метафізичні інтенції авангарду. Все більше філософів свідчать про втрату метафізики взагалі. Тому складне питання стильових адекватій ми намагаємося визначити в рамках естетичного феномену «трансгредієнтного», який охарактеризував М. Бахтін як своєрідну метапозицію (тобто завдання ззовні погляд) на іманентні формотворчі завдання видів мистецтв, які тяжіють до синтезу.

Зазначимо, що предметність постмодерністської стилістики в її конфігуративних ознаках, буде виглядати суто схематично та примітивно. Навіть в одязі, коли беруться описувати силуети як трапецієподібні, прямокутні, овальні, трикутні – це звичайна елементаристська схема гештальтпсихології, яка проектується на тіло людини і демонструє нам уніфікацію суто зовнішньої феноменологічності образу та інформації. Ця проблема стала актуальною в 70-ті роки, коли виникає велике розмаїття однотипного одягу, а разом з цим і необхідність його класифікувати. Зараз вона до сих пір існує на рівні поп-культури та смаку окремих модельєрів, які продовжують підживлювати свій модельєрській пафос примітивом апроксимації форм до геометричних фігур.

Це стосується і силуету міста. Так, силует міста ввечері, вранці, вдень – це зовсім інші структури. Втім, коли в цей силует вписуються споруди, які невідповідають масштабу і просто ніяк не можуть існувати в цьому місці, але вони стоять тут вже декілька десятиліть (наприклад, меморіальний комплекс слави над Дніпром), то стає

очевидною «помилка» ідеологів та архітекторів. Києву не пощастило на пам'ятники радянської доби, можна стверджувати, що він втратив свій камерний масштаб, завданий еклектикою XIX ст. А скільки було дискусій щодо створення певних культурно-історичних паспортів місця (наприклад, біля Арсеналу) де б був встановлений екран, на якому подається інформація про те, що на цьому місці було, починаючи з давніх часів і до тепер. Місце як святиня, сьогодні все це не дооцінюється, особливо в історичних містах. Відбудовуються нові об'єкти, але вони виглядають макетами.

Так, Успенський собор сьогоднішнього зразка і Михайлівський монастир – це не собор, і не монастир. Це не споруди – це макети.

Макетний підхід домінує, макет створений з матеріалів в натуральну величину діє і існує як об'єкт, але об'єкту насправді немає. Тобто предметність середовища не визначається розмірами, не визначається навіть масштабами, воно визначається культурною практикою, яка породжує цей предмет, визначається матеріалами з яких створено цей предмет, визначається стильовим вмінням тих майстрів, які створили цю споруду.

В середині Успенський собор розписаний ялинковими прикрасами на тему українського бароко. Не краща ситуація і з Михайлівським Златоверхим монастирем. Втім точаться дискусії про «постмодерну» експлікацію культурно-історичного потенціалу. Проте, можна стверджувати, що винищування традиціоналізму, винищування шкіл, винищування навіть екології реставраційного типу, тобто локальних осередків, які зберігали традицію, призводить до панування макетного підходу, де замість втрачених споруд виникають макети в натуральну величину.

Предметність як така заперечується. Замість неї ми бачимо щось таке, що предметом або витвором мистецтва назвати не можна. Якщо пройти Андріївським узвозом або поглянути старі фотокартки, світлини наприклад, будинок М. Булгакова, весь той світ нахиленого простору в якому панує діагональ. А що будується там сьогодні? Тут має бути благоговіння перед культурно-історичним ландшафтом. Це вічне середовище. Тут має бути глибока зануреність в культурно-історичну ауру споглядання, а не кав'ярні, майстерні і весь той кітчевий простір галерей, який сповнює узвіз сьогодні. Трохи краще відновлений Старий Арбат у Москві, але і він перетворився на кітчевий ринок, з розважальною, ігровою поп-реальністю.

Чи вартує так не жаліти місце, чи вартує так не жаліти простір, чи вартує не розуміти предметність як таку, предметність міста, предметність свого життя. Так, сьогодні етнорезервації, входження в етносвіт межують з комерційним імідж-рекламним торговельним бізнесом. Але якщо біля пірамід в Єгипті справді вирощують хліб так, як вирощували в стародавні часи, якщо люди носять одяг і голять себе так як їх предки, то цей атракціон під величезним небом давнього Єгипту є виправданим бо це є певна ретро-архиазуюча реальність, це є певний сенс часу.

В Тезе біля католицького монастиря в Клюні існує екуменістичний табір, де збирається молодь і виріє поп-екуменістична реальність, але монастир в Клюні зберігає католицькі традиції досить суворо. Там навіть існує керамічна майстерня, яка працює за старовинними технологіями.

Проблема предметності – це проблема часу, проблема вічності і проблема тимчасовості. Ми знаходимося в швидкому світі змін і катастрофічних предметних міграцій середовища, тоді як само по собі місто є вічним місцем, в якому ці міграції є тимчасовим явищем. Його потрібно зонувати культурно, естетично де б сприйняття мало свій темп і ритм, свою ауру, свою режисуру, свою музейну, піднесеність або музейну дезавуацію, де людина живе як стародавній грек, єгиптянин або киянин. Як це

зробити? Як уберегти пам'ятник, який стояв біля метро Арсенальної, а не замінити його вульгарною гарматою, яку там поставили? Як уберегти ще багато інших пам'яток, які зникли? Ставити замість них макети? Це не вихід. Майстрів, які це робили професійно, вже немає. І тут ми потрапляємо в ситуацію ностальгії, ностальгії за тою предметністю, яка вже минула і ніколи не буде існувати.

Ми хочемо її диференціювати естетично, хочемо її описати, хочемо сказати, як її здійснити. Ми хочемо сказати, що вона має силует, має колір, має пластику, має свою мікрофактуру, текстуру, зроблену з того чи іншого матеріалу. Ми хочемо врешті-решт її повторити, але це неможливо. Є два способи реконструкції предметності втраченого часу: залишити мури втраченого і побудувати поруч макет, на цьому місці створити макет вважаючи, його справжньою реальністю. Вся традиційна культура так і робила, але ж вона була традиційною, а зараз коли не існує майстрів, не існує традицій, краще залишити могилу втраченої предметності, щоб зберегти небуття самої часовості як виток, як креативному баченню всесвіту. Це буде автентичне постмодерно-естетичне рішення проблеми.

Отже, постмодерн виносить на поверхню новий організм вже космополітичного зразку, де бачимо техніку, архітектурні споруди, що нагадують космічні апарати, вони не мають зв'язку з традицією попередньої культури. Але вся ця гра в прямі і криві, в контури і орнаменти є поверховим зовнішнім зчитуванням інформації. Головне зрозуміти, що річ (або предмет) в своїх метафізичних глибинах відбиває саму космодраму, космос культури як цілісність. Так, авангард стилізує платонові тіла, звідси простота і спрощеність, яка ввійшла в архітектуру, а з нею в предметний побут, в одяг і все здавалось простим, локанічним, модним і цікавим.

Список використаної літератури

1. Апель К. О. Трансформация философии / К. О. Апель ; пер. с нем. В. Куренной – Москва : Логос, 2001. – 344 с. ; Apel K. O. Transformatsiya filosofii / K. O. Apel; per. s nem. V. Kurennoy. – Moskva : Logos, 2001. – 344 s.
2. Арендт Х. Vita activa, или о деятельной жизни / Х. Аренд ; пер. с нем. и англ. В. В. Биbihина. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. – 437 с. ; Arendt Kh. Vita activa, ili o deyatelnoy zhizni / Kh. Arend ; per. s nem. i angl. V. V. Bibikhina. – Sankt-Peterburg : Aleteyua, 2000. – 437 s.
3. Луман Н. Власть / Н. Луман. – Москва : Праксис. – 250 с. ; Luman N. Vlast / N. Luman. – Moskva : Praksis. – 250 s.
4. Гройс Б. Утопия и обмен / Б. Гройс. – Москва : Знак, 1993. – 371 с. ; Groys B. Utopiya i obmen / B. Groys. – Moskva : Znak, 1993. – 371 s.
5. Ермолин Е. Материализация призрака. Тоталитарный театр советских массовых акций 1920-1930-х годов / Е. Ермолин. – Ярославль :ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 1996. – 144 с. ; Yermolin Ye. Materializatsiya prizraka. Totalitarnyy teatr sovetskikh massovykh aktsiy 1920-1930-kh godov / Ye. Yermolin. – Yaroslavl :YaGPU im. K. D. Ushinskogo, 1996. – 144 s.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015

N. Barna

POLITICAL AVANT-GARDE AND ARTS

The specificity of our political culture is characterized in the article. Totalitarianism culture and ideological totality is not such a simple thing as we now observe. We can still

overcome not only the totalitarianism of the Soviet era, but the pagan deification of power. The tribune which describes K. Malevich, V. Ermilov, gave the metaphysical image of power. This metaphysical image of power is becoming more and more momentum. The avant-garde of his prophecy, his individualism and his metaphysics is not necessary, but mythological ideologeme of Bolsheviks was very avant-garde. It is not that devastating; it destroyed the previous social structure, formed famines and artificial reservation, concentration camps and destroyed spirituality.

So we can say that culture has great integrity, as worldwide integrity and metacultural integrity of a human being, it has wholeness and it is beyond time or space. Culture is still alive at the time of spirituality, of lies and cruelty of the today's war between Ukraine and Russia. These countries cannot be separated by the annexation of the Crimea.

Art praxis of the total theater and «Gesamtkunstwerk Stalin» are the metaphysics of a total sacrifice, which is actually a new Bible twentieth century. The Bible does not say silent, terrible, and yet patient, the Bible, which is the image of being, ontologically marks the outline of the world, which continues the intentions of "revolutionary sacrifice" that operated in the former Soviet countries as a good treasure of the past government. This experience cannot be but appreciated, it cannot be overcome, because it created a true culture which must be appreciated, in which you want to believe, which you want to reconstruct and to see its human face outside all concentration camps and all shootings of the past and the present.

Key words: *culture, avant-garde, power, eidos, art, image.*

УДК 115:130.3(045)

Н. М. Ємельянова

ФІЛОСОФІЯ ЧАСУ

У статті проаналізовані погляди на сутність часу в історії світової філософської думки. Розглянуто співвідношення минулого, сьогодення й майбутнього в контексті філософії людини. Досліджено зміст вічного повернення як можливості збігу часу та вічності.

Ключові слова: *філософія, час, тимчасове, вічне, людина, минуле, сьогодення, майбутнє.*

Проблема часу займає важливе місце як одна з основних онтологічних проблем, що стосуються обставин світобудови, її глибинних засад і внутрішніх зв'язків. Але ця проблема нерозривно пов'язана з існуванням людини, котра, будучи мешканцем двох світів – феноменального й ноуменального, стикається з необхідністю визначення таких понять, як вічне й минуле, кінцеве й нескінченне, справжнє та несправжнє. Таке визначення зумовлює її життєві настанови та цінності, дає можливість оцінювати минуле та проектувати майбутнє. Живучи в швидкоплинному світі, люди не припиняють мріяти про вічність; тому в історії світової філософської думки з'явилося багато вчень про переселення душ, вічне повернення й подолання смерті як умови нового життя. Філософія часу неминує переходить у площину філософської антропології, розв'язуючи метафізичні проблеми в контексті індивідуальної самовизначеності й особистісного вибору. В умовах викликів і ризиків сучасного суспільства проблематика часу є дуже актуальною як з позиції збереження стабільного

соціуму, так і з позиції накопичення його інтелектуального капіталу.

Філософія часу розроблялася багатьма дослідниками попередніх віків та продовжує привертати увагу сучасних вчених. Феномен часу досліджували філософи стародавнього Сходу, античності, середньовіччя, Нового часу та сьогодення. Заново прочитуючи тексти Лао-Цзи, Платона, Арістотеля, Августина, І. Ньютона, Г. Лейбніца, І. Канта, Г. Гегеля, С. К'єркегора, Ф. Ніцше та інших мислителів минулого, філософи ХХ–ХХІ ст. звернули увагу до переосмислення метафізичної проблематики (М. Барг, М. Кіссель, Л. Вітгенштейн, Ж. Делез, Е. Корет, Д. Мак-Таггарт, Г. Рейхенбах, Дж. Уїтроу, М. Фуко та ін.). Були зроблені розвідки щодо континуальності буття (В. Асмус, М. Бузький, М. Козирев, Г. Мінковський, А. Толстенко та ін.), просторово-часових характеристик буття людини та її творчої свідомості (М. Бердяєв, І. Бичко, Ю. Молчанов, В. Табачковський, Е. Гуссерль, А. Камю, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, М. Шелер та ін.), соціального часу (В. Войтенко, А. Лой, Г. Сучкова, М. Трубніков та ін.). Треба відмітити також останні вітчизняні розробки (О. Вейнінгер, В. Волошин, О. Іващук, М. Ілляхова, І. Константинов, І. Прусакова, М. Семчич та ін.). Разом з тим, проблема співвідношення минулого, сьогодення й майбутнього в контексті філософії людини містить у собі множину питань, які потребують подальших розробок. У першу чергу, це питання, що стосуються самопроекування та самоздійснення людини, її перебування між часом і вічністю, особистісного вибору, творчих можливостей і т. п. Саме таким питанням в рамках загальної проблеми часу присвячується означена стаття.

Щоби розглянути філософію часу, потрібно проаналізувати процес її розвитку від стародавності до наших днів. Необхідно з'ясувати, як розцінювали феномен часу світові філософи, як вони розуміли суть минулого, сьогодення й майбутнього. При цьому нам доведеться звернутися до таких понять, як загальне й одиничне, можливе й дійсне, вічне й минуше.

У буденній свідомості час звичайно сприймається як природне тло реальності. Разом з тим, поняття часу нерідко використовується у переносному значенні. Ми кажемо, що всьому свій час і сподіваємося, що час усе розставить по своїх місцях. При цьому під часом ми розуміємо позитивний людський досвід, а під місцем – слушну оцінку цього досвіду. Широко відомі такі висловлення, як «О часи, о вдачі!», «Час розкидати каміння, і час збирати каміння», «Час жити й час умирати» і т. д.. Але чим насправді є час? Л. Гумилев із цього приводу писав: «Історія – це вивчення процесів, що протікають у часі, але що таке час, не знає ніхто. У цьому немає нічого дивного. Ймовірно, риби не знають, що таке вода, тому що їм не з чим її порівняти. А коли вони попадають на сушу, у них не залишається часу, щоб зайнятися порівнянням повітря з водою» [6, с. 69].

Дійсно, час важко з чимось порівняти. Знаменуючи внутрішню міру швидкоплинного існування будь-якої речі чи явища, він одночасно перебуває й поза нами, й усередині нас. З одного боку, час існує незалежно від нашого бажання або небажання. З іншого боку, ми відчуваємо його кожний по-своєму: для одного день проходить швидко, а для іншого тягнеться повільно; один не знає, як «убити» час, іншому його постійно не вистачає. Умовчуючи про минуле, намагаючись позбутися гірких або ганебних спогадів, ми тим самим прагнемо зробити «неіснуючими» ті епізоди, які колись пережили. Буває й навпаки: деякі люди живуть минулим, не в силах розстатися з тим часом, який давав їм відчуття стабільності й щастя (так званий «авторитет вчорашнього»). У цьому ракурсі не можна заперечувати суб'єктивності часу, який не існує для нас поза нашим людським буттям.

Нерозривний зв'язок часу і простору був утілений у понятті континууму, а пізніше – хронотопу [*гр. chronos – час + topos – місце*]. Автором останнього поняття

був М. Бахтін, який писав, що прикмети часу розкриваються у просторі, а простір усвідомлюється й вимірюється часом [4, с. 121–122]. Усі події здійснюються завжди у просторово-тимчасовому вимірі. При цьому саме часова складова хронотопу особливо приваблювала людей своєю незбагненністю. Так, у стародавніх греків час був персоніфікований у Хроносі, якого зображували у вигляді чудовиська, що пожирає власних дітей. У подібній персоніфікації виражалася думка про те, що ніщо не владно над часом: його неможливо перемогти, від нього не можна сховатися. Усе, що існує, рано чи пізно поглинається часом, який є нескінченним, хоча проявляється в кінцевих явищах: усяка річ виникає та руйнується, але світ у цілому існує вічно. Навіть смерть не означає повного знищення; не випадково в стародавній Греції сон і смерть (Гіпнос і Танатос) зображувалися у вигляді близнюків, які сплять, обійнявшись.

В античній філософії поняття вічності застосовувалось як до феноменального, так і до ноуменального світу. За Платоном, світ речей текучий і недосконалий; лише ідеї, безтілесні сутності речей, живуть вічно. Якщо вічність панує у верхньому, досконалому шарі буття – сфері нерушливих зірок, то час належить менш досконалій сфері руху планет. Що стосується нижчої, земної сфери, то тут час стає ілюзією, оскільки будь-яка річ виникає та знищується. У Арістотеля ж, навпаки, сутність (форма) і матерія існують у нерозривній цілісності, тому істинним є одиничне буття. Отже, співвідношення вічного й минушого змінюється: якщо форма (наприклад, пам'ятник) може зруйнуватися, то матерія (камінь) існує вічно. Але, не зважаючи на контрверзи, категорії простору й часу обидва філософи пов'язували в нерозривне ціле, розглядаючи їх у контексті співвідношення загального й одиничного. За Платоном, час, що не існує до створення світу, є мінливим образом вічності. Якщо вічність виступає формою існування ідей, то час – це спосіб дотику до вічності. У свою чергу, Арістотель, досліджуючи природу часу, доходить висновку, що сьогодення (теперішнє) – це момент єдності буття й небуття, минулого та майбутнього. Проте цей момент загадковий: «Важко побачити, чи є «тепер», яке, вочевидь, розділяє минуле з майбутнім, завжди єдиним і тотожним, або стає щораз іншим» [3, с. 145]. У цієї миті філософ знаходить одночасно і розрив, і зв'язок; тому час виявляється двоїтим.

Продовжуючи цю думку, А. Августин робить час атрибутом буття, в якому сьогодення постійно прагне до небуття. Час являє собою вічність, що розпалася, в якій здійснюється доля людини: створена з Ніщо, вона віддана водночас і реальності часу, і його примарності. Що ж стосується виникнення самого часу, то немає сумніву, що мир створений не в часі, але разом із часом [2, с. 589]. Деякі люди, зауважує філософ, ставлять каверзні запитання: чому Бог раптом вирішив створити світ? Який в ньому відбувся рух, що спонукав його зробити цей акт, і чому він не робив цього раніше? Люди, що ставлять подібні питання, іронізує А. Августин, занадто зайняті стародавністю свого походження. До буття Бога незастосовне поняття часу, тому що Він перебуває у вічності. Для Нього немає понять «раніше» і «пізніше». До створення світу існувала безформна матерія, що не мала ні кольору, ні обрисів; іншими словами, – «ніщо, яке є щось» [2, с. 170]. Бог продовжує творити світ разом із часом, залучаючи для цього людину, душа якої пов'язує час і вічність. Минуле фіксується пам'яттю, майбутнє – надією, сьогодення – спогляданням: «... Неточно висловлюються про час, коли говорять: минуле, сьогодення, майбутнє; а було б точніше... висловлюватися так: сьогодення минулого, сьогодення майбутнього. Лише в нашій душі є відповідні цьому три форми сприйняття, а не в іншому місці. Так, для сьогодення минулих предметів ми маємо пам'ять або спогад; для сьогодення нинішніх маємо погляд, спостереження, а для сьогодення майбутніх речей ми маємо очікування, надію» [1, с. 588]. Таким чином, філософ увів нове розуміння часу як історичного, суб'єктивного за змістом.

У теорії А. Августина відчуваються відзвуки ідей неоплатонізму, в якому вічність зараховується до божественного буття, а час – до життя окремих душ. При цьому час і вічність, нерозривно пов'язані з людським існуванням, взаємодіють як єдине ціле. Містичне богослов'я середньовіччя визначало сутність Бога як *Nihilum*, який містить у собі буттєву вічність. Існування Бога – це таємна нескінченність, до якої нікому не вдається наблизитися. Будучи причиною всього сушого, Він, у той же час, – Ніщо, тому що Він поза межний усьому сушому [10, с. 33]. Переосмисливши ідеї неоплатонізму та ареопагітизму, А. Августин створив есхатологічну модель часу. На відміну від циклічної моделі, де час тлумачиться як рух у межах нескінченного кола, в есхатологічній він символізує кінець історії. Але цей кінець означає не руйнування і смерть, а становлення вічного Граду Божого (*Civitas Dei*). Тимчасове буття поступається місцем воскресінню та безсмертю, себто вічності.

В добу Відродження й Нового часу уявлення про час змінювалися під впливом наукових відкриттів. Згідно з концепцією І. Ньютона, простір і час субстанційні й самодостатні; вони будуть продовжувати існувати навіть у тому випадку, якщо матерія зникне. Згідно з Г. Лейбніцем, простір і час релятивні й не можуть існувати без матерії: якщо матерія зникне, то разом з нею зникнуть також простір і час. Теорія відносності А. Ейнштейна, (котра теж піддається критиці), підтвердила правоту Г. Лейбніця: простір і час не існують поза матерією.

Однак І. Кант підійшов до цієї проблеми зовсім по-іншому. Перебуваючи на позиції суб'єктивного ідеалізму, він представив простір і час апріорними формами чуттєвості. Інакше кажучи, простір і час – це не форми матерії, а наші внутрішні психологічні характеристики. Усі відчуття – зорові, слухові тощо – одвічно розташовуються в нашому внутрішньому психологічному просторі. Дані відчуття постійно змінюються. Переміна відчуттів – це і є час, суб'єктивний за своєю суттю. Якщо простір організує зовнішнє сприйняття людини, то час – внутрішнє. «Час є формою внутрішнього відчуття, себто спогляданням нас самих і нашого внутрішнього світу... Час є апріорною умовою всіх явищ взагалі» [12, с. 138]. На запитання, чи існують об'єктивні, незалежні від нас простір і час, відповіді немає, тому що трансцензус (вихід за межі відчуттів) можливий тільки у світі свідомості, але не у світі речей. Як бачимо, І. Кант відбив час як форму діяльності суб'єкта. Думається, саме таке розуміння проблеми найбільш адекватно виражає взаємовідношення людини та часу.

На відміну від І. Канта, Г. Гегель побудував концепцію часу в рамках класичного ідеалізму. Час у нього з'являється становленням, у процесі якого Буття переходить у Ніщо, а Ніщо переходить у нове Буття. Оскільки конкретне сьогодення є результатом минулого, що чревате майбутнім, дійсним сьогоденням є вічність, себто абсолютна позачасовість. Час – це відношення, в якому реалізується буттєвість суб'єктивного духу: минуле й майбутнє існують у спогаді та у страху або надії. Минуле – це небуття буття, місце якого зайняло «тепер», а майбутнє – буття небуття, що міститься в сьогоденні [5, с. 56–59].

Некласична філософія, що виникла як протипага гегелівському панлогізму, спробувала піти від раціоналістичного світовідношення. Екзистенціалізм і філософія життя тісно пов'язали проблему часу з індивідуальним буттям людини та підкорили її проблемі справжнього й несправжнього існування. Так, С. К'єркегор у вченні про три стадії існування відкинув перші дві: естетичну, при якій принципом життя є насолода, і етичну, яка підлегла принципу обов'язку. У першому випадку життя людини нагадує дірявий глечик, який неможливо наповнити; у другому життя поглинається й знищується обов'язком. Справжньою визнається третя стадія – релігійна, в основі якої полягає гаряча ірраціональна віра, що робить стрибок за межі розуму: коли розум

зупиняється, віра тріумфує. Естетик живе переживаннями хвилини, етик – турботою про майбутнє, а лицар віри – відчуттям вічності.

Концепція С. К'єркегора зумовлена його уявленням про одночасність вічного життя Ісуса Христа з життям людського роду, що створює для індивіда можливість позачасового екзистенційного досвіду. Людина повинна сама вибрати для себе життєвий шлях; чим більше упущене часу, тем сутужніше стає вибір. Хвилина вибору має надзвичайно серйозне значення: «У цю хвилину навколо запановує тиша, подібна величній безмовності зоряної ночі, душа залишається наодинці із собою... Цю хвилину можна зрівняти з урочистою хвилиною присвяти зброєносця в лицарі – душа людини як би одержує удар звисока, облагороджується й стає гідної вічності» [13, с. 252]. Екзистенційний час втілюється в миті, що не має зовнішніх тимчасових вимірів. Зовнішнє розташовується у внутрішньому досвіді існування людини, але цей внутрішній досвід залишається відкритим зовнішньому як джерелу нових можливостей. Для пояснення цієї думки С. К'єркегор звертається до концепції циклічного часу, пов'язуючи її з інтенсивністю засвоєного екзистенційного досвіду. Для релігійного залучення життя означає повторення, подібне тому, яке відбулося з Іовом. Однак подвійне повернення Іова всього втраченого – це не просто милість Бога, але й результат повстання Іова проти визначеної йому долі. Тут у наявності серйозність одиничного буття й мужність повторення, що дозволяє знайти розраду у вистражданому сьогодні. Повторення – це рух силою абсурду; виходить, вічність є дійсне повторення [14, с. 125].

Якщо С. К'єркегор пов'язав ідею повторення зі знаходженням вищого змісту релігійною людиною, яка стає «лицарем віри», то Ф. Ніцше вклав ідею вічного повернення у вуста Заратустри: «Усі речі вічно повертаються й ми самі разом з ними... Але зв'язок причинності, у який уплетений я, знову повернеться, – він знову створить мене! Я сам належу до причин вічного повернення. Я знову повертаюся із цим сонцем, із цією землею... щоби знову вчити про вічне повернення всіх речей» [15, с. 193–194]. Вічне повернення пронизано й розпачем, і надією: неминуче повертається «маленька» людина з рабською мораллю, але так само неминуче повертається й Заратустра, щоб учити про надлюдину. Ф. Ніцше не просто констатує вічне повернення, він шукає спосіб його ошукати й ставить метою перетворення людини. Повернення того ж самого означає не просто механічне повторення раз і назавжди заданих подій. Вічне повернення – це вищий ступінь зближення існуючого й майбутнього світів, де кожна мить облагороджена дотиком нескінченності.

Для філософії, що звернена до людини, повторення не означає повернення пройденого, яке прагнуло б до власного відтворення. Справжня значимість повторення вбачається в цінності екзистенційної миті, що вбирає в себе можливості індивідуального самопроекування. Про це ж пише Ж. Делез, доводячи, що вічне повернення неможливе без трансмутації: «Будучи суттю становлення, Вічне Повернення – результат подвійного ствердження, що змушує повторитися те, що затверджується, і веде до становлення лише те, що є активним. Ні реактивні сили, ні воля до заперечення не повторюються: вони усунуті завдяки трансмутації, завдяки Вічному Поверненню, що здійснює вибір» [9, с. 52]. Повторення виступає як логос одиничного, як друга сила свідомості, котра означає не «другий раз», а вічність, що називає себе миттю. Для Ж. Делеза С. К'єркегор і Ф. Ніцше – це театральні режисери, що випередили свій час і залишили позаду гегелівський театр: «Вони винайшли у філософії неймовірний еквівалент театру, засновуючи, тим самим, театр майбутнього й одночасно – нову філософію» [8, с. 22]. Збіг часу й вічності означає, що не припиняється перерозподіл сил, які виступають у постійній грі множинних

одиночностей, що поєднує взаємне притягання й опір. Таким чином, Ж. Делез, незважаючи на приналежність до постмодернізму, котрий іронічно відкидає філософську героїку, уповає все-таки не на волю до заперечення, а на волю до ствердження, яка сприяє позитивній трансмутації людського буття.

Зазначимо, що модель циклічного часу, звернена до людини, дає, по суті, діалектичну картину світобудови, в якій нове – це не лише добре забуте старе, але й минуле, що творчо перетворено у сьогоденні. У цьому сенсі минуле абсолютне, в той час як сьогодення відносне. На це взаємовідношення звернув увагу талановитий філософ нашого часу З. Оруджев. За його справедливою думкою, минуле – це не те, що пройшло й зникло; це те, що продовжує існувати в іншій формі й діяти. Тому ми завжди в сьогоденні виявляємо минуле (мова, звичай, створені предмети тощо), і від нашого ставлення до нього залежить наш спосіб мислення – прогресивний або реакційний, радикальний або опосередкований. «Сьогодення постійно зникає в минулому, але минуле зберігається в сьогоденні. Сьогодення тому відносне, минуле абсолютне. ...Сьогодення – це минуле у своїх результатах...» [16, с. 43]. Накопичений розумовий досвід людства відбиває зміст епохи. Тому історичний час можна визначити як час, у ході якого відбувається наростання соціальних сил у формі різних факторів минулого, що домінують у різні історичні епохи. Суспільством управляє завжди історично визначений спосіб мислення, себто внутрішній зміст самої епохи: логіки, моралі й досвіду. «Спосіб мислення кожної епохи, себто накопичене минуле, – джерело філософських і логічних систем відповідних епох. Тому розгляд філософських систем епохи дає нам у результаті опис способу мислення самої епохи» [16, с. 271].

Екзистенційний спосіб мислення у ХХ сторіччі нерозривно пов'язав філософію часу з проблемою вільного вибору людини. Так, поняття існування, яке передуює сутності, переломлюється Ж.-П. Сартром в поняття *буття-для-себе*, яке, умовно кажучи, випереджає *буття-у-собі*. *Буття-для-себе* – це, насправді, втеча від буття, його постійне заперечення. Теперішнього часу як такого не існує, тому що всяка мить теперішнього позаду вже була його минулим, а попереду буде його майбутнім. Як теперішнє воно не є тим, що є (минуле) і воно є те, чим не є (майбутнє). «Отже, теперішнє розкривається крізь висхідну темпоральність як універсальне буття, і, водночас, воно є нічим (нічим більшим за буття), воно – чисте ковзання вздовж буття, чисте ніщо» [17, с. 309]. Майбутнє залежить від того, чи зуміє людина вибрати себе, спроектувати свій життєвий шлях.

Про це ж пише А. Камю, який вимагає від людини не запозичення життя, а самостійного його творення. Існування повинне безупинно визначати себе, здійснювати так зване «себероблення» у боротьбі проти всього, що паралізує волю індивіда. Протистояння, подолання, бунт – усі ці категорії будуються на принципі активності й енергії. «Завжди настає такий час, коли мусиш вибирати між спогляданням і дією. Це називається стати людиною... Є Бог або час, ось оцей хрест або оцей меч» [11, с. 129].

Зауважимо, що даним висловленням А. Камю протиставляє Бога часу й хрест – мечу, зараховуючи сакральну сферу до позиції споглядання. Спірність цієї точки зору очевидна, бо хрест також може символізувати войовничість. Життєтворча позиція того ж С. К'єркегора доводить, що віра стає не менш діючою зброєю, ніж енергія людини, що відмовилася від сподівання на божественні сили. Проте для А. Камю віра у вічне означає угоду зі своїм часом або відхилення від дійсності в ім'я вищого життя. Відкидаючи компроміси, він вимагає від суб'єкта служіння земному життю й людським цілям. Однак зазначимо, що бажання таємного, божественного, вічного зовсім не пригнічує сили, а, навпаки, надихає до виклику. Навіть невідворотність смерті дає шанс мобілізувати людські сили до пошуку альтернативних життєвих можливостей. Тому

справжнє існування виявляється вибором себе в процесі буття, спрямованого до смерті, – буття, котре знайшло рішучість, одержавши стимул до активної дії.

У свою чергу, М. Хайдеггер екзистенційно досліджує взаємозв'язок часу й буття. Він упевнений, що знищення традиції стає потенціалом для відновлення мислення. Але людина завжди перебуває в напруженій взаємодії зі спадщиною попередніх епох. Цим визначається самостояння суб'єкта («занедбаність людського буття»). Це буття може розсунути рамки суб'єктивного досвіду. Час – це ряд послідовних Тепер, з яких кожне, тільки-но назване, відразу зникає в «от тільки що» і вже гнане наступаючим «от зараз». Де ж є присутнім час? Присутність означає щось постійне, що зачіпає нас. Але, помічає філософ, відсутність теж нас зачіпає, тому що відсутність – це ще-не-сьогодення, але наступає на нас, себто майбутнє. Воно завжди нас якимось образом зачіпає, тобто є присутнім так само безпосередньо, як те, що здійснилося; себто й у майбутньому нас дістає присутність. Чому вона дістає нас? «Наступаюче простягає й несе із собою те, що здійснилося; і навпаки, те, що здійснилося, простягає й несе із собою своє майбутнє. Їхній взаємозв'язок приводить із собою сьогодення. Буття й час простягають себе один одному. «Простір-час» – цей термін означає відкритість, що просвічує у взаємному протязі того, що настає, того, що здійснилося й теперішнього» [18, с. 399]. Отже, у М. Хайдеггера дослідження часу здійснюється у властивому йому способі екзистенційної аналітики буття.

На відміну від філософського розуміння, у повсякденному сприйнятті просторово-часовий континуум нерідко асоціюється з уявленням про «порожнечу», яка складає природний фон середовища. Таке уявлення засновник філософської антропології М. Шелер пояснював порожнечою душі, що викликана невиконанням очікувань, що у свою чергу викликані потягами. Людське споглядання простору й часу, що передує всім зовнішнім сприйняттям, корениться в органічній можливості руху й дії в певному порядку. «Порожнім» ми називаємо невиконання наших очікувань; таким чином, первинна порожнеча – це як би порожнеча нашої душі. «Той дивний факт, що для природнього світоспоглядання людини простір і час з'являються порожніми формами, що передують усім речам, зрозумілий лише виходячи із цього надлишку незадоволених потягів порівняно із задовільненими» [19, с. 58]. Як бачимо, висновок М. Шелера про те, що людина схильна розглядати порожнечу власної душі як нескінченну порожнечу простору й часу, націлений не тільки на осмислення об'єктно-суб'єктних зв'язків, але й на можливість розуміння самого людського духу.

Заповнити порожнечу душі, що розчинилася в хаосі безчасовості, прагнули й вітчизняні мислителі. Слідом за Г. Сковородою й П. Юркевичем, такі майстри слова, як Л. Українка, М. Хвильовий, В. Винниченко та ін. намагалися вийти за рамки сучасності, простягаючи екзистенційні нитки в безмірні простори минулого й майбутнього. В їхніх літературно-філософських творах час то стискувався в неповторну екзистенційну мить, то охоплював метафізичний простір вічності. У зовнішній упорядкованості виявлялося сум'яття, в гаданій дисгармонії – рівновага. Поєднуючи тимчасове та вічне, П. Юркевич писав: «Від з'єднання бідного й немічного буття з багатством і плідністю ідеї народжується любов, як дух, що пов'язує земне з небесним, смертне з безсмертним, кінцеве з нескінченним» [20, с. 26].

Проблема часу в контексті кінцевого й нескінченного по-своєму осмислювалася у феноменології Е. Гуссерля, для якого одиничне Его завжди вбирає в себе інші его, приводячи їх до тимчасової «співприсутності». У силу цього стає можливою комунікація, трансляція змістів. Здатність до взаємного відбиття тимчасової «співприсутності» створює основу інтерсуб'єктивності. Розбудовуючи ідею тимчасовості й, отже, історизму, Е. Гуссерль поміщає миттєву крапку «тепер» в

інтервали між двома станами: «тепер, яке ще не стало минулим, свідомість про тільки прожите» і «тепер, яке стає, але ще не стало майбутнім». З погляду часу внутрішній плин інтенційної свідомості з'являється абсолютно суб'єктивним, причому в переживанні актуальності ми володіємо відправним пунктом і континуумом усіх майбутніх моментів. Розмірковуючи про людину, буття якої належить і тимчасовому, і вічному світам, філософ відзначає: «Нескінченний горизонт, в якому вона живе, не замкнутий, її праці й цілі, досягнення й діяльність, її особисті, групові, національні міфологічні мотивації – усе здійснюється в кінцевому, доступному для огляду навколишньому світі» [7, с. 105].

Думку про взаємозалежність минулого, сьогодення й майбутнього продовжив відомий представник постмодернізму Ж. Дерріда. Він визначив філософський простір постмодерну як час простору та простір часу, що зароджуються [21, р. 8]. На його думку, розуміння буття як присутності припускає статичність сьогодення, яке насправді не тотожно самому собі, тому що залежить від минулого. Більше того, ця залежність простягається й на відносини з майбутнім, тому що людина безупинно себе проектує. Але Ж. Дерріда бере під сумнів самототожність буття: повнота присутності виявляється ілюзією, корінь знищується ризою, центр – маргіналіями. Вигнані метафізикою на периферію, різні сліди, неоднорідності й відмінності тепер займають те місце, яке було узурповано центризмом. *Différance*, до якого постійно апелює філософ, співвідноситься з рухом, який полягає в розрізненні шляхом відстрочки, відсилання, обходу. У той же час, цей рух, що робить відмінності, є загальним коренем понятійних опозицій, що формують нашу мову – таких, як почуттєве/мисленнєве, тимчасове/вічне тощо [22, р. 17].

Як бачимо, будь-яка епоха, в тому числі – сучасна (або, за постмодерною термінологією, постсучасна), дає нам різноманіття уявлень про час та людину, яка перебуває усередині свого часу. Безперечно, жодна філософська концепція не має права на абсолютне першенство відносно інших концепцій. Усі вони являють собою те накопичене минуле, в якому поєднуються властивості загального й часткового, та всі складають інтелектуальний капітал світової творчої свідомості.

Отже, з вищевикладеного можна зробити наступний висновок.

Розгляд проблеми часу в контексті філософії людини дає змогу інтерпретувати світ як обрій, в якому з'єднуються минуле, нинішнє й прийдешнє, котрі суб'єкт співвідносить у значеннєвому полі. Нам уявляється цілком справедливою позиція великого І. Канта щодо часу як форми внутрішнього відчуття та діяльності людини. Будучи умовою всіх явищ, яка передує досвіду, час постає перш за все внутрішніми психологічними характеристиками суб'єкта, завдяки чому ми й можемо пізнавати світ. Порівняльний аналіз учень відомих мислителів дає можливість стверджувати, що всі вони, досліджуючи феномен часу, так чи інакше, зверталися до проблеми людини. Навіть Платон і Г. Гегель були впевнені, що досягти ідеальної сутності світу можна лише людським розумом, який, залишаючись у рамках можливого, все-таки постійно здійснює акцію переходу можливого у дійсне. В контексті екзистенційного дискурсу проблема часу вирішується як проблема індивідуальної самовизначеності й особистісного вибору. В такому ракурсі сутність вічного повернення розглядається як можливість збігу тимчасового та нескінченного. Із цього випливає відносність сьогодення й абсолютність минулого, котре віддзеркалює зміст кожної доби в історії людства.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку зумовлюються залежністю майбутнього від накопиченого минулого, яке містить множини викликів і ризиків для сучасного суспільства.

Список використаної літератури

1. Августин А. Исповедь / А. Августин // Антология мировой философии : в 4-х т. – Москва : Мысль, 1969. – Т. 1, ч. 2. – С. 582–588.; Avgustin A. Ispoved / A. Avgustin // Antologiya mirovoy filosofii : v 4-kh t. – Moskva : Mysl, 1969. – Т. 1, ch. 2. – S. 582–588
2. Августин А. О граде божием / А. Августин // Антология мировой философии : в 4-х т. – Москва : Мысль, 1969. – Т. 1, ч. 2. – С. 589–590 ; Avgustin A. O grade bozhiem / A. Avgustin // Antologiya mirovoy filosofii : v 4-kh t. – Moskva : Mysl, 1969. – Т. 1, ch. 2. – S. 589–590
3. Аристотель Физика // Аристотель Сочинения : в 4-х т. / Аристотель. – Москва : Мысль, 1981. – Т. 3. – С. 59–262.; Aristotel Fizika // Aristotel Sochineniya : v 4-kh t. / Aristotel. – Moskva : Mysl, 1981. – Т. 3. – S. 59–262.
4. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – Москва : Худож. лит., 1986. – С. 121–290 ; Bakhtin M. M. Formy vremeni i khronotopa v romane. Ocherki po istoricheskoy poetike // Bakhtin M. M. Literaturno-kriticheskie stati / M. M. Bakhtin. – Moskva : Khudozh. lit., 1986. – S. 121–290.
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3-х т. / Г. В. Ф. Гегель. – Москва : Мысль, 1975. – Т. 2 : Философия природы. – 695 с. ; Gegel G. V. F. Entsiklopediya filosofskikh nauk : v 3-kh t. / G. V. F. Gegel. – Moskva : Mysl, 1975. – Т. 2 : Filosofiya prirody. – 695 s.
6. Гумилев Л. Чтобы свеча не погасла : Диалог / Л. Гумилев, А. Панченко. – Ленинград : Совет. писатель, Ленингр. отд-ние, 1990. – 128 с. ; Gumilev L. Chtoby svecha ne pogasla : Dialog / L. Gumilev, A. Panchenko. – Leningrad : Sovet. pisatel, Leningr. otd-nie, 1990. – 128 s.
7. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1986. – № 3. – С. 101–117 ; Gusserl E. Krizis evropeyskogo chelovechestva i filosofiya / E. Gusserl // Voprosy filosofii. – 1986. – № 3. – S. 101–117
8. Делез Ж. Различие и повторение / Ж. Делез ; пер. с фр. Н. Маньковской, Э. Юровской. – Санкт-Петербург : Петрополис, 1998. – 384 с. ; Delez Zh. Razlichie i povtorenie / Zh. Delez ; per. s fr. N. Mankovskoy, E. Yurovskoy. – Sankt-Peterburg : Petropolis, 1998. – 384 s.
9. Делез Ж. Тайна Ариадны / Ж. Делез // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 48–53 ; Delez Zh. Tayna Ariadny / Zh. Delez // Voprosy filosofii. – 1993. – № 4. – S. 48–53
10. Дионисий Ареопагит О божественных именах. О мистическом богословии / Дионисий Ареопагит : пер. с древнегреч. – Санкт-Петербург : Глаголь, 1994. – 370 с. ; Dionisiy Areopagit O bozhestvennykh imenakh. O misticheskom bogoslovii / Dionisiy Areopagit : per. s drevnegrech. – Sankt-Peterburg : Glagol, 1994. – 370 s.
11. Камю А. Миф про Сизифа // Камю А. Выбранные творения : у 3 т. : пер. з фр. / А. Камю ; упоряд. О. Жупанський, авт. післямови Д. Наливайко. – Харків : Фоліо, 1997. – Т. 3 : Есе. – С. 72–162 ; Kamiu A. Mif pro Sizifa // Kamiu A. Vybrani tvory : u 3 t. : per. z fr. / A. Kamiu ; uporiad. O. Zhupanskyi, avt. pisliamovy D. Nalyvaiko. – Kharkiv : Folio, 1997. – Т. 3 : Ese. – S. 72–162
12. Кант И. Критика чистого разума // Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант ; под общ. ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – Москва : Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с. ; Kant I. Kritika chistogo razuma // Kant I. Sochineniya : v 6 t. / I. Kant ; pod obshch. red. V. F. Asmusa. A. V. Gulygi, T. I. Oyzermana. – Moskva : Mysl, 1964. – Т. 3. – 799 s.

13. Кьеркегор С. Гармоническое развитие в человеческой личности эстетических и этических начал // Кьеркегор С. Наслаждение и долг / С. Кьеркегор ; пер. с дат. П. Ганзена ; подгот. текста и коммент. И. Булкиной, А. Мокроусова. – 3-е изд. – Киев : Air Land, 1994. – С. 225–419 ; Kerkegor S. Garmonicheskoe razvitie v chelovecheskoy lichnosti esteticheskikh i eticheskikh nachal // Kerkegor S. Naslazhdenie i dolg / S. Kerkegor ; per. s dat. P. Ganzena ; podgot. teksta i komment. I. Bulkinoy, A. Mokrousova. – 3-e izd. – Kiev : Air Land, 1994. – S. 225–419

14. Кьеркегор С. Понятие страха // Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор ; общ. ред., сост., вступ. ст. С. А. Исаева ; пер. с дат., коммент. Н. В. Исаевой, С. А. Исаева. – Москва : Республика, 1993. – С. 115–248 ; Kerkegor S. Ponyatie strakha // Kerkegor S. Strakh i trepet / S. Kerkegor ; obshch. red., sost., vstup. st. S. A. Isaeva ; per. s dat., komment. N. V. Isaevoy, S. A. Isaeva. – Moskva : Respublika, 1993. – S. 115–248

15. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше ; пер. Ю. М. Антоновского. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 302 с. ; Nitsche F. Tak govoril Zaratustra / F. Nitsche ; per. Yu. M. Antonovskogo. – Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta, 1990. – 302 s.

16. Оруджев З. М. Способ мышления эпохи. Философия прошлого / З. М. Оруджев. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 400 с. ; Orudzhev Z. M. Sposob myshleniya epokhi. Filosofiya proshlogo / Z. M. Orudzhev. – Moskva : Yeditorial URSS, 2004. – 400 s.

17. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр ; пер. з фр. В. Лях, П. Тарашук. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 854 с. ; Sartr Zh.-P. Buttia i nishcho: Narys fenomenolohichnoi ontolohii / Zh.-P. Sartr ; per. z fr. V. Liakh, P. Tarashchuk. – Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2001. – 854 s.

18. Хайдеггер М. Время и бытие // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления : пер с нем. / М. Хайдеггер. – Москва : Республика, 1993. – С. 391–406 ; Khaydegger M. Vremya i bytie // Khaydegger M. Vremya i bytie: Stati i vystupleniya : per s nem. / M. Khaydegger. – Moskva : Respublika, 1993. – S. 391–406

19. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Проблема человека в западной философии : переводы / сост. и послесл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова. – Москва : Прогресс, 1988. – С. 31–95 ; Sheler M. Polozhenie cheloveka v kosmose / M. Sheler // Problema cheloveka v zapadnoy filosofii : perevody / sost. i poslesl. P. S. Gurevicha ; obshch. red. Yu. N. Popova. – Moskva : Progress, 1988. – S. 31–95

20. Юркевич П. Д. Идея // Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич ; сост. и подгот. текста А. И. Абрамова, И. В. Борисовой ; вступ. ст. и примеч. А. И. Абрамова. – Москва : Правда, 1990. – С. 9–68 ; Yurkevich P. D. Ideya // Yurkevich P. D. Filosofskie proizvedeniya / P. D. Yurkevich ; sost. i podgot. teksta A. I. Abramova, I. V. Borisovoy ; vstup. st. i primech. A. I. Abramova. – Moskva : Pravda, 1990. – S. 9–68

21. Derrida J. Differance // Derrida J. Margins of Philosophy / J. Derrida. – Chicago : University of Chicago Press, 1982. – P. 6–48.

22. Derrida J. Positions / J. Derrida. – Paris : Minuit, 1972. – 135 p.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

N. Yemelyanova

THE PHILOSOPHY OF TIME

The article considers different points of views on the nature of time in the history of philosophical thought are. The value of the past, the present and the future is considered in

the context of human philosophy. The author's analysis of philosophical concepts about the phenomenon of time led her to such concepts as universal and individual, possible and real, eternal and transient. The comparative analysis of wide-known thinkers gave the author an opportunity to say that while examining the phenomenon of time, they turned to the problem of a human being. The author appeals to the subjective concept of time, which was initiated and developed by A. Augustine and I. Kant, who created the doctrine of time as a form of internal feelings and activity. In contrast to Hegel's panlogism, in which time is the ratio, which is implemented by the existing of the subjective spirit, existentialism and philosophy of life strictly connected with the problem of time with an individual human being. In the context of existential discourse time problem is solved as a problem of individual self-determination and personal choice. The concept of cyclical time is viewed from the point of the learned existential experience. According to the ideas of S. Kierkegaard and F. Nietzsche eternal return is the possibility of coincidence of time and eternity. J.-P. Sartre, linking philosophy of time with the problem of free choice, makes future to be dependent on whether a person will be able to design their lives. M. Heidegger studies time according to his way - existential analytics of being. It is noted that native thinkers after G. Skovoroda and P. Yurkevych tried to go beyond the present, existential threads in stretching expanses of the past and the future. The philosophy of time continued to be developed by representatives of postmodernism, including – J. Derrida, who defined the philosophical space of postmodern as a space of time and space that is generated. It is noted that the actual concept is Z. Orudzheva's one, according to which the society is managed by the historically determined way of thinking, that accumulates the past, because the present is relative and the past is absolute. Overall, considering the problem of time in the context of the philosophy of man makes it possible to interpret the world as the horizon, which incorporates the past, the present and the future, which are related by the individual semantic field.

Key words: *philosophy, time, temporary, eternal, man, the past, the present, the future.*

УДК 323.1(477)

Т. С. Воропаєва

СПЕЦИФІКА УЯВЛЕНЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР (1993–2015 рр.)

У статті розглядається методологічний потенціал сучасного українознавства як інтегративної науки, на цій основі аналізуються уявлення громадян України про сучасну українську національну ідею. Використання трансдисциплінарних дослідницьких стратегій дозволило виявити ціннісні пріоритети громадян України та коротку «формулу» сучасної національної ідеї – гідність, розвиток, свобода.

Ключові слова: *національна ідея, ідеологія, ціннісні пріоритети, українознавство, трансдисциплінарність, громадяни України.*

Проблема духовної своєрідності народів, націй і цивілізацій гостро стояла упродовж всього історичного шляху розвитку соціогуманітаристики і мала найрізноманітніші способи вирішення. Відомі мислителі та вчені намагалися не тільки дослідити історію ідей та ідеологій, не тільки вичленувати найбільш типові ціннісні пріоритети того чи іншого народу, але й запропонувати нові методологічні підходи до цієї проблеми. Історичний досвід показує, що у світі не було жодного суспільства, яке б

функціонувало без спеціально вироблених ідеологій або світоглядів. Ідеологічна проблематика, як правило, актуалізується у рамках кризових, перехідних періодів розвитку суспільства, коли виникає необхідність нового самовизначення соціуму, а також вибору нових політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних моделей. У зв'язку з цим перехідні й кризові періоди можна розглядати як особливий поворотний пункт у розвитку суспільства та особистості, коли не тільки відбуваються кардинальні трансформації у багатьох сферах, але й починається пошук нової ідентичності для великих соціальних груп – етносів, націй і країн, що обумовлює створення елементів нової ідентичності й на рівні особистості. В сучасній соціогуманітаристиці аналіз аксіологічних аспектів ідеологічних систем різних народів і країн світу залишається актуальним. Для українознавства не менш актуальним є аналіз уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею.

Відомо, що більше 70 років на теренах колишнього СРСР роль національної ідеї виконувала комуністична ідея. Проте на зламі тисячоліть нові незалежні держави разом із усім людством увійшли в нову епоху – епоху краху утопічних ідей, ідей уніфікації та унітаризму, епоху зживання тоталітаристських ідеологій, всепояснюючих концепцій, грандіозних проектів тотального перевлаштування світу та інших фантомів «кліюзорної свідомості», зорієнтованих на «створення світлого майбутнього», на «формування нової людини» тощо. Вироблення нових суспільних орієнтирів, нових принципів стосунків між народами у поліетнічній українській державі, як і вироблення нової об'єднуючої ідеї необхідне не лише для того, щоб заповнити ідеологічний вакуум, ту «чорну діру», що виникла після розпаду СРСР та провалу комуністичної ідеології, але й для подолання духовно-ідеологічного хаосу в інформаційному просторі України і (що найголовніше) для створення української політичної нації європейського типу. Така загальнонаціональна ідея має стати суттєвою частиною світогляду громадян України і дозволить подолати духовну відчуженість деяких громадян від своєї держави.

Сучасні політологи вже кілька років наголошують, що в нашій державі не існує науково-обґрунтованої та визнаної й підтримуваної більшістю суспільних рухів моделі розвитку суспільства, сформульованої хоча б у вигляді національної ідеї, яка могла б об'єднати суспільство і спрямувати його до спільної мети. Проте повільний процес соціально-економічних і політико-правових трансформацій, що відбувається в умовах ідеологічного вакууму та безкінечного декларування представниками усіх гілок влади тих чи інших обіцянок, викликає розчарування у широких верств населення. Громадяни України прагнуть адекватно осмислити сучасні перетворення, знайти відповіді на хвилюючі запитання, зрозуміти причини негараздів та досягнути історичну перспективу, сподіваючись на краще майбутнє. І в цьому їм покликані допомогти сучасні українські політики та науковці.

Основними характеристиками актуального стану сучасної науки є постнекласична раціональність (з її міждисциплінарним дискурсом; герменевтичним стилем мислення; парадигмальною толерантністю (В. Стьопін); мережевим принципом організації знання (Дж. Чью); «критичним самоосмисленням дисципліни» (К. Джерджен); «легалізацією внутрішньо-суб'єктивного досвіду» (А. Юревич)), тенденція до інтеграції наукового знання тощо [2, с. 45–50]. Ключовими ідеями постнекласичної науки є: 1) ідея конвергенції; 2) ідея соціокультурної обумовленості людського знання; 3) діалог соціогуманітаристики та природознавства. Це дозволяє зняти протистояння «наук про дух» і «наук про природу», організувати не тільки міждисциплінарний, але й трансдисциплінарний дискурс. Складне, нелінійне мислення здатне інтегрувати не тільки різні грані пізнання, але й різні наукові парадигми. Для постнекласичного мислення властиве інтегративне розуміння людського буття як цілісності (в єдності

його тілесного, душевного і духовного рівнів [5]). Тому постнекласична раціональність може виступати в якості специфічного інструмента аналізу багатовимірних феноменів «з підвищеною гносеологічною й онтологічною складністю» (Дж. Келлі), до яких відноситься і національна ідея. У цьому випадку можлива інтеграція різнопланових методологічних стратегій, спрямованих на вивчення різних аспектів становлення і розвитку національної ідеї, її синхронних і діахронних репрезентацій, що може призвести до створення взаємоузгодженої дослідницької мережі з активно функціонуючою системою «концептуальних мостів» [5].

Відомо, що сучасне українознавство утверджується сьогодні як інтегративна наука [2, с. 45–54]). При цьому необхідно чітко розрізняти різні рівні інтегративності: 1) комплекс (репрезентує інтегративні процеси нижчого рівня); 2) синтез (репрезентує інтегративні процеси середнього рівня); 3) інтеграція (репрезентує інтегративні процеси вищого рівня, що передбачають тісну взаємодію кількох наук (або наукових галузей), які всебічно й одночасно вивчають один і той самий предмет або об'єкт [16, с. 16–20]), які співвідносяться з полідисциплінарними, міждисциплінарними й трансдисциплінарними методологічними стратегіями [2, с. 45–48]).

Наприклад, дослідження вважається полідисциплінарним, коли певний об'єкт різнобічно вивчається декількома науковими дисциплінами одночасно; при цьому кожна з цих дисциплін може використовувати власні методологічні принципи, вносячи свій внесок у «загальну скарбничку» знань про досліджуваний об'єкт [10, с. 193–194]. Дослідження вважається міждисциплінарним, якщо воно проводиться з використанням не тільки спільних категорій, але й з кооперуванням різних наукових дисциплін. Для трансдисциплінарних досліджень характерний науковий пошук, спрямований «крізь», «через» кордони кількох наукових дисциплін, який виходить за їхні межі, на більш високий, метадисциплінарний, рівень. Саме такі дослідження характеризуються холистичним баченням предмета вивчення. Саме трансдисциплінарні дослідження здатні не тільки перетинати дисциплінарні межі, а й «переносити» схеми, категорії, стратегії та практики з однієї дисциплінарної області в іншу [10, с. 193–201; 12, с. 134–137].

О. Князева підкреслює, що «трансдисциплінарність у вузькому розумінні означає інтеграцію різних форм і методів дослідження, включаючи спеціальні прийоми наукового пізнання, для вирішення наукових проблем. Трансдисциплінарність у широкому розумінні означає єдність знання за межами конкретних дисциплін» [10, с. 194]. Таким чином, вивчення національної ідеї (як складного багаторівневого об'єкта дослідження та чинника формування національної ідентичності) не буде повноцінним, якщо не вийти за межі вузько-дисциплінарної обмеженості. У цьому випадку «доцільніше говорити про полідисциплінарні дослідницькі поля, міждисциплінарні дослідження і трансдисциплінарні стратегії дослідження» [10, с. 194]. При цьому «трансдисциплінарність не антагоністична міждисциплінарності, а доповнює її, оскільки з'єднує різні фрагменти реальності в єдину картину ... Трансдисциплінарність означає стимулювання синергії між дисциплінами і справжню інтеграцію знання» [10, с. 194]. Прикладом такої інтегративної науки є сучасне українознавство, яке має свій об'єкт і предмет дослідження, своє проблемне поле досліджень і власну систему знань, цілісність якої не вичерпується вузько-дисциплінарними підходами. Відомо, що інтегративність була визнана істотною перевагою сучасного українознавства багатьма відомими вченими – В. Горським, С. Кримським, М. Поповичем, М. Розумним, Л. Шклярком та ін. [2, с. 45–50]. Одним з інструментів трансдисциплінарної взаємодії в процесі вивчення України і українства є українознавчий аналіз.

В рамках українознавства трансдисциплінарні дослідницькі стратегії дозволяють

інтегрувати нові факти, знання і результати теоретико-емпіричних досліджень у цілісну систему, що сприяє більш глибокому вивченню об'єктів і явищ. Наприклад, евристичний потенціал використання трансдисциплінарних дослідницьких стратегій при вивченні національної ідеї (як одного з чинників, що впливає на формування національної ідентичності) полягає в тому, що вони дозволяють встановити зв'язок не тільки між природничою й соціогуманітарною парадигмами, але й між сферами матеріальної, соціальної та духовної культури українського народу, щоб виявити нові грані його національного буття, зафіксовані в культурно-історичному досвіді. Трансдисциплінарні дослідницькі стратегії сприяють розумінню динаміки націєтворчих процесів на декількох рівнях реальності одночасно, «переступаючи» кордони конкретних дисциплін для створення універсальної картини досліджуваного об'єкта.

Використання трансдисциплінарних дослідницьких стратегій для вивчення специфіки співвідношення національної ідеї та ідеології (як такої), а також уявлень громадян України про сучасну національну ідею, передбачало не тільки інтеграцію методологічних стратегій історіософії, етнології, культурології, політології, соціології, етнопсихології та філософської антропології, але й створення взаємоузгодженої системи «концептуальних мостів» в рамках українознавства. Це дозволило врахувати у даному дослідженні наступні теоретико-методологічні засади: 1) чітке розрізнення етнічного та національного буття, етнічної та національної ідентичності, етнічної та політичної нації; 2) врахування того факту, що українці в ході свого культурно-історичного розвитку змінили власний етнізм (зміна етнізмів найчастіше відбувається саме в межах усталених етнічних спільнот, коли народ знаходиться на порозі націєтворення і шукає найбільш давні й глибинні підстави для своєї національної самоназви), але при зміні етнізму народ (русини-українці) залишається самим собою, а збереження колективного «Ми» та колективної ідентичності зумовлюється спадкоємністю історичної пам'яті, етнічної ментальності та національної самосвідомості; 3) дослідження української нації як повномасштабної (яка за відомою міжнародною класифікацією В. Велімські та Я. Крейчі є одночасно і етнічною, і політичною [24, с. 58–59]), не розриваючи племінний, етнічний і національний етапи розвитку українського народу; 4) обов'язкове вивчення системоутворюючої ролі аксіологічного та ноетичного (смыслового) вимірів процесу національної ідентифікації індивідуальних і колективних суб'єктів; 5) врахування того, що без завершення процесу формування української політичної нації і без збереження власної ідентичності Україна не буде конкурентоздатною державою у світі.

Отже, ідеологія (як система концептуально оформлених ідей, уявлень, поглядів і переконань, що виражають інтереси певних соціальних груп) здатна «об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій» [17, с. 235]. Відомо, що поняття «ідеологія» в науковий обіг увів французький філософ Дестют де Трассі в кінці XVIII ст. На його думку, «наука про ідеї» мала базуватися на освітянській парадигмі мислення і створити фундамент для реформування суспільства на наукових засадах. У сучасному світі існують різні ідеології: релігійні, політичні, національні і т.п. Ідеологічній проблематиці присвятили свої праці К.-О. Апель, Р. Барт, Р. Бекон, Д. Белл, Ф. Енгельс, К. Мангейм, К. Маркс, Ф. Ніцше, Ж. Сорель, Ю. Хабермас, Х. С. Хьюз, А. Шюц та ін.

В ідеологіях завжди присутній «людський час» (Ф. Бродель), хоча ідеологія поєднується, в першу чергу, із втіленням ключових життєвих цінностей (М. Блок). Фундаментальною основою ідеологій стають різні філософські доктрини, які постійно змінюються в процесі історичного розвитку людства. Найважливішими є ті філософські доктрини, які формують ідейну основу ідеології, артикуючи її базові цінності й

сенси [23, с. 55]. Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет і З. Фройд підкреслювали, що ідеології можна вважати певними «локомотивами історії», що народні маси може об'єднати як вождь, так і спільні ідеї, які спонукають людей до активних дій, що ідея, час якої настав, іноді може навіть замінити вождя [4, с. 127–134; 18, с. 344–345].

Відомо, що «ідея» – це одне з основних понять філософії, яке розробляли ще Аристотель і Платон, а також Р. Декарт і Дж. Локк. Цей філософський термін (тісно пов'язаний з категоріями «мислення» і «буття») означає «сутність речі, її прототип», «образ речі, створюваний духом», «смысл», «уявлення, яке ще не існує у досвіді», «прообраз», що має формоутворююче значення і є джерелом сили; «уявну рушійну силу історії» [17, с. 234–237]. Ідея є відображенням речей та явищ, які перебувають в процесі розвитку; це не тільки одна з форм і способів пізнання, смысл яких полягає у формулюванні узагальнених теоретичних принципів, що пояснюють сутність явищ, але й творча сила, яка формує і трансформує дійсність. Більшість філософів підкреслювали великий вплив ідей (що «оволоділи масами») на розвиток матеріальної дійсності з метою її перетворення. Будь-які ідеї (правові, політичні, релігійні, філософські, економічні, моральні, художні) народжуються в контексті історичного духу певної епохи, вони виникають і розвиваються на основі людських прагнень, потреб та практичної діяльності. Отже, ідея – це те «начало» і аристотелевське «те, для чого», без якого неможлива поява жодної речі у світі, тим більше, розгортання таких складних структур, якими є національна культура, національна держава і політична нація [17, с. 234–237].

Інститут держави, на думку Г. Гегеля, реалізує ідеї розуму, свободи і права [6, с. 284]. Е. Дюркгейм зазначав, що будь-яке суспільство базується «...перш за все, на ідеї, яку воно саме для себе і про себе створює» [8, с. 12]. Е. Фромм підкреслював: «Ніщо так не об'єднує людей (не обмежуючи при цьому їхньої індивідуальності), як ... спільність ідей» [19, с. 33–34]. К. Леві-Стросс, порівнюючи міфологію та політичну ідеологію, довів, що ідеї свободи, рівності, справедливості, порядку в рамках різних ідеологій здобувають своєрідне історичне й політико-правове звучання [11, с. 186]. Ю. Габермас, проаналізувавши процес становлення західних демократій, запропонував новим незалежним державам принцип «конституційного» патріотизму, інтеграцію навколо економічних інтересів, культурних, спортивних та інтелектуальних досягнень країни [20; 21].

Отже, національна ідея – це основа функціонування нації, квінтесенція її духовних інтересів і соціально-політичних устремлінь, певний проект «спільного майбутнього», це той духовний принцип, реалізація якого може мати великі практичні наслідки. Національна ідея не є абстрактним поняттям, це абсолютно реальна сила, що збуджує енергію суспільних рухів, це підґрунтя для загальнонаціонального об'єднання, для утвердження державності, для зростання сили й могутності народів і країн. Як зазначив один з найвидатніших мислителів ХХ ст. М. Бубер, «ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [1, с. 259]. Сучасні філософи часто наголошують, що жодна країна світу не досягла передових позицій у загальнолюдській цивілізації без власної національної ідеї. Відомий американський соціолог Д. Белл (який у 1960-х роках виступив як автор концепції деідеологізації, тобто краху ідеологічних систем) зазначав, що звернення громадян у кризові періоди саме до національної ідеї пояснюється тим, що вона є найпростішою і найдоступнішою формою соціальної ідентичності людей та підґрунтям для консолідації суспільства, оскільки без неї неможливо залучити широкі верстви

населення у процес глобальних перетворень [22, с. 212].

Таким чином, жодна людська спільнота не може обійтися без спільних ідей, які є нормативно-ціннісними і цільовими регуляторами, а також смисловими орієнтирами її життєдіяльності. Природа цих смислових орієнтирів полягає в тому, що вони не стільки створюють конкретний образ самої мети або остаточного результату, скільки окреслюють загальну перспективу доцільного напрямку руху. Роль таких смислових орієнтирів у європейській історії відігравали ідеали свободи й справедливості, рівності й братерства, незалежності й солідарності.

Відомо, що поняття «українська ідея» першим запропонував П. Куліш, який інтерпретував її як усвідомлення, розуміння людиною належності до свого народу, його культури і віри. Пізніше проблему «українська національна ідея» (у значно ширшому розумінні) досліджували О. Бочковський, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, М. Костомаров, Ю. Липа, М. Міхновський, Л. Ребет, С. Рудницький, М. Сціборський, а також сучасні вчені Ю. Вільчинський, С. Вовканич, В. Горський, Я. Грицак, В. Жмир, О. Забужко, Ф. Кирилюк, М. Коберник, А. Колодій, І. Кресіна, В. Лісовий, Р. Лях, Ф. Медвідь, М. Михальченко, М. Попович, М. Розумний, Ю. Руденко, В. Сергійчук, О. Соскін, В. Таран, О. Тимошенко, М. Томенко, Ю. Шайгородський, О. Шморгун, Л. Шкляр та ін.

Українська національна ідея пройшла у своєму розвитку цілий ряд етапів, зберігаючи свою глибинну сутність та функціональне призначення, але змінюючи форми свого вияву, розширюючи сфери свого впливу. Вже після свого постановня українська національна ідея здобула велику силу історичної інерції та енергетичної зарядженості, продовжуючи відтворюватись і доповнюватись новими поколіннями. Геніальний Тарас Шевченко показав, що українська національна ідея підсумовує досвід попередніх поколінь та всього історичного шляху розвитку українського народу, об'єднуючи смислові орієнтири та ціннісні пріоритети українства в цілісну систему. У найкритичніший для національного існування період української історії Тарас Шевченко підтвердив безперервну культурно-історичну тяглість та етнопонаціональну спадкоємність між соціально-історичними організаціями Русь-України – козацької України – сучасної йому України – майбутньої вільної України (трохи пізніше ці положення науково обґрунтував М. Грушевський). І ціннісно-смисловим стрижнем цієї спадкоємності й тяглості була саме українська ідея, яка кристалізувалась (упродовж донаціонального й національного етапів розвитку українського народу) у категоріях «Слави», «Волі», «Віри», «Сили», «Правди». Квінтесенцією такої ідеологічної роботи Тараса Шевченка був пошук Правди заради відновлення Сили, Слави й Волі України [4].

Надзвичайно символічним є той факт, що українська ідея семантично відбилася і в тексті національного гімну України (який створили у 1863 р. П. Чубинський та М. Вербицький): «Ще не вмерла України і слава, і воля» («слава» – це смисловий орієнтир праукраїнської та киево-руської доби; «воля» – це наскрізний смисловий орієнтир українства, який був актуальним для української людності від племінної до національної епохи (з VI–VII ст. до XXI ст.)). Таким чином, була продовжена думка Тараса Шевченка про те, що Слава й Воля України (тобто духовна сутність українства) ще жива, і спираючись на неї, оживе й відродиться і сама Україна [4].

Отже, на теренах України саме Тарас Шевченко одним з перших показав, що становлення націй починається «в духові» (О. Забужко), адже саме він довів, що національна ідея – це вище вираження сутності і духовних сил нації, адже саме він вплинув на те, що територіально розз'єднана і розчленована у його час Україна поступово ставала духовно єдиною спільнотою. І ця поступово творена духовна єдність

спільноти та актуалізована культурно-мистецькими засобами українська національна ідея створювали ціннісно-сміслову підґрунтя для наступного націє- і державотворення.

Подібну місію виконали А. Міцкевич (у Польщі) та Й.-Г. Фіхте (у Німеччині). Зокрема, Й.-Г.Фіхте підкреслював, що національний принцип є духовним, а не природним, біологічним чи вродженим, отже, можна будучи німцем фактично, «не бути ним духовно – не дорости до “німецькості” як такої» [9, с. 28]. А. Міцкевич наголошував, що в основі світогляду кожної нації закладена певна ідея, яка надає суспільності сенсу й кінцевої мети, і нація живе тільки для того, щоб цю ідею реалізувати; відповідно до цього, Польща – це оплот Божистої Любові, що вимагає виконання важливої месіанської ролі [9, с. 49].

Розвиток української національної ідеї в період переходу українського суспільства від індустріального до постіндустріального (інформаційного) етапу цивілізаційного поступу неможливий без аналізу уявлень громадян України щодо неї. Адже сучасний рівень розвитку українознавства як інтегративної науки дає можливість громадянам України колективно сформулювали сучасну загальнонаціональну ідею як підставу для утворення нової колективної ідентичності, наповнивши традиційну, омріяну у віках українську ідею, новим змістом.

У 1992–1993 рр. наша науково-дослідна група, у складі якої працювали вчені, аспіранти і студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, почала вивчення уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею в рамках науково-дослідного проекту «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти» (1993–2015 рр.). Представники нашої науково-дослідної групи розуміли, що треба виявити ті спільні для всіх громадян України ціннісні пріоритети і духовні принципи, які б не тільки могли стати прийнятними та переконливими для багатьох верств населення, але й могли б використовуватися в інформаційній політиці держави замість забороненої Конституцією України державної ідеології. Відомо, що у статті 15 чинної Конституції України проголошується, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Але, разом з тим, суттєвою перешкодою на шляху розвитку сучасного українського суспільства є відсутність адекватної об'єднуючої ідеології, а також національної ідеї, без яких неможливий подальший цивілізаційний розвиток держави. Сьогодні Україні необхідна правильно артикульована ідеологія, яка маніфестувала б об'єднання всіх верств і груп населення в єдину політичну націю, без утиску культурних, етнічних, гендерних та інших відмінностей. Україна потребує конструювання такої національної ідеї, яка б змогла консолідувати як титульний етнос і корінні народи, так і національні й етнічні меншини.

У зв'язку з цим у нашому дослідженні були враховані загальнонаукові вимоги до національної ідеї: національна ідея повинна бути *суспільно-інтегруючою* (тобто такою, що спроможна «загасити» усі форми протистоянь та вкорінити цінності, спільні для переважної більшості громадян), *мобілізуючою* (тобто такою, що нівелює соціальну апатію та стимулює творчу активність) та *перетворюючою* (тобто такою, яка обґрунтовує здійснювані зміни та орієнтує на перспективу); крім цього національна ідея повинна бути не тільки досить масштабною, щоб мотивувати спільну діяльність великих соціальних груп, але й базуватися на внутрішній потребі людей у подібній об'єднуючій ідеї, що б зумовило відповідну мотиваційну активність.

Аналогічні дослідження проводились і в Росії: Незалежним Інститутом соціальних та національних проблем, починаючи з 1995 р., Інститутом соціологічного аналізу, починаючи з 1996 р., Психологічним Інститутом РАО, починаючи з 1998 року.

Відомо, що національні ідеї не народжуються в кабінетах, а створюються

народом, який поступово стає нацією, тому для визначення сучасної національної ідеї потрібно знати суспільні настрої і очікування, погляд різних верств населення на актуальні проблеми суспільства. До того ж потрібно, щоб громадяни держави не просто погоджувались із висловленими елітою ідеями, а щоб ці ідеї «стукали в серця людей», «резонували» в суспільстві, щоб громадяни були готовими до реальної діяльності для їх реалізації. Адже штучно створені і нав'язані ззовні ідеї не можуть стати ефективним інструментом реального згуртування суспільства й мобілізації громадянської активності його членів.

У формулі сучасної національної ідеї повинна бути репрезентована максимально узагальнена система колективних установок, які спрямовані на вдосконалення різних сфер життєдіяльності суспільства й держави і які поділяються більшістю представників даної політичної нації, що формується. Саме така національна ідея здатна системно центрувати смислове поле колективної ідентичності української політичної нації. Для визначення сучасної національної ідеї потрібно не тільки провести й узагальнити експертні та Всеукраїнські опитування громадської думки з цього приводу, але й достовірно вивчити зміст масової свідомості. Програма нашого дослідження базувалася на трансдисциплінарних дослідницьких стратегіях та інтегративному підході до вивчення етнонаціональних явищ, що передбачало використання системно-структурного, історико-еволюційного і порівняльного аналізу та діалектичного, феноменологічного й герменевтичного методів, а також методів експертного опитування, психосемантики, контент-аналізу, методу вибору з двох альтернатив, техніки репертуарних ґраток, методів етнопсихолінгвістики, кореляційного і факторного аналізу та ін.

На попередньому етапі даного дослідження (1992 р.) було проаналізовано праці відомих українських мислителів, учених, дослідників національної ідеї та інші джерела (літописи, свідчення арабських, візантійських і західноєвропейських мандрівників про Україну й українців тощо). За допомогою методів контент- та інтен-аналізу були вивлені провідні ідеї, які містяться у даних творах. Були також проведені експертні опитування для з'ясування переліку тих ідей, гасел та цінностей, які не просто циркулюють в соціумі, але й «резонують» в сучасному українському суспільстві, знаходять підтримку й розуміння. Респондентам були запропоновані не тільки найголовніші ідеї та гасла, зафіксовані в літописах, історичних документах, українській літературі та історіософії, але й пропозиції сучасних дослідників української ідеї. Адже думки і помисли кращих представників сучасної української еліти, які «орють і боронять» українську «духовну ниву», чітко зорієнтовані на проблему українського майбуття, на пошук проекту спільного майбутнього (а спрямованість у майбутнє є однією з важливих ознак нації, на відміну від етносу) для нового цивілізаційного поступу й життєутвердження української політичної нації, яка перебуває в процесі становлення і здатна досягти демократії та процвітання.

Упродовж 1993–2015 рр. у дослідженні взяли участь 47300 респондентів від 18 до 89 років (мешканці усіх регіонів України, які брали участь у кількох Всеукраїнських репрезентативних опитуваннях, загалом відтворюють структуру населення України за основними соціально-демографічними ознаками). В якості соціально-демографічних змінних ми розглядали стать, вік, рівень освіти, термін проживання в Україні, національність (етнічне походження) та ін. Крім цього були проведені експертні опитування. Респондентам було запропоновано кілька варіантів формулювань загальнонаціональної ідеї, а також вільний рядок для висловлення власного варіанту сучасної національної ідеї (респондентам було поставлено запитання: «Яка з наведених нижче ідей змогла б об'єднати українське суспільство і стати загальнонаціональною?»).

Аналіз уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею дозволив виявити перелік тих ідей, які могли б об'єднати українське суспільство і стати базою для сучасної української національної ідеї: 1) Ідея утвердження людської, громадянської й національної гідності та достойного життя українських громадян – 0,685 (середній індекс підтримки); 2) Ідея утвердження України як сильної й розвинутої європейської держави, яку б поважало світове співтовариство – 0,672; 3) Ідея стабільного демократичного розвитку (українського суспільства і держави, економіки і технологій, права і культури, моралі й духовності, науки й освіти) – 0,659; 4) Ідея повернення України до європейської цивілізації (паритетна співпраця й інтеграція з європейськими країнами та входження в загальноєвропейські структури) – 0,656; 5) Ідея створення правової держави, утвердження законності, прав і свобод усіх громадян України – 0,654; 6) Ідея опори на власні сили – 0,651 (за 2013 – 2015 роки ця ідея перемістилася з 10 місця на шосте); 7) Ідея відродження і процвітання держави, нації й суспільства – 0,582; 8) Ідея соціокультурного, економічного й технологічного прориву України до вершин сучасної цивілізації (поєднання досвіду світової цивілізації, передових технологій та власних традицій, джерел і ресурсів) – 0,577; 9) Ідея утвердження незалежності України в політичній, правовій, економічній, соціальній і духовній сферах – 0,561; 10) Ідея конкурентоспроможності української держави і нації (перетворити Україну на технологічно розвинену країну, виховати нове покоління, здатне добиватися успіхів у сучасному світі) – 0,553.

Упродовж 1993–1913 рр. у першу «двадцятку» входили такі ідеї: а) Ідея «третього шляху» (рівновага найважливіших досягнень та поєднання переваг капіталізму і соціалізму); б) Ідея національної і соціальної справедливості; в) Ідея служіння Україні та спільного захисту її національних інтересів; г) Ідея соборності України; ґ) Ідея створення єдиної помісної церкви в Україні; д) Ідея Києвоцентризму; е) Ідея національного порятунку України; є) Ідея взаємодоповнення переваг східних і західних, північних і південних регіонів України. Перші проміжні результати були опубліковані нами у червні – липні 2001 р в газетах «Голос України» та «Україна молода» [7], а основні – у 2005–2014 рр. [3; 4].

Використання математико-статистичних методів дозволило з'ясувати, що: а) найбільш значущими для респондентів стали концепти «гідності», «свободи», «розвитку», «справедливості», «прав людини», «патріотизму», «європейського вибору», «відродження», «процвітання», «утвердження України як європейської держави, а українців як європейської нації», «повернення України до Європи», «громадянської солідарності», «громадянськість та працьовитість», «верховенства права» та ін.; б) більшість респондентів підтримують гасло, яке можна було б накреслити на гербі України – *«Од Відродження до процвітання: державність, законність, праця, права людини»* та стислу формулу загальнонаціональної ідеї – *«Гідність, розвиток, свобода»*, яка є не просто декларацією, а акумулює в собі як суто українські ідеологічні та духовно-культурні надбання, так і загальнолюдські цінності (тут варто відзначити, що О. Пахльовська, яка у квітні 2001 р. (ще не знаючи про результати нашого дослідження) писала, що одним з кращих мотто для Об'єднаної Європи було гасло «Об'єднані свободою», закликавши працювати для того, щоб в українському мотто також «присутнє слово Libertas, Свобода» [14, с. 148]); в) проти забезпечення гідного життя українським громадянам та європеїзації України не виступив жоден з опитаних 25-ти експертів, а 17 з них заявили, що вони, на жаль, не бачать серед представників нинішньої влади тих, хто дійсно зможе європеїзувати Україну, впровадити європейські стандарти життя і забезпечити її громадянам гідність і розвиток, свободу і процвітання.

Використані методи дозволили узагальнити всі домінуючі в опитуванні варіанти, врахувати палкі прагнення наших громадян до утвердження України на міжнародних спортивних аренах та мистецьких заходах (ці почуття зажди об'єднують усіх українців) і сформулювати *сучасну українську національну ідею*: утвердитись як самобутня й процвітаюча європейська нація, яка реалізує свою цивілізаційну місію і творче призначення, захищає свої надбання за допомогою сильної правової держави та ґрунтує свою солідарність на принципах: гідність, розвиток, свобода (це розгорнуте формулювання може бути сформульоване й коротше). Необхідно зауважити, що і респонденти, і аналітики вважають *ідею утвердження України* й формулу «Гідність, розвиток, свобода» не просто системою духовних орієнтирів, цивілізаційних засад та екзистенційних принципів української політичної нації, що формується, але й своєрідним українським «*Liberte, egalite, fraternite*» (де концепти «гідність», «розвиток», «свобода» є не тільки складовими сучасної української ідеї, а й загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, які передбачають різні рівні своєї реалізації – індивідуальний, суспільний, державний, наприклад: гідність людини, гідність суспільства, гідність України, а також різні виміри – розвиток демократичний, економічний, духовний, інтелектуальний тощо). Отже, змістом сучасної української ідеї є головна мета поступу української нації й держави – цивілізаційне «повернення» України до Європи та її утвердження в колі цивілізованих народів, а шляхами досягнення цієї мети є Європеїзація, Демократизація та Відродження України.

Проведене дослідження показало, що витoki сучасної української ідеї сягають ще склавино-антських часів та доби Київської Русі, епохи Б. Хмельницького та Конституції П. Орлика, часів українського Відродження та Універсалів УНР, окремі «компоненти» сучасної української ідеї постійно «циркулювали» в українському суспільстві й були репрезентовані у творах найвидатніших представників української еліти. Так, *ідея свободи* почала утверджуватися на українських теренах ще з часів племен антів та склавинів, полян, древлян, уличів та інших, тобто витoki цієї ідеї сягають доби праукраїнських племен (за даними Маврикія, племена склавинів і антів відзначались своєю великою любов'ю до волі і їх ніяким чином не можна було схилити до рабства; пізніше цю саму думку підтвердив і Вольтер, зазначивши, що Україна завжди прагне до волі). *Ідея розвитку* починає циркулювати в українському соціумі ще в донаціональну добу, продовжуючи свій вплив на суспільство в часи націєтворення, зокрема, у працях В. Винниченка, М. Драгоманова, І. Франка та ін. *Ідея людської, громадянської та національної гідності* започатковується в XVI – XVII ст. і утверджується в XIX – XXI ст., репрезентуючись у працях В. Винниченка, М. Грушевського, С. Сверстюка, Лесі Українки, І. Франка, П. Юркевича та багатьох інших представників української національної еліти. Цікаво, що політичним кредо українського гетьмана Петра Дорошенка було гасло «Гідність України – найвищий закон!»

Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що українці палко бажають (хтось – свідомо, а хтось – несвідомо), щоб Україна перетворилась на *ціннісний простір гідності, розвитку і свободи* (це підтвердили і Революція на граніті, і Помаранчева революція, і Революція Гідності). Зокрема, більшість громадян України прагнуть відстояти й утвердити свою людську, громадянську й національну гідність; вони прагнуть гідного життя, а не тривіального добробуту та матеріальної забезпеченості; вони хочуть, щоб це було достойне життя в достойній країні, якою керують достойні лідери; вони хочуть жити в державі, гідність якої не буде принижуватися. Вони прагнуть бути гідними представниками своєї Батьківщини, вони хочуть гордитися своєю державою, яка заслуговує на те, щоб посісти гідне місце в колі цивілізованих

народів. Идеологема «гідності» пов'язується в українській суспільній свідомості з ідеєю прав людини та ідеєю суспільства рівних можливостей. Але, на жаль, гідність громадян України принижують і зневажають низькі пенсії й зарплати, тиск адмінресурсу, свавілля влади, висування на найвищі посади людей малограмотних і некомпетентних (а іноді ще й з кримінальним минулим), «тінізація» економіки, криміналізація влади, її повна зневага до закону, тиражування різних форм зневаги і приниження, маніпуляцій і залякування, шантажування і насилля, поширення уявлень про другосортність і неповноцінність «української людини», запровадження технологій мовного, релігійного, регіонального, національного, державного, духовно-світоглядного розколу України тощо. Все це є наругою над людською гідністю, а не забезпеченням гідного Людини життя.

Той факт, що семантично близькі уявлення про сучасну українську ідею поширюються у всіх регіонах України, свідчить як про наявність подібних суспільних очікувань, проблем і потреб, що не реалізуються роками, так і про відносну єдність рефлексивного дискурсу стосовно проблеми «українська національна ідея», незважаючи на продовження в незалежній Україні радянської політики «войовничого викорінювання національного способу самоідентифікації особи» [15, с. 58].

В. Магун і М. Руднев разом зі своїми колегами вивчали базові цінності громадян України та порівнювали їх із ціннісними пріоритетами громадян 23 європейських країн [13]. Їхні дослідження не тільки підтвердили отримані нами результати, що стосуються базових цінностей українців, а й показали, що громадяни України характеризуються найвищою орієнтацією на самоутвердження [13], тобто популярність *ідеї утвердження України* була додатково підтверджена роботою наших колег.

Таким чином, виявлені нами загальнонаціональні ціннісні пріоритети (гідність, розвиток, свобода) дають можливість консолідувати українське суспільство, не заперечуючи принцип ідеологічного плюралізму. Ці ціннісні пріоритети можуть стати аксіологічною основою для створення ідеології інтегральної демократії, яка здатна об'єднати ідеї національно-демократичного, соціал-демократичного, християнсько-демократичного і ліберально-демократичного напрямків.

Список використаної літератури

1. Бубер М. Народ и его земля // Бубер М. Избранные произведения / М. Бубер. – Иерусалим : Библиотека-Алия, 1979. – 420 с. ; Buber M. Narod i ego zemlya // Buber M. Izbrannye proizvedeniya / M. Buber. – Ierusalim : Biblioteka-Aliya, 1979. – 420 s.
2. Воропаєва Т. С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти / Т. С. Воропаєва // Освіта. Українознавство : зб. наук. ст. VII Міжнар. конгр. українців / голов. ред. Г. Скрипник. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. ; Voropaeva T. S. Integrativniy potentsial suchasnogo ukraïnoznavstva: teoretiko-metodologichni aspekti / T. S. Voropaeva // Osvita. Ukraïnoznavstvo : zb. nauk. st. VII Mizhnar. kongr. ukraïnistiv / golov. red. G. Skripnik. – Kiiïv : IMFYe im. M. T. Ril'skogo NANU, 2008. – 236 s.
3. Воропаєва Т. С. Трансформація цінностей орієнтацій громадян України (1991–2014 гг.) [Глава 3] / Т. С. Воропаєва // Соціально-гуманитарні науки: проблеми і шляхи рішення в умовах сучасного суспільства : моногр./ под. ред. І. Н. Титаренко. – Ставрополь: Логос, 2014. - Кн. 3. – С. 52–69 ; Voropaeva T. S. Transformatsiya tsennostnykh orientatsiy grazhdan Ukrainy (1991–2014 gg.) [Glava 3] / T. S. Voropaeva // Sotsialno-gumanitarnye nauki: problemy i puti resheniya v usloviyakh sovremennogo obshchestva : monogr./ pod. red. I. N. Titarenko. – Stavropol: Logos, 2014. -

Кн. 3. – С. 52–69

4. Воропаєва Т. Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження / Т. Воропаєва, В. Піскун // Українознавство : Календар-щорічник – 2004. – Київ : Українська видавнича спілка, 2004. – С. 127–134; Voropaieva T. Suchasna ukrainska natsionalna ideia: teoretyko-empyrychne doslidzhennia / T. Voropaieva, V. Piskun // Ukrainoznavstvo : Kalendar-shchorichnyk – 2004. – Kyiv : Ukrainska vydavnycha spilka, 2004. – S. 127–134

5. Воропаєва Т. С. Изучение коллективной памяти как фактора формирования национальной идентичности в рамках современного украиноведения [Электронный ресурс / Т. С. Воропаєва, А. А. Чик // Мир науки и инноваций. – 2015. – Т. 8. № 2 : Философия и филология. Искусствоведение, архитектура и строительство. – С. 13–23 – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/mnii/m215-8.pdf> ; Воропаєва Т. С. Изучение коллективной памяти как фактора формирования национальной идентичности в рамках современного украиноведения [Электронный ресурс / Т. С. Воропаєва, А. А. Чик // Мир науки и инноваций. – 2015. – Т. 8. № 2 : Философия и филология. Искусствоведение, архитектура и строительство. – С. 13–23 – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/mnii/m215-8.pdf>

6. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель; пер. с нем. ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – Москва : Мысль, 1990. – 534 с. ; Gegel G. Filosofiya prava / G. Gegel; per. s nem. red. i sost. D. A. Kerimov i V. S. Nersesyants. – Moskva : Mysl, 1990. – 534 s.

7. Гідність – розвиток – свобода. Національна ідея для України // Україна молода. – 2001. – 12 липня ; Hidnist – rozvytok – svoboda. Natsionalna ideia dlia Ukrainy // Ukraina moloda. – 2001. – 12 lypnia.

8. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Э. Дюркгейм // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения : антология / сост. и общ. ред. А. Н. Красников. – Москва : Наука, 1998. – С. 174–231 ; Dyurkgeym E. Elementarnye formy religioznoy zhizni / E. Dyurkgeym // Mistika. Religiya. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniya : antologiya / sost. i obshch. red. A. N. Krasnikov. – Moskva : Nauka, 1998. – С. 174–231

9. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст / О. С. Забужко. – Київ : Основи, 1993. – 130 с. ; Zabuzhko O. S. Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeiskyi kontekst / O. S. Zabuzhko. – Kyiv : Osnovy, 1993. – 130 s.

10. Князева Е. Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований / Е. Н. Князева // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – №10. – С. 193 – 201 ; Knyazeva Ye. N. Transdistsiplinarnye strategii issledovaniy / Ye. N. Knyazeva // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2011. – №10. – S. 193 – 201

11. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с. ; Levi-Stross K. Strukturnaya antropologiya / K. Levi-Stross. – Moskva : EKSMO-Press, 2001. – 512 s.

12. Лысак И. В. Междисциплинарность и трансдисциплинарность как подходы к исследованию человека / И. В. Лысак // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 6. Ч. II. – С. 134–137 ; Lysak I. V. Mezhdistsiplinarnost i transdistsiplinarnost kak podkhody k issledovaniyu cheloveka / I. V. Lysak // Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. – 2014. – №6. Ch. II. – С. 134–137

13. Магун В. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами [Электронный ресурс] / В. Магун, М. Руднев // Украинское

общество в европейском пространстве. – Киев : ИС НАНУ, 2007. – С. 226-273. - Режим доступа : <http://cross-cultural.jimdo.com/%D0%BC%D0%BE%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8B/> ; Magun V. Zhiznennye tsennosti naseleniya: sravnenie Ukrainy s drugimi evropeyskimi stranami [Elektronnyy resurs] / V. Magun, M. Rudnev // Ukrainское obshchestvo v evropeyskom prostranstve. – Kiev : IS NANU, 2007. – S. 226-273. - Rezhim dostupa : <http://cross-cultural.jimdo.com/%D0%BC%D0%BE%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8B/>

14. Пахльовська О. Україна і Європа у 2001-му: десятиліття втрачених можливостей / О. Пахльовська // Національна ідея – відповідь на виклик часу. – Київ : АУБ, 2001. – 240 с. – С. 140–150 ; Pakhlovskaya O. Ukraina i Yevropa u 2001-mu: desiatylittia vtrachenykh mozhlyvostei / O. Pakhlovskaya // Natsionalna ideia – vidpovid na vyklyk chasu. – Kyiv : AUB, 2001. – 240 s. – S. 140–150

15. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. – Київ : Либідь, 2001. – 288 с. ; Rozumnyi M. Ukrainaska ideia na tli tsyvilizatsii / M. Rozumnyi. – Kyiv : Lybid, 2001. – 288 s.

16. Федосеев П. Н. Философия и интеграция знания / П. Н. Федосеев // Вопросы философии. – 1987. – № 7. – С. 16–30 ; Fedoseev P. N. Filosofiya i integratsiya znaniya / P. N. Fedoseev // Voprosy filosofii. – 1987. – № 7. – S. 16–30

17. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с. ; Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk. – Kyiv : Abrys, 2002. – 742 s.

18. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. – Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2003. – С. 340–355 ; Freyd Z. Psikhologiya mass i analiz chelovecheskogo «Ya» / Z. Freyd // Psikhologiya tolpy: sotsialnye i politicheskie mekhanizmy vozdeystviya na massy. – Sankt-Peterburg : Terra Fantastica, 2003. – S. 340–355 ;

19. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – Москва : Прогресс, 1995. – 256 с. ; Fromm E. Begstvo ot svobody / E. Fromm. – Moskva : Progress, 1995. – 256 s.

20. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности: Философские и политические статьи / Ю. Хабермас. – Донецк : Донбасс, 1999. – 123 с. ; Khabermas Yu. V poiskakh natsionalnoy identichnosti: Filosofskie i politicheskie stati / Yu. Khabermas. – Donetsk : Donbass, 1999. – 123 s

21. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Ю. Хабермас. – Москва : Праксис, 2007. – 208 с. ; Khabermas Yu. Tekhnika i nauka kak «ideologiya» / Yu. Khabermas. – Moskva : Praxis, 2007. – 208 s.

22. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties / D. Bell. – New York : Free Press, 1965. – 501 p.

23. Feuer Lewis S. Ideology and the Ideologists / Lewis S. Feuer. – New York: Transaction Publishers, 2010. – 236 p.

24. Krejci J. Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New York : St. Martin's Press, 1981. – 279 p.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015

T. S. Voropayeva

SPECIFICITY OF REPRESENTATION OF CITIZENS OF UKRAINE ON THE MODERN UKRAINIAN NATIONAL IDEA: VALUE DIMENSION (1993–2015)

Ideological problems are usually updated within the crisis, the transition of society, when there is a need for a new society of self-determination and choice of new political-legal, socio-economic and socio-cultural models. Historical experience shows that in the world there was no society that have functioned without specially made ideologies or worldviews. Famous thinkers and scientists have tried to not only explore the history of ideas and ideologies, not only to isolate the most common value priorities of a people, but also offer new methodological approaches to this problem. In the present analysis socio-humanities axiological aspects of ideological systems of different peoples and countries of the world is important. For Ukrainian studies equally important is the analysis of public perceptions of modern Ukrainian national idea. The changes in the socio-cultural and cognitive situations require from Ukrainian study as integrative science the development of new methods, concepts and methodologies to adequately investigating Ukraine and ukrainianness in a complex changing world. In this article postnonclassical rationality is considered as the special methodological «optics», allowing to study phenomena with the raised ontological and gnosiological complexity, the concept of the ukrainological analysis as tool of the interdisciplinary interactions in the study of Ukraine and ukrainianness. Methodological potential of modern Ukrainian studies as an integrative science is considered. The methodological problems of relationship between ukrainology and socio-humanities in general are analyzed. The transdisciplinarity becomes for ukrainology generative environment for production of the new research approaches and methodological strategies.

The problem of national idea and different approaches to understanding as an important factor that influences the formation and development of national identity are analyzed. The article analyzes the representation of citizens of Ukraine on the modern Ukrainian national idea (revealed in 1993–2015 years), as well as their basic values. Identified value priorities, which provide a brief «formula» of the modern national idea – the Dignity, Development, Freedom. Respondents and analysts consider the idea of strengthening Ukraine and the formula of «Dignity, Development, Freedom» is not just a system of spiritual reference points, civilizational foundations and existential principles of modern Ukrainian nation which is being formed, but a Ukrainian kind of the next motto «Liberte, Egalite, Fraternite» (where the concept of «Dignity», «Development», «Freedom» is a nationwide value priorities that involve different dimensions and levels of its implementation). The content of the modern Ukrainian national idea is the main purpose of joining the Ukrainian nation and state (civilizational «return» Ukraine to Europe and its establishment in the community of civilized nations) and ways of achieving this purpose is Europeanisation, Democratization and Revival of Ukraine.

Key words: national idea, ideology, value priorities, Ukrainian studies, transdisciplinarity, citizens of Ukraine.

УДК 008.001.76:316.324.8

К. М. Кириленко

ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовані підходи до вивчення інноваційної культури, обґрунтовується доцільність її розгляду як форми сучасної культури, що пов'язана з продукуванням та засвоєнням інновацій. Визначається, що інноваційна культура виникає у наслідок становлення та розвитку постіндустріального суспільства, у статті аналізуються основні характеристики постіндустріального суспільства в контексті їх відповідності сутнісним характеристикам інноваційної культури.

Ключові слова: *інноваційна культура, інновації, постіндустріальне суспільство.*

В останні роки як в побутовому вжитку, так і у науковій літературі все частіше почали покористовуватися терміном інновація, про інновації говорять як в технічній, так і в соціокультурній сфері, як в економіці, так і в управлінні. Інновації намагаються побачити в історії як ключові фактори, що свого часу змінили її хід (винахід колеса, вогню, мови тощо), інновації вивчають як фактори, що трансформують обличчя сучасності (винахід інтернету, соцмереж, технічні досягнення з вивчення фізики елементарних частин (напр., запуск Великого андронного колайдера, що призначений для прискорювання адронів, зокрема протонів і важких іонів), з освоєння космосу (напр., «MESSENGER» як перший штучний супутник Меркурія) тощо).

«Інновації, – згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [8]. Використовуються різні класифікації інновацій, зокрема, говорять про інновації, що створюють: нові продукти, нові методи виробництва, нові структури управління, нові ринки. За технологічними параметрами інновації диференціюють на інновації продукту і процесу. Продуктові інновації передбачають застосування нових матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих; отримання принципово нових продуктів. Процесні інновації є впровадженням нових методів організації виробництва, нових технологій, є створенням нових організаційних структур у складі підприємства тощо. Розрізняють також інновації радикальні, покращуючі, модифікаційні, – в залежності від змін, що ними запроваджуються. У залежності від розповсюдження інновації можна поділити на одиничні та дифузні. В залежності від масштабу змін, передбачених впровадженням інновації, інновації є особливо крупні, крупні, середні, дрібні. Від рівня новизни їх ділять на радикальні та ординарні, за часом, необхідним для їх реалізації, на такі, що розраховані на певні довгострокові чи короткострокові періоди; за спадкоємністю – заміщуючі, скасовуючі, поворотні, відкриваючі та ретровведення; зрештою, вони інновації можуть бути завершені та незавершені, успішні чи неуспішні. В залежності від запропонованої новизни інновації поділяються на нові для певної галузі у світі, нові для галузі в країні, нові для підприємства чи групи підприємств. Класифікують інновації також в залежності від сфери їх застосування: економічні, юридичні, соціальні, освітні тощо. Питанням класифікації інновацій займалися такі вчені, як: М.

Демчук, М. Кларін, А. Поскряков, Т. Соболев, Д. Степаненко, А. Юркевич та ін. [6; 7].

Інновації так потужно увійшли в усі сфери життєдіяльності сучасної людини, що науковці почали говорити про інноваційну діяльність як діяльність, спрямовану на продукування та освоєння інновацій. Законодавець поняття інноваційної діяльності визначає наступним чином: «Інноваційна діяльність – це діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг» [8]. Інноваційна діяльність, в свою чергу, сформувала певний стиль відношення до світу, певну методологічну та світоглядну настанову, яку прийнято позначати як інноваційність. Інноваційність виявилася ключовим стрижнем відношення сучасної людини до світу та до себе самої; це дало науковцям підстави говорити про інноваційну культуру. Останнє поняття все частіше зустрічається в наукових розробках як вітчизняних вчених, так і зарубіжних. Переважно ним користуються для позначення певного рівня якості роботи у тій чи іншій сфері. Так, говорять про інноваційну культуру економіста, підприємця, банківського працівника, управлінця, працівника сфери культури тощо. Переважно інноваційну культуру розглядають як один із головних шляхів модернізації суб'єктів самих різноманітних видів діяльності. Інноваційність та її всебічне впровадження стало домінуючим контентом сучасності, тож спричинило появу ще одного, більш філософського та фундаментального контексту вжитку терміну інноваційна культура.

Під інноваційною культурою розуміють складову загальнокультурного процесу, яка визначає ступінь сприйняття окремою особою, групою чи суспільством різних нововведень в діапазоні перетворення їх у інновації. Як зазначає О. Коюда, аналізуючи різні визначення поняття інноваційна культура, що зустрічаються в наукових дослідженнях, «ще не сформульоване чітке тлумачення поняття інноваційної культури та основних напрямів з її формування в Україні, повного розуміння її принципів і функцій» [5, с. 15]. Втім, можемо констатувати наявність великого кола наукових доробок у цьому напрямку. Питанням вивчення інноваційної культури займалися наступні вчені: Е. Афанасьєва, В. Віненко, В. Воронін, В. Нестеренко, Л. Ордіна, А. Поскряков, Л. Сластьонін, С. Щукіна та ін., вони вивчали формування інноваційної культури як частини загальної культури; Л. Борисова аналізує феномен «інноваційна культура» та пропонує модель управління процесом її становлення, формування і розвитку; А. Поскряков розкриває психологічний аспект формування інноваційної культури; Л. Елізарова розробляє модель формування інноваційної культури суб'єктів професійної освіти, пропонує методику і умови її реалізації; інноваційна методична культура вчителя аналізується в роботах Т. Н. Бережної; інноваційна організаційна культура підприємства в працях Ю. В. Качіної.

Серед великої кількості дефініцій, що пропонують в своїх роботах як згадані, так і інші автори, можемо виокремити два домінуючих підходи до терміну інноваційна культура. Підхід перший: інноваційна культура є передумовою якісних змін у всіх аспектах життєдіяльності сучасної людини, вона постає рисою сучасної культури, комплексним соціальним феноменом, стрижнем якого є готовність та здатність суспільства до інновацій у різних сферах: науці, управлінні, економіці, освіті, культурі і т. ін.; інноваційна культура формує методологічну основу гармонізації усіх сфер людської діяльності. (В. Бондарєв, Т. Бочкарьова і ін.). Підхід другий. Інноваційна культура – це особлива форма сучасної культури, яка постала у наслідок трансформації сучасного суспільства у напрямку до інформаційного та постіндустріального, у наслідок особливої ролі інновацій у цьому суспільстві. В такому потрактуванні терміну інноваційна культура постає окремою особливою формою культури, яка формується на

даному етапі її розвитку. Стрижневою особливістю інноваційної культури є її націленість на соціалізацію найновіших наукових досягнень, на впроваджуваність найсучасніших інтелектуальних розробок людства в контексті їх перетворення в інновації з метою як покращення різноманітних сфер життя людини, так і пошуку нових світоглядних орієнтирів людства.

Інноваційна культура перебуває в тісному зв'язку з такими поняттями, як: «інформаційна культура» та «культура постіндустріального суспільства». Так, В. Балабанов під інноваційною культурою розуміє особливу форму (різновид) загальнолюдської культури, який є новою історичною реальністю, ця реальність постає як наслідок прагнення суспільства до самооновлення; інноваційна культура є передумовою якісних змін життєдіяльності людей, вона нині може претендувати на роль найважливішого соціально-психологічного фактору суспільного розвитку [1].

Історико-соціальним контекстом для її існування є постіндустріальне суспільство. Тому теоретичні роботи, спрямовані на його вивчення, слід екстраполювати на аналіз визначальних рис інноваційної культури. З одного боку, це дозволить глибше усвідомити її сутнісні характеристики, з іншого – дасть можливість засвідчити та аргументувати правомірність постановки питання про інноваційну культуру як про певну форму сучасної культури, а не лише як про її характеристику.

Тому предметом вивчення даної статті є аналіз ключових характеристик постіндустріального суспільства в контексті їх відповідності сутнісним характеристикам інноваційної культури. Даний контекст вивчення як поняття постіндустріальне суспільство, так і поняття інноваційна культура дотепер не був предметом самостійного наукового вивчення, то ж є цілковито новим та актуальним.

Концепція «постіндустріального суспільства» була вперше запропонована Деніелом Беллом (1919–2011), американським соціологом та публіцистом, від середини ХХ ст. він активно розвивав дану концепцію. Автором терміну «постіндустріалізм» вважається англійський соціолог А. Пенті, який ще на поч. ХХ ст. запропонував його визначення як стану суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму, щоправда, в контексті перспективи майбутнього. В. Іноземцев зазначає, що «теорія постіндустріального суспільства є сьогодні єдиною соціальною метатеорією, яка повною мірою прийнята західною соціологічною традицією» [4, с. 30]. Ця теорія виникла на ґрунті теорії В. Ростоу про «стадії економічного зростання», теорії Р. Арона про «єдине індустріальне суспільство», «теорії конвергенції різних економічних систем», автором якої є Дж. Гелбрейт. Вчені, що активно розробляють концепцію постіндустріального суспільства останніми роками в Україні, є: О. Бутнік-Сіверський, В. Врублевський, Б. Данилишин, В. Куценко, Л. Федулова, А. Чухна та ін.

Вперше цілісна концепція постіндустріального суспільства була проголошена Д. Беллом в 1970 р. на VII Міжнародному соціологічному конгресі, а у 1973 р. Белл публікує працю «Прихід постіндустріального суспільства», де деталізує свою теорію. Белл визначає постіндустріальне суспільство як суспільство, в економіці якого пріоритетом є не переважаюче виробництво товарів, а виробництво послуг, проведення досліджень, вдосконалення освіти, підвищення якості життя, в ньому технічні спеціалісти стали основною професійною групою, в цьому суспільстві впровадження нововведень залежить від теоретичних знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого обіймають ключові посади в суспільстві [2]. Як бачимо, нововведення, а точніше інновації як такі нововведення, що виникають у результаті найновіших наукових розробок, їх впровадження та тиражування, є ключовою ознакою цього типу суспільства.

Головними ознаками чи вимірами постіндустріального суспільства, згідно Белла,

є: 1) домінування сфери виробництва послуг над сферою виробництва товарів; 2) домінуюча роль професіоналів у тій чи іншій галузі та техніків; 3) домінуюча роль теоретичних знань, які складають основу нововведень в економіці, політиці, соціальній сфері; 4) планування, оцінка та контроль технологічного зростання; 5) створення так званої «інтелектуальної технології», яка передбачає проведення стратегій раціонального вибору в стосунках людини з людиною та людини з природою, створення нової інтелектуальної технології, яка базується на визнанні інтелектуальної власності як головної форми власності. [2] Слід зазначити, що із п'яти визначальних ознак постіндустріального суспільства три характеризують його з точки зору знання, інформації, інноваційних технологій, які відіграють ключову роль у ньому.

Інформація стає головним виробничим ресурсом, стає товаром. За неї платять гроші, так само як і за користування нею. Інформація, що продукується людиною, стає інтелектуальною власністю, яка захищається законом, як і будь-яка інша власність. Формами інтелектуальної власності можуть бути патенти, авторські свідоцтва тощо. Головний характер виробничої діяльності визначається як *processing* (обробка). Знання, зокрема знання теоретичні, які домінують над емпіричними, є вирішальними для розвитку цього суспільства. Воно живе нововведеннями, які постають в результаті якнайширшої та якнайшвидшої соціалізації теоретичного знання наукою, виробничою сферою та суспільством. Нововведення користуються великим попитом у суспільстві. Суспільство намагається контролювати та планувати нововведення, які лежать в основі його технологічного зростання. Постіндустріальне суспільство намагається раціоналізувати сучасний світ, зробити його доцільним, шлях до цього – пошук нових інтелектуальних технологій. [2]. У суспільстві виокремлюється домінуюча соціальна верства, яку Белл називає «меритократія», вона поволі стає елітою цього суспільства. До цієї еліти входять обдаровані особи з усіх соціальних верств, які стають впливовими і на виробництві, і в політиці. Ця еліта стає панівною у всіх сферах життя.

Про людину, що володіє знаннями, які впроваджує у найрізноманітніший спосіб у самих різноманітних сферах і є рушійною силою цього суспільства, писали і інші дослідники сучасного суспільства. Так, теоретик менеджменту П. Друкер описав інформаційного робітника, який створює економічну систему, що базується на знанні. Дж. Гелбрейт, який називає сучасне суспільство технотронним, прогнозує появу нової соціальної страти, так званої технострати, до неї входять всі, хто знання ставить на користь суспільству. В. Іноземцев говорить про появу нового «*knowledge-class*», цей клас має значно вищий рівень освіти, ніж пересічний громадянин.

Теорія постіндустріального суспільства базується на виділенні у якості визначальних для історичного поступу людства трьох періодів чи трьох типів суспільства: доіндустріального чи аграрного, індустріального та постіндустріального. Бел визначає особливості постіндустріального суспільства у порівнянні з двома попередніми стадіями розвитку людського суспільства. Так, для аграрного суспільства основним виробничим ресурсом була сировина, характер виробничої діяльності визначало її видобування, технології, якими користувалося це суспільство, були трудомісткими, головною взаємодією в цьому суспільстві була взаємодія людини з природою. Індустріальне суспільство виробничим ресурсом мало енергію, було зорієнтоване на виробничий процес, його технології були капіталомісткими, людина взаємодіяла не просто з природою, а з перетвореною власними зусиллями природою. Постіндустріальне суспільство виробничим ресурсом має знання, характер виробничої діяльності визначає обробка, в тому числі знань та інформації, його технології наукомісткі, а головний тип взаємодії позначається філософом як взаємодія людини з людиною.

Концепція постіндустріального суспільства є чи не більш відома в транскрипції ще одного сучасного філософа та соціолога Елвіна Тоффлера. В таких, вже досить відомих працях, як: «Третя хвиля. Від індустріального суспільства до гуманнішої цивілізації» (1980), «Передбачення та передумови» (1983), «Метаморфози влади» (1990), – Тоффлер говорить про нову цивілізацію, яка буде заснована на знанні та становленні якої вже відбувається нині. Поняття, яке Тоффлер пропонує взяти за основу періодизації цивілізаційного поступу, є так звані хвилі перемін. Ці хвилі приходять послідовно одна на зміну іншій, і автор концепції говорить про аграрну хвилю цивілізації (вона почалася бл. 10 тисяч років тому, коли люди почали вести осілий спосіб життя, приручили тварин та почали займатися землеробством); індустріальну (вона розпочалася в XVI ст. з появою машинного виробництва); хвилю комп'ютерів та комунікацій чи інформаційну хвилю (її початком є сер. XX ст.). Третя цивілізаційна хвиля потужно рухається, визначаючи історичне обличчя сучасності та недалекого майбутнього.

Третя хвиля суспільного розвитку має наступні ознаки, згідно Тоффлера: в суспільстві знижуються та вирівнюються темпи економічного зростання; відбувається спад росту населення (в деяких країнах смертність переважає над ростом населення); суспільство переходить від масового споживання товарів масового виробництва до якісних товарів та послуг; в суспільстві культивуються знання та інформація, які стають товаром, навіть більш вартісним, ніж сировинні ресурси (у сфері інформації, на думку Тоффлера, буде з часом зайнято до 75% дорослого працездатного населення), головним соціальним конфліктом є конфлікт між знанням та неосвіченістю чи некомпетентністю; професійний поділ суспільства, що заснований на класифікації знань, приходить на заміну класовій стратифікації; у суспільстві значно зростає мобільність, як просторова, так і соціо-культурна, ця мобільність є багаторівневою та багатовекторною. Основний вид енергії, використання якої переважає, на думку Тоффлера, вказати важко, але вже можна чітко спрогнозувати, що це буде альтернативна енергія, яка виробляється у результаті запровадження та використання новітніх технологій. Як бачимо, Тоффлер також говорить про домінування нововведень, що засновані на знаннях та проникають в усі сфери життєдіяльності людини [9].

Для постіндустріального суспільства науково-інтелектуальна, технічна та технологічна складова є визначальною. Вона впливає на якість людини, яка априорі повинна бути високо освіченою та ще й здатною стрімко прогресувати в цьому напрямку, яка створює нові виробничі професії, що засновані на використанні надсучасних технологій та самих нових наукових доробок, яка продукує розвиток нових перехресних галузей наукового знання, які, в свою чергу, вимагають таких спеціалістів, яких можна умовно назвати спеціалістами широкого та над широкого профілю (але не тому, що вони потрохи володіють різними знаннями, а тому, що вони фундаментально володіють ґрунтовними знаннями різних наук та здатні їх у інноваційний спосіб поєднувати).

Інноваційна культура – це, як ми вже вище зазначили, форма сучасної культури, що зорієнтована на продукування та тиражування самих різноманітних інновацій. Тож можемо з упевненістю стверджувати, що інноваційна культура є наслідком становлення та розвитку структур постіндустріального суспільства, є однією з іпостасей цього суспільства. Інноваційна культура постає як наслідок науково-технологічного поступу сучасного суспільства, заснованого на знаннях та інформації, зорієнтованого на їх виробництво та тиражування. Втім, це не тиражування усередненого продукту, що влаштовує загалом посереднього споживача. Це творення

високотехнологічного та високо інтелектуального продукту, який зорієнтований на людину технологічно освічену та інтелектуально розвинену.

Є ще одна важлива характеристика людини постіндустріального суспільства, як і самого суспільства також. Рівень розвитку науки та технологічні можливості виробництва, які до того ж стрімко еволюціонують, такі потужні, що можуть бути як дуже корисними для людини, так і згубними не лише для неї, але й для всього живого на планеті, та й для самої планети. Тому на часі важливість гуманітарної експертизи знань, якими володіє людина, етичної складової надсучасних технологій.

Безперечно, потужний гуманітарний за своїм спрямуванням та гуманістичний за своїм змістом контент є важливою рисою постіндустріального суспільства. Носієм цього контенту і є інноваційна культура, яка не просто продукує інновації як реалізацію власної світоглядної настанови на новизну, вона продукує такі інновації, які при цьому є культуро- та антропо-центричними, з найпотужнішим гуманістичним змістом такого антропоцентризму. На нашу думку, інноваційна культура є, поза сумнівом, новітньою сучасною формою культури, яка пов'язана з світоглядно-методологічною налаштованістю цього історичного типу культури на інновації у всіх сферах життя та діяльності людини, на їх всебічне продукування та тиражування. Її інституційне вивчення – предмет подальших наукових досліджень. Концептуально інноваційна культура пов'язана з постіндустріальним суспільством, бо є реалізацією його стрижневих особливостей.

Предметом подальшого вивчення має стати з'ясування наявності кореспондентського зв'язку між інноваційною культурою та інформаційною культурою, між інноваційною культурою та масовою культурою, між інноваційною культурою та світоглядними засадами постпостмодерну як новітнього етапу становлення культури та мистецтва, а також ретельний аналіз такого зв'язку.

Список використаної літератури

1. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент / И. Т. Балабанов. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 304 с. ; Balabanov I. T. Innovatsionnyy menedzhment / I. T. Balabanov. – Sankt-Peterburg : Piter, 2001. – 304 s.
2. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Київ : Либідь, 1996. – 251 с. ; Bell D. Prykhid postindustrialnoho suspilstva / D. Bell // Suchasna zarubizhna sotsialna filosofiiia. – Kyiv : Lybid, 1996. – 251 s.
3. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: пер. с англ. / П. Ф. Друкер. – Москва : Вильямс, 2007. – 235 с.; Druker P. F. Zadachi menedzhmenta v XXI veke : per. s angl. / P. F. Druker. – Moskva : Vilyams, 2007. – 235 s.
4. Иноземцев В. Л. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире / В. Л. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология. – Москва : Академия, 1999. – 640 с. ; Inozemtsev V. L. Perspektivi postindustrialnoy teorii v menyuayushchemsya mire / V. L. Inozemtsev // Novaya postindustrialnaya volna na Zapade : antologiya. – Moskva : Akademiya, 1999. – 640 s.
5. Коюда О. П. Инновационная культура та її характерні особливості / О. П. Коюда, О. А. Небилиця // Проблеми науки. – 2009. – № 7. – С. 15–20 ; Koiuda O. P. Innovatsiina kultura ta yii kharakterni osoblyvosti / O. P. Koiuda, O. A. Nebylytsia // Problemy nauky. – 2009. – № 7. – S. 15–20
6. Кулагин А. С. Немного о термине «инновация» / А. С. Кулагин // Инновации. – 2004. – № 7. – С. 56–59 ; Kulagin A. S. Nemnogo o termine «innovatsiya» / A. S. Kulagin // Innovatsii. – 2004. – № 7. – S. 56–59

7. Лисин Б. К. Инновационная культура / Б. К. Лисин // Инновации. – 2008. – № 10. – С. 49–53 ; Lisin B. K. Innovatsionnaya kultura / B. K. Lisin // Innovatsii. – 2008. – № 10. – С. 49–53

8. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 04.07.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>; Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy № 40-IV vid 04.07.2002 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

9. Тоффлер Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер; пер. з англ. А. Євса. – Київ : Всесвіт, 2000.– 480 с. ; Toffler E. Tretia khvylya / E. Toffler; per. z anhl. A. Yevsa. – Kyiv : Vsesvit, 2000.– 480 s.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2015

К. М. Kyrylenko

INNOVATIVE CULTURE IN THE THEORY OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY

The article analyzes the approaches to studying innovative culture: 1) innovative culture as a methodological attitude; 2) innovative culture as a form of modern culture, the author proves expediency of its consideration as a form of contemporary culture that is associated with production of innovations. It is determined that innovative culture appears in consequence of development of post-industrial society. The article analyzes main characteristics of post-industrial society in accordance with essential features of innovative culture. The author analyzes the views of theorists of post-industrial society, including Bell and Toffler.

The author indicates the following features of post-industrial society: 1) domination of the production of services on the production of goods; 2) the dominant role of professionals in a given field; 3) the dominant role of theoretical knowledge which form the basis of innovations in the economy, politics, social sphere; 4) planning, evaluation and monitoring of technological development; 5) creation of so-called "intellectual technology", which implies a rational choice of strategies in the relationship between human and human and human and nature, creation of new intellectual technology, which is based on the recognition of intellectual property as the main form of ownership. Scientific and intellectual, technical and technological components are crucial for the post-industrial society. It influences on the quality of the human who has to be highly educated but still be able to progress rapidly in this direction, postindustrial society is creating new jobs that are based on the use of contemporary technology and the newest scientific achievements.

The author notes that innovative culture is the result of the formation and development of post-industrial society, it appears as a result of scientific and technological progress of modern society based on knowledge and information. Powerful humanitarian and humanistic content is an important feature of post-industrial society. The bearer of this content is the innovative culture that not only produces innovation as the implementation of its own worldview to novelty, it produces cultural and anthropocentric innovations.

Key words: *innovative culture, innovation, post-industrial society.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 7.01(045)

Ю. Л. Афанасьєв

РЕЛІГІЯ ТА МИСТЕЦТВО: ХАРАКТЕР ВІДНОСИН І ВЗАЄМОДІЙ

Відомо, що протягом тривалої історичної епохи мистецтво було тісно пов'язане з релігією. Його сюжети та образи в значній мірі запозичувалися з релігійної міфології, його твори (скульптури, фрески, ікони) включалися в систему релігійного культу. Тому досить актуальними є рефлексії на тему впливу релігії на мистецтво, а мистецтва на релігію. Чи взаємодіють вони між собою? Чи мистецтво виникає з релігії чи релігія виникає з мистецтва? А може предмети культу взагалі не є творами мистецтва? Автор даної публікації пробує дати власні відповіді (роздуми) на поставлені питання.

Ключові слова: релігія, мистецтво, предмети культу, ікона.

Взаємодія релігії та мистецтва є особливо актуальною в наш час, коли спостерігаємо особливе посилення інтересу до предметів культу. Це є вельми позитивним явищем, оскільки допомагає нам краще осягнути їх зміст та цінність в культурах православних країн, зокрема, і в Україні. Адже предмети православного культу є частиною нашого національного культурного надбання. Але підвищений інтерес до цих творів супроводжується й негативними явищами, велика їх кількість незаконно вивозиться за кордон. Україна в цьому плані зазнає значних втрат. До того ж, багато предметів культу було знищено, особливо в період тоталітаризму, а те, що збереглося в посткомуністичний час почали активно розкрадати й під виглядом малоцінних артефактів вивозити на продаж.

Релігія – феномен духовного життя людства, світоглядна основа людини, що регламентує її повсякденну поведінку, надає їй можливості спілкування з надприродними силами шляхом відправлення певних обрядів. Це зумовило вивчення релігії багатьма науками: філософією, теологією, релігієзнавством, культурологією, соціологією, психологією, історією та іншими. Проблема співвідношення культури і релігії завжди викликала велику зацікавленість серед вчених різних наукових шкіл і світоглядних орієнтацій. Цю проблему висвітлювали: П. Флоренський, М. Бердяєв, Б. Рібаков, Е. Тайлор, Д. Фрезер та ін. Такі науковці, як В. Лазарєв [4], Н. Лихачов [5], Ю. Бобров [2], М. Алпатов [1], Д. Степовик [7] значну увагу в своїх працях приділили предметам православного культу, зокрема іконам та іконопису.

Слід зазначити, що наукове розуміння співвідношення релігії і мистецтва неможливе без вивчення їх генези. Релігія і мистецтво мають спільні витoki і корені. Внаслідок свободи творчості людина створює знаряддя праці, розвиває спілкування з подібними собі, естетично освоює світ. Проблема походження релігії та мистецтва викликала і надалі викликає дискусії. Суперечки, що ведуться між вченими різних спеціальностей (археологами, етнографами, мистецтвознавцями, культурологами тощо) щодо походження мистецтва та релігії, викликані частково тією обставиною, що в розпорядженні науковців перебувають лише уривчасті, розрізнені факти, пов'язані з первісною добою, а також з тим, що тлумачення археологічних джерел, які дійшли до нас (наскальних зображень, предметів дрібної пластики, орнаменту і т. п.) не є, як правило, однозначними і створюють можливість різних гіпотетичних суджень.

Відкриття кольорових зображень тварин в іспанській печері Альтамірі в 1879 р. було зустрінуте більшістю археологів з недовірою. Яскравість, жвавість і досконалість первісних зображень настільки контрастували зі звичними уявленнями про первісне мистецтво, що знадобилося чверть століття (та відкриття аналогічних зображень у ряді інших печер на півдні Франції), щоб визнати справжність альтамірського первісного живопису. Лише на початку ХХ ст. було загально визнано, що первісна людина епохи верхнього палеоліту активно займалася художньою творчістю і залишила нам ряд наскельних зображень, скульптур і гравюр, що відрізнялися художньою зрілістю і досконалістю. У зв'язку з цим виникає ще одне питання: які були мотиви, що змушували первісну людину займатися художньою творчістю?

Більшість дослідників, спираючись на магічну концепцію виникнення мистецтва, вважали, що наскельні зображення і скульптури, знайдені в печерах, створювалися первісними людьми в магічних цілях. Навколо цих зображень і скульптур влаштовувалися магічні обряди, які покликані були забезпечити успішне полювання на тварин, а також розмноження останніх, що гарантувало вдаль полювання в майбутньому. Звідси робився загальний висновок, згідно з яким мистецтво виростає з магії, а потім з релігії. Однак, ніяк не можна вважати, що все первісне мистецтво пов'язане з магією. Відомо багато творів первісного мистецтва (гравюри, статуетки), які виконані просто як знаряддя праці та предмети домашнього ужитку. Так, наприклад, знайдено багато побутових речей епохи палеоліту прикрашених орнаментом. Всі подібні предмети використовувалися для виробничих або побутових, але не культових потреб. Тут естетичне освоєння світу не було пов'язане із первісною релігією.

Але справа не тільки в цьому. Сам факт зв'язку первісного мистецтва з магією аж ніяк не свідчить про те, що воно виникло з магії. Первісна свідомість носила синкретичний, злитий, недиференційований характер. У ньому перепліталися і зливалися міфологічні та магічні образи, уявлення, зачатки естетичного освоєння світу, первинні норми, що регулювали поведінку людей, і, нарешті, перші емпіричні знання про інших людей, предмети і явища. Тобто, всяка зображувальна діяльність обслуговувала або магію або практичні потреби людини. В результаті з прикладного мистецтва виемансиповує світське мистецтво, а з міфологічного – магія, релігія.

Вивчаючи взаємини релігії і мистецтва, ми не повинні ігнорувати того факту, що мистецтво певним чином зближене з релігією. Мистецтво неможливо без активної творчої діяльності людської уяви, людської фантазії, в цьому плані воно принципово відрізняється від релігії. При всій розмаїтості і багатстві художньої фантазії мистецтво відображає дійсність, оцінює її з певних позицій, але воно не розглядається і не може розглядатися як сама дійсність. Фантазія в мистецтві допомагає зрозуміти дійсність, висловлює в специфічній формі те чи інше до неї відношення. Відомо чимало випадків, коли релігійні міфи в ході історичного розвитку трансформувалися у твори епосу, казки, оповіді і легенди. Така, наприклад, історична доля давньогрецьких міфів. Коли стародавні елліни вірили в реальність їхніх міфів і вклонялися своїм богам, міфологія була невід'ємним елементом давньогрецької релігії. Коли ж віра в реальність міфів була втрачена, а обряди збереглися лише як звичні стереотипи поведінки, давньогрецька міфологія все більше перетворювалася на джерело різних художніх творів. Така її роль і в даний час.

Релігія і мистецтво в ході їх історичного розвитку не просто взаємодіяли, вони теж взаємопроникали, перепліталися між собою, зливалися, утворюючи ті своєрідні явища історії культури, які ми позначаємо терміном «релігійне мистецтво». Той чи інший художній твір не можна віднести до релігійного мистецтва тільки тому, що його

тема, сюжет, образи запозичені з релігійної міфології. У мистецтві народів Європи ми знаємо багато творів живопису, скульптури, літератури, які використовують окремі сюжети й образи біблійної міфології, але своїм ідейним спрямуванням, за світовідчуттям дуже далекі від християнства. Згадаймо, наприклад, скульптури Мікеланджело чи образ Христа у живописі І. Крамського. При характеристиці релігійного мистецтва вирішальними є два моменти: по-перше, загальна ідейна спрямованість твору і, по-друге, його місце в системі релігійного культу.

Релігійне мистецтво включає в себе ті твори, в яких художніми засобами виражені релігійні ідеї і прагнення, тобто твори, які мають релігійну спрямованість, прищеплюють людям думку про всемогутність божества, про необхідності поклонятися йому і дотримуватися його заповіді.

В той же час будь-яке культове мистецтво має релігійну ідейну спрямованість. Однак, культове мистецтво релігійне ще й у специфічному сенсі, оскільки виступає як об'єкт поклоніння (ікона в церкві) або засіб реалізації культових дій (органна музика, спів хору і т. п.).

Ідеологія східнохристиянського сакрального живопису базується на тому принципі, що не живописний образ є образом реального світу, а, навпаки, «тварний» світ є образом вічного і «нетоварного» [2, с. 52]. Сфера небесна ніби містить у собі сутності, які знаходяться поза часом і простором. Розглянемо явище культового мистецтва на прикладі образів-ікон, що вкривають поверхню храму, і є вічними, позачасовими і просторовими представниками небесних реалій. Саме тому, що в живописному образі перейдено межу часу.

Слово ікона грецького походження *εἰκόνα* – образ, зображення, відображення; у християнській традиції цим словом позначається зображення Ісуса Христа, Богоматері, янголів, святих чи подій священної та церковної історії, призначене для молитви, написане відповідно з прийнятим канонам і погоджено з церковними вченнями [8; с. 17]. Отже, не образ святого має бути схожий на реального святого, а реальний святий – на свій образ-ікону. Не свято зображується на іконі, а реальне святкування є образом вічного, позачасового Свята. Явище стає усуненим, звільненим, відчуженим і, таким чином, ізольованим і замкненим у просторі ікони.

Оскільки не ікона – образ світу, а навпаки, світ є образом своєї сутності, вічного і незмінного, вираженого в іконі, то змінюється докорінно позиція зображення і зображуваного. Не ми дивимося на ікону, а ікона – на нас. Дивитися на світ очима позачасового образу – це все-одно, що дивитися на наш світ очима Бога [2, с. 45]. Звідси зовсім інший підхід до простору ікони. Перспектива в іконі не відповідає перспективі нашого зорового сприйняття, простір ікони відкривається, а не закривається. Взагалі закони перспективи, що діють в іконі, залишаються досі загадкою. Важко пояснити їхній зв'язок із закономірностями дитячого сприйняття і водночас – із закономірностями неевклідових просторів.

Звідси і незвична естетика і філософія кольору і світла. В іконі ми не знайдемо джерела освітлення. Світло неначе проникає звідусіль, джерелом його є тло, воно йде нізвідки. Складки на одязі святих немовби комбінують світло і тінь, але принципово не визначено, звідки і куди йде тінь. Колір втрачає своє побутове значення і стає символічним, головне – співвідношення кольорів, кожен з яких набуває самостійного символічного характеру. Чотири головних стихії, якими оперувала античність, – вогонь, земля, вода, повітря, – зводяться до двох головних: вогонь-повітря – земля-вода. Це символізує опозицію «верх – низ», «небесне – земне». Кольоровим символом небесного і вогняного начала залишається передусім золото [7, с. 59].

Оскільки золото разом з тим – улюблене тло для ікони, воно набуває також

значення абсолютного світла й абсолютної темряви. Світла – бо будується образ таким чином, щоб джерело освітлення наче було десь у тому золоті; темряви – бо це світло непрозоре. Протилежністю є естетика католицьких вітражів, які символізують проникливість божественного світла для світла розуму. І у кожній конкретній іконі, і в храмі загалом ритміка світла і темряви сполучається з ритмікою кольорових сполучень. Кожна сакральна фігура, кожен святий зображується згідно з певними стандартами.

Святі зображувалися на іконі без тілесних і духовних недоліків, але цей рух від матерії до духу ніколи не призводив до зникнення тілесного в іконі, до абстракції, в якій символи та знаки обходяться без антропоморфних форм. Це означало б відхід від християнської догматики, так як православна ікона стоїть на фундаменті віри в Боготілення, яке не тільки не заперечувало плоть, а й освячувало її, надаючи їй більш високе значення. Іконографія не ігнорує індивідуальні особливості і зовнішні відмінні ознаки святого (стать, вік, зачіска, форма бороди і т.д.). Але святий зображується як небожитель, він вже належить іншому світу, і звідти споглядає за нами, тому в іконі неможливе зображення емоцій, афектів. Лик – це найголовніше в іконі: він є свідченням особистості святого. Особливе значення мають очі. На древніх іконах вони писались ніби широко відкритими. Саме через очі ікона і виявляє найважливіше в трактуванні лику, показує святість зображеного. Його світлоносність. Акцент на зображенні очей справляє враження, ніби не ви дивитесь на ікону, а ікона дивиться на вас.

На території України залишилися мозаїки та фрески храмів Софії, Михайлівського, Кирилівського соборів, великі фрагменти у Спасі-на-Берестові, окремі фрагменти в деяких інших храмах. Як відомо, центром монументального живопису, і власне іконопису, принаймні перший час, був Київ, звідси йшла культура сакрального малярства по всій Русі, але всього кілька ікон, збережених переважно в Північній та Північно-Східній Русі, дають нам уявлення про київську школу різних її періодів. Відомо, що одним із перших художників-іконописців був Аліпій (чи Алімпій) із Печерського монастиря. Ставши професіоналом в цій сфері, він весь свій заробіток ділив на три рівні частини: монастирю, бідним і собі на матеріали. Йому гіпотетично приписують ікону «Богоматір Втілення» [8, с. 69].

Ікони, прийняті київськими князями в дар від візантійських правителів, а також роботи місцевих майстрів складають загальну скарбницю східнослов'янської культури – спадкоємниці візантійських традицій. Але в сакральному живописі українських земель досить рано почали проявлятися риси, які свідчили про самобутність української ікони, і досить яскраво проявились в іконах 17–18 ст.

Так як після навали Батия значна кількість ікон на Сході України і в Києві були знищені, то найбільші колекції українського іконопису зосереджені в музеях Західної України. Однак і провідні музеї Києва також славляться своїми колекціями ікон. «Святий Георгій у житті» (12 ст.), «Богоматір Одигітрія Волинська» (15 ст.), «Христос в точилі» (17 ст.), «Христос – виноградна лоза» (17 ст.), «Чудо Георгія із змієм» (19 ст.) – і це лише незначна частина тих шедеврів, які зберігаються в Національному художньому музеї України. Колекції ікон представлені і у Музеї російського мистецтва та у Музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків. Єдиним в нашій державі приватним музеєм української ікони є музей «Духовні скарби України». Унікальну колекцію протягом багатьох років збирав відомий київський меценат і бізнесмен Ігор Понамарчук. У самому центрі стародавнього Києва, поблизу Андріївського узвозу, було зведено під музей п'ятиповерховий будинок. В його світлих і просторих залах з новітнім обладнанням розміщено понад 300 вивершених витворів українських іконописців. Їхня географія – від Волині і Галичини до Слобожанщини. Надзвичайно

широкий хронологічний (кінець 15 – початок 20ст.) і сюжетний діапазон – понад 100 іконографічних зображень. Поряд з найбільш розповсюдженими («Деїсус», «Спас», «Богородиця з дитям», «Різдво» тощо), тут представлено й рідкісні сюжети – «Лоретська Богоматір», «Христос Тесля», «Богородиця-Семистрільна», а також ікони, позначені впливом католицької церкви.

В музейних експозиціях глядач долучається до найвищих надбань національної школи іконопису, за часів атеїзму приречених на знищення. Тепер вони знову повертаються в духовний обіг нашого народу. Питання експонування ікон в музеях і на сьогодні залишається дискусійним, краще, на думку автора, ікони повертати до храмів, але не завжди в храмах сприятливі умови для їх зберігання, тому в наш час з цим питанням не варто поспішати і, все ж таки, такі залишати в музеях.

Отже, можна підсумувати, що релігійне мистецтво, включене у систему культу, носить поліфункціональний характер. Будь-який твір мистецтва виконує в системі релігійного культу дві різні і значною мірою суперечливі одина одній функції. По-перше, специфічно релігійну, культову функцію, оскільки воно порушує релігійні образи, ідеї, переживання, відновлює і підкріплює релігійні вірування, а нерідко служить і безпосереднім об'єктом культового поклоніння, по-друге, йому властива естетична функція, бо воно є продуктом художньої творчості і викликає у глядачів естетичні почуття.

Головне призначення предметів культу полягає в тому, щоб за допомогою художніх засобів направити розум і почуття тих, хто молиться в сторону надприродного. Тому доля мистецтва, що використовується в культовій системі тієї чи іншої релігії, багато в чому залежала від того, як трактувалося в цій релігії надприродне. Варто теж відмітити, що релігійна атрибутика та мистецтво йдуть паралельно, взаємодіють та взаємопроникають. Кожен твір мистецтва несе якусь ідею автора, предмет культу є елементом релігії, хоча елементи естетизації теж проявляються.

Список використаної літератури

1. Алпатов М. В. Древнерусская иконопись / М. В. Алпатов. – Москва : 1984. – 332 с. ; Alpatov M. V. Drevnerusskaya ikonopis / M. V. Alpatov. – Moskva : 1984. – 332 s.
2. Бобров Ю. Г. Основы иконографии древнерусской живописи / Ю. Г. Бобров. – Санкт-Петербург , 1995. – 256 с. ; Bobrov Yu. G. Osnovy ikonografii drevnerusskoy zhivopisi / Yu. G. Bobrov. – Sankt-Peterburg , 1995. – 256 s.
3. Здіорук С. І. Етноконфесійність / С. І. Здіорук // Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного, Б. Лобовика. – Київ : Четверта хвиля, 1996. – 415 с. ; Zdioruk S. I. Etnokonfesiinist / S. I. Zdioruk // Relihiieznavchyi slovnyk / za red. A. Kolodnoho, B. Lobovyka. – Kyiv : Chetverta khvyliya, 1996. – 415 s.
4. Лазарев В. Н. Древнерусские мозаики и фрески / В. Н. Лазарев. – Москва, 1973. – 512 с. ; Lazarev V. N. Drevnerusskie mozaiki i freski / V. N. Lazarev. – Moskva, 1973. – 512 s.
5. Лихачев Н. П. Краткое описание икон / Н. П. Лихачев. – Москва 1905. – 63 с. ; Likhachev N. P. Kratkoe opisanie ikon / N. P. Likhachev. – Moskva 1905. – 63 s.
6. Попович М. Нариси з історії культури України / М. Попович. – Київ, 2001. – 728 с. ; Popovych M. Narisy z istorii kultury Ukrainy / M. Popovych. – Kyiv, 2001. – 728 s.
7. Степовик Д. В. Історія української ікони / Д. В. Степовик. – Київ, 2004. – 440 с. ; Stepanyuk D. V. Istoriiia ukrainskoi ikony / D. V. Stepanyuk. – Kyiv, 2004. – 440 s.

8. Українська ікона трьох століть : каталог виставки / упоряд. У. Шульг. – Київ, 2001. – 79 с. ; Ukrainska ikona trokh stolit : kataloh vystavky / uporiad. U. Shulh. – Kyiv, 2001. – 79 s.

9. Яковлев Е. Г. Искусство и мировые религии / Е. Г. Яковлев. – Москва, 1985. – 287 с. ; Yakovlev Ye. G. Iskusstvo i mirovye religii / Ye. G. Yakovlev. – Moskva, 1985. – 287 s.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015

Y. Afanasyev

RELIGION AND ART: THE RELATIONSHIP AND INTERACTIONS

It is known that for a long historical period art was closely associated with religion. Many stories and images were borrowed from religious mythology, art works (sculptures, frescoes, icons) included into religion cult. Interaction between religion and art is particularly relevant in our time, especially when seeing growing interest in religious objects. This is a very positive development, because it helps us better understand their meaning and value in the cultures of Orthodox countries, particularly in Ukraine. Orthodox cult objects are a part of our national cultural heritage. But interest in these works is accompanied by negative facts – a large number of them illegally exported abroad. Furthermore, many religious objects were destroyed in Ukraine, especially during totalitarianism, and many artifacts were exported for sale in the post-communist time. So, very relevant is the reflection about the influence of religion on art and art to religion. Do they interact with each other? Is there art with religion or religion stems from art? Perhaps, no religious objects are works of art? The author of this publication tries to give their response (thought) on these questions.

Author thinks that the main purpose is religious objects to using artistic means to direct the mind and feelings of people who pray in the direction of the supernatural. Therefore, the fate art is largely dependent on being treated in this supernatural religion. It should also be noted that religious art objects and art go hand in hand, interact and interpenetrate. Each work of art is an idea of the author, the object of cult is part of religion, but esthetic elements also appear.

Key words: religion, art, subjects of cult, icon.

УДК 75(477.62-2)“19/20”;929(045)

Батичко Г. І.

ХУДОЖНИКИ МАРІУПОЛЯ В МИСТЕЦЬКИХ ОБ'ЄДНАННЯХ (1)

Культурний простір міста Маріуполь з часів його заснування формувався в умовах значної державницької регламентації. Віддаленість міста від культурних центрів в XIX- I пол. XX ст. створила підґрунтя для відтоку мистецьких кадрів. Потрапляючи до мистецьких центрів, талановиті майстри-уродженці м. Маріуполь посіли помітне місце у неформальних мистецьких угрупованнях. Архип Куїнджі, пов'язаний з Товариством пересувних виставок, став засновником Товариства ім. Куїнджі (1909 р.). Олександр Могилевський входив до «Нового Мюнхенського

художнього товариства», пізніше співпрацював з товариством «Бубновий валет», а з 1932 року був членом Спілки художників СРСР.

За радянських часів відсутність статусу обласного центру не давала змоги утворити осередок художників в місті Маріуполь, що підсилює відцентрову тенденцію в мистецькому просторі міста. Поступово утворився певний парадокс – з одного боку місто було привабливим для митців, оскільки пейзажі, індустриальні будівництва, проведення «Меморіалів пам'яті Куїнджі», наявність картинної галереї ім. Куїнджі створювали необхідні умови для творчості, з іншого – відсутність інституції, що об'єднувала б художників-маріупольців, не давала змогу реалізуватися їм повною мірою. Функція заміщення в цей час виконували неформальні угруповання, спілки, творчі тандеми, що розвивалися на основі творчої підтримки, дружніх стосунків, виставкової діяльності тощо.

Найбільш помітну роль в художньому житті міста відіграли: творчі об'єднання «Маріуполь-87», «Вікно», виставкове об'єднання «ХарБарБонд», творчий тандем художників-монументалістів Леля Кузьмінкова та Валентина Константинова. Визнанням творчого потенціалу міста стало заснування в 1992 році Маріупольської організації Національної спілки художників України, що об'єднує на сьогодні більше 30 художників

Ключові слова: художники Маріуполя, мистецька інтелігенція, інституалізація культурно-мистецького простору, формальні і неформальні угруповання художників, регіональна художня школа.

В добу Відродження італійські міста конкурували за право вважатися батьківщиною талановитих художників. Дійсно, наявність видатного земляка здатна значно підвищити культурний рівень міста, надавши йому значущості попри формальний статус. Маріуполю в цьому сенсі пощастило стати батьківщиною митця світового значення, «геніального художника в сфері пейзажного живопису» (за визначенням І. Репіна) - Архипа Івановича Куїнджі. Здавалося б сама доля визначила унікальне ставлення до художників і їхнього творчого доробку в провінційному місті. Водночас, інколи натяки долі не сприймаються сучасниками, і сьогодні, напередодні святкування 175-річного ювілею великого майстра, можна констатувати, що місто і його мешканці не завжди цінують майстрів, які оспівують і прославляють свою батьківщину.

Ретроспективний огляд основних етапів динаміки функціонування регіонального мистецького життя, зроблений автором в попередній публікації [1], наглядно демонструє роль митців на різних етапах побудови архітектоніки культурного простору м. Маріуполя і дозволяє з впевненістю стверджувати, що внесок маріупольських майстрів пензля недостатньо оцінений і досліджений. На сьогодні ґрунтовного і цілісного дослідження основних етапів становлення художньої школи міста ще немає. В основному, автори публікацій зосереджують увагу на постаті А. Куїнджі, що цілком закономірно, зважаючи на масштаб таланту художника [2; 14]. Важливого значення для оцінки художнього простору, як цілісного явища, не втратили й до сьогодні дослідження красназавців, зокрема Л. Яруцького, в яких ескізно окреслені біографічні дані видатних маріупольців [13]. Одним з головних популяризаторів творчості регіональних митців залишається маріупольській галерист Олександр Чернов. Саме йому належить визначна роль в послідовному і системному дослідженні становлення художньої школи образотворчого мистецтва нашого міста. Значна кількість публікацій автора, в тому числі і монографічного характеру [12], є важливим підґрунтям для здійснення ґрунтовних досліджень культурологічного спрямування в галузі

регіоналістики. Безперечно важливим чинником вивчення художнього простору Маріуполя є і робота співробітників Художнього музею ім. Куїнджі м. Маріуполя. Організація численних виставок, дослідження і популяризація творчості маріупольських майстрів сприяють підвищенню інтересу до заявленої проблематики [2]. Водночас, єдиного системного дослідження сутності та еволюції культурного простору міста на жаль ще немає. Означену лакуну і повинна частково заповнити пропонована читачам публікація, метою якої є визначення особливостей реалізації особистісного творчого потенціалу через участь в мистецьких угрупованнях XIX–XX століть на прикладі художників м. Маріуполя.

Перш ніж розпочати аналіз ролі маріупольських митців в діяльності творчих угруповань XIX–XX століть, необхідно окреслити контури загальнокультурного контексту щодо місця художника в культурі Російської імперії XIX століття. На сьогодні стала вже своєрідним штампом оцінка цього періоду як розквіту художньої культури («золотий вік»), своєрідного часу активної динаміки, що сприяла швидкому і самобутньому процесу формування національної художньої школи. Водночас, реальний стан речей щодо сутності і ролі художника в дискурсі провінційного міського середовища досліджений поки що недостатньо. Як слушно зауважує дослідник проблеми еволюції статусу художника в історії російської культури О. Кривцун, процес професіоналізації в мистецькому середовищі на теренах Російської імперії починається з величезним запізненням (порівняно з європейською традицією), оскільки ставлення до митців протягом тривалого часу було як до представників соціальної групи з нестійким правовим положенням [4]. Дійсно, формування мистецької інтелігенції зіштовхувалося з упередженим ставленням до мистецтва як виключно до розваги, отже й заняття цікавого в якості дозвілля, але недостатньо привабливого як з точки зору матеріального забезпечення, так і суспільного визнання та самореалізації особистості.

Поступове формування нової соціальної страти – творчої інтелігенції – пов'язано з появою перших навчальних закладів мистецького спрямування. Так, створення в 1764 році Імператорської Академії мистецтв в Санкт-Петербурзі реально відкривало шлях до професіоналізації в царині образотворчого мистецтва представникам різних соціальних верств населення за виключенням кріпаків. Головним завданням Академії (згідно статуту) визначалося створення «нової породи людей, вільних від недоліків суспільства» [4, с. 1].

Важливим чинником, що сприяв формуванню художньої інтелігенції на законодавчому рівні, став указ Миколи I щодо запровадження нового привілейованого класу особистих і потомствених почесних громадян (1832 р.), представники якого посідали почесне місце в ієрархії міської громади. Художник, що отримав атестат Академії мистецтв, мав право стати почесним громадянином, що підвищувало статус мистецької інтелігенції в очах міської громади і дозволяло художнику відігравати вагому роль в суспільному житті.

Підтримка діяльності Академії з боку меценатів поступово підвищує статус навчального закладу, а можливість отримати звання академіка за талановитий твір (або серію творів) формує нове ставлення до оцінки обдарованості та професійної майстерності. Крім того, провідна роль Академії в справі регламентації всіх сфер художнього життя (розробка проектів щодо оздоблення столиці і міст Російської імперії, організація виставок, відправлення на зарубіжне стажування найкращих випускників – пенсіонерів, нагляд за рівнем викладання малювання) та патронат з боку коронованих осіб (з 1834 року президентами Академії були виключно члени імператорської родини) надала навчальному закладу виключної ролі в процесі координації мистецького життя на загальнодержавному рівні.

Специфіка культурного простору Російської імперії в XIX столітті визначалася динамічними і суперечливими взаєминами не тільки між центрами (Москва, Санкт-Петербург), а й центром і периферією, провінцією (за масштабами значно більшою, зважаючи на території держави). Дослідники культури по-різному оцінюють роль центру і периферії в цій складній соціокультурній системі, діапазон цих оцінок коливається від домінування центру і опозиції його відсталій периферії (М. Бердяєв), до оцінки всієї культури Російської імперії як глибоко провінційної (М. Піксанов). Як слушно зауважує дослідник культури провінційних міст М. Інюшкін, в культурному просторі, який не поділяється діахронічно на «центр-не центр», а вміщує «центр-провінцію-периферію-межу», саме провінція може розумітися як зона певної гармонізації, балансування доцентрової та відцентрової тенденцій в межах функціонування великої системи [6, с. 19].

В свою чергу «логос провінції, її самосвідомість твориться містом. Від імені провінції саме міста вступають в діалогічні відносини з центром» [6, с. 22]. В цих умовах провінція ставала своєрідним субстратом, котрий забезпечував існування культурних центрів. Доволі влучною в цьому сенсі вбачається теза Д. Ліхачова про те, що столиці лише збирали все найкраще, поєднували його і сприяли розквітанню культури, тоді як генії народжувала саме провінція з її тісним ґрунтовним зв'язком з традиційною культурою. Саме тому можна погодитися з твердженням Н. Габдулової, що «провінційне місто - базова характеристика» культурного простору Російської імперії [5, с. 40]. В той же час, в умовах відсутності культурної інфраструктури та недорозвиненості мистецьких смаків, обумовлених домінуванням традиційного, патріархального світосприйняття, самореалізація талановитих майстрів в умовах провінційного патріархального міста була майже неможливою.

Отже, в умовах, коли ще тільки формувалося ставлення до художньої інтелігенції, як до важливої соціальної страти, провінційні талановиті майстри не мали іншого шляху до самореалізації, окрім отримання атестату Академії мистецтв. Талановитий юнак з провінційного (і навіть заштатного міста), яким по суті був Маріуполь, повинен був докласти майже титанічних зусиль задля визнання і здобуття омріяного статусу вільного, і в той же час визнаного академічною спільнотою, художника. Він поривав зі своєю стратою, місцем, де народився, оскільки все це було несуттєвим порівняно зі статусністю художника. Статус можна було отримати лише завдяки визнанню. Звідси і прагнення майстрів рухатися до культурних центрів. Обдарованість в цьому сенсі розглядалася як реальний шанс змінити своє життя, розробити власний культуротворчий сценарій, що відповідає принципово іншій системі духовних цінностей. «Поза межами дворянського середовища витонченість, як ознака рафінованого духовного життя, в цілому не існувала», – слушно зауважує О. Кривцун [7]. Саме тому і статус митця вимагав принципово іншої моделі поведінки. Художник намагався дотягнутися до стандартів вищого світу, частково наслідував модель поведінки дворянства, що дозволяло підкреслити вишуканість смаку, належність до касти творців. В означених умовах найбільшого успіху досягали лише ті художники, котрі мали сміливість вийти за межі встановлених норм, подолати усталені родинні та етнічні стереотипи, обрати жертвний шлях сходження до вершин майстерності і наділені неабиякими здібностями. Як свідчать біографії художників, саме такими якостями були наділені найталановитіші майстри, батьківщиною яких був Маріуполь. Найбільш показовими постатями XIX – поч. XX століття в цьому сенсі стають Архип Іванович Куїнджі та Олександр Павлович Могилевський.

Впертість, з якою долав перешкоди на шляху до здійснення мрії молодий художник грецького походження Архип Куїнджі, неодноразово підкреслювали його

біографи. Шлях до Академії мистецтв розтягнувся для талановитого юнака на довгі 10 років (1855–1865 рр.) і пролягав через Феодосію (спроба отримати наставництво від І. Айвазовського) Одесу і Таганрог (робота ретушера у фотостудії). Неодноразові спроби вступити до Академії і постійна робота над вдосконаленням майстерності нарешті дали свої результати і картина «Татарська сакля у Криму», що була представлена на академічній виставці 1868 року, здобула прихильні оцінки і стала підставою для отримання звання «вільного» художника, а згодом і дозволу навчання в Академії в якості вільного слухача. Картини майстра, що були виставлені в 1872 році («Осіньне бездоріжжя», «Валаам», «Озеро»), стають підставою для присвоєння Архипу Івановичу звання класного художника 3 ступеня. І, нарешті, експоновані в 1878 році картини «На острові Валаамі» «Чумацький тракт в Маріуполі» та «Степ» приносять Куїнджі не тільки визнання як талановитого самобутнього майстра пензля, а й можливість здобути звання класного художника 1-го ступеня.

Протягом перших 15 років професійного становлення в столиці А. І. Куїнджі був пов'язаний з трьома мистецькими інституціями. Перші дві – формальні (Товариство заохочення художників та Академія мистецтв), третя – неформальне художнє об'єднання (Товариство пересувних художніх виставок). З огляду на важливе значення означених інституцій для становлення Куїнджі, як професійного художника, необхідно більш докладно окреслити означені взаємини.

Митцю, що не мав базової освіти, але був наділеним талантом і життєвим досвідом (зважаючи на вік) було доволі складно стати слухняним учнем. Не випадково навчання в Академії зводилося лише до відвідування занять у якості вільного слухача та складання іспитів для отримання звання. В цій ситуації експонування творів було єдино можливим шляхом як для суспільного визнання, так і для здобуття формального звання художника. Однією з важливих мистецьких інституцій, що опікувалася підтримкою молодих художників та організацією виставок, була, починаючи з 1820 року, благодійна художня організація «Товариство заохочення художників», створена з ініціативи меценатів (сенатора князя І. О. Гагаріна, статс-секретаря П. І. Кікіна, члена Імператорського географічного товариства Ф. Ф. Шуберта) та художників-аматорів (О. І. Дмитрієва-Мамонова та Л. І. Кіля). Перший статут Товариства був затверджений Миколою I в 1833 році. Відповідно до статуту, метою Товариства стало сприяння успіхам витончених мистецтв в Росії та заохочення обдарованих вітчизняних художників. Членами Товариства здебільшого були меценати, а патронат з боку імператора дозволяв Товариству здійснювати широке коло функцій: заохочення та матеріальну підтримку талановитих художників, організацію виставок, підготовку посібників для художників-початківців, започаткування мистецьких періодичних видань («Журнал вишуканих мистецтв», «Художня газета») та організації наукових досліджень. Лівова частина річного бюджету Товариства витрачалася на підтримку молодих художників. Затвердження другої редакції статуту Товариства в 1857 році, відповідно до якого з'явився новий статус «члена-співучасника» без права вирішального голосу і з невеликим членським внеском (10 руб. на рік), розширило і демократизувало склад Товариства, до якого увійшли художники і архітектори, одним яких і був Куїнджі. Завдяки Товариству стало можливим здійснити експонування перших картин художника-початківця, що сприяло його професійному становленню.

Куїнджі дістався до Петербургу в той час, коли відчутною стає тенденція до «інтеграції творчої інтелігенції», яка поступово стає «центром суспільного тяжіння», «законодавцем смаків» [7]. Враховуючи, що 70-ті роки XIX століття позначені опозицією академізму і реалізму, як прояву нового демократичного мистецтва, закономірним стає інтерес молодого художника до творчості майстрів Товариства

пересувних художніх виставок. Демократичні цінності, що декларувалися Статутом товариства (облаштування у всіх містах Російської імперії пересувних виставок з метою ознайомлення жителів провінції з російським мистецтвом, підтримка художників шляхом реалізації їхніх творів) не могли не зацікавити молодого художника [10]. Куїнджі бере активну участь у виставках товариства 1874–1876 років. Виставлена в 1876 році «Українська ніч» приносить художнику визнання. Оригінальність і самобутність визнається як професіоналами, так і публікою. Не випадково, що Куїнджі стає членом Товариства, як найбільш прогресивної художньої інституції того часу. На жаль, членство в об'єднанні тривало не довго: вже в 1879 році Архип Іванович добровільно виходить з Товариства і починає рухатися власним шляхом, культивує індивідуальну манеру пейзажиста-колориста. Водночас, дружні стосунки з членами Товариства тривали і надалі, про що свідчать фотодокументи. Так, на фото 1888 року під назвою «Група Передвижників», Архип Іванович Куїнджі знаходиться майже в центрі композиції (сидить третій зліва).

Рис. 1. Група передвижників, 1888 р.

Протистояння академічного і демократичного рухів в к. 80-х років завершилося перемогою представників нового мистецтва. В оновлений статут Академії мистецтв 1883 року були внесені зміни, що дозволяли залучати до викладацької діяльності сторонніх художників. З 1894 до 1897 року Архип Іванович Куїнджі був професором-керівником пейзажної майстерні в Академії мистецтв.

Рис. 2. Куїнджі з учнями. 1897 р.

Поступово викладацька діяльність і творча підтримка обдарованої молоді стають

головними завданнями майстра. Навіть після завершення викладацької кар'єри Архип Іванович продовжує підтримувати своїх учнів: літні місяці працює разом з учнями на своїй дачі в Криму, а в 1898 році власним коштом організує учням поїздку до європейських мистецьких центрів (Німеччина, Франція, Австрія).

Опікування долею талановитих учнів (серед них: Н. К. Реріх, О. О. Борисов, К. Ф. Богаєвський), їх матеріальна і творча підтримка стають поступово основною місією майстра. Наслідком роздумів А. Куїнджі щодо створення сприятливих умов для творчої діяльності і підтримки молодих митців стає ініціатива щодо започаткування з 1904 року щорічного конкурсу за видатні художні досягнення (за результатами весняних виставок Імператорської Академії мистецтв). Визнаний майстер пейзажу виділяє 100 тис. рублів для преміального фонду конкурсу. Цього ж року пожертва на користь Товариства заохочення мистецтв Куїнджі складає 11 700 рублів, а цільовим призначенням пожертви стає преміювання за видатні досягнення в галузі пейзажного живопису. У даному випадку комерційно успішний художник виступає меценатом мистецтва, тобто в ролі, яка була дещо незвичною для тодішнього культурного життя.

Закономірним, і повною мірою очікуваним, наслідком окресленого особистого культуротворчого сценарію стає ініціатива Куїнджі щодо створення Товариства художників, яке згодом отримує ім'я майстра. Створене в 1909 році коштом видатного художника (150 000 руб). Товариство мало на меті організацію виставок, популяризацію і підтримку розвитку реалістичного напрямку в мистецтві (в здебільшого пейзажному жанрі), заохочення майстрів шляхом присудження щорічної премії Куїнджі. Навіть в заповіті 1910 року Куїнджі ще раз підтверджує свою фінансову підтримку Товариства, що дозволило означеному неформальному угрупованню проіснувати аж до 1930 року за підтримки його найбільш послідовних учнів.

Дещо іншим був шлях до вершин майстерності талановитого маріупольця Олександра Павловича Могилевського (1885–1980 рр.) За часів учнівства в маріупольській гімназії він отримав прізвисько «наш майбутній Куїнджі», що свідчило про неабиякі здібності і захоплення малюванням. Не випадково, що захоплення живописом визначило його подальшу долю. Після завершення навчання в гімназії О. Могилевський виїжджає за межі не тільки рідного міста, а й країни. Принципово інший шлях, який обирає для себе молодий художник, не є випадковим. Суспільна ситуація в Російській імперії 1905 року є нестабільною (особливо для художника єврейського походження), розвиток мистецького напрямку переживає кризу. Водночас, розквіт стилю модерн в західній Європі, визнання художніх шкіл як зразкових і водночас доволі прогресивних, - все це визначає вибір майбутнього майстра.

На межі ХІХ–ХХ століть Мюнхен, як і Париж, був Меккою для художників. Саме сюди приїздили художники з багатьох країн. Наявність мистецьких навчальних закладів (Академія образотворчого мистецтва, приватні школи та студії) надає варіативності розгортанню особистих культурно-мистецьких сценаріїв. Поступово в Мюнхені створюється своєрідна «колонія» російських митців. В Мюнхені цього часу оселилися М. Верьовкін, О. Явленський, І. Грабарь та ін. В вільних дискусіях формується атмосфера творчих пошуків, захоплення мистецтвом.

З 1905 року і О. Могилевський стає учнем приватної академії мистецтв Шиммона Холоші (м. Мюнхен). Навчання О. Могилевського в Академії триває до 1912 року. Весь цей час художник не пориває зв'язків з малою батьківщиною. Кожного року він відвідує м. Маріуполь, створює пейзажні замальовки морських краєвидів.

Поступово в Мюнхені створюється своєрідна «колонія» російських митців. В Мюнхені цього часу оселилися М. Верьовкін О. Явленський, І. Грабарь та ін. В вільних

дискусіях формується атмосфера творчих пошуків, захоплення мистецтвом.

Не випадково, що молоді митці, які дісталися до мистецького центру з Росії (периферії європейського мистецького простору), а тим паче з Маріуполя (периферії Росії) прагнули долучитися до атмосфери мистецьких пошуків і ставали активними учасниками культурного життя. Фотодокумент 1912 року, розміщений в Російському державному архіві літератури і мистецтв (РГАЛИ), на якому представники російської інтелігенції зображені напередодні російського балу в Мюнхені є підтвердженням даної тези. На фото лідери-модератори мистецького життя російської діаспори М. Верьовкіна та О. Явленський (задній план, центр), а крайніми з боків – є уродженці м. Маріуполь: крайній зліва – О. Сахаров, крайній з правого боку – О. Могилевський.

*Рис.3. Фото групи російської інтелігенції.
(РГАЛИ. – Ф. 3056. – Оп.1. – Спр. 154. – 14 арк.)*

Знаковою подією для професійного становлення молодого майстра стає знайомство з В. Кандинським. Деяким майстрам належить виключна роль у гуртуванні навколо себе однодумців – новаторів. Василь Кандинський – один з таких. Засновник абстрактного безпредметного живопису стояв біля витоків багатьох творчих спілок. Найвідоміша з них - «Нова асоціація художників», яку Кандинський очолив в 1909 році в Мюнхені. Головна мета новоствореного товариства – підтримка художників-новаторів, які не мали змоги представити свої твори на виставці Сецесії. Саме тому головною рисою програми була – не естетична єдність, а пафос новаторства, а головним завданням – сприяння репрезентації творів шляхом організації виставок. В статуті було зазначено, що кожний дійсний член Товариства має право представити на виставці без попереднього схвалення журі до двох творів за умови, що загальна площа їхньої поверхні не перевищуватиме 4 кв. м. Такий підхід до вибору творів став причиною неоднорідності експозиційного цілого як в сюжетному, так і якісному плані. Закономірно, що захоплення новачками призвело до дискусійної оцінки як творів, так і діяльності учасників виставок. Саме тому Товариство проіснувало недовго. Негативна

рецензія напередодні четвертої виставки призвела до внутрішніх протиріч серед її майбутніх учасників. Не дивно, що четверта виставка не відбулася. Згодом припинила свою діяльність і сама інституція. Після третьої виставки (1911 року) Товариство розпалося, давши поштовх для створення нового угруповання «Синій вершник» (Der Blaue Reiter), ідейним главою якого став все той же В. Кандинський.

Олександр Могилевський був членом означеного угруповання починаючи з 1910 року. Участь у другій та третій виставках товариства дала змогу молодому митцю експонувати свої твори. За задумом В. Кандинського виставки Товариства спочатку організовувалися у Мюнхені, а згодом ставали пересувними. Саме в такий спосіб з картинами представників авангарду познайомила публіка багатьох європейських міст. Після експонування картин Могилевського у Мюнхені, Цюріху, Парижі, Стокгольмі (1910–1913) критики помітили молодого обдарованого художника. Мистецтвознавець О. Фішер в 1912 році зазначав майстерність та індивідуальність творчої манери О. Могилевського.

Отже, культурний простір міста Маріуполь з часів його заснування і до революційних подій 1917 року формувався в умовах значної державницької регламентації. Віддаленість міста від культурних центрів в XIX – I пол. XX ст. створила підґрунтя для відтоку мистецьких кадрів. Потрапляючи до мистецьких центрів, талановиті майстри-уродженці м. Маріуполь посіли помітне місце у неформальних мистецьких угрупованнях. Архип Куїнджі, пов'язаний з Товариством пересувних виставок, став засновником Товариства ім. Куїнджі (1909 р.). Олександр Могилевський входив до «Нового Мюнхенського художнього товариства», що є безперечною ознакою талановитості та визнання професійної майстерності художників.

Межі наукової статті не дали змогу окреслити всі етапи становлення мистецького простору регіону. Висвітлення наступного етапу продовжиться в наступному (№11) числі «Вісника Маріупольського державного університету. Серія: «Філософія. Культурологія. Соціологія».

Список використаної літератури

1. Батичко Г. І. Мистецькі об'єднання в культурному просторі Маріуполя / Г. І. Батичко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. :Філософія, культурологія, соціологія. – 2014. – Вип. 8. – С. 16–24 ; Batychko H. I. Mystetski obiednannia v kulturnomu prostori Mariupolia / H. I. Batychko // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Filofofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia. – 2014. – Vyp. 8. – S. 16–24

2. Були Т. Ю. Куинджи и его современники. Живопись и графика середины XIX – начала XX веков : альбом-каталог/ Т. Ю. Були, Н. Е. Курёнышева. – Мариуполь, 2011. – 60 с., илл.; Buli T. Yu. Kuindzhi i ego sovremenniki. Zhivopis i grafika serediny XIX – nachala XX vekov : albom-katalog / T. Yu. Buli, N. Ye. Kurenysheva. – Mariupol, 2011. – 60 s., ill.

3. Буров С. Мариупольская организация Национального Союза Художников Украины /С. Буров // Мариупольская организация национального союза художников Украины: каталог /отв. за вып. С. А. Баранник. – Мариуполь: ЧАО «Газета «Приазовский рабочий», 2012. – С. 3–5 ; Burov S. Mariupolskaya organizatsiya Natsionalnogo Soyuza Khudozhnikov Ukrainy / S. Burov // Mariupolskaya organizatsiya natsionalnogo soyuza khudozhnikov Ukrainy : katalog / otv. zavyp. S. A. Barannik. – Mariupol : ChAO «Gazeta «Priazovskiy rabochiy», 2012. – S. 3–5

4. Временный устав Императорской Академии художеств – Москва : Книга по

требованию, 2011. – 28 с. Vremenny yustav Imperatorskoy Akademii khudozhestv – Moskva : Kniga po trebovaniyu, 2011. – 28 s.

5. Габдулова Н. Н. Культурное пространство провинциального города [Электронный ресурс] / Н. Н. Габдулова // Труды Псковского политехнического института. Естественные и математические науки. – 2007. – № 11.1. – С. 40–43. – Режим доступа: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt111/wt111_12.pdf; Gabdulova N. N. Kulturnoe prostranstvo provintsialnogo goroda [Elektronnyy resurs] / N. N. Gabdulova // Trudy Pskovskogo politekhnicheskogo instituta. Yestestvoznaniye i matematika. Gumanitarnye nauki. – 2007. – № 11.1. – S. 40–43. – Rezhim dostupa : http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt111/wt111_12.pdf

6. Инюшкин Н. М. Провинциальная культура: взгляд изнутри [Электронный ресурс] / Н. М. Инюшкин. – Пенза, 2004. – 440 с. – Режим доступа : http://dl.liblermont.ru/DL/november_14/Inushkin.pdf ; Inyushkin N. M. Provintsialnaya kultura: vzglyad iz nutri [Elektronnyy resurs] / N. M. Inyushkin. – Penza, 2004. – 440 s. – R ezhim dostupa : http://dl.liblermont.ru/DL/november_14/Inushkin.pdf

7. Кривцун О. Художник в истории русской культуры: эволюция статуса / О. Кривцун // Человек. – 1995. – №1, №3; Krivtsun O. Khudozhnik v istorii russkoy kultury: evolyutsiya statusa / O. Krivtsun // Chelovek. – 1995. – №1, №3.

8. Могилевский Александр Павлович // Энциклопедия русского авангарда: Изобразительное искусство. Архитектура / авт. – сост. В. И. Ракитин, А. Д. Сарабьянов; науч. ред. А. Д. Сарабьянов. – Москва: RA, GlobalExpert&ServiceTeam, 2013. – Т. II: Биографии. Л–Я. – С. 138 ; Mogilevskiy Aleksandr Pavlovich // Entsiklopediya russkogo avangarda: Izobrazitelnoye iskusstvo. Arkhitektura / avt. – sost. V. I. Rakitin, A. D. Sarabyanov; nauch. red. A. D. Sarabyanov. – Moskva: RA, GlobalExpert&ServiceTeam, 2013. – Т. II: Biografii. L–Ya. – S. 138

9. Панов М. Художник Могилевский [Электронный ресурс] / М. Панов // Картинки и разговоры. – Режим доступа : <http://www.fairyroom.ru/?p=23366>; Panov M. Khudozhnik Mogilevskiy [Elektronnyy resurs] / M. Panov // Kartinki i razgovory. – Rezhim dostupa : <http://www.fairyroom.ru/?p=23366>

10. Устав товарищества передвижных художественных выставок [Электронный ресурс] // Товарищество передвижных художественных выставок. – Режим доступа : <http://tphv.ru/ustav.php> ; Ustav tovarishchestva peredviznykhkh khudozhestvennykh vystavok [Elektronnyy resurs] // Tovarishchestvo peredviznykh khudozhestvennykh vystavok. – Rezhim dostupa : <http://tphv.ru/ustav.php>

11. Фомин Д. В. В. В. Кандинский и художники «Русской колонии Мюнхена» в письмах и мемуарах немецких экспрессионистов / Д. В. Фомин // Русский авангард 1910 – 1920-х годов и проблема экспрессионизма : сб. ст. / отв. ред. Г. Ф. Коваленко. – Москва: Наука, 2003. – С. 64–98 ; Fomin D. V. V. V. Kandinskiy i khudozhniki «Russkoy kolonii Myunkhena» v pismakh i memuarakh nemetskikh ekspressionistov / D. V. Fomin // Russkiy avangard 1910 – 1920-kh godov i problema ekspressionizma : sb. st. / otv. red. G. F. Kovalenko. – Moskva: Nauka, 2003. – S. 64–98

12. Чернов А. Леонид Гади : жизнь и творчество : моногр. / А. М. Чернов. - Мариуполь : Азовье, 2008. – 109 с.; Chernov A. Leonid Gadi : zhizn i tvorchestvo : monogr. / A. M. Chernov. - Mariupol : Azove, 2008. – 109 s.

13. Яруцкий Л. Д. Архип Иванович Куинджи : Рассказы о художнике. Воспоминания современников. Художественная критика. Документы / Л. Д. Яруцкий. – Мариуполь : Кардинал, 1998. – 320 с. : ил. ; Yarutskiy L. D. Arkhip Ivanovich Kuindzhi : Rasskazy o khudozhnike. Vospominaniya sovremennikov. Khudozhestvennaya kritika. Dokumenty / L. D. Yarutskiy. – Mariupol : Kardinal, 1998. – 320 s. : il.

14. Яруцкий Л. Д. Евреи Приазовья / Л. Д. Яруцкий. – Мариуполь, 1996. – 322 с.;
Yarutskiy L. D. Yevrei Priazovya / L. D. Yarutskiy. – Mariupol, 1996. – 322 s.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015

G. Batychko

ARTISTS OF MARIUPOL IN ARTISTIC ASSOCIATIONS (1)

Since the time of its foundation the cultural space of the city of Mariupol has been formed in conditions of considerable governmental regulation. A long distance of the city from the cultural centres in 19th and the beginning of 20th century caused the artists' outflow. When got to art centres, the talented artists from Mariupol took a prominent place in informal art communities. Arkhip Kuindzhi, whose name was associated with the Association of «travelling» exhibitions, became the founder of Kuindzhi Association (1909). Alexander Mogilevsky became a member of «New Munich Art Society», later he worked with «The Jack of Diamonds Society» and since 1932 he became a member of the Union of Artists of the USSR.

In Soviet times it was difficult to organise a local artistic association in Mariupol due to the fact that the city didn't have status of the regional centre. That fact strengthened the centrifugal tendency in the artistic community of Mariupol. Gradually there appeared a definite paradox – on the one hand, the city was attractive for artists; landscapes, industrial constructions, «Kuindzhi Memorials» days, the work of Kuindzhi Art Gallery, which already existed, made necessary conditions for creativity and arts. On the other hand, there was a lack of an institute that could bring the artists of Mariupol together and give them the opportunity for successful development. The function of substitution at that time was performed by informal associations, unions, creative tandems that had evolved through creative support, friendly relations, exhibiting, etc.

Artistic associations «Mariupol-87» and «Window», the exhibition association «HarBarBond», the artistic tandem of artists Lel Kuzminkov and Valentin Konstantinov played the most prominent role in the artistic life of the city. In recognition of the creative potential of the city it Mariupol National Union of Artists of Ukraine was founded in 1992; today the union unites more than 30 artists.

Key words: *Mariupol artists, artistic intelligentsia, institutionalization of cultural and artistic space, formal and informal groups of artists, regional art school.*

УДК 316.74:929(477)«1895/1968»(043)

Т. Г. Добіна

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОГО ДОРОВКУ БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО

У даній статті здійснено історіографічний огляд праць, які присвячені творчому доробку Б. Лятошинського. З'ясовано, що особистості Б. Лятошинського та його творчій і композиторській спадщині приділена значна увага як сучасників, так і представників попередніх поколінь. Виокремлено основні напрями тематики робіт і

критичних публікацій, враховано всебічність і багатовекторність думок, що стосуються Б. Лятошинського та його творчої і композиторської спадщини.

Ключові слова: історіографічний доробок, джерелознавча база дослідження, культурна спадщина, творча діяльність, історико-культурний процес, критичні публікації, теоретична спадщина, культурологічні погляди, національна спрямованість, творчий доробок.

Масштабність трансформацій в історично-культурному перебігу подій на зламі ХХ–ХХІ ст.ст. обумовили доцільність критичного переосмислення ціннісної шкали духовних пріоритетів нашого недавнього минулого, через призму інтернаціонального досвіду.

Досліджуючи з таких позицій творчу спадщину Б. Лятошинського, слід звернути увагу на історіографію як на сукупність науково-історичного доробку з відповідної проблематики, який ґрунтується на фактологічному опрацюванні фахово-наукової літератури, котра, зазвичай, відображає науковий світогляд і смаки дослідників, сформованих на засадах загальнокультурних ідей та духовних концепцій певного часу.

Додамо, що важливість історіографії полягає в її винятковій ролі у формуванні національної пам'яті кожного народу, своєрідним засобом виховання духу нації.

Зміна тих чи інших акцентів епохи, як соціально-економічних та політичних, так і релігійних або ідеологічних, завжди відчувається в авторській світоглядній спрямованості дослідників, позаяк віддзеркалюється в коментативно-смісловій інтонації створюваних ними джерел.

Показово, що переважна більшість дослідників доробку Б.Лятошинського це добір на низка небайдужих науковців, котрі акцентували свою увагу на унікальній особистості Майстра та елітності його оточення, висвітлюючи особливості його композиторської праці та інтерпретації його творів під кутом зору своєї авторської пристрасті, враховуючи, для якої аудиторії написана та чи інша робота.

Музикознавці проявляють великий інтерес до багатоаспектної творчості композитора: впродовж десятиліть з'являються нові обриси та оцінки, змінюються підходи та методологія, оновлюється система джерел, визначається нова перспектива наукової розвідки. Зазначені фактори вимагають застосування цілісного підходу до дослідження із зверненням до джерел, що мають різне спрямування.

Загальна картина ставлення поціновувачів Б. Лятошинського до його насліддя не буде повною, якщо не підкреслити, що діяльність композитора завжди мала своє стійке й авторитетне коло прихильників та небайдужих до його творчості послідовників. Ще на початку своєї творчої діяльності Борис Миколайович удостоївся дружньої підтримки Р. Глієра – свого вчителя і друга, а також співучня по його класу – Л. Ревуцького [6, с. 122], з яким разом проходили навчання у професора Глієра, а також однодумців – Н. Мясковського і В. Косенка. Подальші успіхи в популяризації і формуванні істинного розуміння музики Лятошинського пов'язані з іменем І. Белзи – його учня, автора першої монографії про видатного вчителя [3], а до того ж і першого наукового популяризатора творчого насліддя Майстра в колах музичної громадськості в зарубіжжі.

Особистості Б. Лятошинського та його творчій і композиторській спадщині присвячена значна увага як сучасників, так і представників минулого покоління – музикознавців і авторів есеїв та розвідок. Доволі численні публікації свідчать про діяльність Б. Лятошинського як помітне явище в тогочасному музичному житті культурної громадськості. Існуючі наукові дослідження, монографії, дисертації та інші присвячені його постаті публікації І. Белзи, В. Самохвалова, Н. Запорожець, В. Клима,

М. Копиці, Т. Булат, І. Царевич, Д. Каневскої, К. Шамаєвої та інших авторів розкривають низку окремих граней діяльності Б. Лятошинського як талановитого й активного учасника тривалого періоду збагачення української музичної царини, інколи в них висвітлюються конкретні питання музичної мови і стилю його творів. Але й досі відсутній історіографічний огляд стану опрацювання творчого доробку Б. Лятошинського, тому, на нашу думку, актуальність даної роботи полягає в необхідності здійснення цілеспрямованого дослідження, яке б щонайповніше охопило неocenний вклад видатного творця і висвітлило масштаби його внеску у розвиток і престиж української культури.

В цьому аспекті метою даного дослідження є історіографічний огляд джерельної бази стосовно опрацювання творчого насліддя Б. Лятошинського.

Попереднє вивчення наявних джерел засвідчило, що, починаючи з кінця 20-х років минулого століття, всебічний інтерес до творчого спадку Б. Лятошинського помітно зростає, привертаючи увагу численних фахівців різних науково-мистецьких шкіл і напрямів. Варто відзначити високу інформативність і якість музикознавчих та культурно-публіцистичних підходів, спостережень, зафіксованих у друкованих матеріалах найрізноманітнішого формату – від коротких офіційних повідомлень до щирих мемуарних хронік та фундаментальних класичних досліджень. Початок цьому масиву творчих, особистісних, педагогічних, культурно-громадських, критико-публіцистичних та інших характеристик і фактажних даних був покладений передусім зусиллями Р. Глієра та інших близьких композиторові людей, зокрема І. Белзи, Н. Матусевича, І. Царевич та ін.

З глибокою зацікавленістю до творчих вершин Лятошинського-композитора звертались як видатні майстри музичної культури (Д. Кабалевський, Ю. Келдиш, Н. Запорожець, В. Самохвалов, І. Ляшенко, Ф. Козицький), так і діячі науки і мистецтва, виконавці-музиканти, теоретики й критики загально-культурного життя радянського і пострадянського періодів (М. Бялик, А. Шольп, М. Мартинов, А. Солтис, Н. Гордійчук, В. Шульгіна та ін.).

В широкій палітрі цих доволі різноманітних джерел відобразився той принциповий поворот, завдяки якому докорінно змінилось ставлення до музичного самовираження Б. Лятошинського, до жанрових і стильових особливостей творів видатного майстра.

В даній статті представлено кілька перспективних ідей, які дають дослідникам творчої спадщини композитора уявлення про широту здійснення пошуків наукової думки й спонукали нас згрупувати матеріали за ознаками проблемної схожості.

За цим принципом джерела, що безпосередньо стосуються стану дослідження теми творчої спадщини Б. Лятошинського, за змістом можна поділити на 7 груп: 1) інтелектуально-естетичне підґрунтя становлення композитора (біографічні матеріали, родинні витоки); 2) музикознавчий розгляд доробку; 3) творчі паралелі (порівняльна типізація); 4) творча постать Лятошинського на сторінках преси (музично-критична думка); 5) спогади і відгуки митців та учнів; 6) епістолярна спадщина; 7) творчий внесок Б. Лятошинського у національно-культурному аспекті.

Важливе джерелознавче підґрунтя першої групи становлять статті та наукові розвідки, які складають первинну ланку в дослідженні, тобто в якій зібрані дані про інтелектуально-естетичне оточення композитора. Варто зауважити, що знайдені матеріали розкривають життя і творчість майбутнього Майстра, починаючи від народження і впродовж усієї творчої діяльності митця, висвітлюючи «перші художні та інтелектуальні враження Лятошинського» [6, с. 98], та хоч і пов'язані з атмосферою його дитинства і мали вирішальний вплив на формування особистості майбутнього

діяча культури, у т.ч. його поглядів та смаків, але, на жаль, нечисленні. Серед цих документів незаперечну цінність являють статті В. Шульгіної, К. Шамаєвої, О. Таранченко, Ж. Хурсіної, М. Бялика. Врахування таких достовірних записів має особливе значення, оскільки дозволяє отримати вагомий обсяг інформації стосовно родинних коренів, дитинства, виховання та здобутої освіти, життєвого шляху Б. Лятошинського, як культурного діяча; допомагають усвідомити складність тогочасних суспільних умов і обставин, подій та фактів, що вплинули на формування його переконань, визначивши напрямки творчої спеціалізації. Окрім того поглиблене вивчення біографії Б. Лятошинського дозволяє дізнатися про його походження, умови виховання, про скромні можливості і непохитне бажання здобути освіту та особливості навчально-освітнього досвіду, про життєві колізії, що спричинилися до процесу визрівання світоглядно-ціннісних позицій, як визначальних в його подальшій творчій самореалізації [6, с. 93–103].

Поруч з матеріалами про дитинство, оточення та виховання, що містяться у наукових розробках В. Шульгіної «Микола Леонтійович Лятошинський значний український вчений», К. Шамаєвої «До витоків творчості Бориса Лятошинського» та О. Таранченко «До питання українських родинних коренів Бориса Лятошинського (невідомі сторінки)», додатковий джерельно-інформативний пласт складають друковані нариси біографічного характеру, що відобразили подальший практичний внесок Б. Лятошинського у розвиток національної музичної культури. Це роботи Ж. Хурсіної «Борис Лятошинський та Віктор Косенко» і М. Бялика «Лятошинський, Мравінський та інші», де висвітлюється зрілий період життєвого і творчого шляху Бориса Миколайовича, йдеться про «величезний вплив цього митця на рівень загального розвитку українського музичного мистецтва» [6, с. 112] в умовах тоталітарного режиму та про фактичний подвиг протистояння власною творчістю режимно-цензурному насильству над особистістю.

Безперечно важливим джерелом для дослідження діяльності Б. Лятошинського, на нашу думку, є друга група, а саме музикознавчий розгляд творчого доробку 20–60 рр. ХХ ст. В цих матеріалах йдеться про виняткову силу його духовності, масштабність задумів, рівень традиційності й новаторства, стильовий експеримент, вдало відтворювані в символах, образах, духовних цінностях слов'янського, власне українського, світобачення. Слід додати, що в цих музикознавчих працях в контексті європейської культури досліджуються питання особливостей стилістики творчості композитора, його унікальне поліфонійне та гармонійне мислення.

Проблема традиційного й новаторського в музиці композитора різнопланово розглядається у статтях теоретичного характеру О. Горби, Б. Фільц, Л. Хіврич, Д. Гаркавенко, В. Клима, О. Литвинової, І. Золотовицької, А. Мухи, В. Іванченка, Н. Довгаленко, В. Козлова, Б. Деменка та ін. В них досліджуються питання образної виразності музичних текстів, драматургічні та технологічні параметри творів, його звукоуявне (поліфонійне та гармонійне) мислення, майстерна розробка ідеї колориту та фонізму створеної музики, коли виявляються її типологічні та жанрові ознаки. Феномен збереження типологічних ознак жанру розглянуто в роботах Н. Довгаленко [7, с. 56–61] та М. Загайкевич [2, с. 20–25], що дає можливість простежити активну присутність традицій вітчизняної культури у симфонічній та оперній творчості Б. Лятошинського, бо збереження типологічних ознак жанру симфонії та дотримання образно-виразної специфіки опери і властивих тільки їй драматургічних форм потребує виключно свого творчого ставлення до відповідних жанрових закономірностей. Розвиток саме цих традицій дотримання жанрових закономірностей у композиторській праці Б. Лятошинського розглядається в аспекті

наслідування духовного потенціалу вітчизняної класики.

Досить широко представлена третя група – наукові дослідження, в яких застосовується метод порівняльної типології у вивченні творчості двох або більше композиторів-сучасників. Урахування об'єктивного впливу фактора музичного часу дозволяє в процесі порівняння відповідних характеристик і показників або даних аналізу визначити як типологічно спільне, тобто, загальне, так і самобутнє індивідуально-питоме на характерних масштабних рівнях – починаючи з особистостей композиторів, їхніх мистецько-світоглядних принципів та установок і жанрово-формотворчих уподобань та конкретних аналогій і деталей порівнюваних творів.

На теперішній час в науці функціонує декілька напрямків типологічних досліджень, а саме: типологія музично-історичних процесів і методів, жанрів, стилів та напрямків, серед яких психо-інтелектуальна типологія творчих індивідуальностей. Це так звана видова типологія, яка може бути синхронною (в плані історичної горизонталі) та діахронною (відносно історичної вертикалі). До діахронної типології можна віднести фундаментальні позиції вчених, котрі досліджують такі часо-просторові творчі паралелі: Лятошинський – Шостакович (Д. Каневська), Лятошинський – Лисенко (О. Таранченко), Лятошинський – Косенко (Ж. Хурсіна), Лятошинський – Мравінський (М. Бялик), Лятошинський – Довженко (М. Копиця) і таким чином дають можливість виявити риси творчих індивідуальностей у порівняльно-типологічному аспекті, тобто відтворити авторську позицію кожного композитора й виявити його індивідуальну творчу своєрідність.

В досліджуваних статтях виразно і аргументовано подається об'єктивна культурологічна характеристика натхненної співпраці митців, сповнена щирими почуттями, усвідомленням високої духовної спорідненості та обопільним творчим захопленням.

Безумовно важливим джерелом для дослідження й поцінування творчодіяльнісного доробку Б. Лятошинського, котре слід приймати через правдивий об'єктив буття суспільно-культурного середовища України 20–60 рр. ХХ ст., є матеріали, що друкувалися в тогочасній періодиці – «Современная музыка», «Радянське мистецтво», «Советская музыка», «Пролетарский музыкант», «Життя і революція», «Червоний шлях», «Музыка», «Нове мистецтво», «Критика», «Мистецька трибуна», в рубриках інформативного типу «Новинки музичної літератури», «Серед композиторів», «Блокнот композитора», в оглядах, в рецензіях тощо. Вони складають четверту групу класифікації «Музично-критична думка на сторінках історії». Найпоширенішим з тогочасних форматів музичних коментативних відгуків були нариси про життя і творчість митців, охудожнені творчі портрети, репортерські замальовки, анонс-рекламні оголошення тощо. Однак в них практично не згадувалась творча постать Б. Лятошинського, зате з його ім'ям були пов'язані оглядові статті 1920–х рр. М. Грінченка, Я. Полфьорова, Ю. Ткаченка, В. Костенка, П. Козицького, В. Зубравського, Я. Мамонтова, які виходили під назвами «Українська музична творчість за радянських часів», «Десять років української музики», «Жовтень і українська музика» та ін. За велінням часу деякі автори виступали проти Б. Лятошинського, серед таких статті Г. Жуковського, А. Гозенпуда, А. Луфера, Л. Хінчина, В. Довженка, А. Свечникова. Але, починаючи з 1930–х рр., більшість публікацій мали об'єктивний аналітико-критичний характер з орієнтацією на певні нюанси у професіональному аспекті, насамперед це роботи М. Бялика, М. Гордійчука, Р. Глієра, І. Белзи, а також О. Малозьомової, М. Ржевської, Г. Юсіна та усіх інших науковців, що досліджували творчий доробок великого Майстра впродовж подальших десятиліть.

Критичне ставлення до творчо-діяльнісних набутоків Б.Лятошинського виразно демонструє неординарну потужність таланту і масштабність його особистості, якою завжди був митець.

Окрему ланку в історіографічному огляді складає п'ята група – це спогади і відгуки митців та учнів. Тут важливо мати на увазі, що найбільш ефективним методологічним принципом вирішення новопосталого комплексу культуротворчих проблем було визнано продовження успадкованої від попереднього режиму практики здійснення процесу безперервного духовно-естетичного виховання нових обдарувань. В музичній сфері це позитивно позначилось в численних впливах на усі художні рівні – композиційний, драматургічний, концептуальний або стилістичний – завдяки генетичному зв'язку з композиторами попередніх поколінь.

Досвід століть засвідчив, що безпомилковим віддзеркаленням історії слід вважати спадкоємність наступників. Цьому присвячені статті і праці Д. Каневської і В. Самохвалова, Т. Бондаренка, Н. Гордійчука, Ю. Малишева, М. Бялика, Є. Маркової та О. Зінкевич. Увібравши в себе найцінніші національні витоки, продовжуючи традиції М. Лисенка і М. Леонтовича, творчість Б. Лятошинського ознаменувала подальший успішний розвиток національного стилю української музики ХХ ст., що не могло не позначитись благодатно на продовженні еволюції його композиторської школи (Д. Каневська). Узагальнюючи блискучу оригінальність і стильову неповторність музичної думки Б. Лятошинського, В. Самохвалов вказує саме на спадкоємність поколінь, тобто на те, що тематизм музичних творів Лятошинського пов'язаний з російською музичною культурою, завдяки чому, набуті під впливом свого вчителя Р. Глієра зв'язки з творчістю О. Бородіна, О. Глазунова та ін., відчутні і в симфоніях, і в операх, і в романах геніального послідовника кращих традицій ХІХ ст. Генетична складова не позбавлена схожості з естетико-ціннісними співвідношеннями як української так і російської музичної культури. Саме на підставі цих аргументів дослідники Н. Гордійчук, О. Зінкевич стверджують, що Лятошинський перейняв досвід попередніх поколінь від П. Чайковського, С. Рахманінова, О. Скрибіна, в складному синтезі якого йшло формування його власного музичного стилю, що втілювався в зрілій художній свідомості в класичний багатовіковий досвід національної естетичної традиції.

Торкаючись ще однієї надзвичайно важливої проблеми – співвідношення творчості Лятошинського з сучасними йому тенденціями розвитку музичного мистецтва, необхідно зазначити, що незаперечний вплив професійних знань, уявлень і видатних досягнень Лятошинського на наступні композиторські покоління за словами О. Зінкевич, став «загальною традицією для української музики». Про це свідчать наукові розвідки Д. Каневської і В. Самохвалова, Т. Бондаренка, Н. Гордійчука, Ю. Малишева, М. Бялика, Є. Маркової та О. Зінкевич.

Звернення учнів Лятошинського до його педагогічних основ вказують на перспективність позначених ним проблем з питань викладання, виховання, виконавства, аналізу і трактування творів та оволодіння майстерністю належної характеристики певної музично-художньої епохи.

Отже, простеживши педагогічну діяльність Б. Лятошинського можемо стверджувати, що Майстер у своїй діяльності спирався на традиції попередніх поколінь, зокрема успадкував методику свого вчителя – Р. Глієра, і, збагативши та вдосконаливши її, дбайливо передав своїм учням і послідовникам, що дало можливість зрозуміти і визначити його педагогічну концепцію, якій фактично і присвячене дане науково-теоретичне дослідження.

На завершення зазначимо, що завдяки кропіткій праці М. Копиці і Л. Грисенко

маємо можливість познайомитись з епістолярною спадщиною Б. Лятошинського, яка й складає шосту групу джерел. Ця не надто численна група дозволяє зазирнути в історію минуле крізь призму особистих почуттів композитора, віртуально увійти в його дивовижний внутрішній світ, відкрити для себе геніальні думки й погляди митця на музику, на мистецтво, на людську культуру взагалі.

Згідно з ідеологією режиму найбільш важливі джерела інформації були заборонені, тобто фактично вилучені з наукового обігу, а значить і з процесу формування уявлення про тогочасне громадсько-культурне життя, про яке міг розповісти епістолярій Б. Лятошинського, хоча його драматична доля довго була невідома дослідникам. Вважалося, що він (епістолярій) взагалі не існує, тому науковці обмежувались інформацією лише про історико-теоретичні проблеми «натхненного» музикотворення.

В межах даної статті, на наш погляд, достатньо торкнутись двох надпотужних джерел: Л. Грисенко [1] і М. Копиці [4]. Бо вони дають достатнє уявлення про історичний хід музичного процесу, розкривають суть реальних подій тогочасної культури та висвітлюють роль філософсько-естетичних і соціально-психологічних умов і обставин, під впливом яких відбувалась еволюція світобачення митця. Ця унікальна епістолярна скарбниця вселяє реальну надію на правдиве пізнання різних маловідомих сторінок життя, творчості і морального стану композитора, його взаємин зі своїм учителем Р. Глієром, співучнями, колегами, державними інстанціями, іншими сучасниками, а також на пізнання невідомих авторських сторінок та подальшої долі його опальних творів.

Остання група – блок статей проблемно-тематичного напрямку – творчий внесок Б. Лятошинського у національно-культурному аспекті – дозволяє розкрити суспільно-історичне значення багатомірної діяльності та творчої спадщини Б. Лятошинського в справі розвитку культури України, в потенціал розвитку національної композиторської школи і осмислення цінності культурних надбань для українського народу і світової спільноти в цілому.

Настав час пізнати яскраву самобутність вітчизняної культури, її національну специфіку та неперебутню цінність, але немає потреби відсторонювати її від загальноєвропейської культури, бо досліджуваний нами пласт і період демонструє доцільність органічного втілення національно забарвленого українського музичного контенту у європейські художні процеси. З цього погляду творчий доробок Б. Лятошинського є показовою частиною як музичної культури України, так і гідною лептою у багатонаціональний масив європейської культури. В цьому і полягає зміст і сенс статей та наукових розвідок О. Підсухи, Б. Деменка, Л. Грисенко, М. Ржевської, Н. Гордійчук, О. Козаренка, І. Ляшенка, М. Загайкевич та ін., де підкреслено значення творчої спадщини Б. Лятошинського в національному та європейському аспекті, визначено роль і місце Майстра в загально-культурному просторі, підкреслено національне підґрунтя музичного доробку композитора з опорою на українські традиції, що являє собою самобутній результат творчого формування композитора в загальному культурно-історичному контексті різних стильових тенденцій, і безперечно сприяло збагаченню європейського культурного простору ХХ ст.

Підсумовуючи здійснений огляд історіографічних джерел, слід констатувати, що в процесі опрацювання низки різнопланових матеріалів, присвячених багатогранній діяльності Б. Лятошинського на паралелях музично-педагогічно-публіцистичних процесів з'являється можливість не тільки розширити і поновити горизонт дослідженого матеріалу, але й окреслити перспективні шляхи більш ефективного аналізу суспільно-історичних та культурних процесів у їх ретроспективному перебігу.

Уважний розгляд джерельної бази з означеної теми підказує, що й кожне з джерел вже саме по собі містить важливі відомості про життя і творчу діяльність видатного композитора ХХ ст. Б. Лятошинського. Логічно передбачити, що комплексний розгляд їх у всій багатовекторності і взаємодоповненні несумнівно викликають концентровану увагу до відкриттів і проблем, корегують підходи, погляди і гіпотези відносно назрілих питань, висвітлюють нові факти вітчизняної музичної історії, приховуваної під грифом «секретно».

Усе це доповнює поєднує послідовні здобутки науковців і мислителів в єдину музикознавчу панораму результатів наполегливих «розкопок» заради одержання відповідей на питання про причини відсутності даних про зміст і походження «білих» і «чорних» плям у нашому недалекому минулому. Цілком імовірно в даному дослідженні ще не всі загадкові питання будуть з'ясовані, та й сама об'єктивна постановка додаткових проблем загострить увагу і сконцентрує зусилля на подальшому наполегливому і щонайповнішому розкритті усього спектру заслуг і творчих досягнень одного з найталановитіших симфоністів плідного ХХ століття.

Список використаної літератури

1. Борис Лятошинский. Воспоминания. Письма. Материалы. У 2 т. Т. 2 : Письма и материалы / сост. и коммент. Н. Грисенко. – Київ : Музична Україна, – 1986. – 197 с. ; Borys Liatoshynskiy. Vospomynanyia. Pysma. Materyaly. U 2 t. T. 2 : Pysma y materyaly / sost. y komment. N. Hrysenko. – Kyiv : Muzychna Ukraina, – 1986. – 197 s.
2. Борис Николаевич Лятошинский / сост. М. Д. Копица. - Киев : Музична Україна, 1987. – 185 с. ; Borys Nykolaevych Liatoshynskiy / sost. M. D. Kopytsa. - Kyev : Muzychna Ukraina, 1987. – 185 s.
3. Бэлза И. Б. Н. Лятошинский / И. Бэлза. – Москва-Ленинград : Гос. муз. изд, 1947. – 170 с. ; Belza I. B. N. Lyatoshinskiy / I. Belza. – Moskva-Leningrad : Gos. muz. izd, 1947. – 170 s.
4. Копиця М. Лятошинський Б. Епістолярна спадщина: У 2 т. Т. 1 : Борис Лятошинський – Рейнгольд Гліер. Листи (1914–1956) / розшифр., упоряд., вступ. ст., комент. та приміт. М. Копиці; ред. О. Голинська. – Київ, 2002. – С. 197–203 ; Kopytsia M. Liatoshynskiy B. Epistoliarna spadshchyna: U 2 t. T. 1 : Borys Liatoshynskiy – Reinhold Hlier. Lysty (1914–1956) / rozshyfr., uporiad., vstup. st., koment. ta prymit. M. Kopytsi; red. O. Holynska. – Kyiv, 2002. – S. 197–203
5. Копиця М. Листи Лятошинського / М. Копиця, І. Царевич // Art-Line. – 1998. – № 1. – С. 30–33 ; Kopytsia M. Lysty Liatoshynskoho / M. Kopytsia, I. Tsarevych // Art-Line. – 1998. – № 1. – S. 30–33
6. Музичний світ Бориса Лятошинського : зб. матер. Міжнар. теор. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. комп. – Київ : Центрмузінформ, 1995. – 151 с. ; Muzychnyi svit Borysa Liatoshynskoho : zb. mater. Mizhnar. teor. konf., prysviach. 100-richchiu vid dnia narodzh. komp. – Kyiv : Tsentrmuzinform, 1995. – 151 s.
7. Науково-теоретична конференція присвячена 100-річчю від дня народження Бориса Лятошинського. – Львів, 1995. – 95 с. ; Naukovo-teoretychna konferentsiia prysviachena 100-richchiu vid dnia narodzhennia Borysa Liatoshynskoho. – Lviv, 1995. – 95 s.
8. Шамаева К. І. З епістолярної спадщини Бориса Лятошинського / К. І. Шамаева // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Том ССXXXII : Праці Музикознавчої комісії. - С. 353–360 ; Shamaieva K. I. Z epistoliarnoi spadshchyny Borysa Liatoshynskoho / K. I. Shamaieva // Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T.

Shevchenka. – Lviv, 1996. – Tom SSKhKhXII : Pratsi Muzykoznavchoi komisii. S. 353–360

Стаття надійшла до редакції 30.09.2015

T. Dobina

THE HISTORIOSOPHICAL VIEW ON RETHINKING CREATIVE HERITAGE OF BORYS LYATOSHYNKY

There is the historiographical review papers which are devoted to creativity of B. Lyatoshynsky in this article. It was found that his contemporaries, as well as representatives of previous generations – musicians, artists, educators and other cultural workers and artists, authors of essays and articles devoted considerable attention to the personality of B. Lyatoshynsky and his creative and composing heritage.

It was found that a comprehensive interest for creative heritage of B. Lyatoshynsky is visibly growing, attracting the attention of many specialists in different scientific and artistic schools and movements since the end of the 20th years of the last century.

The author presents several constructive ideas which give researchers the biography of the composer's idea of the breadth of searches performed scientific thought and a certain incompleteness some of them, which are in need of further treatment and in-depth study of the heritage of Lyatoshynsky as an extraordinary cultural phenomenon. The ordering of the materials was carried out on the basis of the similarity of the problem, that's why the study of the content of the creative legacy of B. Lyatoshynsky is divided into several groups.

The basic directions of subjects of the works and critical publications are distinguished, the comprehensive and multivector of ideas which concern B. Lyatoshynsky and his creative and composer's heritage is taken into account. The personalized value of B. Lyatoshynsky is established in the development of Ukrainian culture of XX century, his contribution to the creative, educational and pedagogical sphere of musical culture, both in the scale of the national culture and the development of the global art.

Key words: *historiography, historiographical review, the base of information sources, cultural legacy, creative activity, historico-cultural process, critical publications, theoretical inheritance, culturological looks, national orientation, creative work.*

УДК 78.3

С. В. Виткалов, В. Г. Виткалов

МЕТОДИЧНІ ОРГАНИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються питання можливих дій державних і методичних органів у сфері культури в умовах реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджені

Кабінетом Міністрів України, як форми пакету реформ, спрямованих на відновлення країни, реалізація якої вже розпочалася в окремих областях держави. Подібна Програма, базована на європейському досвіді широкого залучення людини у загальні процеси розбудови своєї території дала можливість багатьом країнам Європи активізувати місцевий чинник і за його допомогою вивільнити місцеву ініціативу, дати змогу людям самим брати безпосередню і активну участь у державному культурному будівництві. З метою реалізації завдань, поставлених у державній Концепції з реформування органів місцевого самоврядування в Україні повинні бути вирішені першочергові завданнями, об'єднані у два блоки: загальнодержавні питання та питання галузі «Культура».

Важливим також є ефективне використання історичного досвіду в культурно-дозвілльєвій діяльності на місцях з урахуванням особливостей регіонального етнокультурного розвитку.

Ключові слова: *Україна, держава, галузь «Культура», програма, реформування, регіони, населення, етнокультурні особливості, самоврядування, культурні запити, сфера дозвілля, послуги.*

Стан, у якому опинилася сьогодні Україна, вимагає кардинального перегляду функціонування будь-якого її підрозділу з урахуванням сучасних викликів. Адже економічна сфера країни доведена до краху, те ж можна сказати і про політичну та чимало інших, чому значною мірою «сприяла» війна проти Росії. Тому цьому зарадити, тобто вирівняти ситуації, повернути стабільність країні і почати налагодження цивілізованого життя в усіх його вимірах, може щось кардинальне, що швидко активізує енергію народу, яка завжди була визначальним чинником в пошуках виходу з будь-якої кризи на всіх етапах історичного розвитку країни.

Цьому певною мірою сприяє Концепція реформування органів місцевого самоврядування [1], затверджена Кабінетом Міністрів України, як форма пакету реформ, спрямованих на відновлення країни, реалізація якої вже розпочалася в окремих областях держави.

Подібна Програма, базована на європейському досвіді зміни ставлення до всього того, що оточує пересічну людину, широке залучення її в загальні процеси розбудови своєї території у широкому сенсі цього слова, дала можливість багатьом країнам Європи активізувати місцевий чинник і за його допомогою вивільнити місцеву ініціативу, дати змогу людям самим брати безпосередню і активну участь у державному культурному будівництві і, врешті-решт, створити нову країну, де б виконувалися елементарні права і обов'язки громадян, де б змінилося ставлення до самої держави, в якій би населення вбачало не лише каральний орган, чи орган, який лише виконує міліційні функції, збирання податків тощо, але й структуру, яка допомагає кожному повною мірою само реалізуватися.

Реалізацією подібної програми держава «знімає» з себе чимало проблем, вирішення яких легше реалізувати на місцях, оскільки в регіональному контексті ця проблематика «бачиться» дещо інакше. До того ж, на місцях простіше відшукати ефективні шляхи її розв'язання при тому, що населення змушене буде виявляти ініціативу, спрямовану на її вирішення, оскільки ефективність виконання регіональних проблем сприятиме залишенню фінансів у регіонах, а відтак надає широкі можливості для визначення першочерговості вирішення тих чи інших нагальних проблем. Це змусить місцеві громади та кожного їх члена прискіпливіше ставитися й до таких важливих питань, як професійна освіта, від якої значною мірою залежатиме організаційно-фінансовий ефект реалізації будь-якої ініціативи, підбір і розстановка

кадрів на місцях і багато іншого. Одним словом, в ідеальному варіанті Програма сприятиме створенню умов, за якими населення починає працювати виключно на себе, а держава перебирає на себе функцію організаційно-фінансового арбітра, будучи також зацікавленою у загальному результаті, оскільки певні відрахування йтимуть з регіонів і на утримання самої держави.

Про це свідчить і фахова дискусія [2], що поступово з'являється у науковій періодиці, і поступово переходить у численні обговорення прикладних питань окресленої проблематики в іншій спеціальній літературі та наукових зібраннях [3], де подібні питання є предметом спеціального розгляду уде практиків. І хоча ця проблематика все ще не стала надбанням широкого загалу, все ж вона свідчить про беззаперечну актуальність поставлених проблем і намагання їх зрушити з місця. Утім, повернемося до розгляду питання.

І така держава повинна бути максимально зацікавлена в активних громадянах, яким до всього є справа, які є безпосередніми учасниками усіх тих змін, що відбуваються чи відбуватимуться на їхній території. І неефективність 25-річного державного будівництва сьогодні можна пояснити лише тим, що усі ті експерименти мало зачіпали проблеми життєдіяльності пересічного громадянина; в них він не бачив своєї особистої ролі, а тому й не намагався активізувати власні духовні резерви, щоб допомогти цій державі в реалізації її програм.

Окреслений підхід повинен стати й важливим запобіжником для реалізації анти реформ, або їх штучних заміників, спрямованих на вирішення окремих власних питань, допомогти кожному знайти своє місце в розбудові держави. І лише участь кожного у цьому процесі повинна стати гарантією його ефективної реалізації і подальшого процвітання країни. Це повинно дати значний ефект у боротьбі з багатьма негативними явищами, що притаманні нашому суспільству – корупції, падінню духовності, тотальному непрофесіоналізму в усіх сферах тощо.

Тож у цих умовах, з метою реалізації завдань, поставлених у державній Концепції з реформування органів місцевого самоврядування, на нашу думку, повинні бути вирішені наступні питання:

Блок загальнодержавних:

– терміново провести загальнодержавне обговорення Концепції на місцях з метою ознайомлення населення з суттю проблеми, що планується до реалізації (або почати вже це робити на регіональному рівні, виходячи з інформаційних можливостей кожного КЗ «Обласний центр народної творчості» обласних рад та значного падіння інформаційної культури населення);

– обрання і призначення керівників органів місцевого самоврядування має залишитися виключно справою місцевих громад за погодженням із місцевими органами державної влади;

– термін перебування на виборних посадах має бути достатнім для реалізації кожним керівником своєї програми (не менше 5 років);

– має бути чітко прописаний у Законі механізм відкликання голів місцевих органів влади у разі їхньої нездатності або небажання виконувати свої обов'язки ще до завершення терміну перебування на посаді;

– створення всеукраїнського періодичного видання науково-методичного (науково-теоретичного) характеру, де подібні питання могли б стати предметом постійного професійного обговорення і централізована його передплата в усіх методичних органах сфери країни, що частково вирішить проблему фінансування друку і забезпечить інформованість співробітників про результати загальноукраїнського чи регіонального контексту;

– надання ширших повноважень різноманітним (включаючи і вирішення питання факту доцільності чи не доцільності їх існування) громадським органам рівня всеукраїнської ради директорів з координації ними дій у галузі, Стратегічна рада міста (області), Комітет з культури і духовності тощо, які формально існують у регіонах, або тимчасова їх ліквідація взагалі, що активізує пошук на місцях більш дієвих організаційно-методичних форм впливу на населення;

– перегляд досвіду функціонування культурно-дозвіллевих комплексів (КДК) в окремих областях та його творче переосмислення і поширення по країні; внесення змін до Закону України про місцеве самоврядування стосовно врахування думки місцевих органів культури (районних відділів культури) щодо призначення того чи іншого керівника КДК;

– розширення кола фінансових можливостей КЗ «ОЦНТ» обласних рад стосовно продажу власної друкованої чи будь-якої іншої культурної продукції тощо;

– докорінна зміна підходів до системи підвищення кваліфікації працівників галузі, її дієвість, обов'язковість, ефективність, врахування при заміщенні посад чи переатестації;

– передача повноважень у науковому забезпеченні цього процесу Інституту культурних досліджень (Київ) або створення будь-якого іншого нового підрозділу, який би відповідав за наукове забезпечення реалізації реформи в галузі;

Для методичних служб галузі «Культура» першочерговими завданнями, на нашу думку, мають стати:

– розробка професіограми сучасного працівника культури різних рівнів (згідно хоча б наявного штатного розпису) з широким залученням до цього представників вищої школи, Інституту культурних досліджень, управлінських структур та ін.;

– розробка нових критеріїв оцінки роботи (або нових посадових інструкцій) для працівників галузі у контексті запропонованої до реалізації Програми;

– розробка нового штатного розпису установ культури різних рівнів і подальшого його затвердження, виходячи з умов власної організаційно-методичної діяльності з врахуванням специфіки регіону;

– переатестація працівників керівної ланки усіх рівнів у галузі на предмет відповідності займаній посаді;

– широке обговорення в регіональних ЗМІ питань реалізації реформи в галузі;

– обов'язкова наявність у кожному КЗ «ОЦНТ» обласної ради хоча б електронного культурологічного видання, яке б надсилалося не менше два рази на рік до усіх РБК або клубних установ області, враховуючи, приміром, досвід Рівненщини;

– залучення до цього процесу співробітників обласних та районних бібліотек, ЦБС, чий технічний та інформаційний потенціал загалом набагато кращий, з метою організації інформаційного пошуку чи інформування населення;

– налагодження тісних контактів КЗ «ОЦНТ» обласних рад з мережею ВНЗ різних рівнів акредитації в межах впливу того чи іншого методичного органу сфери культури з метою пошуку кадрів відповідної кваліфікації, реалізації спільних проектів, підведення під методичну сферу певного наукового підґрунтя тощо;

– широка співпраця з наявними в регіонах методичними структура (міськими / районними управліннями (відділами) культури, методичними службами РБК) на предмет ефективного вирішення окреслених вище питань;

– ініціатива з боку Управління культури і туризму (або КЗ «ОЦНТ» обласних рад) стосовно створення у ВНЗ різних рівнів акредитації, що знаходяться в регіонах, відповідної спеціальності (зразка «Народна художня творчість») та її спеціалізації чи повернення до практики минулих років (враховуючи змінені обставини, специфіку

регіону тощо) стосовно цільової підготовки потрібних кадрів для роботи в галузі і вирішення проблеми державного замовлення на державному рівні (або на кошти громад); проблему підготовки відповідних кадрів можна вирішити на рівні ВНЗ в системі «додаткові освітні послуги»;

– створення при ОЦНТ (РБК) нового відділу (або запровадження штатної посади), представники якого б відповідали за інноваційні зміни, проблемний ряд, інформування працівників з окресленої проблематики та інші актуальні проблеми реалізації реформи, виходячи з наявних можливостей;

– віднайти кошти на друк необхідної методичної літератури і її розсилку в установи галузі, методичних збірників (як і будь-яких збірників сценаріїв), інших науково-методичних матеріалів, у яких би питання реформування місцевого самоврядування висвітлювалися;

– проведення (через 2–3 роки) підсумкових нарад (конференцій) в регіонах та обговорень всеукраїнського рівня з метою з'ясування здобутків і проблем у реалізації цієї реформи. Є й інші, не менш яскраві пропозиції щодо пошуку нових форм роботи з населенням у регіональному розрізі, які поступово будуть ставати предметом спеціального обговорення.

Важливим також є припинення практики однозначно критичного ставлення до культурних здобутків минулої доби, адже кошти, що вкладалися в культурно-дозвілєву сферу радянської доби свідчили про справді її важливість на державному рівні; всіляко сприяти творчому переосмисленню попереднього досвіду роботи з населенням у сфері культурно-дозвілєвої діяльності, активізувавши пошук нових форм, враховуючи змінені обставини, значне падіння культурного рівня населення, обмеження доступу до елементарних культурних благ чи послуг тощо.

Список використаної літератури

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. – Режим доступу : <http://municipal.gov.ua/articles/show/article/55> ; Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [Elektronnyi resurs] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r. № 333-r. – Rezhym dostupu : <http://municipal.gov.ua/articles/show/article/55>.

2. Гірняк Г. З. Реформування органів місцевого самоврядування в Україні: концепція, проблеми, досвід / Г. З. Гірняк // Актуальні питання культурології. – 2014. – Вип. 14. – С. 96–100 ; Hirniak H. Z. Reformuvannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: kontseptsiia, problemy, dosvid / H. Z. Hirniak // Aktualni pytannia kulturolohii. – 2014. – Vyp. 14. – S. 96–100

3 Реформа місцевого самоврядування і установи культури : Програма всеукр. наук.-практ. конф., 5–6 лист. 2015 р., м. Вінниця. – Вінниця, 2015. – 6 с. ; Reforma mistsevoho samovriaduvannia i ustanovy kultury : Prohrama vseukr. nauk.-prakt. konf., 5–6 lyst. 2015 r., m. Vynnytsia. – Vinnytsia, 2015. – 6 s.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2015

S. V. Vitkalov, V. G. Vitkalov

**METHODS BODIES OF AREAS UNDER IMPLEMENTATION OF CULTURE
LOCAL GOVERNMENT REFORM CONCEPTS AND TERRITORIAL
ORGANIZATION OF GOVERNMENT IN UKRAINE**

The article considers the questions of possible actions and methodical organs in the sphere of culture in conditions of realization of the Conception of reformation of local self-government and territorial organization of the authority in Ukraine, which is approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, as forms of a pack of reforms, which are aimed at renewal of the country, realization of which has already started in some regions of the country. A similar Programme, which is based onto the European experience of a widespread involvement of a person in general processes of development of its territory, gave possibility to many European countries to activate the local factor and with its help to free the local initiative, to give the possibility for the people to take part directly and actively themselves in the state cultural formation.

In ideal variant the Programme will favour the formation of conditions, according to which the population starts working exceptionally onto the personal interests, and the state takes the function of organizational and financial arbiter being also interested in general result, as certain assignments comes from regions and for support of state itself.

The country has to be interested at most in active citizens, who are deeply concerned at everything, who are direct participants of all these changes that happen or will happen at their territory. Today the ineffectiveness of 25-year-state-formation in Ukraine could only be explained by the fact that all these experiments touched less the activity of an ordinary citizen; he didn't see his personal role in it and that's why he didn't try to activate his personal spiritual potential to help the state in realization of its programmes.

The mentioned-above approach has to become important safety device for realization of anti reforms or their artificial substitutes, which are aimed at solving certain personal questions, to help each person to find his place in the formation of the country.

With aim of realization of the tasks, which are formulated in the state Conception of reforming of organs of local self-government in Ukraine there should be solved first-priority tasks, which are united in two issues: general state questions and questions in the sphere of "Culture".

The important thing is the effective usage of historical experience in culture and leisure activity within local territories considering the peculiarities of regional and ethnic and cultural development.

Key words: *Ukraine, country, the sphere "Culture", programme, reforming, regions population, ethnic and cultural peculiarities, self-government, cultural requirements, sphere of leisure activity, services.*

УДК 004.946

В. О. Волинець

СУБКУЛЬТУРА ВІРТУАЛЬНОГО СПІВТОВАРИСТВА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті розкрито підходи до визначення понять «субкультура», «віртуальна реальність», «віртуальне співтовариство», «комунікація», наведено найбільш значущі з них з точки зору культурології; визначено принципи особливості субкультури віртуальних співтовариств. Також в статті розглянуто середовище Інтернет як одне з важливих сфер самореалізації особистості. Висвітлено мовні аспекти віртуальної комунікації віртуального співтовариства, які є вагомими для опису особливостей субкультури віртуального співтовариства. У статті також приділено увагу невербальним засобам спілкування, які мають велике значення в реальному та віртуальному просторі.

Ключові слова: субкультура, віртуальна реальність, віртуальне співтовариство, комунікація, віртуальна культура.

Віртуальний світ сьогодні намагається задовольнити чи не всі потреби людини: продовольчу потребу та потребу в одязі можна легко вирішити, відкривши сторінку в Інтернеті з відповідним Інтернет-магазином, зробити замовлення та не виходячи з дому отримати бажані речі. Безліч ігор та кінофільмів, в які можна грати та дивитись онлайн, віртуальні музеї, віртуальні тури задовольняють потребу людини в розвагах. Віртуальні бібліотеки, електронні газети, різна довідкова інформація, яка міститься на Інтернет-сайтах, задовольняють потребу в інформації. Потреба в спілкуванні задовольняється завдяки численним віртуальним чатам, сайтам знайомств, участі у віртуальних співтовариствах. Відбувається все більше захоплення молоддю віртуальним світом. Відповідно до певних інтересів та уподобань можна створювати або вступати до віртуальних співтовариств.

Виникнення субкультури віртуальних співтовариств відбулося не одразу, оскільки віртуальний простір не вимагає традиційної соціокультурної організації його членів. Однак спільна діяльність багатьох людей неодмінно призводить до необхідності її регуляції на основі прийнятних для них норм та заради дотримання спільних цінностей.

В останнє десятиліття вивчення різних аспектів впливу Інтернету на соціум та особистість відбувається надзвичайно інтенсивно. Досить згадати такі імена, як П. Бурдье, Х. Рейнгольд, Дж. Сулер, Ж. Бодрійар та ін.[4; 10]. Загальна концептуальна розробка проблем, пов'язаних із феноменом становлення інформаційного суспільства, була розпочата в 70-ті роки ХХ ст. західними футурологами Дж. Гелбрейтом, Е. Тоффлером [22].

Істотний інтерес у дослідників А. Каптерєва й М. Носова викликають питання культурологічного осмислення віртуальної реальності [16]. Пильна увага таких вчених, як М. Брейк, О. Шадрін, Н. Смелзер, М. Саркитов, С. Матвеева, В. Грішин, О. Запесоцький [2; 18; 15; 9; 12] звертається на нові суспільні групи і соціальні явища, що виникли під впливом розвитку Інтернету, а також взаємодії Інтернету та соціокультурної структури сучасного суспільства.

Однак особливості впливу Інтернету на людину і культуру в цілому, і особливо на субкультуру віртуального співтовариства зокрема, поки не стали предметом

спеціального дослідження і є абсолютно новими для вітчизняної культурології. Крім того, саме поняття віртуального викликає жваві обговорення в науковому середовищі, так само, як і спроби з'ясування особливостей віртуального спілкування, віртуальних співтовариств.

Отже, метою даної статті є аналіз особливостей субкультури віртуальних мережеских співтовариств.

Перш ніж дати визначення поняття «субкультура віртуального співтовариства», необхідно з'ясувати сутність таких термінів, як «субкультура», «віртуальна реальність», «віртуальне співтовариство», «комунікація».

У зв'язку з тим, що поняття «культура» надзвичайно містке, дослідники по-різному трактують і поняття «субкультура», однак на сьогоднішній день можна спостерігати спільність думок стосовно його змісту. Зокрема, М. Брейк, автор праці «Порівняльна молодіжна культура» [2], вважає, що субкультура – це норми, відділені від загальноприйнятої системи цінностей, норми, що сприяють підтримці і розвитку колективного стилю життя, також відділеного від традиційного стилю, прийнятого в даному суспільстві [2]. На думку видатного американського соціолога Н. Смелзера, субкультура – це будь-яка система норм і цінностей, яка вирізняє групу з великого співтовариства [18, с. 35–37]. Близькою до цього визначення є точка зору сучасного дослідника М. Саркітова, який характеризує субкультуру як «автономне цілісне утворення всередині домінуючої культури, яке визначає стиль життя і сприйняття її носіїв, що різняться своїми звичаями, нормами, комплексами цінностей» [20, с. 336]. В енциклопедії «Культурологія ХХ ст.» дається таке визначення субкультури: «це особлива сфера культури, суверенне цілісне утворення всередині домінуючої культури, яка вирізняється власною ціннісною будовою, звичаями, нормами. Культури різних епох демонструють складний спектр субкультурних феноменів. Для субкультури характерне відгородження і герметичність, наприклад, цигани, ув'язнені, молодіжна субкультура» [13, с. 236].

Дослідниця С. Матвеева в якості «культурних особливостей субкультури» назвала такі відмінності: «ціннісно-орієнтаційні, соціально-політичні, релігійні фактори, певний «ідеологічний заряд», який відрізняє її від оточення» [15, с. 35–39]. В. Грішин визначив субкультуру як «особливу і відокремлену сферу життєдіяльності людини, яку вирізняє певна специфічна система цінностей» [9, с. 75–96].

О. Запесоцький, розглядаючи соціально-культурні і соціально-психологічні механізми формування молодіжної субкультури, дає таке визначення поняття «молодіжна субкультура»: «молодіжна субкультура являє собою складну цілісність, якій притаманна якісна визначеність, що дає можливість розглядати її по відношенню до культури як субкультуру. Водночас молодіжна культура сама складається з множини субкультур (наприклад, субкультура панків, скейтбордистів, рокерів тощо), які, взаємодіючи, створюють поліфонічність молодіжної культури і розширюють простір для індивідуального і соціального самовизначення молоді. Молодіжну культуру необхідно розглядати і як результат соціально-культурної діяльності молоді, яка для реалізації свого творчого потенціалу формує особливі соціальні – формальні і неформальні – структури» [12, с. 48].

У свою чергу інтерпретація поняття «віртуальна реальність» є досить складною. Вперше цей термін використав учений у сфері візуалізації даних Дж. Ланье у середині 1980-х років для характеристики нової інформаційної технології. Нині термін «віртуальний» використовується тоді, коли потрібно сказати, що щось має всі характеристики конкретної речі, хоча формально воно не може бути визначено як ця річ [6, с. 25–26]. Це визначення чітко розкриває сутність терміна, однак у ньому

закладена смислова широта – термін «віртуальний» може застосовуватися до об'єктів будь-якої субстанції. Завдяки цьому у термінотворенні він вживається уже досить давно в різних сферах науки і техніки. Наприклад, у механіці – принцип віртуальних переміщень, в електроніці – віртуальні електрони і віртуальний катод. Сутність терміна «реальність» також достатньо широка, оскільки означає все, що охоплює як фізичний (об'єктивна реальність), так і духовний (суб'єктивна реальність) світи. Крім того, слово «реальність» має й інше смислове значення: приналежність до об'єктів і процесів, наприклад, реальність зображення, реальність явища тощо.

З технічної точки зору віртуальна реальність – це деякий умовний світ, утворений безліччю представлень даних і процесів у технічних (зазвичай комп'ютерних) системах, без прямого зв'язку з психічною діяльністю людини. Отже, до систем віртуальної реальності можна віднести анімацію, комп'ютерну графіку тощо.

При трактуванні віртуальної реальності як ілюзорного світу, або ілюзії, втрачається найбільш значуще, те, що віртуальна реальність – це реальність, бо вона фіксується людиною чи пристроєм. Тривимірна графіка, об'ємний звук, тактильні відчуття тощо – все це є матеріальними проявами віртуальної реальності. Для віртуальної реальності правильною є формула Д. Берклі – існувати, значить бути сприйнятим. Причому для віртуала або людини, яка поринула у віртуальну реальність – це об'єктивна реальність. Для спостерігача – це суб'єктивна реальність, бо він не поринув у віртуальну реальність і не ізольований у своїх відчуттях від зовнішньої, ординарної реальності.

Найбільш вдалим тлумаченням віртуальної реальності є визначення, яке наводить В. Бабенко: це якийсь штучний світ, в який занурюється і з яким взаємодіє людина, причому створюється цей світ технічною (переважно електронною) системою, здатною формувати відповідні сукупності стимулів у сенсорному полі людини і сприймати її відповідні реакції в моторному полі [5, с. 21–28].

М. Носов, родоначальник віртуальної психології й один із засновників російської школи віртуалістики, зробив наголос на існуючі матеріальні плацдарми віртуальної цивілізації, які, на його думку, стануть «точками зростання» нової культури [16]. Це не лише тренажери та ігрові комп'ютери, а й структури, що охоплюють великі соціальні ніші. Насамперед, це мережа Інтернет, яка стає необхідним елементом залучення до світової культури. Без доступу до Інтернету людина є інформаційно «знеструмленою». На думку, Е. Гроува, одного з розробників мережевого проекту Intel під назвою «Smart Connection» (технологія Intel Smart Connect Technology автоматично оновлює програми, такі, як електронна пошта та соціальні мережі, коли комп'ютер перебуває в сплячому режимі), Інтернет створює «віртуальну спільноту людей», перетворюючи тим самим сучасну культуру на новий тип культури – «глобальне село», коли немає меж для комунікації. Завдяки цьому змінюється і тип існування людини на так званий «диванний спосіб життя» [21].

Прикладом реалізації віртуального світу можна назвати створення комп'ютерних «віртуальних цивілізацій». В Японії створене віртуальне місто Хабітат, яке існує вже кілька років і його чисельність становить приблизно 10 тисяч мешканців [7]. Кожен власник комп'ютера може стати мешканцем цього міста – «аватаром». При придбанні «громадянства» людині пропонується вибрати собі зовнішній вигляд із 1100 варіантів, підібрати одяг. У системі використовується новітня комп'ютерна графіка, що посилює реалізм віртуального середовища. Мешканці можуть прогулюватися вулицями, спілкуватись з іншими аватарами шляхом друкування повідомлень з допомогою клавіатури, вступати в шлюб, позичати гроші, робити покупки, обирати керівництво, загалом жити повноцінним особистим і громадським життям. Таким чином, нова

віртуальна цивілізація з її кіберкультурою і віртуальною психологією починає змінювати та замінювати собою нинішній тип культури.

Поняття «віртуальне співтовариство» в науковий обіг ввів відомий сучасний дослідник феномена віртуальних співтовариств Х. Рейнгольд у 1988 р., коли почав писати про суспільне життя в on-line: «Віртуальні співтовариства є соціальними утвореннями, які з'являються в комп'ютерно-опосередкованих комунікаціях, коли достатня кількість людей стикається в публічних дискусіях на досить тривалий період часу зі значним проявом людських почуттів, таким чином формуючи простір (павутини) особистих взаємовідносин у кіберпросторі» [4]. Члени віртуальних співтовариств взаємодіють у багатьох випадках виключно з допомогою виведення тексту на екрани комп'ютерів. У своїй книзі «Віртуальне співтовариство» Х. Рейнгольд викладає аспекти спілкування через комп'ютери на прикладі дошок оголошень та інших мережевих конференцій (включаючи мережу Інтернет, але не обмежується лише нею), які змусили його розглядати це середовище як середовище, яке створює співтовариства і, крім того, культуру [4].

Отже, субкультура віртуального співтовариства – це сукупність характеристик, поведінкових, аксіологічних, мотиваційних, мовних, світоглядних та інших форм моделей і способів комунікації, притаманних суб'єктам даної субкультури, що знаходяться в комп'ютерно-опосередкованому і, разом з тим, психологічно безпосередньому зв'язку один з одним у кіберпросторі. При цьому ця спільнота є неоднорідною, більше того, єдиної мережевої субкультури взагалі немає. Це більше схоже на екосистему субкультур, яка включає в себе і субкультуру кіберпанків, фідошників та інші субкультури [19].

Носіями (суб'єктами) субкультури віртуального співтовариства є користувачі мережі Інтернет. Підлітки і молоді люди до 30 років становлять основну частину активних користувачів (комунікаторів) в Інтернеті, і в цьому сенсі простір Інтернет може бути розцінений як один з актуальних факторів соціалізації. За даними багатьох соціально-психологічних досліджень, які-небудь зміни на макросоціальному рівні (наприклад, виникнення і розвиток Інтернет) здійснюють свій соціалізаційний вплив на особистість (наприклад, на окремого активного користувача мережі) опосередковано – через зміну ролі і значущості тих чи інших нормоутворюючих мікроструктур соціального світу. Тому, ймовірно, соціалізаційним чинником буде не Інтернет, а та індивідуальна віртуальна мережа, яка вибудовується кожним користувачем відносно самостійно.

Одним із значущих завдань соціалізації, особливо в молодому віці, є пошук і підтримка позитивної соціальної ідентичності. Будь-яка субкультура має основні структурні компоненти. До них відносяться ціннісні орієнтації суб'єктів субкультури, їхні норми поведінки, звичаї, мода, мова тощо. Під цінностями слід розуміти результат оцінювання суб'єктом порівняльних якостей кількох об'єктів з точки зору своїх чи прийнятих як свої суспільних інтересів. Цінності розміщуються на шкалі, з допомогою якої люди оцінюють дії, речі, інших людей і себе. З допомогою шкали цінностей людина структурує світ, що її оточує, розташовуючи предмети і явища за критеріями їх цінності, тобто корисності [11, с. 15].

За визначенням сучасного філософа Б. Паригіна, спілкування являє собою багатогранний процес взаємодії і взаємовпливу людей один на одного. Воно може розглядатися не лише як акт усвідомленого, раціонального оформлення мовленнєвого обміну інформацією, а й як безпосередній емоційний контакт між людьми [17, с. 279]. У цьому контексті субкультура віртуального співтовариства будується на специфічному способі спілкування – віртуальній комунікації. Визначення, яке надав

Б. Паригін, повністю застосовується і до віртуальної комунікації. У віртуальному просторі з допомогою засобів віртуальної комунікації відбувається взаємодія суб'єктів комунікації (комунікаторів). Мережу можна розглядати як фактор та інструмент формування соціальних груп і співтовариств, простором розвитку нових культурних норм спілкування. Отже, користувач Інтернету, який спілкується з допомогою засобів віртуальної комунікації з одним або групою користувачів Інтернету, є суб'єктом субкультури віртуального співтовариства, а також об'єктом з точки зору іншого користувача Інтернету, який вивчає його.

Важливою відмінною особливістю будь-якої субкультури є мова. Мова – це засіб спілкування з допомогою символів, які розуміють всі люди, приналежні до даної культури або субкультури. Мова субкультури не обмежується звичайною мовою, яка спирається на звуки – вона включає мову жестів, спеціальних сигналів. Елементами мови є знаки, символи, правила їх поєднання. Субкультурі віртуального співтовариства властива своя унікальна мова, яка діє лише в межах даної культури або субкультури, а за її межами може бути незрозумілою.

Мовні аспекти віртуальної комунікації віртуального співтовариства є вагомими для опису особливостей субкультури віртуального співтовариства. Віртуальна форма спілкування виникла нещодавно, тому вона, на відміну від інших форм спілкування, менше залежить від традицій. Важливим чинником в електронному листуванні є економія зусиль відправника й одержувача: перший зацікавлений у тому, щоб написати менше і при цьому бути зрозумілим. Часто учасники спілкування нехтують правилами граматики і правопису. Якщо знаки пунктуації і використовуються, то вони відображають інтонацію мови: приміром, три крапки означають лінь, повільність, сонливість або швидкість мови учасника спілкування.

Велике значення в реальному та віртуальному просторі мають невербальні засоби спілкування. Такі засоби реального життя як жести, міміка, поза, рухи, хода у віртуальному світі неможливо використати. Натомість у віртуальному спілкуванні використовується новий невербальний засіб спілкування – емотікони («смайлики»), які виконують роль емоційного навантаження у спілкуванні. Спілкування в чатах наближується до паравербального за рахунок використання смайликів та інших подібних ефектів. Те, що пишеться в чатах, друкується зі швидкістю сказаного, при цьому редагування мінімальне або відсутнє зовсім. Таким чином відбувається письмове фіксування усного мовлення, тобто так звана «віртуальна дикція». Ізоморфність віртуального спілкування може бути визначена як втрата переваг і письмової мови й усної, тому що міміка співрозмовника є невидимою. Загалом віртуальне спілкування характеризується приємними відносинами, які досить часто можуть переноситись і на реальні зустрічі віртуальних співрозмовників. Однак, специфіка людського сприйняття побудована так, що при безпосередньому спілкуванні вимовити «тяжке» слівце страшно, а в електронному спілкуванні сказати його дуже просто.

Нова, переважно молодіжна, субкультура виникає на фоні норм спілкування, властивих носіям української культури та мови, що дає підстави зробити певні узагальнення. Завдяки мовному стилю субкультури відбувається економія зусиль співрозмовників – в коротких повідомленнях, які успішно декодуються обома сторонами. Неформальний стиль спілкування, прийнятий у чатах, дає змогу не звертати увагу на орфографічні помилки або неточності. Знаки пунктуації ставляться по смислу, але відображають, перш за все, інтонаційну структуру. Повідомлення, які відправник пише, він не перечитує і не виправляє і в такому вигляді надсилає. Одержувач повідомлення читає і відповідає, не звертаючись більше до тексту листа. Така ситуація ізоморфна для усного мовлення і є його письмовою фіксацією. Зрозуміло, що тільки

технічні можливості електронної комунікації і відпрацьовані в Інтернет-співтовариствах норми комунікативної поведінки роблять реальною подібну амбівалентність. Віртуальний жанр не сприяє деталізації опису, притаманного традиційній письмовій мові, тому роль компенсаторних механізмів, що сприяють розумінню та економії зусиль одержувача, виконують графічні символи, так звані смайлики.

Ще один спосіб передання мовного значення – це відображення смислової значущості даної інформації для відправника через великі літери або повторення однієї і тієї ж графеми. Тут працює канонічний принцип «чим більше місця у свідомості відправника займає дана інформація, тим більше візуального простору одержувача займає мовна форма, що передає цю інформацію».

Одним з важливих аспектів побудови структури субкультури віртуального співтовариства є вивчення мотиваційного регулювання суб'єкта віртуальної комунікації. Під мотивацією слід розуміти те, заради чого людина виконує ту чи іншу діяльність. Виокремлюють різні види мотивів у залежності від предмета, на який скерована діяльність. Кожен вид діяльності відповідає деякій людській потребі. Серед потреб вирізняють потребу в спілкуванні, знаннях, саморозвитку, досягненні, продовженні роду [14, с. 24].

Показником властивих суб'єктам віртуального співтовариства інтересів може слугувати характер тих телеконференцій (нюс-груп), на які вони підписуються. При вивченні мотивації суб'єкта віртуального співтовариства постає питання, що дає перебування в Інтернеті для розвитку особистості людини та її спілкування з іншими людьми. Діяльність людини в Інтернет розвиває її можливості, дає змогу набувати нові навички, або навпаки - не дає можливості для самореалізації і саморозвитку.

На думку зарубіжного дослідника Дж. Фішкіна, використання комп'ютерної техніки посилює інтимність соціальних та цивільних відносин, їх дискусивність, а також підвищує роль невеликих колективів, що відкривають нові можливості інтерактивної ідентифікації інтересів [3, с. 12–14]. Однак, Н. К. Баям вважає, що анонімність спілкування в мережі Інтернет, знижуючи роль міжособистісних дискусій, нерідко провокує «віртуальне насилля», прагнення «провести атаку» на безіменного партнера [1, с. 68–84].

Поряд із цим, гігантська кількість інформації, що циркулює в комп'ютерних мережах, може викликати стреси, породжені нервовим перевантаженням, відчуття відчуження, пов'язане з так званим «інформаційним шоком» (info-shock).

Отже, можна зробити висновок, що Інтернет є однією з важливих сфер самореалізації особистості та виступає фактором формування соціального співтовариства, яке є специфічним суб'єктом культури. Соціально-культурна природа даного феномена полягає в інтенсифікації міжкультурних контактів і кризі ідентичності певної частини молоді. Також слід відзначити, що в учасників даної групи розвивається відчуття приналежності до віртуального співтовариства.

Участь молоді в діяльності різних субкультур створюють об'єктивні умови як для забезпечення динаміки та збереження цілісності культурної системи, так і для гармонізації умов соціальної інтеграції та індивідуального самовизначення особистості.

Створення різних молодіжних організацій, зокрема віртуальних співтовариств, зі специфічною субкультурою дає змогу молоді реалізувати свою потребу в ідентифікації, під якою зазвичай розуміють один із механізмів соціалізації особистості, з допомогою якого набуваються або засвоюються норми, ідеали, цінності, ролі та моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить даний індивід.

Список використаної літератури

1. Bayam N. K. The Emergence of Community in Computer Mediated Communication / N. K. Bayam // *Cybersociety : Computer-mediated communication and community* / ed. by S. G. Jones. - Thousand Oaks, Calif. : Sage Publications, 1995. – P. 68–84.
2. Brake M. The Sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures. Sex and Drugs and Rock'n'Roll? [Electronic resource] / M. Brake. – London : Routledge & Kegan Paul, 1980. – Mode of access : http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781134077632_sample_507391.pdf.
3. Fishkin J. Democracy and Deliberation : new directions for democratic reform / J. Fishkin. – New Haven : Yale University Press, 1991. – 135 p.
4. Rheingold H. The the electronic version of The Virtual Community [Electronic resource] / H. Rheingold. – Mode of access : <http://www.rheingold.com/vc/book/intro.html>.
5. Бабенко В. С. Виртуальная реальность: проблема интерпретации / В. С. Бабенко // Виртуальная реальность как феномен науки, техники и культуры : Матер. 1-ого Всеросс. симпозиума по философ. проблемам виртуальной реальности. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 1996. – С. 21–28 ; Babenko V. S. Virtualnaya realnost: problema interpretatsii / V. S. Babenko // Virtualnaya realnost kak fenomen nauki, tekhniki i kultury : Mater. 1-ogo Vseross. simpoziuma po filosof. problemam virtualnoy realnosti. – Sankt-Peterburg : SpbGU, 1996. – S. 21–28
6. Бабенко В. С. Виртуальная реальность в музейном деле : учеб. пособ. / В. С. Бабенко; науч. ред. С. Н. Иконникова. – Санкт-Петербург : СПбГАК, 1997. – 103 с. ; Babenko V. S. Virtualnaya realnost v muzeynom dele : ucheb. posob. / V. S. Babenko; nauch. red. S. N. Ikonnikova. – Sankt-Peterburg : SPbGAK, 1997. – 103 с.
7. Чернобров В. А. Энциклопедия загадочных мест мира [Электронный ресурс] / В. А. Чернобров. – Режим доступа : <http://www.etextlib.ru/Book/Details/39292>; Chernobrov V. A. Entsiklopediya zagadochnykh mest mira [Elektronnyy resurs] / V. A. Chernobrov. – Rezhim dostupa : <http://www.etextlib.ru/Book/Details/39292>.
8. Виртуальный город Хабитат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.peterlife.ru/funoffice/sensation/252439.html#.VkZl3XbhBD8>; Virtualnyy gorod Khabitat [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.peterlife.ru/funoffice/sensation/252439.html#.VkZl3XbhBD8>.
9. Гришин В. А. Субкультура и ее проявление в молодежной среде / В. А. Гришин // Общественные молодежные движения: проблемы и перспективы : сб. ст. – Москва : Прогресс, 1990. – 311 с. ; Grishin V. A. Subkultura i ee proyavlenie v molodezhnoy srede / V. A. Grishin // Obshchestvennye molodezhnye dvizheniya: problemy i perspektivy : sb. st. – Moskva : Progress, 1990. – 311 с.
10. Сулер Дж. Компьютерная и интернет-зависимость [Электронный ресурс] / Дж. Сулер. – Режим доступа : <http://banderus2.narod.ru/77314.html>; Suler Dzh. Kompyuternaya i internet-zavisimost [Elektronnyy resurs] / Dzh. Suler. – Rezhim dostupa <http://banderus2.narod.ru/77314.html>.
11. Дишер Ф. Т. Мода и цинизм / Ф. Т. Дишер. – Санкт-Петербург, 1879 ; Disher F. T. Moda i tsinizm / F. T. Disher. – Sankt-Peterburg, 1879
12. Запесоцкий А. С. Молодежь в современном мире : проблемы индивидуализации и социально-культурной интеграции / А. С. Запесоцкий. – Санкт-Петербург : СПбГУП, 1996. – 350 с. ; Zapesotskiy A. S. Molodezh v sovremennom mire : problemy individualizatsii i sotsialno-kulturnoy integratsii / A. S. Zapesotskiy. – Sankt-Peterburg : SpbGUP, 1996. – 350 с.

13. Культурология XX век : энциклопедия. – Санкт-Петербург : Университетская книга; Алетейя, 1998. – Т. 2 – 447 с. ; Kulturologiya XX vek : entsiklopediya. – Sankt-Peterburg : Universitetskaya kniga; Aleteyua, 1998. – Т. 2 – 447 s.
14. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев. – Москва, 1971. – 401 с. ; Leontev A. N. Potrebnosti, motivy, emotsii / A. N. Leontev. – Moskva, 1971. – 401 s.
15. Матвеева С. Я. Субкультуры в динамике культуры / С. Я. Матвеева // Субкультурные объединения молодежи. - Москва, 1987. – С. 35–39 ; Matveeva S. Ya. Subkultury v dinamike kultury / S. Ya. Matveeva // Subkulturenye obedineniya molodezhi. - Moskva, 1987. – S. 35–3
16. Носов Н. А. Манифест виртуалистики [Электронный ресурс] / Н. А. Носов. – Режим доступа : http://www.virtualistika.ru/vip_15.html ; Nosov N. A. Manifest virtualistiki [Elektronnyy resurs] / N. A. Nosov. – Rezhim dostupa : http://www.virtualistika.ru/vip_15.html.
17. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д. Парыгин, под ред. А. С. Запесоцкого. – Санкт-Петербург : СПбГУП, 1999. – 591 с. ; Parygin B. D. Sotsialnaya psikhologiya. Problemy metodologii, istorii i teorii / B. D. Parygin, pod red. A. S. Zapesotskogo. – Sankt-Peterburg : SPbGUP, 1999. – 591 s.
18. Смелзер Н. Дж. Социология / Н. Дж. Смелзер // Социологические исследования. – 1990. – №12. – С.35–37 ; Smelzer N. Dzh. Sotsiologiya / N. Dzh. Smelzer // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1990. – №12. – S.35–37
19. Смирнова И. А. Интернет как фактор субкультуры виртуального сообщества [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. культурол. наук : 24.00.04 / Ирина Александровна Смирнова; Санкт-Петербургский гуманитарный университет профсоюзов. – Санкт-Петербург, 2000. – 19 с. - Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/internet-kak-faktor-subkultury-virtualnogo-soobshchestva>; Smirnova I. A. Internet kak faktor subkultury virtualnogo soobshchestva [Elektronnyy resurs] : avtoref. dis. ... kand. kulturool. nauk : 24.00.04 / Irina Aleksandrovna Smirnova; Sankt-Peterburgskiy gumanitarnyy universitet profsoyuzov. – Sankt-Peterburg, 2000. – 19 s. - Rezhim dostupa : <http://www.dissercat.com/content/internet-kak-faktor-subkultury-virtualnogo-soobshchestva>.
20. Современная западная социология: словарь. – Москва : Политиздат, 1990. – 350 с. ; Sovremennaya zapadnaya sotsiologiya: slovar. – Moskva : Politizdat, 1990. – 350 s.
21. Технологія Intel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.intel.com/support/services/smartconnect/sb/CS-033108.htm>; Tekhnolohiia Intel [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.intel.com/support/services/smartconnect/sb/CS-033108.htm>.
22. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – Москва : АСТ, 1999. – 784 с. ; Toffler E. Tretya volna / E. Toffler. – Moskva : AST, 1999. – 784 s.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2015

V. Volynets

SUBCULTURE VIRTUAL COMMUNITY: THE CONCEPT AND FEATURES

In the article the approaches to the definition of «subculture», «virtual reality», «virtual community», «communication», are the most important ones in terms of cultural studies; are terms of different scientists on the problem of virtual reality and virtual communities

subculture; defined subculture principal features of virtual communities. Paid particular attention to the characteristics of the Internet as a business user a virtual subculture community, its important characteristics – language and non-verbal means of communication that are important in real and virtual space. Also in the article the environment of the Internet as one of the important areas of personal fulfillment. Deals with the linguistic aspects of virtual communication virtual communities that are important for describing features subculture virtual community. It is noted that one of the important aspects of building structures subculture virtual community is the study of motivational regulation subject virtual communication. However, under the motivation to be understood that for which a person performs a particular activity. The article stated that the participation of young people in various subcultures creates objective conditions for providing and maintaining the integrity of the dynamics of cultural systems and to harmonize the conditions of social and cultural integration and individual self-identity.

Key words: *subculture, virtual reality, virtual community, communication, virtual culture.*

УДК 316.722(47+57)“192/193”(045)

Д. С. Воронік

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ «РОБІТНИКА» В ПЛАКАТНОМУ МИСТЕЦТВІ СРСР В 1920–1930-Х РР.

У статті розглядаються особливості візуального конструювання образу «робітника» в політичному плакаті СРСР в 1920–1930-х рр. Простежується еволюція даного образу та її основні етапи. Аналізуються візуальні прийоми та засоби, які використовували радянські митці. Акцентується увага на зв'язку даного образу з політичними завданнями, що їх ставило радянське керівництво.

Ключові слова: *плакат, візуальний образ, культурний герой, робітник, коваль, СРСР, ідеологія.*

Будь – яка революція потребує героїв. Жовтнева революція 1917 р. не була виключенням. Митці, письменники та кінематографісти, активно взяли до справи створення «нових революційних героїв». Вони мали вирішити одразу дві проблеми: по-перше, виробити образи, з якими б населення могло ідентифікувати себе в новій політичній та соціокультурній дійсності, по – друге, створити ідеал для наслідування. Якщо вдатись до теорії архетипів К. Юнга, в радянському міфі центральне місце займав архетип героя. Таким героєм став робітник. Даний образ найбільш широко був представлений в плакатному мистецтві. В країні, де більшість населення було малограмотним, використання плакатних образів було дуже ефективним засобом впливу.

Основні поняття та характеристики міжвоєнної радянської культури визначив у своїй, вже класичній, праці В. Паперний [10]. Він акцентував увагу на змінах в «культурі один» (яка, на його думку, охоплювала 1920-і рр.) та «культурі два» (1930-і рр.), на які ми будемо спиратись в даній статті. В питанні вивчення особливостей поняття та характеристик культурного героя ми будемо орієнтуватись на праці радянського дослідника міфологічних традицій Є. Мелетинського та сучасних

російських дослідників Є. Іванової та О. Фанталова [7; 5; 12]. Німецький дослідник Х. Гюнтер проаналізував основні архетипи радянської культури, зосередивши свою увагу на 1930-х рр. [3]. Різних аспектів «радянського героїзму» торкалась в своїй роботі американська дослідниця К. Кларк [6]. Проблематику радянської ідентичності, на матеріалі радянського плакатного мистецтва, вивчали російські дослідники М. Ніколаєва та В. Міхайлін з Г. Беляєвою [9; 8]. Найбільш повно питання створення образу робітника в радянському плакаті висвітлила американська дослідниця В. Боннелл [1].

Не дивлячись на те, що проблематику образу робітника в радянському мистецтві зазначеного періоду вивчали досить докладно, дослідники майже не акцентували увагу на прототипах даного образу, а також на етапах його еволюції. В даній статті зосереджується увага на тому, що радянський робітник в зазначений період був «культурним героєм». Без дослідження цих аспектів неможливо виробити цілісного розуміння проблеми. Актуальність обумовлюється ще й тим, що при розгляді еволюції образів робітника в культурі засобами радянського плакатного мистецтва виявляється складна комунікативна природа всієї системи ідеологічного проектування. Крім того, в сучасній культурі та пропаганді досі використовуються різноманітні візуальні образи. Вивчення радянського досвіду може допомогти зрозуміти методи формування візуальних образів та їх пропагандистське використання.

Мета даної статі полягає в намаганні проаналізувати образ робітника в плакатному мистецтві СРСР в 1920–1930-х рр. Для цього потрібно вирішити такі завдання: а) дослідити причини використання радянськими митцями образу робітника в плакатному мистецтві СРСР, як центрального в радянському візуальному дискурсі в 1920-х рр.; б) визначити витоки даного образу, простежити його еволюцію, виділити її основні етапи; в) дослідити причини зникнення образу робітника, як центрального в сер. 1930-х рр.

В ході дослідження були опрацьовані доступні в електронному виді плакати на сайтах: <http://www.russianposter.ru/>, <http://www.redavantgarde.com> (колекція радянського політичного плакату Серго Григоряна) та <http://library.duke.edu/> (бібліотека університету Д'юка (США)).

Після 1917 р. за підтримки і під керівництвом Володимира Леніна та народного комісара просвітництва Анатолія Луначарського члени партії прийшли до розуміння того, що створення, користуючись терміном Еріка Гобсбава, «винайдених традицій» [2] (маються на увазі культурні практики різного характеру, які ставили за мету легітимізувати інституції та виразити належність до спільноти) – ключовий аспект компанії, метою якої було викликати суспільний інтерес, створити нові ідеї та привити лояльність населенню.

Радянські ідеологи в 1920–1930-х рр. відзначались намаганням створити новий історичний наратив. Проте цей наратив спирався на міфологічні структури. Тому радянську культуру даного періоду можна описати, як процес актуалізації відповідних міфічних чи фольклорних героїв та тем.

Згідно з більшовицьким наративом, окремі герої мали підготувати шлях «колективному герою» – пролетаріату. Риторика партії та пропаганда ранніх років, з постійним акцентом на пролетарську сутність революції та диктатуру пролетаріату, очевидно закріпляла головне місце за робітником. Саме образ робітника мав стати одним з маркерів нової радянської ідентичності. Радянську ідентичність ми будемо розуміти, як належність до нової спільноти, основні ознаки якої втілювались в «радянських ідеалах», які, в свою чергу, вибудовувались в системі бінарних опозицій: «старе – нове», «індивідуальне – масове», «патріархальне – урбаністичне», «відстале –

прогресивне» [9, с. 20–21]. Робітник мав стати уособленням даних ідеалів та протистояти ідеалам «старого світу».

В країні де в 1920 р. 85 % населення склали селяни, характерні ознаки «робітничого класу» для багатьох ідеологів викликали складнощі [1, с. 185]. Митці намагались віднайти такий плакатний образ, який би відповідав «радянським ідеалам», про які вже зазначалось вище. Радянські ідеологи та митці, ставлячи собі за мету створити зрозумілий населенню образ робітника, який би символізував весь пролетаріат, активно звертались у своїх пошуках до архаїчних культурних героїв, актуалізуючи їх.

Концепт «культурного героя» різними дослідниками визначався неоднаково. Найбільш поширеним є класичне визначення, дане відомим радянським дослідником Є. Мелетинським: «Культурний герой – міфічний персонаж, який добуває чи створює для людей різноманітні предмети культури, вчить їх мисливським прийомам, ремеслам, мистецтвам, створює соціальну організацію... ритуали, свята» [7]. Дослідники виділяють кілька ролей культурного героя. Не вдаючись до аналізу всіх, ми акцентуємо увагу на тих двох ролях, які, на нашу думку, поєднував в собі робітник. Перша – культурний герой – деміург, а друга – культурний герой – рятувальник [5, с. 32–33]. Проаналізуємо дані категорії. Культурні герої-деміурги виготовляють культурні та природні об'єкти за допомогою гончарних інструментів. Пізніше вони виступають борцями з чудовиськами, з демонічними силами природи, з Хаосом. Вони створюють світ та гармонію, першопорядок тощо [7]. Культурний герой – рятувальник виступає, як прихильник Добра в останній битві із Злом, щоб потім зруйнувати «старий світ» та ствердити «новий», гармонійний, з новими цінностями тощо (таким є, наприклад, Бальдр в скандинавській міфології) [5, с. 33]. Ми будемо виходити з тези, що героя характеризує співвідношення «вічних», міфічних смислів та «актуальних». Саме таким чином ми й будемо розглядати специфіку образу «робітника».

На плакаті радянського митця Бориса Зворикіна «Боротьба червоного лицаря з темною силою» (1919 р.) «червоним лицарем» виступає коваль. Ми це можемо зрозуміти за молотом, який тримає в своїй правій руці робітник та за шкіряним фартухом. Він бореться з «темною силою» представлено лицарями в європейських обладунках. Таким чином, на даному плакаті, відбувається протиставлення образів слов'янського фольклору з західноєвропейською класикою. На плакаті 1918 г. «Рік пролетарської диктатури» (О. Апсіт) можна побачити дві головні фігури, які власне і репрезентують два основні класи, через які населення й сприймало «своїх»: робітника та селянина. Робітник також зображено ковалем. Образ коваля став центральним для зображення робітника на плакатах в 1920-і рр. Але чому саме коваль?

Ще в 1918 р., коли більшовицька система образів колективних героїв революції тільки починала формуватись, було прийнято першу офіційну емблему: схрещений серп та молот всередині червоної зірки. На думку радянського дослідника В. Толстого прийняття молота в якості символу робітничого класу повинно було сприяти використанню образу коваля [1, с. 189]. Таким чином два маркери, які визначали радянську ідентичність, поєднувались.

Більш того коваль займав значне місце, як в античній міфології, так і в слов'янському фольклорі. Згадаймо, що Гефест був, за визначення, Є. Мелетинського, «чудесним ковалем», героєм – деміургом, який виконував нові знаряддя праці [7]. В слов'янському фольклорі коваль також функціонував, як культурний герой і мав особливе значення. Ковальська справа у слов'ян вважалась мистецтвом, пов'язаним з надприродними вміннями й знаннями. Саме коваль заковував чорта в кайдани. Міфологічний персонаж під ім'ям Кузьмодем'яна (назва даного фольклорного

персонажа пов'язана з іменами християнських святих Кузьми й Дем'яна) виконував роль захисника шлюбу, а в українській казці він переміг великого Змія та проорав на ньому борозну до Чорного моря [12].

Цей образ активно експлуатувався і в XIX ст. і в часи громадянської війни. Коваль мав риси дієвого героя. Він завжди асоціювався з молотом, яким міг розбити окупи «старого світу» й відкрити шлях до нового. Так, існувала вельми популярна пісня «Мы – кузнецы» (створена в 1912 р. фабричним робітником Філіпом Шкулевім), яка виконувалась в часи громадянської війни. Вона поєднувала в собі народну міфологію та політичну ідеологію. Коваль мав кувати «новий світ» та, як співалось у згаданій вже пісні, «счастия ключи»:

Мы – кузнецы, и дух наш молод,
Куем мы счастья ключи.
Вздымайся выше, наш тяжкий молот,
В стальную грудь сильней стучи, стучи, стучи!
Мы светлый путь куем народу,
Свободный путь для всех куем,
И за желанную свободу
Мы все боролись и умрем, умрем, умрем!...

З усіх типів робітників, як зауважує сучасна американська дослідниця В. Боннелл, не пов'язаних з сільською працею, коваль може вважатися практично універсальним образом: «слово «коваль» вживалося в різних контекстах: сільському та міському, ремісничому та промисловому і це надавало можливість великій кількості населення ототожнювати себе з цим образом» [1, с. 194–195].

Також радянські митці запозичили іконографічний образ Св. Георгія, який повсюдно шанувався як переможець Змія (Дракона). Змій, який також в міфології та слов'янському фольклорі мав негативну роль, був втіленням нижнього (водного, підземного чи потойбічного) світу та ототожнювалась із силами Хаосу, Руйнування [4]. Так на плакаті О. Апсіта «Ошуканим братам» митець зобразив робітника, який б'є булавою гідру, в головах якої вгадуються російський імператор Микола II та інші імперські діячі. На даному плакаті також діє правило бінарностей: герой vs антигерой, Зло vs Добро, Порядок vs Хаос.

Також відбувається співвідношення «вічних» міфічних символів та «актуальних»: св. Георгій замінюється робітником, Змій стає символом імперіалізму, а відвічна боротьба Зла та Добра замінюється боротьбою комунізму й капіталізму.

Таким чином, робітник уособлював роль культурного героя – деміурга, який в пізній стадії міфотворчості був борцем з чудовиськами, демонічними силами, які заважають впорядкованому світоустрою. Проте, згадуючи плакат О. Апсіта «Рік пролетарської диктатури», ми не можемо не звернути уваги на селянина, якого зображено поряд з ковалем. Селянин зображений в профіль і його погляд спрямований на робітника. Не дивно, що автор вибрав різні вікові категорії: досвідчений робітник середніх років та молодий селянин, який виглядає учнем (згодом на більшості плакатів у селянина з'явиться ще й борода, тоді як у робітника лише вуса, що буде свідчити трохи про іншу репрезентацію віку). Якщо проаналізувати це з міфологічно – фольклорної парадигми, то ми можемо констатувати, що селянин виступає помічником героя, який завжди допомагає головному герою в його боротьбі із Злом. Проте це призвело до того, що селянин став фігурою підлеглою та «туземною». Його одяг вказує на його архаїчність та «темноту», на чому акцентують свою увагу Вадим Міхайлін та Галіна Беляєва [8].

Отже даний період, який закінчився близько 1928-го р. характеризувався

намаганням митців використовувати теми та образи взяті з міфів, слов'янського фольклору, релігійного мистецтва, та наповнювати їх актуальними концептами. Робітник в образі коваля функціонував в якості колективного символу героїчного пролетаріату, який здійснив Жовтневу революцію. Образ коваля мав на меті стати маркером нової ідентичності та зафіксувати відповідні елементи цієї радянської ідентичності.

В 1928 р. з початком першої п'ятирічки образ робітника починає зазнавати змін. Ще в середині 1920-х рр. В. Полонський, впливовий літературознавець та історик, розкритикував алегоричні та символічні типи оскільки вони, на його думку, були наслідком «буржуазної свідомості тих художників, які вийшли з буржуазного класу, і які разом із технікою привнесли чужий підхід до інтерпретації, і які мають звернутися до тем простих та зрозумілих глядачам, на яких і був орієнтований плакат». З 1928 р. образ коваля почали активно критикувати й інші дослідники. Його називали «сугобо мешчанским по своей идеологии» [1, с. 198].

Сучасна американська дослідниця К. Кларк вважає, що відмова від традиційного образу робітника співпала з реінтерпретацією образу героя в радянському суспільстві. Так, в літературі та публіцистиці автори відійшли від символічного образу героя на користь «культу маленьких людей», тобто окремих робітників. Письменники акцентували увагу не на героях, а на виробництві. Теж саме простежується й в плакатній пропаганді [6].

На плакатах починають застосовувати так звану силуетну графіку. Силует був невизначений і позбавлений деталей. Наприклад, на плакаті «1 жовтня – загальнорадянський день ударника» (1931 р.) зображено групу одноманітних робітників, які утворюють єдину масу позбавлену деталей. Старі класові маркери робітника зникають, з них залишається лише молот. Практично всі такі плакати акцентують увагу на русі. Як тільки почали зникати старі маркери, як ніколи став важливим кольоровий символізм. Силуети робітників зазвичай зображувалися червоним кольором. Дуже яскраво це ілюструє плакат анонімного автора 1931 року «Бьем по лжеударникам». Ця зміна показувала, що індивідуалізований коваль, який закріплює дружбу з селянином перетворюється на масу, яка має виконувати(й перевиконувати) п'ятирічки, будувати нові заводи, міста тощо.

Проте даний метод зображення не протримався довго. Вже в 1931 р. такі плакати критикувались за «надмірний схематизм» [1, с. 201]. А на першому з'їзді радянських письменників в 1934 р. М. Горькій та А. Жданов майже в унісон казали про потребу в героїчній культурі [3]. В цьому ж році створюють звання «Героя Радянського Союзу». Відбулось своєрідне повернення до героїки. Проте вона суттєво відрізнялась від тієї, що існувала вже в 1920-х рр. Героїзувати мали окремих, конкретних діячів, а не «колективного робітника». Колективна парадигма 1920-х рр. змінилась індивідуальною, що докладно проаналізував Володимир Паперний [10]. В 1920-х рр. робітник був колективним символом всього пролетаріату. Тепер герой був окремою особистістю. Всі образи мали не просто ототожнювати когось з чимось, а мали бути моделлю, ідеальним типажем. Вони мали показати, якою має бути радянська «нова людина». В. Паперний називаючи цей період «культурою два» зазначив, що відбулось своєрідне повернення до індивідуалізму. Однак він мав свої особливості. Тепер, на думку автора, «кожен колектив мав свого індивідуального репрезентанта. Колектив всієї країни мав в якості репрезентанта Сталіна. Сталін був еквівалентом всієї країни та будь якої її окремої частини» [10, с. 154].

Першим виникає міф про авіаторів, який втілював лозунг епохи «вперед та вище». Як зазначає Ганс Гюнтер він має всі етапи пригодницького шляху античного героя –

втеча від повсякдення, участь в боях із ворогами, демонстрація стійкості в різних випробуваннях, отримання нагороди та нарешті повернення до свого народу з героїчним ореолом [3]. Потім настає черга Стаханова (й стаханівців), якого ототожнювали з Геркулесом. Згодом додаються й інші: авіатори, шахтарів тощо. Всі вони в радянському дискурсі стають вірними синами «улюбленого батька» – Сталіна, який надихав їх на ці перемоги [3]. Таким чином, Сталін використовував давню традицію сакралізації монарха, дуже важливу для російської традиції. Таким чином, Сталін став «батьком» в архетипічному розумінні слова.

Те ж саме простежується й в плакатній пропаганді. Використовуючи справжні фотографії плакати починають займатися фотомонтажем. Використовуючи реальні фотографії плакати розробили новий підхід до проблеми репрезентації робітників в сталінську епоху. Замість того, щоб зображати всіх робітників в одному образі коваля чи створювати абстрактні зображення багатьох однакових силуетів, художники починають зображати робітників-шахтарів, будівельників, металістів тощо. Більше не існувало єдиного прототипу робітника. Яскравим прикладом може слугувати робота Г. Клуціса «Дамо мільйони кваліфікованих робітничих кадрів для нових 518 фабрик та заводів». Фотографії створювали враження об'єктивності та реалізму, а не символізму.

Більш того створюється нова візуальна мова. Будь яка людина продиляючись плакати 20-х та 30-х рр. побачить, що вони відрізняються. В плакатах 30-х рр. переважають реалістичні образи із схожими емоційними та фізичними ознаками. Тут немає місця алегоріям, лицарям, драконам тощо. Новими атрибутами були молодість, радість, ентузіазм, фізична розвиненість. Тепер герої зображуються не в профіль, а в анфас, прямо звертаючись до глядача. Зображення щасливих облич, які з'являються все частіше було наслідком заяви Сталіна про те, що «жити стало краще, жити стало веселіше» [11]. Одним з важливих компонентів сталінського публічного простору, на думку сучасних російських дослідників В. Михайліна та Г. Беляєвої, була масова фізична культура та спорт, як свято [8].

Таким чином, робітник перестав мати сакральний статус. Він почав зображуватись на рівні з селянами, авіаторами, атлетами та навіть чиновниками. Як тільки пролетарій, який був основою більшовицької міфології, втратив значимість в візуальній пропаганді, центральне та священне місце в радянській іконографії зайняв образ Сталіна. В. Боннелл в свої статті ілюструє цю тезу плакатом А. Резніченко «Стаханівський рух» (1935 р.), який яскраво демонструє комплекс образів і ідей, притаманних для сталінського візуального дискурсу. На цьому плакаті Стаханов тримає червоний прапор з зображенням лица Сталіна. За ним – маса робітників, а над ними усіма величає Кремль [1, с. 11]. Отже, стаханівська велич була нерозривно пов'язана зі Сталіним, а робітники отримували від нього натхнення та надлюдські можливості. Саме таким чином в візуальному ряді було продемонстровано утвердження тоталітаризму та формування культу особистості. Ще одним прикладом є плакат Г. Клуціса на якому зазначена цитата «вождя всіх народів»: «Реальність нашої програми – це живі люди. Це ми з вами». Ці «живі люди» на плакаті мають кожен свою рису, але всі вони крокують колективно під пильним керівництвом Сталіна, чий образ замінив центральну фігуру робітника.

Отже, проаналізувавши плакати, ми визначили основні етапи в еволюції образу робітника в 1920–1930-х рр.

1) «Колективний образ» робітника-героя (1917–1928 рр.) – характеризується активним використанням міфологічних та фольклорних тем та «культурних героїв» (Геракл, Св. Георгій, коваль), функціонування образу робітника, як узагальнюючого символу.

2) «Символічний образ» (1928–1931 рр.) – використання кольорового символізму та силуетної графіки;

3) Індивідуалізація образу (1931–кін. 1930-х рр.) – акцентування на окремих героїв, які мали бути ідеалами для наслідування, а не узагальнюючими символами, використання фотомонтажу, зникнення образу робітника, як центрального в плакатному мистецтві.

Таким чином, в 1920–1930-і рр. в плакатному мистецтві СРСР образ робітника займав одне з центральних місць. Це було пов'язано з пануючою класовою ідеологією. Через ідеологічні коливання, протягом міжвоєнного періоду, даний образ зазнавав суттєвих змін. В 1920-х рр. митці використовували міфологічні та фольклорні теми та культурних героїв, актуалізуючи їх. Проте вже в сер. 1930-х рр. з початком утвердження сталінського тоталітаризму образ робітника, як центральний, зникає і замінює його фігура Сталіна.

Список використаної літератури

1. Боннелл В. Иконография рабочего в советском политическом искусстве / В. Боннелл // Визуальная антропология: режимы видимости при социализме / под ред. Е. Р. Ярской-Смирновой, П. В. Романова. – Москва : ЦСПГИ, 2009. – 448 с. ; Bonnell V. Ikonografiya rabochego v sovetskom politicheskom iskusstve / V. Bonnell // Vizualnaya antropologiya: rezhimy vidimosti pri sotsializme / pod red. Ye. R. Yarskoy-Smirnovoy, P. V. Romanova. – Moskva : TsSPGI, 2009. – 448 s.

2. Винайдення традиції [Електронний ресурс] / за ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджер; пер. з англ. М. Климчука – 2-ге вид., випр. – Київ : Ніка-Центр, 2010. – 448 с. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id> ; Vynaidennia tradytsii [Elektronnyi resurs] / za red. E. Hobsbauma, T. Reindzher; per. z anhl. M. Klymchuka – 2-he vyd., vypr. – Kyiv : Nika-Tsentr, 2010. – 448 s. – Rezhym dostupu : <http://books.google.com.ua/books?id>

3. Гюнтер Х. Архетипы советской культуры [Электронный ресурс] / Х. Гюнтер // Соцреалистический канон. – Санкт-Петербург : Академический проект, 2000. – С. 745. – Режим доступа : http://www.fedy-diary.ru/?page_id=4533; Gyunter Kh. Arkhetipy sovetskoy kultury [Elektronnyi resurs] / Kh. Gyunter // Sotsrealisticheskiy kanon. – Sankt-Peterburg : Akademicheskiiy proekt, 2000. – S. 745. – Rezhim dostupa : http://www.fedy-diary.ru/?page_id=4533

4. Иванов В. Змей [Электронный ресурс] / В. Иванов // Мифы народов мира. – Москва, 1991, – С. 468–471 – Режим доступа : <http://ec-dejavu.ru/s/Snake.html>; Ivanov V. Zmey [Elektronnyy resurs] / V. Ivanov // Mify narodov mira. – Moskva, 1991, – S. 468–471 – Rezhim dostupa : <http://ec-dejavu.ru/s/Snake.html>

5. Иванова Е. В. Мифологическое смыслообразование (образ культурного героя) : дис. ... доктора филос. наук : 09.00.13. / Евгения Владимировна Иванова; Уральский государственный университет им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2005. – 269 с. ; Ivanova Ye. V. Mifologicheskoe smysloobrazovanie (obraz kulturnogo geroya) : dis. ... doktora filos. nauk : 09.00.13. / Yevgeniya Vladimirovna Ivanova; Uralskiy gosudarstvennyy universitet im. A. M. Gorkogo. – Yekaterinburg, 2005. – 269 s.

6. Кларк К. Советский роман. История как ритуал [Электронный ресурс] / К. Кларк; пер. с англ. под ред. М. Литовской. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2002. – 260 с. – Режим доступа : <http://www.fedy-diary.ru/?p=2661> ; Klark K. Sovetskiy roman. Istoriya kak ritual [Elektronnyy resurs] / K. Klark; per. s angl. pod red. M. Litovskoy. – Yekaterinburg : Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 2002. - 260 s. – Rezhim dostupa : <http://www.fedy-diary.ru/?p=2661>

7. Мелетинский Е. Культурный герой / Е. Мелетинский // Мифы народов мира : энциклопедия. - Москва, 1982. - Т.2. - С.5-28 ; Meletinskiy Ye. Kulturnyy geroy / Ye. Meletinskiy // Mify narodov mira : entsiklopediya. - Moskva, 1982. - Т.2. - С. 5-28

8. Михайлин В. «Наш» человек на плакате: конструирование образа [Электронный ресурс] / В. Михайлин, Г. Беляева // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. - 2013. - № 1. - С. 89 - 109 : ил. - Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/m12.html>; Mikhaylin V. «Nash» chelovek na plakate: konstruirovaniye obraza [Elektronnyy resurs] / V. Mikhaylin, G. Belyaeva // Neprikosnovennyy zapas: debaty o politike i kulture. - 2013. - № 1. - С. 89 - 109 : il. - Rezhim dostupa : <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/m12.html>

9. Николаева М. Модели идентификации человека в советской культуре (на материале советского плакатного искусства (1917-1941) : автореф. дис. ... канд. культурологии: спец. 24.00.01 / Марина Филипповна Николаева; Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена. - Санкт-Петербург, 2013. - 26 с. ; Nikolaeva M. Modeli identifikatsii cheloveka v sovetskoj kulture (na materiale sovetskogo plakatnogo iskusstva (1917-1941) : avtoref. dis. ... kand. kulturologii: spets. 24.00.01 / Marina Filippovna Nikolaeva; Rossiyskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet im. A. I. Gertsena. - Sankt-Peterburg, 2013. - 26 s.

10. Паперный В. Культура два : моногр. / В. Паперный. - Москва : Новое литературное обозрение, 2011. - 408 с. ; Papernyy V. Kultura dva : monogr. / V. Papernyy. - Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, 2011. - 408 s.

11. Сталин И. Речь на Первом Всесоюзном совещании стахановцев 17 ноября 1935 года [Электронный ресурс] / И. Сталин. - Режим доступа : http://grachev62.narod.ru/stalin/t14/t14_29.htm; Stalin I. Rech na Pervom Vsesoyuznom soveshchanii stakhanovtsev 17 noyabrya 1935 goda [Elektronnyy resurs] / I. Stalin. - Rezhim dostupa : <http://www.mythologies.narod.ru/myth12.htm>

12. Фанталов А. Культура варварской Европы: типология мифологических образов [Электронный ресурс] / А. Фанталов. - Режим доступа : <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-37972/>; Fantalov A. Kultura varvarskoy Yevropy: tipologiya mifologicheskikh obrazov [Elektronnyy resurs] / A. Fantalov. - Rezhim dostupa : <http://www.mythologies.narod.ru/myth12.htm>

Стаття надійшла до редакції 17.10.2015

D. S. Voronik

THE VISUAL DESIGN OF «THEWORKER» IN THE SOVIET POLITICAL POSTER IN 1920- 1930'S.

In the article the visual design features the image of «the worker» in the Soviet political poster in 1920-1930's. Traces the evolution of the image and its reasons. Analyzed visual techniques and tools that used Soviet artists to the image of the «soviet man». The attention to the connection of the image with the political objectives that they put the Soviet leadership. In the article examines the role of the image in the formation of the Soviet identity.

The article deals with the peculiarities of each stage in the evolution of the image of the worker. Attention is focused on connection of these changes with the ideological fluctuations. It is researched the prototype image of the Soviet worker. Attention focuses on the use of Soviet artists mythological structures and archetypal figures. According to the author opinion, the image of the hero of the Soviet period characterizes the relationship of «eternal»

mythical meanings and «actual». The author concentrate attention on the fact that the Soviet worker during this period was «cultural hero».

Posters were one of the main means of propaganda. After 1917 a worker was the central figure in the posters. In this article the author identified the main stages in the evolution of thei mage of a worker in 1920–1930's.:

1) «collective image» of the worker-hero (1917-1928) – is characterized by active use of mythological and folkloric themes and «cultural heroes» (Hercules St. George, smith), the operation of the image of the worker as generalizing symbol of the working class;

2) «the symbolic image» (1928-1931) – the use of color symbolism and silhouette graphics that was connected with the First Five-Year Plan;

3) Personalization of the image (1931-con. 1930) – emphasis on individual characters that were ideals but not symbols, the use of photomontage, the disappearance of the image of the worker as central.

In the conclusions is noted, that the disappearance of the image of the worker as a central one from the poster art was the manifestation of installation of a totalitarian system, because Stalin becomes the central figure in the poster propaganda.

Key words: *the poster, the visual type, the worker, the culture hero, the smith, USSR, the ideology.*

УДК 004.38:681.32

В. О. Кудлай

ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізована проблема формування цифрової грамотності особистості в умовах використання засобів обчислювальної, організаційної техніки й нових інформаційних технологій сучасного суспільства. Знання про основи використання нових технологій роботи з інформацією розуміються як головний аспект цифрової грамотності.

Ключові слова: *цифрова грамотність, інформаційне суспільства, інформаційні технології, особистість, інформаційні загрози.*

Новітній етап розвитку суспільства характеризується постійним зростанням значення такого здавна відомого і повсякчас цінного ресурсу, який називають інформацією. Цей ресурс тепер став ключовою складовою розвитку всіх галузей діяльності спільнот у глобальному світі. Широке застосування технічних засобів для роботи з інформацією супроводжується впливом загроз у різних формах, з одного боку, несправностей устаткування та помилок персоналу (результатом може стати знищення або пошкодження інформації), з іншого, доступу до неї сторонніх осіб (в такому випадку інформація може неконтрольовано поширюватись). Отже, кожна людина як представник інформаційного суспільства для забезпечення себе від можливих інформаційних загроз має володіти певним рівнем цифрової грамотності.

З огляду на актуальність проблеми оволодіння особистістю достатнім обсягом знань з цифрової грамотності, пропонується розглянути один з її ключових аспектів, що стосується використання людиною можливостей сучасних інформаційних технологій в

електронному середовищі.

Наявність значної кількості наукових розвідок і статей, що стосуються теми нашого студіювання, свідчить про інтерес дослідників до неї. Часто науковці обмежуються дослідженням проблеми загроз в контексті оволодіння людиною сучасними інформаційними технологіями. В цьому аспекті серед найактивніших дослідників з числа українських та зарубіжних науковців варто відзначити Є.О. Архипову [1], А.В. Бегуна [2], В.М. Богуш [3], В.О. Голубєва [4], С.В. Кавуна [6], А.В. Сахарова [9].

Наукові роботи А. Мартіна та Д. Медігана [12], К. Ланкшир та М. Нобел [13], Н.Г. Джинчарадзе [5], Н.Б. Кирилова [7] присвячені аналізу структури, властивостей та функцій інформаційної грамотності, зокрема, її освітнього, компетентнісного та соціокультурного аспектів. Однак, аналіз стану дослідженості теми публікації показує, що серед вітчизняних публікацій знаходимо поодинокі статті та переклади іноземних студіювань, таких науковців як С. Мерфі [8], Є.К. Хеннер [10], що зосереджують увагу саме на цифровій грамотності особи у електронному середовищі.

Вважаємо корисним впорядкування міркувань стосовно визначення поняття «цифрова грамотність». У процесі написання цієї статті виникли певні труднощі стосовно вибору терміну, який найкраще описує систему процесів, що пов'язані з роботою людини на робочому місці в епоху інформатизації суспільства. Поняття «цифрової грамотності» формується у межах сучасних концепцій філософської, культурологічної, соціологічної, комунікаційної, технічної галузей науки [8]. Досі не існує єдиного підходу в публікаціях стосовно релевантності та універсальності того чи іншого визначення терміну з огляду на потребу найбільш точного описування його змісту, що зараз дозволяє створити інструментарій ефективної комунікації та документування інформації в цифровому середовищі. Важливо враховувати актуальність загроз впливу на такі властивості інформації у комп'ютерному середовищі як цілісність, конфіденційність та доступність.

Оскільки технічні засоби дозволяють виконувати більшість соціально-комунікаційних операцій, що загалом пов'язані з писемністю, читанням і спілкуванням, то саме слово «грамотність» є доречним для пояснення результату оволодіння професійними знаннями та навичками роботи в у мовах інформатизації суспільства. «Грамотність» має багато різних визначень, більшість з яких пов'язується з вмінням читати та писати. Як відзначають К. Ланкшир та М. Нобел, визначення цього терміну вимагає точності, щоб системно та повно його розібрати і зрозуміти [13, с. 14]. Дійсно, якщо йдеться про діяльність людини на робочому місці, то в таких умовах виконується більш широкий спектр операцій ніж читання і писання. Саме визначення «грамотності на робочому місці», яке пов'язане з писемністю та комунікацією, що відбуваються у професійних цілях як у внутрішньому (індивідуальному), так і у міжпрофесійному контекстах, більше підходить для дослідження обраної нами теми. Таке визначення охоплює комплекс заходів, що враховують взаємозв'язок теорії (розуміння, аналіз) і практики (управління інформацією, її обробка, оцінка, перегляд, документування, опублікування, поширення тощо).

Ряд термінів за своїм змістом відповідають запропонованим умовам в тій чи іншій мірі. З них суміжними з грамотністю на робочому місці є такі новітні поняття, що з'явилися в період «четвертої інформаційної революції» [8]: 1) комп'ютерна грамотність; 2) кіберграмотність; 3) Інтернет-грамотність; 4) інформаційна грамотність; 5) технічна грамотність; 6) електронна грамотність; 7) цифрова грамотність.

Всі перелічені терміни активно використовуються в текстах сучасних публікацій. Проте можна вважати доцільним кроком для впорядкування термінології виключення з

наукового обігу перших чотирьох синонімічних термінів. Перші три терміни – комп'ютерна грамотність, кіберграмотність та Інтернет-грамотності, можливо, мають занадто вузьку сферу застосування, водночас, стосуються будь-яких видів грамотності, на які вплинули сучасні технології, проте такі види грамотності не обмежуються комп'ютером або кіберпростором. Поняття «інформаційна грамотність» має широкий зміст та зазвичай вживається у контексті традиційних друкованих ЗМІ і не обов'язково стосується нових технологій або цифрових форм спілкування.

Останні три терміни – «технічна грамотність», «електронна грамотність», «цифрова грамотність», використовуються здебільшого в технічній літературі. «Технологічна грамотність» у широкому сенсі означає грамотність, що пов'язана із впливом технологій, отже, влучно описує широкий характер способів грамотного використання інформаційних технологій. Професор Мінесотського університету, доктор філософії Лі-Енн Кастман Бреш визначає поняття «технологічна грамотність» як «систему наукових знань, що спрямовані на забезпечення: здатності використовувати технології; вміння читати, писати і спілкуватися за допомогою технологій, і здатність критично мислити щодо ролі технологій у роботі з інформацією» [13, с. 269]. Терміни «електронна грамотність» і «цифрова грамотність» також мають широку сферу застосування в контексті теми запропонованого студіювання і є доречними для позначення можливостей особистості здійснювати комунікацію у цифровій формі.

Нами обрано термін «цифрова грамотність», замість «технічна грамотність», з огляду на те, що слово «цифровий» відноситься безпосередньо до сучасних комп'ютерних технологій, що не стосуються обігу інформації у аналоговій формі. Вважаємо доцільним доповнити запропоноване Лі-Енн Кастман Бреш визначення «цифрової грамотності» в контексті того, що авторка асоціює поняття з «практикою читання, листування та обміну інформацією в онлайн середовищі, а також цінностями, що пов'язані з цією практикою – соціальною, культурною, політичною, освітньою» [13, с. 232]. У даному випадку, визначення терміну «цифрова грамотність» обмежується «технологічною грамотністю», тому доречно пов'язати його ще з «цифровою» сутністю грамотності. Тоді цифрова грамотність може розумітися як теорія і практика, що зосереджені на використанні цифрових технологій, у тому числі вміння читати, писати і спілкуватися з використанням цифрових технологій, здатність мислити критично про цифрові технології, враховувати соціальні, культурні, політичні та освітні аспекти цієї діяльності.

Звернемо увагу, на те що найважливішим вмінням в цифровій грамотності є критичне мислення або можливість уникати хибних суджень про те, що ми знаходимо в Інтернеті. Цікавою є специфіка оволодіння цифровою грамотністю особистостями в залежності від віку. З огляду на інтенсивність розвитку інформаційних технологій в сучасному суспільстві, доросле покоління через зайнятість та сформованість певних звичок в роботі з інформацією оволодіває новими цифровими технологіями дещо повільніше за дітей. Така проблема отримала назву – «цифровий розрив».

У порівнянні з дорослими діти, підлітки та молодь досягають технологічні новинки швидше. Дорослі в силу зайнятості і вже звичних схем поведінки не завжди за ними встигають. Тому діти частіше, ніж дорослі, занурюються в цифровий світ і володіють більш різноманітними навичками роботи в онлайн-просторі. Активне та тривале перебування в Інтернеті – впливовий чинник розвитку та соціалізації дітей, в процесі якої формуються системи особистих цінностей [7, с. 163]. Цифровий розрив в значній мірі визначає комунікативні проблеми між представниками різних поколінь.

На відміну від інших країн Європи, в Україні досі спостерігається «цифровий

розрив» між поколіннями, який став суттєво помітним з початку першої декади XXI століття. Це підтверджують статистичні дані ЮНЕСКО [10]. У 2000-х роках почалася інтернетизація навчальних закладів. Діти, підлітки та молодь долучились до глобальної мережі зі значним ентузіазмом. За даними опитування в 2009 році близько 90% підлітків 14–17 років назвали себе користувачами Інтернету [там само, с. 5]. Дорослих користувачів Інтернету в цей час налічувалося не більше 35 % від всього дорослого населення. Цифровий розрив поступово скорочується не тільки за рахунок переходу підлітків цифрового покоління в категорію дорослих, але і завдяки тому, що освітні центри, бібліотеки сприяють навчанню старшого покоління основам комп'ютерної грамотності. Так, наприклад, в межах комплексної теми «Інформація та культура як онтологічна основа сталого розвитку людства» кафедрою культурології Маріупольського державного університету разом з Центральною бібліотекою ім. В.Г. Короленка проводяться комп'ютерні курси та тренінги з підвищення інформаційної грамотності для осіб похилого віку. Запроваджена методика проведення занять дозволяє навчити осіб з низьким рівнем комп'ютерної грамотності основам роботи з сучасним програмним забезпеченням у середовищі операційної системи Microsoft Windows, отримати навички роботи з пошуковими системами мережі Інтернет, керування розсилкою електронної пошти та оволодіти технологією роботи з електронними каталогами сучасної бібліотеки.

Разом з тим, останні європейські та українські дослідження розвіяли міф про те, що діти досконало оволодівають методами роботи у цифровому середовищі. За даними дослідження ЮНЕСКО 75% підлітків навчалися користуватись Інтернетом самостійно. Уміння користуватись Інтернетом виявляється неявним знанням, отриманим «на дотик», через серію власних проб і помилок. Як правило, всі діти самоучки і потребують систематизації знань у сфері інфокомунікаційних технологій. Батьки, вчителі та викладачі мають підтримувати їх у цьому прагненні (так само, як і з навчанням читати та любити традиційні книги). Дослідження показують, що в порівнянні зі своїми учнями, педагоги, так само як дорослі в цілому, менш залучені в життя онлайн. У 2008 році в межах дослідження корпорації Google дорослій аудиторії запропоновано оцінити свій рівень користування комп'ютером, а також заповнити тест для визначення рівня комп'ютерної грамотності. За результатами самооцінки тільки 3% респондентів віднесли себе до категорії «відсутні вміння користуватись комп'ютером». Водночас нульовий рівень комп'ютерної грамотності показали майже 13% опитаних. Близько третини респондентів оцінили себе в якості користувачів-початківців (32%) з низьким рівнем комп'ютерної грамотності [11, с. 12].

Користувачами вважають себе майже половина дорослих, лише 12% назвалися «досвідченими» та 3% – «більш ніж досвідченими» користувачами [там само, с. 12]. Близько третини педагогів проходили відповідні курси підвищення кваліфікації, що дозволяє їм вважати себе грамотними в роботі з текстовими редакторами, програмами для підготовки презентацій, для верстання публікацій, а також вільно працюють з освітніми ресурсами мережі Інтернет та, зокрема, мають облікові записи у соціальних мережах. Дорослі користувачі Інтернет за рівнем активності здебільшого не тільки не поступаються підліткам, а навіть їх випереджають. Проте, чим більшим є вік людини, тим більшим стає цифровий розрив. У середині XX століття американський антрополог Маргарет Мід, вивчаючи сім'ї, що емігрують до США і намагаються там адаптуватися, виявила особливий тип культури. Ця культура відрізнялася новою формою спадкоємності між поколіннями. Традиційно старше покоління передає життєвий досвід молодшим, але новий тип культури відрізнявся тим, що дорослі вчилися не тільки у старших чи ровесників, але й у своїх дітей. Саме діти стали посередниками

між дорослими і тим новим комунікативним середовищем, в якому опинилась родина. Сьогодні спостерігається подібна ситуація, коли молодше покоління самостійно отримує навички роботи з продуктами інновацій цифрових технологій, і одночасно допомагають опанувати ці інновації дорослим. Тобто дорослі навчаються у дітей або разом з ними [13, с. 284]. Глобальна мережа перебуває в процесі інтенсивного розвитку, темпи якого багато в чому випереджають можливості оволодівати всіма нововведеннями пересічною людиною.

Одним з визначальних вимірів інформаційного суспільства став високий темп технологічних змін. З огляду на це, особлива увага в сучасній освіті приділяється цифровій компетентності, яка полягає у готовності людини не тільки самостійно освоювати нові інформаційні технології, оцінювати їх можливості і ризики, але і бути готовою до сприйняття технологічних змін, кількісне зростання яких постійно прискорюється. У навчальних курсах з підвищення цифрової компетентності важливо формувати настанови на постійне оновлення знань і придбання нових компетенцій [7, с. 52]. Оскільки технології розвиваються, то якісні поточні знання та вміння людини швидко стають застарілими, тому, як наголошується у програмних документах ЮНЕСКО, освіта має бути безперервною. Разом з розширенням можливостей молоді отримувати знання з різних джерел, поняття навчального закладу як місця освітньої практики зазнає істотної трансформації. Вже сьогодні студенти отримують значну частину своїх знань саме в Інтернеті. Прикладом може служити практика вітчизняних ВНЗ використовувати елементи дистанційної освіти за допомогою веб-порталів.

Найгостріші технологічні проблеми сучасного розвитку освіти полягають у тому, що: а) інформаційні технології асоціюються з засобами, що розширюють можливості навчання, засобом комунікації та соціалізації, а також повсякденною частиною життя людини. ІТ дозволяють планувати та контролювати власне навчання. Вони є просторово безмежними і носять міждисциплінарний характер. З їх допомогою людина має можливість брати участь у суспільному житті, взаємодіяти зі своїми однодумцями і вчитися не тільки в будівлі навчального закладу, але і вдома, в дорозі чи будь-де.

б) технології все більше впливають на можливості людей навчатись, працювати, відпочивати, взаємодіяти. Для вирішення будь-якого питання сьогодні обов'язково необхідною умовою стає наявність технічних навичок. Цифрова рівність розглядається як фактор освіченості: ті, хто володіє технологічними навичками, мають більше можливостей для успіху. Традиційні професії за допомогою цифрових технологій стають більш мобільними.

в) збільшується цінність інновацій і творчості. У практиці навчання значущості набуває інноваційна діяльність та творчість як професійна навичка. Інновації та творчість пов'язуються не тільки зі сферою мистецтва, ці навички однаково важливі для освіти, наукової діяльності, підприємництва та будь-якої діяльності людини.

г) зростає інтерес до дистанційного навчання, онлайн-курсів, наукових дискурсів у глобальній мережі. Традиційно середовищем навчання був певний фізичний простір, проте зараз таким простором може бути онлайн-форум, соціальна мережа, skype, де учасники освітньої та наукової комунікації спілкуються віртуально [11, с. 28].

Освітня діяльність може відбуватись поза стінами навчального закладу. Це може бути не тільки безпосередньо дистанційне навчання, але й звичайне використання сторонніх освітніх інтернет-ресурсів, комунікація з фахівцями, науковцями у соціальних мережах тощо.

На думку експертів найбільш значущими та перспективними є зміни в галузі інформаційних технологій, що пов'язані з [8]:

1) початком ери портативних інформаційно-комунікативних пристроїв: мобільних

телефонів, смартфонів, планшетів. Так, наприклад, у 2013 році з'явилися google-окуляри з вбудованими інтернет-сервісами, в яких інтегруються навколишній світ з віртуальними технологіями;

2) відмова від фізичних носіїв інформації для придбання програмного забезпечення, музичних творів, кінопродукції. Тепер цифровий контент розміщується в онлайн сховищах, тобто використовуються «хмарні технології»;

3) поширенням електронних платіжних систем та, навіть, електронної валюти (біткойн);

4) змінами у способі життя людини у контексті індивідуалізації, що також торкнеться процесу надання освітніх послуг. Індивідуальне навчання за підтримки систем, що відповідають можливостям кожної людини, призведе до трансформації традиційних навчальних закладів.

Таким чином, необхідність оволодіння цифровою грамотністю може бути пов'язана з неминучістю трансформації освіти та навчального процесу в інформаційному суспільстві.

Проте відійдемо від проблеми трансформації освіти та підсумуємо розглянуті підходи до визначення цифрової грамотності. Отже, цифрова грамотність умовно може поділена на такі пари як: 1) техніко-технологічний та соціогуманітарний аспекти; 2) користь та загрози цифрових технологій.

У соціогуманітарному контексті цифрової грамотності корисними є змістовно-комунікативні акти: спілкування в Інтернеті, соціальних мережах, вміння створювати тексти різного типу, повідомлення для різних адресатів, вміння створювати фотографії, аудіо- та відеоматеріали на комп'ютері та обмінюватися ними. З небезпеками пов'язані проблеми соціально-психологічної безпеки та дотримання норм поведінки, тобто треба пам'ятати про неприпустимість розміщення в мережі Інтернет компрометуючої інформації, провокування інших та не піддавання на провокації («тролінг»), важливо розуміти небезпеку кібер-залежності, дотримуватись вимог інформаційного законодавства та моральних норм.

Техніко-технологічний контекст цифрової грамотності передбачає конструктивний вплив на особистість завдяки таким техніко-комунікаційним можливостям: користування інструментами пошуку, зберігання та передача інформації, зокрема, засобами браузерів, хмарних технологій, використання технічних каналів комунікації. Технічна безпека асоціюється з загрозами, що пов'язані з умінням використовувати програми захисту інформації, позбавлятися від спаму, зловмисних програмних продуктів, розуміти небезпеку тих чи інших дій для збереження цілісності інформації та працездатності комп'ютерної техніки загалом.

Отже, існує певне протиріччя у оволодінні цифровою грамотністю дорослими та дітьми: хоча молодше покоління у техніко-технологічному аспекті оволодіває цифровою грамотністю швидше ніж їх батьки, проте дорослі повніше усвідомлюють проблеми соціогуманітарного характеру в контексті використання цифрових інновацій. Перспективним є подальше дослідження проблем цифрової грамотності в сучасному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Архипова Є. О. Інформаційна безпека: соціально-філософський вимір: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Євгенія Олександрівна Архипова; Національний технічний університет України «КПІ». – Київ, 2012. – 16 с. ; Arkhypova Ye. O. Informatsiina bezpeka: sotsialno-filosofskiy vymir: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk :

09.00.03 / Yevheniia Oleksandrivna Arkhyrova; Natsionalnyi tekhnichniy universytet Ukrainy «KPI». – Kyiv, 2012. – 16 s.

2. Бегун А. В. Інформаційна безпека : навч. посіб. / А. В. Бегун. – Київ : КНЕУ, 2008. – 280 с. ; Biehun A. V. Informatsiina bezpeka : navch. posib. / A. V. Biehun. – Kyiv : KNEU, 2008. – 280 s.

3. Богуш В. М. Теоретичні основи захищених інформаційних технологій : навч. посіб. / В. М. Богуш, О. А. Довидьков, В. Г. Кривуца. – Київ : ДУІКТ, 2010. – 454 с. ; Bohush V. M. Teoretychni osnovy zakhyshchennykh informatsiinykh tekhnolohii : navch. posib. / V. M. Bohush, O. A. Dovydokov, V. H. Kryvutsa. – Kyiv : DUKIT, 2010. – 454 s. .

4. Голубев В. О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / В. О. Голубев та ін.; заг. ред. Р. А. Калюжний. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 252 с. ; Holubiev V. O. Informatsiina bezpeka: problemy borotby zi zlochynamy u sferi vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii / V. O. Holubiev ta in.; zah. red. R. A. Kaliuzhnyi. – Zaporizhzhia : Prosvita, 2001. – 252 s.

5. Джинчарадзе Н. Г. Інформаційна культура особи: формування та тенденції розвитку (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Наталія Гаврилівна Джинчарадзе; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1997. – 45 с.; Dzhyncharadze N. H. Informatsiina kultura osoby: formuvannia ta tendentsii rozvytku (sotsialno-filosofskiy analiz) : avtoref. dys... d-ra filos. nauk: 09.00.03 / Nataliia Havrylivna Dzhyncharadze; Kyivskiy un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 1997. – 45 s.

6. Кавун С. В. Інформаційна безпека : підруч. / С. В. Кавун. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2009. – 366 с. ; Kavun S. V. Informatsiina bezpeka : pidruch. / S. V. Kavun. – Kharkiv : Vyd-vo KhNEU, 2009. – 366 s.

7. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Академический Проект, 2006. – 448 с. ; Kirillova N. B. Mediakultura: ot moderna k postmodernu / N. B. Kirillova. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva : Akademicheskii Proekt, 2006. – 448 s.

8. Мерфі С. Думка: Цифрова грамотність – це не лише «як», але й «чому» [Електронний ресурс] / С. Мерфі; пер. з англ. проект «Медіаграмотність». – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1757>; 1. Merfi S. Dumka: Tsyfrova hramotnist – tse ne lyshe «iak», ale y «chomu» [Elektronnyi resurs] / S. Merfi; per. z anhl. proekt «Mediahramotnist». – Rezhym dostupu:<http://osvita.mediasapiens.ua/material/1757>

9. Сахаров А. В. Информационная безопасность организационно-технических систем : дисс. ... докт. техн. наук : 05.27.05, 05.12.21 / Андрей Владимирович Сахаров; Моск. гос. авиац. ин-т. – М., 2000. – 387 с. ; Sakharov A. V. Informatsionnaya bezopasnost organizatsionno-tekhnicheskikh sistem : diss. ... dokt. tekhn. nauk : 05.27.05, 05.12.21 / Andrey Vladimirovich Sakharov; Mosk. gos. aviats. in-t. – M., 2000. – 387 s.

10. Хеннер Е. К. Компьютерная грамотность и ИКТ-компетентность участников системы непрерывного образования / Е. К. Хеннер // Информатика и образование. – 2009. – № 3. – С. 4–9 ; Khenner Ye. K. Kompyuternaya gramotnost i IKT-kompetentnost uchastnikov sistemy nepreryvnogo obrazovaniya / Ye. K. Khenner // Informatika i obrazovanie. – 2009. – № 3. – S. 4–9 ;

11. Цифровая грамотность и безопасность в Интернете : метод. пособ. / Г. Солдатова, Е. Зотова, М. Лебешева, В. Шляпников. – Москва : Google, 2013. – 311 с. ; Tsifrovaya gramotnost i bezopasnost v Internetе : metod. posob. / G. Soldatova, Ye. Zotova, M. Lebesheva, V. Shlyapnikov. – Moskva : Google, 2013. – 311 s.

12. Martin A. Digital Literacies for Learning / A. Martin, D. Madigan. – London : Facet Publishing, 2006. – 242 p.

13. Lankshear C. Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices / C. Lankshear, M. Knobel. – New York : Peter Lang, 2008. – 323 p.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2015

V. Kudlay

INDIVIDUAL DIGITAL LITERACY IN THE CONTEXT OF INFORMATION SOCIETY DEVELOPMENT

The article is devoted to the problem of individual computer literacy forming process in conditions of computers, office equipment and new information technologies use. Knowledge of the information security and data protection fundamentals defined as a key aspect of computer literacy. It is proposed to apply the term «digital literacy» instead of «technical literacy», because the word «digital» refers directly to contemporary information technologies that do not relate to the flow of information in analog form. The author considers to extend the definition of «digital literacy» in the context of a reading practice, writing and information sharing in the online environment, and values associated with this practice – social, cultural, political, educational. In this case, the definition of «digital literacy» is limited by «technological literacy», so it is appropriate to link the «digital» to essence of literacy. So the digital literacy can be understood as a theory and a practice that are focused on the use of digital technologies, including the ability to read, write and communicate using digital technology, the ability to think critically about digital technology, consider social, cultural, political and educational aspects of this activity. The most important skills of digital literacy are critical thinking and the ability to avoid false judgments about what we discover on the Internet. The specifics of mastering the digital literacy by individuals with different age are linked to a problem of «the digital divide». The necessity of mastering the digital literacy is associated with inevitable transformation of education process in the information society.

Key words: digital literacy, information society, information technology, identity, information threats.

УДК 94(477.6=12)“178/191”(045)

О. С. Манякіна

РЕЛІГІЙНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті досліджуються релігійні засади суспільного буття німецького та менонітського населення Північного Приазов'я наприкінці XVIII–I чверті XX ст. Приділяється увага характеристиці основним рисам духовного життя німецькомовного населення. Окреслено їх взаємовідносини з представниками інших релігійних груп. Зазначено, що проживаючи на території України, німецькі переселенці прагнули зберегти свою етнічність, культуру і конфесійну самобутність.

Ключові слова: німецькі колоністи, релігійне життя, католики, протестанти, меноніти, конфесія, консисторія.

Релігія як соціокультурний феномен є важливим чинником, що позначає ідентичність сучасного українця, його ставлення до цілого ряду історичних, культурних, політичних явищ, а релігійна спадщина минулого ще й досі відчутно впливає на політичні та суспільні процеси, що відбуваються в Україні. Особливо виразно простежується зв'язок та переплетіння етнічної та релігійної ідентичності у національних меншин. Для відірваних від основного етнічного ядра спільнот церква завжди слугувала важливим чинником суспільної консолідації і збереження культурної самобутності, часто саме вона була наочним проявом етнокультурної відмінності. У цьому зв'язку актуальним є вивчення історичного досвіду функціонування німецьких колоній у локально-територіальному вимірі Північного Приазов'я наприкінці XVIII–I чверті ХХ ст.

Метою даної публікації є висвітлення релігійних засад суспільного буття німецькомовного населення на теренах Північного Приазов'я та його роль у формуванні релігійної ситуації в цьому регіоні.

Суспільне життя німецького населення протягом усього періоду знаходилося під впливом власних релігійних учень та відповідних інституцій. Згідно з останніми, переселенці будували власну життєву філософію, за допомогою якої зберігали самобутність на новій батьківщині. Утім, життя іноземних християн у регіоні, так само як і у Російській імперії загалом, зазнавало певних утискань з боку держави, яка намагалася, особливо з кінця XIX ст., підкорити власному впливу життя усіх церков. Ці процеси, хоча і призводили до поступової секуляризації церкви у житті колоній, однак так і не спромоглися зруйнувати тісний взаємозв'язок між колоністською сільською та церковною громадою. Певні правила організації церковно-релігійного життя переселенців були зазначені в урядовій «Інструкції про внутрішній розпорядок» та «Статуті про колоністів».

У сфері релігійного життя німецьких поселенців півдня України чітко виявляються три основні форми віросповідання – євангелістсько-лютеранська, римо-католицька та менонітська. Однією з характерних особливостей усіх основних форм віросповідань серед німецьких колоністів було глибоке задоволення у тих випадках, коли вони могли виконувати самовіддано ті обов'язки, які диктувалися їм їхньою вірою.

Другою характерною рисою духовного життя колоністів усіх віросповідань, на думку О. Замуройцева [3], була релігійна терпимість. Від самого початку заснування колоній лютерани, католики і меноніти мешкали по сусідству, а в перші роки поселення католики і лютерани проживали у змішаних колоніях. Згодом, правда, вони розійшлися, але це відбувалося цілком мирно і виключно для того, щоб як одним, так і другим було зручно ходити до своєї церкви і посилати дітей до своїх шкіл, але між ними ніколи не виникало серйозних суперечок, а тим більше антагонізмів.

Водночас, сучасна українська дослідниця Н. Буланова [1] дещо скорегувала тезу про міжетнічну безконфліктність в німецьких колоніях і вказала на неоднозначність міжконфесійні взаємини між протестантами та католиками. Конфлікти в колоніях з римо-католицьким і протестантським населенням виникали тоді, коли вони торкалися фінансових питань. Іншим чинником конфліктів була досить ефективна пропаганда протестантських діячів у сусідніх римо-католицьких колоніях. Римо-католицьке духовенство Катеринославщини неодноразово скаржилося Тираспольському єпископу на прозелітизм вюстистів серед католицького населення. Особливого значення проблема взаємин з іншими християнами набула в менонітських громадах, як один із аспектів боротьби за чистоту власних рядів. Частина менонітів (фламандці і швейцарці) виступала

за повну самоізоляцію і закриті богослужіння, а фризи допускали спілкування з близькими за духом групами – гутерцями і пієтистами [10, с. 115, 99].

Третьою характерною рисою колоністської релігійності було те, що вона найтісніше пов'язувалася з патріотизмом. Формула цього взаємозв'язку дуже проста – підкорятися владі заради страху перед Богом. Такою була стара традиція серед колоністів, яку вони привезли з колишньої батьківщини. На їх думку, опір владі тотожний безбожжю. Подібно тому як дитина мусить поважати своїх батьків, так і підлеглий громадянин зобов'язаний коритися владі. «Любов колоністів до батьківщини, – зауважує Я. Штах, – зосереджується, головним чином, на їх церкві. Такою є релігія колоністів, ця релігія селян, що стоїть набагато вище будь-якого віросповідання і будь-якої національності, і звертає на ці відмінності мало уваги, але при цьому до такої міри загартовує характер, що колоніст віддає перевагу смерті, аніж легковажному ставленню до вищезгаданих святих для нього речей. Адже душу кожного народу можна найкраще пізнати по його ставленню до церкви і виконанню ним релігійних обов'язків [15, с. 255].

Шкільна освіта довгий час була сферою активного втручання релігійних установ колоністів, як католиків, так і протестантів. Усі питання освіти знаходилися під контролем керівників релігійних общин: протестантських пасторів, католицьких священиків, менонітських духовних старшин. Вплив церкви на школу був законодавчо закріплений у законі про Євангельсько-Лютеранську церкву в Росії (1832 р.), де урок закону Божого оголошувався головною метою відвідання церкви. Фактично, всі школи в колоніях підпорядковувалися відповідним конфесійним організаціям. Така ситуація тривала аж до 80-х років XIX ст., царський уряд позбавив німецькі навчальні заклади прав самоврядування. У перші роки колонізації траплялося і так, що одне й те ж саме приміщення використовували як для навчання дітей, так і для релігійних зібрань. При визначенні, що будувати раніше – школу чи церкву, меноніти й лютерани надавали перевагу першій, а католики – другій. Духовні особи намагалися уберегти школу від нагляду царського уряду, перешкоджали спробам її русифікації, але водночас чинили опір змінам шкільних програм на користь світських предметів. Усе це робилося для того, щоб зберегти колоністську школу як осередок етнічної й релігійної самобутності переселенців [2, с. 55].

У 20-30-і рр. XIX ст. в колоністських поселеннях вже існувала самобутня система шкільної освіти. У 1841 р. керівництво колоній Півдня розробило й ухвалило «Правила відвідування сільських шкіл та дитячого навчання» [12, с. 149–150]. Німецькі школи до 1871 р. підпорядковувалися загальній системі колоністського управління. Після ліквідації останньої, у період з 1871 до 1881 рр., школами відало управління місцевих органів міністерства Державного майна. Фактичне управління освітою в німецьких поселеннях того періоду здійснювало колоністське духовництво. Саме воно тривалий час визначало зовнішнє обличчя освіти й основні напрямки її розвитку. На думку духовництва, головним завданням школи має бути виключно релігійне виховання молоді. Одержанню наукових і практичних знань приділялося дуже мало уваги [3, с. 146].

Релігійна тематика займала головне місце у літературі, що видавалися у німецьких колоніях. Найбільша питома вага серед тогочасних видань належала релігійній літературі (з 1905 р. почали виходити газета «Botshafter» та релігійний журнал «Friedensstme», а у 1906 р. засновано у с. Гальбштадт менонітське книговидавниче товариство «Радуга».

Також церква виконувала ще й судову функцію – найстрашнішим покаранням було рішення виборних старійшин та духовних лідерів громад про відлучення порушника від громади та вигнання з общини.

Особливо виражений був вплив релігії на розвиток менонітських громад. Вони були влаштовані так, що все особисте, економічне і культурне життя їх членів було

підпорядковане авторитету менонітських вірувань і традицій. Рада старійшин, громада і сім'я були інститутами соціального контролю, які протидіяли девіантній поведінці членів общин з метою підтримки соціальної стабільності і збереження встановлених правил, традицій, ритуалів. Старійшина слідкував за приватним життям кожного колоніста. Лінощі каралися грошовим стягненням і суспільно корисною працею [11, с. 199–202].

Очікування «другого пришестя» Христа в общинах відбувалося шляхом ведення тверезого і благочестивого стилю життя. Меноніти вели тверезий спосіб життя, слідкували за виконанням заборони щоденного пияцтва. В колоніях не віталосся відвідування питного закладу, хоч меноніти пили пиво до їжі вдома: келих пива за весь спекотливий літній день [17, с. 38]. За пиятику і погану поведінку менонітська громада відправляла общинників до «смирительного дому», хоч такі випадки були нечастими. Як зазначає А. Клаус, у першій половині XIX ст. на рік припадало 0,7 випадків пияцтва в молочанських селах і відповідно 0,02 у хортицьких [7, с. 707].

Випадки карних злочинів і позашлюбних дітей були винятками в менонітських колоніях. Чиновник А. Фадєєв зазначав, що лише раз було покарано меноніта у молочанських селах за весь час його служби, коли той напідпитку задавив дитину, переїхавши її возом [13, с. 83]. Ще один випадок зафіксовано в маріупольській колонії Бергталь, де було знайдено вбиту позашлюбну дівчинку в ямі для добрива [16, с. 23].

Норми шлюбно-родинних відносин являли собою систему традицій, сукупність культурно-історичних і конфесійних правил стосовно взаємовідносин між чоловіком і жінкою в шлюбі, між батьками та їхніми дітьми, між шлюбною парою та іншими родичами. Змішані шлюби у німців складали виняток, причому в таких випадках таке одруження переслідувалося. Так наприклад, якась великороска Акуліна Крючкова, вступивши до шлюбу, стала Кароліною, а дітей називали Емілією, Балтазаром, Іоганном та ін. Така національна замкнутість та ізольованість свідчила про низький рівень німецької культури, на думку С. Шелухіна [14, с. 48].

Статистичні відомості надають інформацію про наявність перелюбу у менонітів, хоч і зрідка. За 37 років (з 1804 р. по 1841 р.) у Молочанському окрузі було 111 випадків осудження за злочини і різні провини, тоді як за 10 років, з 1831 р. по 1841 р., у Хортицькому – 67. Переважна більшість становила саме за перелюб: у молочанських колоніях – 36,93% від усіх порушень та 1,1 випадку на рік та відповідно в хортицьких – 35,82% та 2,4 випадка [7, с. 707–708]. Ці дані стосуються насамперед чоловіків, а не жінок, тому що сучасники писали, що ніколи не було прикладу, щоб одружена жінка була звинувачена в шлюбній невірності у менонітських селах [8, с. 4–5].

Становище жінки і чоловіка в німецьких общинах зумовлене усталеними в їхньому середовищі стереотипами поведінки, традиційними культурними, релігійно-психологічними, соціальними стандартами. Картина світу у німців-менонітів формувалася на підставі уявлення про світ, який поділявся на сферу жіночу й чоловічу. У родинних консервативних селян жінка корилася в усьому годувальнику-чоловікові, і її заняття були традиційно жіночими. В общині їм рекомендувалася пасивна поведінка: виконувати домашню роботу і чекати повернення чоловіка. Взагалі, відносно жінки у колоністів існувало правило, що вони не повинні йти далі «Kirche, Kinder, Küche» тобто (церкви, дітей, кухні) [14, с. 51–53].

Після смерті чоловіка, вдови, окрім посагу, отримували $\frac{1}{4}$ рухомості та, окрім цього, право на 1 кімнату в будинку та на $\frac{1}{4}$ частину приміщення в будівлях. Кухня була спільною зі спадкоємцем, але були випадки, коли між матір'ю і невісткою виникали негаразди, син ставив другу піч. Це був такий звичай, який зберігався, і волосні суди теж так вирішували [14, с. 50–51]. Є свідчення і про те, що після смерті голови родини жінка ставала берегинею всіх родинних справ, нерідко починала переймати нетрадиційні

соціальні ролі, які раніше виконував її чоловік.

В общинах поважалися старі люди, тому що вони були носіями мудрості й досвіду. У родинях авторитет чоловіків і жінок із віком зростав. Перехід у вікову категорію старих і довгожителів позначав вершину соціального статусу, якої міг досягти індивід.

У менонітському традиційному суспільстві, де діти, батьки, діди, прадіди жили в одній оселі, смерть вважалася природною, коли помирали батьки у похилому віці. Однак, якщо один з подружжя помирав молодим, або дитина, то це було стресом для другої половини пари, дітей, родичів і вважалося Божим випробуванням. На смерть дивилися як на неминуче, життя розумілося як скороминуше існування душі, поховальні традиції підкріплювалися вірою у її воскресіння. [16, с. 49–54].

Спосіб життя менонітів був консервативним, день був розділений на частини згідно з розпорядком споживання їжі. Найголовнішою характеристикою менонітського традиційного суспільства було те, що більшість працювала на землі.

Побут, повсякденне життя, позавиробнича сфера включають задоволення духовних потреб, зокрема у відпочинку і розвагах. Згідно рішення Опікунського комітету танці, музика суворо заборонялись, навіть у питних закладах, та за порушення визначалося грошове покарання на підставі ст. 29 і 30 Уставу «Про покарання» [6, арк. 1–12], хоча без відому старійшин зустрічались.

Релігійні правила зобов'язували менонітів підтримувати своїх рідних [5, арк. 1–5]. Як зазначає нащадок молочанських менонітів П. Классен, у неділю, після молитовного будинку, родичі відвідували один одного, візити включали застілля, так звану фаспу або веспер, спілкування. Ходили до гостини і в інші дні, зазвичай після вечері, однак вони вже не включали застілля.

Музика колоністів переважно розвивалась у стінах молитовних будинків. Традиція співу без акомпанементу принесена в південноукраїнські колонії із Німеччини. Гімни зберігались у пам'яті віруючих і повторювались кожної неділі солістом і хором. Збереження мелодій залежало від пам'яті солістів, і з роками з ними відбувались зміни. Колоністи співали в так званому старому стилі. У молитовних будинках інструментальна музика не використовувалась, її заміняв багатоголосий спів. Лише в окремих із них у другій половині XIX ст. з'явилися органи.

Свобода творчості обмежувалась авторитетом вірувань, які підтримував інститут духовних старійшин [9, с. 3] У 1860 р. духовний старійшина Я. Епп назвавши спів за новою системою «антихристиянським», а вже через десятиріччя написав, що його слід використовувати скрізь.

Перші покоління німців не тільки зберегли свою мову, звичаї та культуру, релігію, але й зберегли досить активні зв'язки зі своєю історичною батьківщиною. В реєстрі справ Контори опікунства більшу групу складають документи про заповіти, доручення, свідоцтва колоністів і менонітів «відносно надання прав на власність у Пруссії, отримання спадку за кордоном» [4; 6].

До початку XX ст. у менонітських колоніях склалася традиція святкування релігійних свят і Нового Року. Святкували лише дванадцять днів на рік (Різдво – три дні, Новий рік – один день, Великдень – чотири дні, Вознесіння Господнє – один день, Трійця – три дні).

Ще однією подією було весілля. Одружитися могли ті, хто пройшов обряд хрещення. Статева сегрегація, відділення однієї частини населення від іншої за ознакою статі мала наслідком те, що шлюби рідко були щасливими [17, с. 51], тому що хлопець і дівчина до весілля, зазвичай, не знали одне одного. Меноніти вважали, що зближення молодих людей обох статей до весілля до розпусти. Усе село запрошувалося на весілля, церемонія проходила у молитовному домі.

За даними щоденника Я. Еппа, найбільше шлюбів укладалося у жовтні, листопаді, грудні, січні, коли було найменше землеробських робіт і дороги були задовільними, 10 % шлюбів було зафіксовано в червні між весняним періодом робіт і збиранням урожаю. Шлюби не укладалися навесні і восени, коли шляхи були поганими, і взимку, під час завірюх. 2/3 шлюбів були укладені в неділю, 1/3 – у вівторок і четвер [16, с. 51–52].

Таким чином, згуртованість общини і релігійні особливості менонітів зумовили консервацію традиційних елементів побуту. Релігійне життя німецького населення у Північному Приазов'ї було представлено майже усіма християнськими конфесіями, включно із такою самобутньою, як менонітство. Вже сам факт існування подібного сусідства на обмеженій території підштовхує до висновку, що населення даного регіону відзначалося віротерпимістю, що оберігало право кожної людини на віросповідання згідно з власними конфесійними уподобаннями. Появу та поширення у регіоні численних релігійних течій обумовили культурні та релігійні чинники. Не останню роль відігравали також звичаї та моральні критерії, однак, особливо серед менонітів, провідним виявився соціальний фактор, дія якого підсилювалася майновим розшаруванням серед поселенців-власників. До того ж, у менонітів дедалі більше загострювалася боротьба між духовними та світськими старійшинами, яка відбивалася на цілісності їхнього суспільства. Саме під впливом цих обставин, в умовах бурхливого розвитку промисловості у другій половині XIX ст. виникає рух за збереження соціальної рівності серед колишніх колоністів. І, якщо прагнення соціальної справедливості серед українського селянства набувало яскравої політичної спрямованості, то у менонітському середовищі воно мало релігійне забарвлення. На практиці численні релігійні течії сприймалися більшістю колоністів у руслі духовного пробудження, тому особлива увага приділялася протестантами та менонітами вихованню та освіті.

Список використаної літератури

1. Буланова Н. М. Християнські конфесії Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталія Миколаївна Буланова; Дніпропетровський національний ун-т. - Дніпропетровськ, 2006. – 252 с. ; Bulanova N. M. Khrystyianski konfesii Katerynoslavshchyny ostannoï chverti XVIII – pochatku XX st. : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Nataliia Mykolaivna Bulanova; Dnipropetrovskiy natsionalnyi un-t. Dnipropetrovsk, 2006. – 252 s.
2. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В. М. Васильчук. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с. ; Vasylchuk V. M. Nimtsi v Ukraini. Istoriiia i suchasnist (druha polovyna XVIII – pochatok XXI st.) / V. M. Vasylchuk. – Kyiv : Vyd. tsentr KNLU, 2004. – 341 s.
3. Замуройцев О. В. Німецькі колонії Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олексій Вікторович Замуройцев; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 220 с. ; Zamuroitsev O. V. Nimetski kolonii Pivdnia Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Oleksii Viktorovych Zamuroitsev; Cherkaskiy natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. – Cherkasy, 2009. – 220 s.
4. ДАДн.О – Ф.134. – Оп. 1. – Спр 153. – 69 арк.; DADn.O – F.134. – Op. 1. – Spr 153. – 69 ark.
5. ДАОО – Ф.89. – Оп. 1. – Спр 561. – 5 арк.; DAOO – F.89. – Op. 1. – Spr 561. – 5 ark.

6. ДАОО – Ф.6. – Оп. 5. – Спр 379. – 12 арк.; Оп 1. – Спр 1874. – 43 арк.; Оп 2. – Спр 9316. – 12 арк.; ДАОО – Ф.6. – Оп. 5. – Спр 379. – 12 арк.; Оп 1. – Спр 1874. – 43 арк.; Оп 2. – Спр 9316. – 12 арк.

7. Клаус А. А. Сектаторы-колонисты в России / А. А. Клаус // Вестник Европы. – 1868. – Т. 3, № 6. – С. 707–708.; Klaus A. A. Sektatory-kolonisty v Rossii / A. A. Klaus // Vestnik Yevropy. – 1868. – Т. 3, № 6. – S. 707–708

8. Клибанов А. И. Меннонитская колонизация на юге России в XVIII – XIX вв. : тез. дисс. / А. И. Клибанов – Ленинград, 1935. – 5 с. ; Klibanov A. I. Mennonitskaya kolonizatsiya na yuge Rossii v XVIII – XIX vv. : tez. diss. / A. I. Klibanov – Leningrad, 1935. – 5 s..

9. Кривохатський М. Меноніти на Україні / М. Кривохатський.– Харків : Пролетарій, 1930. – 48 с. ; Kryvokhatskyi M. Menonity na Ukraini / M. Kryvokhatskyi.– Kharkiv : Proletarii, 1930. – 48 s.

10. Лиценбергер О. А. Римско-католическая церковь в России. История и правовое положение / О. А. Лиценбергер. – Саратов : Поволжская академия Госслужбы, 2001. – 382 с. ; Litsenberger O. A. Rimsko-katolicheskaya tserkov v Rossii. Istoriya i pravovoe polozhenie / O. A. Litsenberger. – Saratov : Povolzhskaya akademiya Gossluzhby, 2001. – 382 s.

11. Оммер. Менонистские колонии на Молочных Водах / Оммер // Одесские Вести. – 1839. – № 17. – С. 199-202. ; Ommer. Menonistskie kolonii na Molochnykh Vodakh / Ommer // Odesskie Vesti. – 1839. – № 17. – S. 199-202.

12. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII–первая половина XIX в.) / под ред. С. И. Бобылевой. – Днепрпетровск : Арт-Пресс, 1999. – 232 с. ; Ocherki istorii nemtsev i mennonitov Yuga Ukrainy (konets XVIII –pervaya polovina XIX v.) / pod red. S. I. Bobylevoy. – Dnepropetrovsk : Art-Press, 1999. – 232 s.

13. Фадеев А. М. Воспоминания: 1790–1867 гг.: В 2-х ч. / А. М. Фадеев – Одесса : Типография Высочайше утвержденного Южно-русского общества печатного дела, 1897. – 256 с. ; Fadeev A. M. Vospominaniya: 1790–1867 gg.: V 2–kh ch. / A. M. Fadeev – Odessa : Tipografiya Vysochayshe utverzhdenного Yuzhno-russkogo obshchestva pechatnogo dela, 1897. – 256 s.

14. Шелухин С. П. Немецкая колонизация [Доклад, прочитанный 8 ноября 1914 г. в Собрании Киевского юридического общества при Императорском Университете Св. Владимира и 22 ноября 1914 г. в заседании Историко-филологического Общества при Императорском Новороссийском университете] / С. П. Шелухин. – Одесса : Издание Акционерного Южно – Русского Общества Печатного дела, 1915. – 83 с. ; Shelukhin S. P. Nemetskaya kolonizatsiya [Doklad, pročitannyu 8 noyabrya 1914 g. v Sobranii Kievskogo yuridicheskogo obshchestva pri Imperatorskom Universitete Sv. Vladimira i 22 noyabrya 1914 g. v zasedanii Istoriko-filologicheskogo Obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete] / S. P. Shelukhin. – Odessa : Izdanie Aktsionernogo Yuzhno – Russkogo Obshchestva Pечатnogo dela, 1915. – 83 s.

15. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов / Я. Штах. – Москва, 1916. – 345 с. ; Shtakh Ya. Ocherki iz istorii i sovremennoy zhizni yuzhnorusskikh kolonistov / Ya. Shtakh. – Moskva, 1916. – 345 s.

16. Jacob D. Epp. A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp 1851. – 1880. / Translated and edited, with an introduction and analysis, by Harvey L. Dyck] / Jacob D. Epp. – Toronto : University of Toronto Press, 1991. – 456 p.

17. Rempel D. A Mennonite family in Tsarist Russia and the Soviet Union. 1789 – 1923 / D. David, Rempel with C. R. Carlson. – Toronto : University of Toronto Press Incorporated, 2002. – 213 p.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2015

E. Manyakina

RELIGIOUS PRINCIPLES OF SOCIAL LIFE OF GERMAN COLONISTS OF THE NORTH AZOV SEA REGION

The article deals with religious principles of social life of German colonists of the North Azov Sea region at the end of the XVIII – the 1-st quarter of the XX century. Attention is paid to the characteristics of main features of the spiritual life of the German-speaking population.

It is indicated that religious life of the German population in the North Azov Sea region was represented by almost all Christian denominations, including the original one, such as Mennonites. The life of this neighborhood in a limited area leads to the conclusion that the population of the region abided religious tolerance, protecting the right of every person to worship according to their own religious preferences. The emergence and spread of many religions in the region caused cultural and religious factors. Not only customs and moral criteria, especially among Mennonites, were the leading social factor the impact of which was strengthened by stratification among the owners of rural residents. In addition, the Mennonites increasingly struggled between the secular and spiritual elders, who reflected on the integrity of their society. It was under the influence of these circumstances in terms of rapid industrial development in the second half of the nineteenth century. There was a movement for the preservation of social equality among the former colonists. And if the desire of social justice among the Ukrainian peasantry acquired a bright political orientation, in the Mennonites environment it had a religious connotation. In practice, many religious movements were perceived by the majority of the colonists in line with spiritual awakening. So special attention was given to Protestants and Mennonites upbringing and education.

Key words: German colonists, religious life, Catholics, Protestants, Mennonites, confession, consistory.

УДК 930.2:327(477)''1649/1658''

Ю. М. Нікольченко, Ю. М. Кочина

ДІЛОВОДСТВО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНЩИНИ В 1649–1658 РОКАХ

У статті розглядаються питання організації та особливості діловодства зовнішньополітичної діяльності Гетьманщині в 1649–1658 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

Аналізується діяльність Генеральної військової канцелярії як базової установи щодо життєдіяльності та ефективності системи міжнародного діловодства і дипломатичного документування в Гетьманській Україні, визначаються посадові обов'язки її працівників. Дається характеристика видовим ознакам та особливостям козацьких документів дипломатичного характеру.

Ключові слова: Гетьманщина, гетьман, Генеральна військова канцелярія, зовнішньополітичне діловодство, послы, писарі, перекладачі, товмачі, документи дипломатичного характеру, видові ознаки документів.

Посилення національного, соціального, економічного і духовного гніту, якого зазнавав українській народ від Речі Посполитої в останній чверті першої половини XVII ст. підносило його рішучість до боротьби за своє визволення, апогеєм якої стала Національно-визвольна війна 1648-1658 рр. Вона не тільки сприяла формуванню української державності, а й загалом змінила політичну картину Східної Європи [12].

Після проголошення Гетьманщини українські лідери Богдан Хмельницький та Іван Виговський протягом 1649–1658 рр. активно налагоджували канали міжнародних зв'язків з Річчю Посполитою, Московським царством, Османською імперією, Кримським ханством, Швецією та іншими країнами. Про це свідчать численні документи у т. ч. такі важливі актові джерела як міжнародні договори, укладені Гетьманщиною з Річчю Посполитою (Зборівський (1649), Білоцерківський (1651), Гадяцький (1658), Московським царством («Березневі статті» (1654), угода про вільне плавання на Чорному морі з Османською імперією (1650), українсько-кримське порозуміння під Озерною (1655) [14, с. 90–98].

Ретельна підготовка міжнародних договорів та дипломатична активність Гетьманщини були б неможливими без офіційного міждержавного листування. На період 1649–1658 рр. припадає 348 документів цього видового складу. Серед них особисто підписаними Богданом Хмельницьким – 245, Іваном Виговським – 26, козацькою старшиною вищого рангу – 47 [10, с. 120].

Крім міжнародних договорів та міждержавного листування, комплекс дипломатичної документації Гетьманщини складала дипломатичні інструкції, записи дипломатичних переговорів та посольські звіти і донесення.

Важливе місце в ієрархії дипломатичної служби Гетьманщини в 1649–1658 рр. належало Генеральній військовій канцелярії (далі – ГВК), яка на чолі з генеральним писарем виконувала майже всю її поточну роботу [15, с. 136–141]. Враховуючи досвід Речі Посполитої та Московського царства ГВК створила унікальну на той час систему зовнішньополітичного діловодства, яка дозволила козацькій Україні виступати суб'єктом зовнішньої політики в Європі, не поступаючись країнам, які були, на той час, лідерами в дипломатії.

Не є перебільшенням, що у майбутньому міжнародне діловодство Гетьманщини 1649–1658 рр. стало фундаментом для організації українського дипломатичного документування у складному процесі національного державотворення, а це, в свою чергу, і обумовило актуальність статті.

У процесі її підготовки були використані джерела з організації міжнародної діяльності Гетьманщини, які зберігаються у ЦДІА України в м. Києві (фонд «Генеральної військової канцелярії») [22]; документи, опубліковані у збірниках: «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.» [4; 5], «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы» [2], «Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657)» [20], «Універсали Українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687)» [21], «Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.» [3].

Історіографія проблеми представлена працями В. М. Горобця, І. П. Крип'якевича, Н. О. Леміш, Ю. А. Мицика, І. О. Овсія, Ю. І. Палехи, В. В. Панашенка, М. Б. Парахіна, П. М. Саса, В. А. Смолія, Т. В. Чухліба, Ф. П. Шевченка, Д. І. Яворницького.

Дипломатія Запорозької Січі та Гетьманщини всебічно аналізується у фундаментальній колективній монографії «Історія українського козацтва»: (том 1, розділ 6 «Міжнародні відносини та дипломатія» [6, с. 353–426]; том 2, розділ 22 «Писемні

джерела з історії українського козацтва» [7, с. 562–574].

Документному забезпеченню зовнішньополітичної діяльності українського козацтва під час Національно-визвольної війни присвячена і спеціальна розвідка Ю. М. Нікольченка і Ю. М. Кочиної [13].

Разом з тим, необхідно звернути увагу на той факт, що з багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин серед джерел відсутні прямі документальні свідчення щодо безпосередньої діяльності Генеральної військової канцелярії Гетьманщини в 1649–1658 рр. у сегменті міжнародного діловодства. Цей факт вже багато років змушує дослідників проблеми традиційно використовувати не тільки актові, а й наративні джерела.

Зважаючи на те, що у Гетьманщині ГВК вела справи міжнародного характеру, то і роль генерального писаря в політичному житті України була значною. Він володів правом очолювати посольства, особисто брати участь у дипломатичних перемовинах, зустрічати послів і супроводжувати їх під час аудієнції у гетьмана. Проте, найважливішою дипломатичною функцією ГВК була підготовка проектів договорів з іншими державами, які подавалися на розгляд гетьману у вигляді окремих статей, які після узгодження з'єднувалися в єдиний документ [21, с. 71].

Джерела свідчать, що в січні 1651 р., коли Іван Виговський очолював ГВК, вона складалася з 12 писарів, окрема група з яких (від трьох до п'яти) виконували функції з міжнародного діловодства. Вони, зважаючи на свій досвід та обізнаність у веденні дипломатичних справ, досить часто вводилися до складу різних посольств. Писарі ГВК, залучені до перемовин з іноземними державами, вільно володіли іноземними мовами – кримсько-татарською, латинською, молдавською, німецькою, польською, російською, турецькою тощо. Це зумовило їхнє використання як професійних перекладачів [23, с. 71].

Прикладом слугує діяльність перекладачем ГВК Івана Нечая, який у 1650 р. був спеціально направлений до Бахчисараю для досконального вивчення кримсько-татарської мови [24, с. 102].

У посольстві Семена Савича до Москви в 1651 р. писарем і перекладачем був автор Львівського літопису Михайло Гунашевський, якого у записці до Богдана Хмельницького в 1650 р. за високий професіоналізм щодо складання дипломатичних документів відзначив російський посол: «Дана пара (соболей) Семену, потписку, что живет у писаря Ивана Выговского» [1, с. 267].

На посаду канцеляриста до ГВК брали освічених юнаків, які знали кілька мов, логіку, математику тощо. У канцелярії вони удосконалювали свій фаховий рівень, набували практичні знання з юриспруденції та військової теорії, оскільки їм доводилося не лише вести діловодство, а й брати участь у вирішенні дипломатичних справ [18].

Канцеляристи військової канцелярії входили до складу посольств Гетьманщини до зарубіжних країн. Так, Іван Виговський – генеральний писар в уряді Богдана Хмельницького, двічі очолював козацькі посольства до Трансильванії і Молдавії та делегацію Гетьманщини на перемовинах з урядовцями Речі Посполитої у 1653 р. щодо укладання перемир'я під Жванцем. У посольстві Федора Вешняка до Варшави в 1649р. писарем був Іван Петрушенко. У посольстві Герасима Яцкевича до Варшави в 1652 р. – Федір Конельський та ін.

Окрема група канцеляристів ГВК Гетьманщини безпосередньо виконувала функції перекладачів. Це – так звані товмачі та перекладачі. Серед товмачів можна виокремити військових та рядових. Військові товмачі перебували на службі у полкових канцеляріях, де їх використовували для потреб контррозвідки під час бойових дій. Інша

категорія товмачів забезпечувала потреби посольств Гетьманщини до інших країн на постійній та тимчасовій основі [25, с. 146].

Перекладачі, на відміну від товмачів, займалися письмовими перекладами. До сфери їхньої діяльності входив переклад документів, що надходили безпосередньо до Гетьманщини [15, с. 138].

Найбільш активними дипломатичні стосунки Гетьманщини були за часів гетьманування Богдана Хмельницького (1649–1657). Зважаючи на зовнішньополітичну ситуацію гетьман особисто визначав до якої країни мають відправлятися дипломатичні посольства, їхній склад, розмір матеріального забезпечення; надавав козацьким дипломатам усні настанови, письмові інструкції та листи [19, с. 17].

Письмові інструкції послам твердо увійшли до практики української дипломатичної служби. На думку академіка Ф.П. Шевченка, інструкції козацьким дипломатам за формою і характером відрізнялися від сурових монарших наказів, що в той час отримували російські послы, де до дрібниць регламентувалися їхні дії. Гетьман залишав своїм дипломатам можливість під час перемовин діяти за обставинами, виявляти ініціативу і гнучкість на користь інтересів Гетьманської України [24].

Поруч з інструкціями набув поширення ще один вид дипломатичного документа, який отримав назву «лист» і за допомогою якого здійснювався постійний зв'язок гетьманського уряду з посольствами [6, с. 353].

У середині XVII ст. писарі та канцеляристи під час складання текстів дипломатичних документів користувалися переважно термінологією, характерною для тогочасної української писемної мови. Найвні в ній давні традиції сягали до ділових документів русько-литовської актової мови з латино-польськими елементами. У всіх староукраїнських писемних пам'ятках вживалися стереотипні звороти і штампи, які надавали документам специфічного канцелярсько-ділового забарвлення [16, с. 27].

На відміну від рукописних книг, папір документів не лініювався. Тому розміщення тексту на аркуші паперу залежало від навичок та фаху писаря, а також від розміру тексту. Більш досвідченими писарями дотримувалась певна симетрія – з обох боків невеликі поля, однакова відстань між рядками, іноді зверху залишалась частина аркуша для заголовку. Зовнішній вигляд документа залежав від його змісту і призначення.

У міжнародному діловодстві ГВК використовувала особливі форми документа – стовпець (стовп, стовпик) – сувій з підклеєних один до одного вузьких листів паперу завширшки 15–17 см. Важливі акти – міжнародні договори (трактати) могли мати особливо великі розміри. Складові частини стовпа називалися поставами. Таку ж назву отримали й самі місця склеювання листів. Текст в стовпцях писався тільки з одного боку, зворотній бік використовувався лише для поміток та резолюцій. Документи в місці склеювання завжди скріплювалися підписом гетьмана і печаткою. На місці печатки між аркушами паперу наливали сургуч, а потім ставили печатку, внаслідок чого аркуші склеювалися. На останній сторінці зазначалася адреса, куди відправлявся документ. Особливо важливі гетьманські листи дипломатичного характеру писали на розгорнутому аркуші паперу [16, с. 45].

Разом з тим, скоропис, що застосовувався писарями ГВК в міжнародному діловодстві, за характером і темпами свого розвитку значно відрізнявся від письма пам'яток літератури чи рукописів релігійного змісту [16, с. 34].

Для підготовки дипломатичних документів з другої половини XVII ст. ГВК вже використовувала вітчизняний папір. Його виготовляли з ганчір'я, а чорнило робили з солей заліза і дубильних речовин. Поєднання залізного чорнила і ганчіркового паперу робило текст особливо стійким, він майже не вицвітав.

Інструментами письма служило гусяче, іноді павине перо, яке заточувалося особливим способом спеціальним ножом. З появою так званого скоропису (зображення округлих букв і використання графічних скорочень слів і частин слів з винесенням їх над рядком листа) вільно читати такі тексти стало доволі складно, були потрібні знання і навички.

Письмо дипломатичної документації відзначалося різноманітністю форм і почерків. Тут зустрічаються численні зразки звичайного і парадного письма. Норми звичайного письма в XVII ст. постійно використовувала більшість населення українських земель, а для підготовки парадного – писар повинен був мати не тільки гарні навички в каліграфії, а й вміння скласти документ, у тексті якого обов'язково присутні елементи художніх прийомів та декоративність.

Більшість рядових документів дипломатичного характеру Гетьманщини 1649-1658 рр. – інструкції, посольська документація тощо, написані звичайним письмом. А особливо важливі – міжнародні договори, листи гетьмана до монархів, підготовлені парадним письмом [16, с. 35]. Згідно з адресатом добирався і стиль листа, особливо у випадках, коли гетьмани (Богдан Хмельницький та Іван Виговський) особисто зверталися до монархів Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії, Кримського ханства [9, с. 148].

Переяславський вибір Богдана Хмельницького та встановлення російського протекторату в Гетьманщині з березня 1654 р. суттєво вплинули на різні сфери її діяльності: політичну, військову, міжнародну, економічну і соціальну [8]. Не минули вони і діловодства, спричинивши вироблення специфічних виразів ділового стилю української мови того часу. У багатьох документах дипломатичного характеру помітно поступове звільнення української писемної мови від латино-польської конструкції і перехід її на народно-розмовну основу. Невід'ємною частиною канцелярських штампів ставали окремі вирази і слова російської мови. Вони іноді вживались при викладі змісту актів поряд із спільними за значенням словами української мови [16, с. 28].

З Гетьманської України до різних російських установ та окремих державних діячів надходили листи, написані тогочасною українською мовою, яку в Росії називали «белорусским письмом». Характер мови і графічні особливості письма вимагали їхнього перекладу російською, що обов'язково позначалося у тексті: «список с листа белорусского писма». Відомо, що такі перекладачі були в Москві в Посольському приказі та прикордонних з Гетьманщиною воєводствах. У свою чергу, ГВК у штаті серед писарів і канцеляристів тримала фахівців з російського письма.

Важливе значення у зовнішньополітичному діловодстві мали реквізити документів [13, с. 107]. На листах в обов'язковому порядку вказувалась дата його підпису, яка починалася словом «дан», «дат», «писан», «діялося», місце написання документа позначалося, наприклад, «в Чигирині», «з Чигирина». Власноручний підпис гетьмана знаходився з лівого боку документа, наприклад, «Богдан Хмельницький, гетьман рукою власною». На деяких листах міг ще стояти і підпис генерального писаря, наприклад Івана Виговського – «Іоан Виговський, генеральний писар войсковий».

Документи дипломатичного характеру отримували додаткові реквізити: *тестацію* – листи свідків або власноручні підписи свідків, які брали участь у видачі документа, що вказувало на його автентичність та *апрекацію* – підсумок документа. Документи, що надсилалися до Росії та Молдавії, датувалися за старим стилем, а до Речі Посполитої, Венеції й інших країн – переважно за новим, григоріанським стилем.

Для прикладу розділимо на формальні реквізити лист Богдана Хмельницького від 23 березня 1653 р. Боярину Іллі Милославському щодо сприяння послам Гетьманської

України Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужилівському, які їдуть до Москви (збережена оригінальність тексту) [2, с. 259]:

– *інвокація*: «Божиєю милостию...»;

– *інскрипція*: «Великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича всеа Руси самодержца и многих государств государя и облаадателю его царского величества боярину ближнему Илье Даниловичю Милославському...»;

– *інтитуляція*: «Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско челом бьют»;

Стилістична конструкція «челом бьют» означала звертання до високопоставленої особи та була присутня в багатьох листах.

– *нарація*: «Понеже посланников наших Кондрата Дмитриева сына Бурляя да Силуяна Мужилівського с товарищи к его царскому величеству, царю православному, посылаем о нужных некоторых делех смиренно просим, чтоб еси за нас причиною к его царскому величеству быти изволил во всех трех делех, о чем ни будь предреченные послы наши его царскому величеству и тебе бити челом будут. Таковое жалованье, так его царскому величеству, как и тебе, господину нашему, прямыми услугами нашими на всяко время отслужовати будем, которой ся и ныне прилежно вручаем...»;

– *датум*: «Дан с Чигирина 23-го дня месяца марта лета 1653-го»;

– *субскрипція*: «Твоей милости всего добра желательные слуги Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским».

До утворення ГВК на початку Національно-визвольної війни, дипломатичні листи та проекти договорів складав особисто Богдан Хмельницький за допомогою військового судді (друга після гетьмана старшинська посада на Січі) та військового писаря, який очолював січову канцелярію. Пізніше документи складав вже безпосередньо військовий писар від імені гетьмана та товариства [9, с. 90–91].

В інструкціях посольствам Гетьманщини, підготовлених у ГВК і погоджених з гетьманом, була визначена його конкретна мета та порядок денний перемовин. Особлива увага приділялась проекту кінцевого документа, прийняття якого повинно було задовольнити обидві сторони. Це порівняно стислі тексти, де у формі тез окреслювалася загальна позиція уряду, тактична лінія дипломатів. Та частина інструкцій, яка містила умови порозуміння і мала бути переданою представникам іншої сторони, окреслюється як «*кондиції*». У кондиціях викладалися умови пропонуваної угоди.

Також важливою групою документів є записи дипломатичних перемовин. Ці документи збереглися нерівномірно. Нині не відомий жоден запис перемовин, створений на території Гетьманщини. Водночас збереглося чимало записів перемовин та інших матеріалів щодо перебування українських посольств у Москві, особливо у 1653–1654 рр.

Серед записів Посольського приказу про дипломатичні перемовини низ Гетьманською Україною можна вирізнити чотири споріднені підгрупи [11, с. 121]:

– записи проекту прийому посольств;

– записи про прийоми посольств, що відбулися;

– записи промов послів;

– записи процесу перемовин.

Записи проекту прийому посольств містять у собі стислі зауваження про час і порядок майбутнього прийому українського посольства та відомості щодо складу української делегації на перемовинах. Наводяться проекти протокольних привітань з обох сторін, вітальної та прощальної промов української сторони. Ці документи подають загальну схему прийому посольства Гетьманщини. Вони мають лаконічні

нотатки у декілька рядків, які засвідчують факт прийому посольства, вказують на його дату й окремі деталі церемоніального характеру.

До вказаних проектів дуже близькі за формою і змістом джерела другої підгрупи, в яких фіксувалися обставини дипломатичних прийомів.

Документи третьої підгрупи складають записи промови українських послів, подані ними представникам російської сторони письмово після завершення прийому.

До четвертої групи відноситься загальний протокольний запис самого процесу перемовин. Сучасною мовою це звучить як «розшифровка стенограми». На відміну від трьох попередніх груп – четверта розлога і детальна. Тут відображені з протокольною точністю промови дипломатів, обмін репліками між сторонами, описувалися дії послів, їхня поведінка, загальна обстановка, в якій проходили перемовини. Церемонія прийому посольства Гетьманщини завершувалася обов'язковою аудієнцією у царя [11, с. 121–122].

Що стосується посольських звітів до уряду Гетьманщини, то вони дійшли до наших часів з великими втратами. Збереглися звіти українських послів до Кримського ханства Михайла Богаченька та Лукаша Пухальського від 26 жовтня 1654 р., адресовані Богдану Хмельницькому. Цей унікальний документ дає уявлення про ситуацію в Криму, окреслює мету, хід і результати посольства. Звіти українських дипломатів гетьманщини представлені також двома донесеннями Павла Яненка та Андрія Кульки Богдану і Тимофію Хмельницьким від 14 травня 1651 р. [7, с. 573].

Звіт українських дипломатів за формою нагадує розгорнутий лист. Саме така форма посольських звітів була характерна для дипломатії Речі Посполитій в XVII ст. Після повернення на батьківщину послы повинні були скласти стислі звіти щодо результатів своєї місії для їхнього внесення у так звані посольські книги. Проте часто звіти приймалися королем в усній формі.

У багатьох випадках форма гетьманських посольських звітів також наслідувала і російську традицію обов'язкового звіту в письмовій формі всіма без винятку керівниками найважливіших посольств. І тільки гінці та кур'єри могли доповідати безпосередньо гетьману або іншим членам уряду про результати виконання ними дипломатичних доручень в усній формі.

До дипломатичних документів необхідно віднести також донесення, які стосуються різних подій Національно-визвольної війни у 1649–1658 рр., вони мали підтримувати регулярний оперативний зв'язок між послами та урядом Гетьманщини. Обов'язком послів було своєчасне інформування про хід виконання дипломатичної місії, новини військового та політичного змісту. Крім того, послы доповідали щодо виникнення певних ускладнень та нових обставин, які вимагали додаткових інструкцій і роз'яснень.

Прикладом є два оперативні донесення українських дипломатів Павла Яненка та Андрія Кульки від 14 травня 1651 р. безпосередньо Богдану Хмельницькому та його сину Тимофію напередодні Берестецької битви [7, с. 572–573].

Багатовекторність міжнародної діяльності Гетьманської України 1649–1658 рр. викликала необхідність закріплення результатів зовнішньополітичних акцій системою міжнародних документів, якими регулювалися її міждержавні відносини.

Таким чином, з самого початку проголошення Гетьманщини всі зусилля уряду на чолі з Богданом Хмельницьким були спрямовані на визнання міжнародною спільнотою її статусу суверенної держави, а також на завершення процесу об'єднання всіх українських етнічних земель. Виходячи з цих позицій, український гетьман розпочав встановлення тісних політичних зв'язків із сусідніми державами з метою організації військово-політичної коаліції проти Речі Посполитої.

В цих умовах дипломатичне діловодство посідало важливе місце місце у діяльності ГВК в 1649–1658 рр. За дорученням гетьмана і під керівництвом генерального писаря тут склалися листи до урядів інших держав, велося міжнародне листування. Повноваження кожного канцеляриста, писаря, посланця, товмача, перекладача та інших фахівців були чітко регламентовані. Це свідчить про розвинену форму організації діловодства зовнішньополітичної діяльності Гетьманщини [17, с. 8].

Необхідно визнати, що система міжнародного діловодства і документування, вироблена в адміністративних структурах Гетьманщини протягом 1649–1658 рр., стала фундаментом в процесі формування сучасної української системи діловодства зовнішньополітичної діяльності [13].

Список використаної літератури

1. Бантыш-Каменский Д. М. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Д. М. Бантыш-Каменский. – Київ : Час, 1993. – 656 с. ; Bantysh-Kamenskiy D. M. Istoriya Maloy Rossii ot vodvoreniya slavyan v sey strane do unichtozheniya getmanstva / D. M. Bantysh-Kamenskiy. – Kyiv : Chas, 1993. – 656 s.
2. Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы в 3 т. / под ред. П. П. Гудзенко, А. К. Василенко, А. Л. Сидорова – Москва : Издательство Академии наук СССР, 1953. – Том 2. – 558 с.; Том 3. – 646 с. ; Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey: dokumenty i materialy v 3 t. / pod red. P. P. Gudzenko, A. K. Vasilenko, A. L. Sidorova – Moskva : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1953. – Том 2. – 558 s.; Том 3. – 646 s.
3. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. докум. / упоряд. В. М. Горобець. – Київ : Наук. думка, 1993. – 392 с. ; Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: zb. dokum. / uporiad. V. M. Horobets. – Kyiv : Nauk. dumka, 1993. – 392 s.
4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу. Т. I : (1648–1649 рр.) / упоряд. Ю. Мицик. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій (Едмонтон), 2012. – 679 с. ; Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu. T. I : (1648–1649 rr.) / uporiad. Yu. Mytsyk. – Kyiv : Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Kanadskiy instytut ukrainskykh studii (Edmonton), 2012. – 679 s.
5. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу. Т. 2 : (1650–1651 рр.) / упоряд. Ю. Мицик. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій (Едмонтон), 2012. – 703 с. ; Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu. T. 2 : (1650–1651 rr.) / uporiad. Yu. Mytsyk. – Kyiv : Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Kanadskiy instytut ukrainskykh studii (Edmonton), 2012. – 703 s.
6. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / редкол. : В. Смолій та ін. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. – Т.1. – 800 с. ; Istoriia ukrainskoho kozatstva : narysy u 2-kh t. / redkol. : V. Smolii ta in. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2006. – Т.1. – 800 s.
7. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / редкол. : В. Смолій та ін. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. – Т.2. – 724 с. ; Istoriia ukrainskoho kozatstva : narysy u 2-kh t. / redkol. : V. Smolii ta in. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2007. – Т.2. – 724 s.
8. Горобець В. М. Переяславський вибір Богдана Хмельницького 1654 року

/ В. М. Горобець // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань та ін. – Київ : Смолоскип, 2003. – С. 745–763 ; Horobets V. M. Pereiaslavskyi vybir Bohdana Khmelnytskoho 1654 roku / V. M. Horobets // Pereiaslavska rada 1654 roku (Istoriografiiia ta doslidzhennia) / redkol. P. Sokhan ta in. – Kyiv : Smoloskyp, 2003. – S. 745–763

9. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 408 с. ; Крyп'якевич І. Р. Bohdan Khmelnytskyi / І. Р. Крyп'якевич. – Lviv : Svit, 1990. – 408 s.

10. Мицик Ю. А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю. А. Мицик. – Дніпропетровськ : Дніпро, 1996. – 262 с. ; Mytsyk Yu. A. Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu seredyny XVII st. / Yu. A. Mytsyk. – Dnipropetrovsk : Dnipro, 1996. – 262 s.

11. Мицик Ю. А. До видання Українського Дипломатарію XVI-XVIII ст. / Ю. А. Мицик // Проблеми історіографії та джерелознавства історії України. – Дніпропетровськ, 1991. – С. 119–129 ; Mytsyk Yu. A. Do vydannia Ukrainskoho Dyplomatariiu XVI-XVIII st. / Yu. A. Mytsyk // Problemy istoriografii ta dzhereloznavstva istorii Ukrainy. – Dnipropetrovsk, 1991. – S. 119–129

12. Мицик Ю. А. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. у першоджерелах / Ю. А. Мицик // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 103–105 ; Mytsyk Yu. A. Natsionalno-vyzvolna viina ukrainskoho narodu seredyny XVII st. u pershodzherelakh / Yu. A. Mytsyk // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1998. – № 6. – S. 103–105

13. Нікольченко Ю. М. Документне забезпечення зовнішньополітичної діяльності українського козацтва під час Національно-визвольної війни 1648–1658 років / Ю. М. Нікольченко, Ю. М. Кочина // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія. – 2014. – Вип. 7. – С. 100–110 ; Nikolchenko Yu. M. Dokumentne zabezpechennia zovnishnopolitychnoi diialnosti ukrainskoho kozatstva pid chas Natsionalno-vyzvolnoi viiny 1648–1658 rokiv / Yu. M. Nikolchenko, Yu. M. Kochyna // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia. – 2014. – Vyp. 7. – S. 100–110

14. Овсій І. О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року) : навч. посіб. / І. О. Овсій. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с. ; Ovsii I. O. Zovnishnia polityka Ukrainy (vid davnikh chasiv do 1944 roku) : navch. posib. / I. O. Ovsii. – Kyiv : Lybid, 1999. – 240 s.

15. Палеха Ю. І. Історія діловодства (документознавчий аспект) : навч. посібник / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – Київ : Ліра, 2011. – 328 с. ; Palekha Yu. I. Istoriiia dilovodstva (dokumentoznavchyi aspekt) : navch. posibnyk / Yu. I. Palekha, N. O. Lemish. – Kyiv : Lira, 2011. – 328 s.

16. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої пол. XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України) / В. В. Панашенко. – Київ : Наук. думка, 1974. – 111 с. ; Panashenko V. V. Paleografiiia ukrainskoho skoropysu druhoi pol. XVII st. (na materialakh Livoberezhnoi Ukrainy) / V. V. Panashenko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1974. – 111 s.

17. Парахіна М. Б. Міжнародні відносини і дипломатія українського козацтва: перші роки становлення та функціонування / М. Б. Парахіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць: Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – 2013. – № 77. – С. 7–9 ; Parakhina M. B. Mizhnarodni vidnosyny i dyplomatiiia ukrainskoho kozatstva: pershi roky stanovlennia ta funktsionuvannia / M. B. Parakhina // Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats: Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky. – 2013. – № 77. – S. 7–9

18. Сас П. Військові канцеляристи в Україні XVIII ст.: засади елітарної свідомості / П. Сас // Українська козацька держава : витоки та шляхи історичного розвитку. – Київ : Інститут історії України НАНУ України, 2000. – Випуск 7. – С. 226–237 ; Sas P. Viiskovi kantseliarysty v Ukraini XVIII st.: zasady elitarnoi svidomosti / P. Sas // Ukrainiska kozatska derzhava : Vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NANU Ukrainy, 2000. – Vypusk 7. – S. 226–237

19. Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. – 447 с. ; Smolii V. A. Ukrainiska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.) / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2009. – 447 s.

20. Універсали Б. Хмельницького 1648–1657 років / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич та ін. – Київ : Альтернативи, 1998. – 382 с.: іл. ; Universalny B. Khmelnytskoho 1648–1657 rokiv / uporiad. I. Krypiakievych, I. Butychta in. – Kyiv : Alternatyvy, 1998. – 382 s.: il.

21. Універсали Українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687) / уклад. І. Бутич, В. Ринсевич та ін. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2004. – 1087 с. ; Universalny Ukrainykykh hetmaniv vid I. Vyhovskoho do I. Samoilovycha (1657–1687) / uklad. I. Butych, V. Rynsevych ta in. – Lviv : Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, 2004. – 1087 s.

22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 91. Генеральна військова канцелярія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archives.gov.ua.; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. – F. 91. Generalna viiskova kantseliaria. [Electronnyi resurs]. Rezhym dostupa: archives.gov.ua.

23. Чухліб Т. В. Організація дипломатичної служби Української козацької держави в середині XVII ст. / Т. В. Чухліб // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матер. 8-х Всеукр. істор. читань. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 2001. – С. 67–72 ; Chukhlib T. V. Orhanizatsiia dyplomatychnoi sluzhby Ukrainskoi kozatskoi derzhavy v seredyni XVII st. / T. V. Chukhlib // Ukrainiska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku : mater. 8-kh Vseukr. istor. chytan. – Cherkasy: RVV ChDU, 2001. – S. 67–72

24. Шевченко Ф. П. Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648-1654pp. / Ф. П. Шевченко // Історичні джерела та їх використання. – Київ : Наукова думка, 1964. – Вип. 1. – С. 81–112 ; Shevchenko F. P. Dyplomatychna sluzhba na Ukraini pid chas Vyzvolnoi viiny 1648-1654rr. / F. P. Shevchenko // Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia. – Kyiv : Naukova dumka, 1964. – Vyp. 1. – S. 81–112

25. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків у 3-х т. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.: іл. ; Yavornytskyi D. I. Istoriiia zaporizkykh kozakiv u 3-kh t. / D. I. Yavornytskyi. – Lviv : Svit, 1990. – T. 1. – 319 s.: il.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015

Y. M. Nikolchenko, Y. M. Kochina

FOREIGN POLICY DOCUMENTATION OF HET'MANSHCHINA (1649–1658)

The article deals with the problems of organization and with the peculiarities of the foreign policy documentation of Het'manshchina (1649–1658) under the guidance of Bohdan Khmelnyts'ky and Ivan Vygovs'ky. The article proposes the analysis of the activities of the

General Army Chancellery which establishes the effective systems of the international and diplomatic documentation in Het'mans'ka Ukraine. The official duties of its employees are also defined in the article. The types and the peculiarities of Cossack diplomatic documents are characterized by the authors.

The strengthening of the national, social, economic, and cultural oppression of Ukrainian people in Rech Pospolyta in the middle of the XVII century led to the National-liberation war (1648–1658). This war was not only the most important event in the history of Ukraine but it changed the policy of the Eastern Europe.

Having proclaimed Het'manshchina, Ukrainian leaders Bohdan Khmelnyts'ky and Ivan Vygovs'ky were actively establishing diplomatic relations with Rech Pospolyta, the kingdom of Moscow, the Ottoman Empire, the Crimean Khanate, Sweden and other countries. This fact affirmed by the documentary evidence of Het'manshchina relations with Rech Pospolyta, namely such treaties as Zboriivs'ky (1649), Bilotserkovs'ky (1651), Hadyats'ky (1658), with the kingdom of Moscow («The March articles» (1654)), with Ottoman Empire (the treaty about free sailing in the Black Sea (1650)), the Ukrainian-Crimean treaty in Ozerna (1655).

The inter-state correspondence would be impossible without the careful preparation of international treaties and the diplomatic activity of Het'manshchina. In 1649–1658 such correspondence numbered 348 documents.

Besides international treaties and the inter-state correspondence, the complex of the diplomatic documentation of Het'manshchina included diplomatic instructions, the records of diplomatic negotiations, ambassadorial accounts and reports.

The General Army Chancellery had an important place in the hierarchy of the diplomatic service of Het'manshchina in 1649–1658 and executed almost all the work. Taking into account the experience of Rech Pospolyta and the kingdom of Moscow, the General Army Chancellery made the unique system of foreign policy documentation, which permitted Cossack Ukraine to be the equal member of the foreign policy in the Europe.

The system of the international documentation of Het'manshchina (1649–1658) has become the foundation in the formation of the Ukrainian system of the foreign policy documentation.

Key words: *Het'manshchina, het'man, General Army Chancellery, foreign policy documentation, ambassadors, clerks, interpreters, diplomatic documents, the signs of documents.*

УДК 378(100)"312"(045)

І. Г. Оніщенко

СУЧАСНИЙ СВІТОВИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

В статті розглядаються основні тенденції розвитку світового освітнього простору в умовах глобалізації. Проаналізовано документи ЮНЕСКО, щодо стану національних систем освіти та необхідності їх модернізації. Визначено декілька типів регіонів за ознакою взаємного зближення і взаємодії освітніх систем. Наведені основні моделі освітніх систем сучасності.

Ключові слова: *освітній простір, моделі освіти, національні системи освіти, ЮНЕСКО, стратегія розвитку освіти.*

Сучасний світовий освітній простір – це об'єднання національних освітніх систем різного типу і рівня, які значно різняться за філософськими та культурними традиціями, цілями і завданнями та якісним станом. Тому його зазвичай порівнюють з єдиним організмом, що формується за наявності в кожній освітній системі, з одного боку, глобальних тенденцій, а з другого – збереження національних особливостей.

Проблеми розвитку світового та регіонального освітнього просторів знаходяться у сфері уваги фахівців різних галузей науки – філософів, культурологів, психологів, політологів та економістів. Варто звернути увагу на роботи Д. Делора, Д. Джоунстоуна, У. А. Льюїса, В. Байденка, Серед вітчизняних вчених, наукові інтереси, яких спрямовані на вивчення сучасних тенденцій в освіті – О. В. Алексеєва, А. Г. Андрощук, О. О. Базалук, С. О. Гуткевич, В. Г. Кремень, О. В. Купцов, Я. Д. Ісаєвич, К. В. Корсак та ін.

Сучасний стан освіти підпорядкований загальним процесам (у глобальному та світовому аспектах) наростання динамізму змін у суспільно-економічному та політичному житті. Вичерпну характеристику цих процесів, їх причин і спрямованості, дають автори робочого документа ЮНЕСКО (Париж, липень 1998 р.). Відзначаючи стрімкий характер змін, вони виокремлюють наступні тенденції щодо їх прискорення. По-перше, зміни стосуються будь-якої країни Європи та світу загалом, охоплюючи всі області і умови діяльності та життя людини і суспільства. По-друге, змінюються характер праці, виробничі парадигми, економічна діяльність, її технічна база та організаційні форми, а також структура, умови та вимоги, які вона пред'являє до рівня знань і кваліфікації людини, яка опинилася сьогодні в ситуації безперервних нововведень. По-третє, змінюються види і типи діяльності, включаючи появу абсолютно нових, попит на кваліфікаційні структури. По-четверте, сьогодні зовсім інша структура суспільства і, відповідно, потреби та підходи до зайнятості і її умови. Окремо треба наголосити на зміні ролі держави, яка змушена більшою мірою звужувати сферу свого прямого втручання. По-п'яте, інформація та інформаційні технології стали колосальним прискорювачем динаміки змін. [5, с. 9–10] Отже, виникає справедливе питання: в якому напрямку прогресує система освіти? Інакше кажучи, в руслі і силовому струмі яких тенденцій вона розвивається?

Ми вважаємо виправданим таку гіпотезу: нова освітня парадигма має закріпити позитивні зрушення, захистити самобутність і унікальність вітчизняної академічної науки, культури та освіти й вийти на прискорений режим розвитку, залучивши ресурс світових тенденцій реформування освіти.

У тезі Програмного документу ЮНЕСКО «Реформа і розвиток вищої освіти» йдеться про те, «що дослідження сучасного та економічного розвитку демонструє, що воно не може бути повною мірою реалізовано в рамках жорстких або нав'язаних структур» [6, с. 27]. Провал стратегій розвитку, заснованих на простому копіюванні або нав'язуванні економічних моделей, є уроком, зачерпнута з практичного досвіду, вважають експерти. Один з головних висновків консультацій ЮНЕСКО, організованих в ході підготовки даного програмного документа, полягає в тому, що пряме запозичення іноземних концепцій і цінностей та ігнорування регіональних і національних культур і філософій тягнуть за собою негативні наслідки для освіти. І щоб не залишити жодних сумнівів щодо «чистоти» своєї позиції, документ попереджає: «Цей висновок слід брати до уваги тим державам, які проводять реформи вищої освіти» [6, с. 27].

Національні системи вищої освіти на сьогодні настільки різноманітні й складні в тому, що стосується, зокрема, їх структури, програм, аудиторії та фінансування, що стало надзвичайно важко класифікувати їх за окремими категоріями [2, с. 136]. В

іншому матеріалі ЮНЕСКО акцентується саме ця своєрідність і різноманіття, підкреслюючи, що внутрішня складність національних систем настільки велика, що навряд чи можливо за допомогою якої-небудь таксономії, наскільки б гнучкою вона не була, провести чітке розмежування між різними типами навчальних закладів та програм».

У Лісабонській Конвенції окремо зазначено, що «велика різноманітність систем освіти в європейському регіоні є відображенням його культурного, соціального, політичного, філософського, релігійного та економічного різноманіття, що є винятковим досягненням, яке вимагає всебічної поваги» [3, с. 3] Отже, порівняння тенденцій розвитку вітчизняної та світової систем вищої освіти і вибір стратегії реформування української освіти на шляху більш повної відповідності системи світовим тенденціям, не має нічого спільного з нігілістичним ставленням до національної культури і традицій.

Перед національними системами освіти, при всій міцності їх позицій і сильних сторін, постає завдання трансформації процедур, механізмів, методик та технологій їх розробки і реалізації. Ті, що ще вчора здавалися цілком обґрунтованими, сьогодні потребують зміни.

Спробуємо в тезовій формі окреслити глобальні тенденції розвитку освіти. Теза перша – широка диверсифікація моделей освіти (зокрема, вищої) поряд з формами і критеріями набору абітурієнтів. Освіта стає багатоваріантною, різноманітною, багатомодельною.

Теза друга – радикальні перетворення і оновлення самої системи освіти, коли для виконання свого завдання вона повинна зазнати серйозних змін, знайшовши органічну гнучкість, диверсифікуючи свої інститути, структуру, свою організаційну основу, навчальні курси, моделі та форми організації занять, опанувавши для цього нові інформаційні технології. Завдання освіти – передбачати еволюцію потреб людини і суспільства та бути готовою до задоволення потреб не лише дітей, а й дорослих. Це пов'язано з оновленням знань і навичок, з переорієнтацією і перепідготовкою, а також з розвитком їх загальної культури. Іншими словами, освіта в двадцять першому столітті має бути невід'ємним компонентом глобального проекту постійної освіти для всіх. Саме освіта виступає рушійною силою і особливим елементом зміцнення суспільства.

Теза третя – постійна адаптація освітніх програм до сучасних і майбутніх потреб, підвищення адекватності освіти з довгостроковою орієнтацією на досягнення соціальних цілей, зростання рівня відповідності сучасним потребам та її якості.

Теза четверта – реалізація установки на виховання дітей та молоді у дусі громадянськості і підготовки до активної участі в житті суспільства, в дусі захисту та зміцнення суспільних цінностей. Слід зауважити, що ні в одному офіційному тексті ЮНЕСКО, опублікованих в 1995–2000 рр. з проблем реформування освіти, не вживається категорія «людський капітал» (human capital), сутністю якої виступають інвестиції в людські ресурси з метою підвищення їх продуктивності. Навпаки, в них йдеться про «людську оснащеність», «розвиток людських ресурсів», про підвищення морального та інтелектуального потенціалу та морального авторитету вищої школи, приділення особливої уваги ролі вищої освіти в питаннях громадянського виховання, сталого людського розвитку, про цінності всебічного розвитку особистості, виховання відповідальних і інформованих громадян, готових служити справі творення більш досконалого суспільства майбутнього, про посилення ролі закладів освіти у зміцненні етичних і духовних начал тощо.

Теза п'ята – надання учням та студентам оптимального діапазону можливості вибору, надання гнучкого характеру «початку» і «припинення» здобуття вищої освіти.

Поступова заміна існуючої моделі вибіркової та концентрованої освіти і навчання протягом обмеженого періоду часу.

Теза шоста – формування стійкої орієнтації випускників вищих навчальних закладів на їх майбутню діяльність, створення ендогенних, національних потенціалів в руслі курсу на стримування «витоку умів» і переходу до процесу від «витоку умів» до «залучення умів».

Теза сьома – посилення ролі розуміння, інтерпретації, збереження, розвитку і поширення національних, регіональних, міжнародних та історичних культур в умовах плюралізму і різноманітності.

Теза восьма – розвиток академічних свобод як комплексу прав і обов'язків, повної відповідальності та підзвітності перед суспільством.

Теза дев'ята – розширення доступу до освіти на засадах справедливості (підхід, заснований на здібностях кожного, в т.ч. спеціальних цільових груп «вища освіта не для обраних, а для здібних»). Насамперед, – як наполягає комісія ЮНЕСКО з підготовки доповіді «Освіта: прихований скарб», – необхідно уникати того, щоб освіта збільшувала соціальну нерівність, і з цією метою мобілізувати значні ресурси на користь груп, що перебувають в несприятливому становищі.

Теза десята – перехід вищої освіти до парадигми «вища освіта протягом усього життя».

Теза одинадцята – посилення зв'язків вищої освіти з усіма ступенями освітньої системи (як пріоритетне завдання).

Теза дванадцята – затвердження парадигми вищої освіти, орієнтованої на студента.

Теза тринадцята – досягнення збалансованості когнітивного засвоєння навчальних дисциплін та оволодіння навичками (компетентністю) у сфері комунікації, творчого та критичного аналізу, колективної праці в багатокультурному контексті.

Теза чотирнадцята – формування відповідних потенціалів і стратегій розвитку та планування на основі просування практики і правової основи соціального партнерства, розширення зв'язків із світом праці. «Світ праці, – наголошується в «Програмному документі», – радикально змінюється, і велика частина конкретних знань, які студенти набувають під час своєї початкової підготовки, швидко застарівають. Постійні та інтерактивні партнерські зв'язки з виробничим сектором мають найважливіше значення і повинні включатися у загальні завдання і діяльність вищих навчальних закладів. Однак слід підкреслити необхідність розгляду зв'язків вищої освіти з світом праці в довгостроковій перспективі і в широкому плані» [6, с. 29]. У наступному пункті відзначено, що нові умови у сфері праці безпосередньо впливають на цілі викладання та підготовки у сфері вищої освіти. Тому перевагу слід віддавати предметам, які розвивають інтелектуальні здібності студентів, дозволяють їм розумно підходити до технічних, економічних і культурних змін і різноманітності, дають можливість набувати таких якостей, як ініціативність, дух підприємництва і пристосовність, а також дозволяють їм більш впевнено працювати в сучасному виробничому середовищі.

З урахуванням цього вищій школі необхідно виробляти відповідне ставлення до ринку праці і появи нових областей і сфер зайнятості, які дозволяли б гнучко реагувати на зміни, передбачати їх. Слід приділяти увагу змінам основних ринкових тенденцій з метою відповідної адаптації навчальних програм та організації курсів, і таким чином, забезпечувати для випускників більш широкі можливості працевлаштування. Однак ще більш важливо, щоб вищі навчальні заклади брали участь у формуванні ринків праці в майбутньому за допомогою виконання своїх традиційних функцій і сприяння визначенню нових місцевих і регіональних потреб, що сприяють сталому людському

розвитку. Загалом від системи вищої освіти очікується підготовка випускників, які можуть не тільки займатися пошуками роботи, але й успішно виступати в ролі підприємців і творців робочих місць.

Теза п'ятнадцята – подолання вузько економічних орієнтацій (стратегій) у вищій освіті. «Освіта, – пише Жак Делор, – являє собою благо колективного характеру, яке не може бути предметом простого регулювання за допомогою ринку» [2, с. 170]. В документах ЮНЕСКО підкреслюється, що необхідно утриматися від використання у вищій освіті комерційного підходу. Документи засуджують «меркантильну концепцію, згідно з якою вища освіта може бути підпорядкована ринку. У цій області, як і в інших, ринкова економіка являє собою ту реальність, в якій ми живемо. Однак не вона повинна визначати горизонти суспільства. Ринок – це засіб, а аж ніяк не торжество демократії» [4, с. 14]. Автори робочого документа «На шляху до порядку денного на XXI століття» в галузі вищої освіти дотримуються думки, що «закони ринку і логіку конкурентної боротьби не можна застосовувати до освіти, у тому числі і до вищого» [7, с. 3]. В «Європейському журналі освіти» наголошується, що уподібнення вищих (і будь-яких інших) навчальних закладів з господарськими підприємствами є «плутаниною, яка була викликана застосуванням до освіти жорстких рамок філософії вільного ринку, заснованого на свободі вибору і конкуренції» [7, с. 114]. Один з найбільш видатних економістів другої половини XX століття, лауреат Нобелівської премії Уільям Артур Льюїс в роботі «Економічні аспекти якості освіти» пише: «З точки зору економіста, неважко зрозуміти, що потрібно від шкільної системи – правильне поєднання загальної і спеціальної освіти, груп різного віку та знань різного рівня і характеру. Неважко і теоретично визначити правильне рішення, зіставивши витрати з ринковою вартістю різних комбінацій ... Саме серйозне «але» полягає в тому, що навіть економіст не впевнений, чи доречно при цьому використовувати в якості одиниці вимірювання ринкові ціни. Тому нам доведеться передати це питання на розгляд філософів, які займаються вивченням більш глибоких проблем» [7, с. 114].

Теза шістнадцята – підвищення ролі та рівня наукових досліджень та викладання. Просування знань шляхом проведення наукових досліджень є важливою функцією всіх систем вищої освіти. Дослідження слід активізувати у всіх дисциплінах, включаючи соціальні та гуманітарні науки, освіту, інженерні та природничі науки, математику, інформатику та мистецтво, вважають експерти. Вони наполягають на важливості того, щоб наукові дослідження у вищих навчальних закладах розглядалися як внесок у загальні зусилля по відновленню та розвитку процесу навчання, викладання, тому дослідникам слід також задуматися над тим, яким чином результати їх діяльності можуть бути включені в навчальні плани і програми. Крім свого освітнього значення, участь у наукових проектах дозволить студентам навчитися колективним формам роботи і підпорядкування дисципліні, притаманної будь-якому науковому пошуку.

Теза сімнадцята – зростаюче усвідомлення міждисциплінарних і трансдисциплінарних освітніх програм, підходів, методів викладання і проведення досліджень. Посилення уваги до підготовки фахівців у нових професійних технологічних і управлінських областях і в нових умовах, породжених глобалізацією та регіоналізацією економіки.

Теза вісімнадцята – інтернаціоналізація вищої освіти.

Теза дев'ятнадцята – прискорення розвитку академічних дисциплін і їх диверсифікація.

Теза двадцята – наявність дихотомного, але не обов'язково двополусного характеру в рамках багатьох систем вищої освіти (університетської і не

університетської вищої освіти).

Теза двадцять перша – посилення пошуку розумного балансу між збереженням тих елементів, які є частиною освітньої та культурної спадщини, та змінами, що впливають з нових цілей, ролі, завдань і функцій вищої освіти.

Теза двадцять друга – поява нового навчального середовища, заснованого на технологіях та нових видів освітнього обслуговування.

Теза двадцять третя – впровадження модульних навчальних програм в якості організаційних рамок для навчання і викладання. Це вимагає удосконалення системи навчального консультування та вироблення нової концепції підтримки репетиторства, консультаційних послуг студентам, а також забезпечення можливостей для здачі заліків та екзаменів.

Отже, зазначені нами тенденції розвитку освіти, та вищої школи, зокрема, як нам видається, мають безпосереднє відношення до випереджаючого освітнього стандарту, в концептуально – теоретичному контурі якого ці тенденції покликані знаходити своє оптимальне вираження в умовах процесу модернізації вітчизняної системи вищої освіти.

Прийнято виокремлювати декілька типів регіонів за ознакою взаємного зближення і взаємодії освітніх систем. До першого типу відносяться регіони, які виступають генераторами інтеграційних процесів. Перш за все – це Західна Європа. Ідея єдності стала основою усіх освітніх реформ 1990-х років в західноєвропейських країнах. Прагнення до утвердження «європейської ідентичності» і «громадянськості» підкріплено цілим рядом європейських проектів, в таких галузях освіти і культури, як популяризація національних літератур, розширення вивчення іноземних мов, збільшення мережі бібліотек, проект «Європейське місто культури» тощо.

До другого типу відносяться регіони, які позитивно реагують на інтеграційні процеси. В першу чергу, це країни латинської Америки, що знаходяться в зоні дії інтеграційних імпульсів з боку США і Західної Європи. Країни цього регіону задіяні в інтеграційних процесах Західної півкулі на загально американському, регіональному та суперрегіональному рівнях.

До третього типу відносяться ті регіони, які інертні до інтеграції освітніх процесів. Це більша частина країн Африки на південь від Сахари (крім ПАР), ряд держав Південної та Південно-Східної Азії, невеликі острівні держави басейнів Тихого і Атлантичного океанів. Стан освіти у цих країнах досить низький, так, наприклад, тривалість навчання в цілому ряді африканських країн нижче мінімального – 4 роки. Близько 140 млн. африканців, що проживають на південь від Сахари, залишаються неосвіченими. Найнижча тривалість навчання у Нігерії – 2,1 року, потім у Буркіна-Фасо – 2,4 року, в Гвінеї – 2,7 року, в Джибуті – 3,4 року. За даними ЮНЕСКО, в початкових школах таких країн, як Нігерія або Гвінея, підручники є тільки у 30 % дітей. Матеріальна база освіти надзвичайно низька. Співвідношення «учень – учитель» (середнє число учнів на 1 вчителя) в країнах цього регіону є одним з найвищих у світі. Наприклад, в Бурунді цей показник дорівнює 49, у Кенії – 39, в Намібії – 38; при середньосвітовому показнику – 16, а в розвинених країнах світу – 23.

В арабських країнах спостерігається прагнення до виділення чотирьох субрегіонів, які тяжіють до внутрішньої інтеграції, включаючи і сферу освіти. Це регіони Магриба (Марроко, Алжир, Туніс, Лівія), Близького Сходу (Єгипет, Ірак, Сирія, Ліван, Йорданія), Перської затоки (Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Катар, Оман, Бахрейн), країни узбережжя Червоного моря і Мавританія. У цих країнах спостерігається нерівномірність у процесі розвитку середньої та вищої освіти. У Єгипті, Судані, Мавританії, Алжирі зосереджено 2/3 безграмотного населення

арабського світу. В арабських країнах державні витрати на освіту складають приблизно 25 млрд. доларів на рік (за даними початку 1990-х років), а на освіту одного учня – близько 300 доларів.

Стан освіти в сучасному світі складний і суперечливий. З одного боку, освіта ХХІ столітті стала однією з найважливіших сфер людської діяльності, величезні досягнення в цій галузі лягли в основу грандіозних соціальних і науково-технологічних перетворень. З іншого боку, розширення сфери освіти і зміна її статусу супроводжуються загостренням проблем у цій сфері, які свідчать про кризу освіти. В останні десятиліття в процесі пошуків шляхів подолання кризи освіти відбуваються радикальні зміни, формується нова освітня система.

Місце освіти в житті суспільства визначається тим, яку роль відіграють у суспільному розвитку знання людей, їх досвід, вміння, навички, можливості розвитку професійних і особистісних якостей. Ця роль принципово змінилась в останні десятиліття. Інформаційна революція і формування інформаційного суспільства висунули інформацію та знання на передній план соціального й економічного розвитку.

Зміни у сфері освіти нерозривно пов'язані з процесами, що відбуваються в соціально-політичному та економічному житті світової спільноти. Еволюція знання в основне джерело вартості в інформаційному суспільстві – основна тенденція сучасної освіти. Знання та інновації стають основними джерелами прибутку. Знання, займаючи ключові позиції в економічному розвитку, радикально змінює місце освіти в структурі суспільного життя, співвідношення таких її сфер, як освіта та економіка. Набуття нових знань, інформації, умінь, навичок, необхідність їх постійного оновлення і розвитку стають фундаментальними характеристиками працівників в постіндустріальній економіці.

Для світової освіти характерні дуже важливі тенденції, що особливо яскраво проявляються на початку ХХІ століття. Перша тенденція – це орієнтація більшості країн на перехід від елітної освіти до високоякісної освіти для всіх. Друга тенденція полягає в поглибленні міждержавного співробітництва в галузі освіти. Активність розвитку даного процесу залежить від потенціалу національної системи освіти та від рівних умов партнерства держав і окремих учасників. Третя тенденція припускає істотне збільшення гуманітарної складової у навчальному процесі. Розширюється вивчення політології, психології, соціології, культурології, екології, ергономіки, економіки. Четверта тенденція у розвитку світової освіти – поширення загальноприйнятих нововведень при збереженні сформованих національних традицій та національної ідентичності країн і регіонів. Тому простір стає полікультурним і соціально-орієнтованим на розвиток людини і цивілізації в цілому, більш відкритим для формування міжнародного освітнього середовища, наднаціональним за характером знань і залученню людини до світових цінностей науки і культури.

Що до самих освітніх моделей, то на сьогодні склалися відповідно – американська, німецька, англійська та російська. Американська модель: молодша середня школа – середня школа – старша середня школа – коледж дворічний – коледж чотирирічний у структурі університету, а далі магістратура, аспірантура. Німецька модель: загальна школа – реальне училище, гімназія і основна школа – інститут і університет, аспірантура. Англійська модель: об'єднана школа – граматична і сучасна школа-коледж – університет, магістратура, аспірантура. Російська модель: загальноосвітня школа – повна середня школа, гімназія та ліцей-коледж – інститут, університет та академія – аспірантура – докторантура.

Отже, просторова структура світової освіти втілює територіальні та статистичні пропорції в розвитку національної системи кожної країни, окремих регіонів і

континентів, глобальної взаємодії між системами освіти окремих країн і регіонів. Для світового освітнього простору характерні динамічність, інтернаціональність і різна щільність зв'язків.

Список використаної літератури

1. Джури́нский А. Н. Развитие образования в современном мире / А. Н. Джури́нский. – Москва : ВЛАДОС, 1999. – 120 с. ; Dzhurinskiy A. N. Razvitie obrazovaniya v sovremennom mire / A. N. Dzhurinskiy. – Moskva : VLADOS, 1999. – 120 s.
2. Всемирный доклад по образованию 2000: Право на образование: на пути к образованию для всех в течении всей жизни. – Париж : ЮНЕСКО; Магистр – пресс, 2000. – 192 с. ; Vsemirnyy doklad po obrazovaniyu 2000: Pravo na obrazovanie: na puti k obrazovaniyu dlya vseh v techenii vsey zhizni. – Parizh : YuNYeSKO; Magistr – press, 2000. – 192 s.
3. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры : рабочий документ ЮНЕСКО // Всемирная конференция по высшему образованию, Париж, 5-9 октября 1998г. – Париж : ЮНЕСКО, 1998. – 136 с. ; Vysshee obrazovanie v XXI veke: podkhody i prakticheskie меры : rabochiy dokument YuNYeSKO // Vsemirnaya konferentsiya po vysshemu obrazovaniyu, Parizh, 5-9 oktyabrya 1998g. – Parizh : YuNYeSKO, 1998. – 136 s.
4. Гуткевич С. О. Науково-освітній простір як ключовий фактор розвитку країн в добу економіки знань : моногр. / С. О. Гуткевич, І. Г. Оніщенко, С. І. Дичковський. – Київ : НТУУ «КПІ», 2014. – 244 с. ; Hutkevych S. O. Naukovo-osvitnii prostir yak kliuchoviy faktor rozvytku krain v dobu ekonomiky znan : monohr. / S. O. Hutkevych, I. H. Onishchenko, S. I. Dychkovskiy. – Kyiv : NTUU «KPI», 2014. – 244 s.
5. Гуткевич С. О. Світовий освітній простір: тенденції та перспективи розвитку : моногр. / С. О. Гуткевич, І. Оніщенко. – Київ : НТУУ «КПІ» 2014 – 205 с. ; Hutkevych S. O. Svitoviy osvitnii prostir: tendentsii ta perspektyvy rozvytku : monohr. / S. O. Hutkevych, I. Onishchenko. – Kyiv : NTUU «KPI» 2014 – 205 s.
6. Купцов О. В. Безперервна освіта його структура / О. В. Купцов // Вища освіта в Європі. – 1991. – Т. XVI, № 1. – С. 29–30 ; Kuptsov O. V. Bezperervna osvita yoho struktura / O. V. Kuptsov // Vyshcha osvita v Yevropi. - 1991. – Т. XVI, № 1. – С. 29–30
7. Образовательный стандарт высшей школы: сегодня и завтра : моногр. / под ред. В. И. Байденко. – Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 206 с. ; Obrazovatelnyy standart vysshey shkoly: segodnya i zavtra : monogr. / pod red. V. I. Baydenko. – Moskva : Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2001. – 206 s.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2015

I. G. Onishchenko

THE MODERN WORLD EDUCATIONAL SPACE: TRENDS

The article examines the main development trends of the worlds educational space in the conditions of globalization. UNESCO documents are analyzed, on the State of national systems of education and the need to upgrade them. Defined several types of regions on the basis of mutual convergence and interaction between educational systems. The following basic models of educational systems today.

Modern world educational space is the Union of national educational systems of different types and levels, which considerably differ in philosophical and cultural traditions, goals and objectives and quality. Therefore, it is usually compared to the only body that is formed by the presence in each educational system, on the one hand, global trends, and on the other – preserving national peculiarities.

These trends in education, and higher education, in particular, as proven, are directly related to the advanced educational standard in the conceptual and theoretical outline which these trends are meant to find their optimum expression in terms of the process of modernization of the national system of higher education.

It is shown that the spatial structure of the world of education embodies the territorial and statistical ratio in the development of the national system of each country, some regions and continents, the global interaction between the education systems of the individual countries and regions. For the world educational space, characterized by dynamism, internationalism and the different density of the connections.

Key words: *educational space, models of education, the national system of education, UNESCO education development strategy.*

УДК 656.835.11(477)"1917/1920"(045)

С. Є. Орехова

ЮВІЛЕЙ ПОШТОВИХ МАРОК-ГРОШЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ОСОБЛИВОСТІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ)

У статті проаналізовано особливості діяльності української пошти за часів революційних змагань 1917-1920-х рр. Досліджено процес становлення, особливості розвитку та функціонування поштового зв'язку як галузі народного господарства в період існування національно-демократичних урядів, коли сформувалася національна монетарна система, у складі якої чільне місце посіли марки як атрибут поштового зв'язку. Розглянуто роль поштового зв'язку як елементу державності кожної країни світу.

Ключові слова: *поштові марки, марки-гроші, монетарна політика, поштовий зв'язок, революційні змагання, філателія.*

Історія української пошти різнопланова: існує багато епохальних, привабливих та маловивчених сторінок. Ось і сьогодні українська пошта зазнає значних змін, які ще будуть вимагати вагомих досліджень, проте все це ще попереду. Наразі головним є фіксація подій; аналізувати й давати оцінку їм буде нове покоління дослідників (вчених, філателістів та інших зацікавлених осіб). Поки що розглянемо події 1917–1920 рр. минулого століття.

Невеликим за тривалістю, але визначальним за змістом є період революційних змагань 1917–1920 рр., під час якого істотно активізувалися та набули особливого значення державотворчі процеси. У січні 1919 р. з утворенням Української Народної Республіки та Західноукраїнської Республіки була реалізована ідея соборності українських земель, закріплена Актом Злуки. Тоді ж були проголошені і здійснені певні соціально-економічні перетворення: ліквідоване поміщицьке землеволодіння, земля передана селянам, відбувалося реформування промисловості. Революція сприяла

законотворчій діяльності: були розроблені Універсали, Конституція, інші нормативні акти, визначалася територія Української держави. Діяльність Української Центральної Ради сприяла консолідації українського народу, відродженню його національної свідомості, прагненню до побудови власної держави. Центральна Рада закріпила за українською мовою статус державної, розробила й ухвалила державну символіку – національний гімн, прапор, герб.

На цьому тлі відбувалися зміни й у поштової справі. Так, Центральною Радою був утворений власний орган, який керував зв'язком. Генеральним Секретаріатом ЦР керівництво поштою і телеграфом було покладено на генерального секретаря О. Зарубіна [1, с. 24]. Тимчасовий уряд усіляко обмежував дії ЦР, намагаючись тримати у своїх руках всі стратегічно важливі об'єкти комунікацій, тобто пошту, телеграф та телефон. Незважаючи на те, що повноваження нової влади поширювалися лише на частину України, а саме: на її західні та центральні землі, було зроблено спробу запровадити засади, які мали б формувати пошту за європейськими зразками. Вживалися заходи щодо поліпшення роботи поштових установ та їх українізації. Уряд брав до уваги побажання місцевих управ щодо налагодження власного, відмінного від царсько-російського порядку у цій галузі [1, с. 125]. З цією метою Генеральним Секретаріатом пошт і телеграфів було надіслано на адресу начальників поштово-телеграфних округів Києва, Одеси, Харкова та Катеринослава циркуляр щодо складання планів роботи поштової мережі на демократичних засадах, із урахуванням думок членів управ Української Республіки. При цьому зазначалося, що дозвіл на відкриття поштових установ, виданий Петроградським Міністерством, нині не є дійсним. Водночас вказувалося, що відкриття великої кількості таких установ неможливе через тяжкий фінансовий стан державної скарбниці [2].

Паралельно велася розробка поштових бланків із національною символікою і текстами українською мовою: немарковані поштові картки, супровідні адресні формуляри до посилок і грошових переказів тощо. Перероблялися іменні речі: календарні штемпелі, гербові печатки та ін. Однак відразу замінити всі іменні речі поштових відділень було досить складно, оскільки на відповідне технічне переобладнання потрібні були кошти та час, тому календарні штемпелі Російської імперії продовжували використовуватися в поштової справі ще досить тривалий час. Зміни в них стосувалися переважно запровадження двомовних написів для національних регіонів. Так, збереглися календарні штемпелі за вказаний період, які належали поштовим установам міст сучасної України.

Про прагнення підвищити роль і авторитет національної пошти у новій Українській державі свідчать пропозиції завідувача експлуатаційним відділом поштового департаменту інспектора О. Коломийченка. У своєму листі він наголошував на необхідності організації навчання службовців за зразком західних держав. Водночас, він пропонував перекласти українською мовою російські постанови з поштових питань, а також залучити досвід Австрії, Німеччини, Америки, переглянути штат працівників і взяти за критерій не національну декларацію і «демократичну демагогію», а патріотизм і працьовитість [3, арк. 18].

Інспектор пропонував через систему Міністерства освіти створити у середніх школах відділи з навчання поштово-телеграфній справі з трьома європейськими мовами та есперанто, зі стипендією від Міністерства пошт і телеграфів [3, арк. 19].

Проте, пошта вимагала підтримки, насамперед, матеріальної. В умовах нестабільності за часів революції і громадянської війни необхідно було підвищувати прибутковість галузі, тому в січні 1918 р. було підписане розпорядження щодо збільшення тарифів за пересилання та доставку поштових відправлень і телеграм на

100%, доставку періодичних видань – на 300% [4, арк. 21], абонентської платні за користування телефоном – до 25 крб. на рік [4, арк. 49–52]. До безкоштовної пересилки належала кореспонденція поштово-телеграфних установ, тобто службова, а також кореспонденція Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів [4, арк. 5]. Згідно з розпорядженням № 4623 від 9 травня 1918 р. поштово-телеграфні установи приймали за послуги австро-німецькі грошові білети в якості сплати: 1 марка мала вартість 75 коп., 1 крона – 50 коп., отримані збори підлягали обліку та здавалися до державної скарбниці [5]. Румунські, турецькі та гроші інших іноземних держав до сплати поштових послуг не приймалися [4, арк. 88]. Окрім того, до сплати послуг приймали кредитні білети державної скарбниці з позики 1917 р. [4, арк. 95].

У зв'язку з тим, що сплата послуг з пересилки письмової кореспонденції здійснювалася за допомогою поштових марок, а їхній випуск був однією з найважливіших ознак державної символіки (випуск грошових знаків і поштових марок належав до національної монетарної системи), Центральна Рада докладала значних зусиль для регламентації цих питань. По-перше, із метою забезпечення монополії національних поштових марок, згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ УНР, з 1 вересня 1918 р. в Україні припинявся обіг марок Російської імперії [1, с. 126].

По-друге, у березні 1918 р. Центральною Радою було ухвалене рішення про випуск п'яти дрібно-номінальних купюр грошових знаків по 10, 20, 30, 40 і 50 шагів*, які згодом почали виконувати роль поштових марок, і тому в поштової справі та серед представників АсФУ отримали назву «марки-гроші». Ці питання щодо запровадження і розповсюдження марок-грошей територією України широко висвітлені філателістом В. Фурманом [6], а також у науковому дослідженні Орехової С.Є. з розвитку історії поштового зв'язку ХІХ – ХХІ ст. на території сучасної Донецької області [7].

У своїй монографії В. Фурман наголосив на певних відмінностях марок-грошей, які друкувалися на двох фабриках у Києві та Одесі. До сьогодні поштові марки УНР є невичерпним джерелом для досліджень як для фахівців-зв'язківців, так і філателістів України та представників Всесвітньої асоціації розвитку філателії.

На перший погляд, сюжет марок-грошей був невігядливим, хоча при більш уважному дослідженні цих малюнків можна побачити в них ознаки національного колориту та національної самосвідомості. Так, серію перших марок відкривала 10-шагова купюра, яка «проголошувала» народження Української Народної Республіки. На малюнку були зображені символи, звичні для слов'янських народів: у центрі сюжету було зображене сонце, що символізувало життя на землі, та тризуб як головний символ держави; легко пізнавалися лінії берегів Дніпра. Власне марки були яскраво-золотавими, що ототожнювалися з кольором пшениці:

рис. 1 Поштові марки-шагівки Української Народної Республіки

* шаг – дрібно-номінальні грошові знаки, які застосовувались на поштових марках. Термін шаг має історичні корні. У XV-XVIII ст. вони використовувались українцями замість російського терміну «трезгрошевик». В УНР введення шагів передбачалось Законом від 19 грудня 1917 р. про випуск Державних кредитних білетів.

Автором цього сюжету був відомий український графік, мистецтвознавець, професор А. Середя [6, с. 24]. Малюнок другої купюри – 20-шагової, створений також А. Середою, співпадав із першим сюжетом за розміщенням тексту і назвою держави, номіналом і шрифтом. Основний елемент композиції – образ селянина-трудівника. За кольоровим вирішенням купюра була темно-брунатного кольору.

Автором третьої, 30-шагової купюри, був талановитий і самобутній художник, шрифтовик, видатний графік, професор Г. Нарбут. У центрі малюнка він зобразив портер дівчини у віночку з польових квітів і колосків пшениці. Образ дівчини у традиційно-національному дівочому вбранні уособлював народний український образ. Марка була виконана в ультрамариновій кольоровій гаммі.

Тризуб як державний герб став основним елементом малюнка купюри у 40 шагів. На ньому зосереджувалася вся увага, що визначало його особливе значення в символіці держави, тому він зображувався більш масивно і посідав більшу частину малюнка. Рослинний орнамент навколо тризуба складався з багатьох елементів, що не повторювалися і химерно перепліталися між собою. Купюра була зеленого кольору.

Завершувала серію першого випуску марок-грошей купюра у 50 шагів ясно-брунатного кольору. Г. Нарбут, автор малюнка, продовжив сюжетну лінію 40-шагової купюри. У центрі була зображена цифра 50 із характерними рисами нарбутівського алфавіту – поєднаний в єдиному стилі алфавіт кирилиці і латинці з крапленнями елементів еллінізму й готики.

Марки-гроші друкувалися великими листами, на зворотньому боці кожної купюри був нанесений тризуб і текст, який підтверджував її легітимність: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою» [8, с. 3]. За вказівкою ЦР УНР марки-гроші були розіслані по всій території України з метою впровадження до обігу. Офіційно марки-гроші знаходились у поштовому обігу на території України протягом 1918 р. і були ліквідовані як платіжний засіб радянською владою [4, арк. 138–139]. Однак їх використання в поштовій справі продовжувалося на території України до 1920 р., а на території Донбасу – до 1921 р. [8, с. 3].

Використовувалися марки-шагівки в наступних випадках: 1) сплата за пересилання письмової кореспонденції (листівки, листи, бандеролі, серед них – прості, рекомендовані, цінні, відправлення з післяплатою, повідомлення про вручення, судові повістки); 2) супровідні адресні бланки до посилок (прості, рекомендовані, цінні, відправлення з післяплатою); 3) супровідні адресні бланки до грошових переказів, які надсилались як поштою, так і телеграфом; 4) сплата заяв, пов'язаних з переадресуванням, поверненням, затриманням поштового відправлення, та довідок про поштове відправлення; 5) сплата за передавання та доставку телеграм (прості та термінові) [4, арк. 140–142].

Таке широке коло використання поштових марок пояснювало і одночасне використання марок Російської імперії (їх перештемпельювали штампом із зображенням Державного герба України – «тризуба»), оскільки запаси надрукованих марок Російської імперії були досить значними, а часу на виготовлення достатньої кількості власних марок новій державі бракувало. Зрозуміло, що в українській нестабільній ситуації українська влада не могла цілком задовольнити потреби в них для щоденних поштових операцій з пересилання кореспонденції. Тож відповідні наддруківки робилися в Києві, Одесі та Катеринославі ручними штампами з металу, гуми або дерева. Залежно від засобу виготовлення та малюнка тризуба відомо шість основних типів наддруківок. Серед філателістів АсФУ Катеринославські наддруківки виділено в окрему групу, так званий «Катеринославський тип» [9, с. 73]. Значення наддруківок або провізоріїв, їхні номінали та використання у поштовій справі будуть розглядатися в

даному дослідженні протягом різних періодів, відповідно до зміни влади в державі.

Якщо аналізувати поштовий обіг марок-шагівок на території Донбасу, то у каталогах-довідниках каталогізовані марки-шагівки номіналом 10 та 50 шагів із наддруківкою «Единая неделимая Россия (генерал Деникин)» та новою номінальною вартістю 35 та 70 коп. Ці марки отримали назву «Маріупольський випуск» (випуск датовано початком 1919 р.) [10, с. 77]. Переоцінку марок-шагівок було зроблено поштовим відомством Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР). Як відомо, під час денікінської окупації України, особливо на її Сході, зосереджувалися частини ЗСПР – армія генерала О.І. Денікіна. У складі сформованого ЗСПР діяло поштове відомство, яке відповідало за налагодження поштового зв'язку на території, підконтрольній ЗСПР. Поштове відомство на першому етапі своєї діяльності вирішило випускати власні поштові марки під назвою «Единая Россия» за номіналами: 5, 10, 15, 35, 70 коп.; 1, 2, 3, 5, 7, 10 руб., які до поштового обігу були запроваджені в травні 1919 р. [8, с. 5]. Окрім цього, поштовим відомством ЗСПР використовувалися і марки-шагівки УНР. Номінали 35 та 70 коп. відповідали тарифам РРФР, встановленим у лютому 1918 р., за пересилання простої та рекомендованої письмової кореспонденції вагою до 15 грамів. У поштовому обігу денікінські марки перебували до 1921 р.

Отже, протягом 1918–1920 рр. марки-шагівки використовувалися поштовими службами УНР, Гетьманату, органами Радянської влади в Україні та Добровольчої армії Денікіна, які діяли на той час на території Донецької області. Розповсюджувалися марки-шагівки за тарифами відповідних поштових адміністрацій.

Розпал громадянської війни, багатовладдя, руїна створювали атмосферу нестабільності, невизначеності, що завдавало шкоди всьому зв'язковому господарству.

ЦР УНР у Києві (до 29 квітня 1918 р.) та Раднарком України у Харкові затверджували взаємовиключні постанови, розпорядження та законодавчі акти. Проте кожна влада розраховувала на чітку діяльність поштово-телеграфних установ. Слід зазначити, що під час підготовки жовтневого повстання В.І. Ленін наполягав на першорядному об'єднанні усіх засобів зв'язку: «... Ми повинні ... зайняти відразу телеграф і телефон, розташувати наш штаб повстання у центральній телефонній станції, зв'язати з ним телефоном усі заводи, усі полки, усі пункти збройної боротьби тощо.» [11, с. 247]. Напередодні збройного повстання в статті «Поради стороннього» В.І. Ленін визначив перелік першорядних, найважливіших державних об'єктів, що мали бути захоплені: «Комбінувати наші три головні сили: флот, робітників і військові частини так, щоб неодмінно були зайняті і ціною будь-яких втрат були втримані: а) – телефон; б) – телеграф, в) – залізничні станції, г) – мости в першу чергу...» [11, с. 383–384].

Не минуло й місяця після перемоги Жовтневої революції в Петрограді, як 5 грудня 1917 р. у Харкові I Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів проголосив про створення першого робітничо-селянського уряду України, належне місце в якому посів Народний Секретаріат пошти і телеграфів Української Соціалістичної Радянської Республіки, який очолив Я.В. Мартянов [12, с. 43].

Наступний 1918 р. став початком тривалої громадянської війни, яка буревієм прокотилася країною, понівечивши міста і села, зруйнувавши господарство, техніку, споруди зв'язку. Жодна влада не бажала залишати матеріально-технічну базу поштово-телеграфних установ супротивнику.

Радянський уряд України повністю був залежний від російського: на підконтрольній йому території впроваджувалися всі директиви з центру, зокрема й у галузі зв'язку.

Відповідно до постанови Ради Народних Комісарів (РНК) на посаду народного комісара Міністерства пошт та телеграфів було призначено М.П. Авілова (Глебова) [13, с. 74]. До кінця 1917 р. Міністерство пошт і телеграфів було перетворено на Народний комісаріат пошт і телеграфів (скорочено Наркомпоштель або НКПіТ), який у квітні 1918 р. очолив народний комісар В.М. Подбельський [14, с. 64].

Відновлюючи діяльність пошти та телеграфу, В.М. Подбельський вдався до реорганізації та оновлення управлінського апарату як у центрі, так і на місцях. Значну роль у розв'язанні цього завдання відіграв I пролетарський Всеросійський з'їзд поштово-телеграфних працівників, який відбувся 26 квітня 1918 р. у Москві [15, с. 107]. Народний секретар пошт і телеграфів розпочав свою діяльність із заміни чиновників старого царського апарату, особливо тих осіб, які не виявляли лояльності до влади й активно протидіяли її заходам.

В.І. Леніним і В.М. Подбельським було укладено декрет «Про організацію управлінь поштово-телеграфною справою Радянської Республіки», на підставі якого були скасовані посади начальників поштово-телеграфних округів, поштдиректорів, начальників управлінь телеграфів та інші [15, с. 108–109].

Із метою оновлення адміністративного механізму поштово-телеграфного відомства було запроваджено колегіальні засади управління. Згідно з цим декретом, надавалась ініціатива профспілковим організаціям та місцевим радам, які брали участь у доборі кадрів, контролювали діяльність поштово-телеграфних органів; місцеві ради були наділені винятковим правом застосовувати активні та рішучі заходи щодо придушення саботажу серед поштово-телеграфних чиновників. У декреті також наголошувалося на необхідності суворой централізації та універсалізації поштово-телеграфної справи на території всієї держави, як у центрі, так і на місцях. На підставі цього документу було централізовано апарати управління, проведено реорганізацію структури: скасовувалися поштово-телеграфні округи, а замість них створювалися відділи зв'язку губвиконкомів. Губвідділам зв'язку підпорядковувались усі підприємства поштового, телеграфного, телефонного та радіотелеграфного зв'язку, які розташовувалися на території губернії. За такої організації управління була підвищена роль місцевих органів радянської влади в управлінні господарством зв'язку [16, с. 538–543].

Зокрема, були створені так звані «Ради 15-ти», які активно наглядали за роботою поштовиків Катеринославського та Харківського поштово-телеграфних округів [4, арк. 31]. Слід зазначити, що до складу Катеринославського поштово-телеграфного округу входили установи зв'язку різної класності, які розташовувалися на територіях кількох сучасних областей (Дніпропетровської, Донецької, Полтавської, Запорізької, Харківської, Луганської, Черкаської), тобто мережа установ зв'язку поштово-телеграфного округу не відповідала адміністративно-територіальному поділу губерній.

Ради пильно наглядали за діяльністю органів зв'язку: роботою персоналу, нерідко втручалися у кадрову політику, стежили за тим, щоб на підприємства не проникли «ворожі елементи». Так, було підписано розпорядження оновити в Катеринославському окрузі штат місцевої поштово-телеграфної контори, змінивши склад працівників, підозрюваних у причетності до чорносотенної організації, та призначити справжніх революційних працівників, які б відповідали своєму призначенню та званню революціонера [17, арк. 1, 49]. Така пильна увага до дій зв'язківців була зумовлена певною елітарністю та конфіденційністю установ зв'язку, а присяга працівників на вірність службі Царю та Вітчизні стримувала поширення революційних настроїв серед зв'язківців Російської імперії.

Визначивши першорядні завдання радянської влади у праці «Чергові завдання

Радянської влади», В.І. Ленін наголосив на важливості діяльності зв'язкового господарства. Саме у цьому документі з'явився вислів, що на кілька наступних десятиріч став крилатим: «Соціалізм без пошти, телеграфу, машин – найпустіша фраза» [18, с. 272].

Враховуючи вказівки В.І. Леніна, нарком В.М. Подбельський у статті «Рік боротьби та роботи» писав: «Пошта, телеграф і телефон – для народу! Таким повинно бути творче гасло соціалістичного поштово-телеграфного відомства. Ми повинні зробити все від нас залежне, щоб цими благами сучасної культури могли користуватися найширші маси робітників і селян. Ми повинні взяти від сучасної науки все найцінніше, все найкраще. Девізом нашого будівництва повинно стати основне правило: найдосконаліші в технічному відношенні пошта, телеграф і телефон – до послуг найширших трудящих мас на найдоступніших для них умовах» [19, с. 5]. Сутність цього гасла відбилася й на наступних документах наркома В.М. Подбельського: наказі № 100 від 30 квітня 1919 р. «Про розвиток мережі поштових підприємств у Радянській Росії» та інструкції «Про організацію доставки сільської кореспонденції через поштових посильних» [20, арк. 19–21 а]. На підставі цих документів губернські управління поштово-телеграфного зв'язку повинні були розширювати мережу поштових установ та надавати послуги зв'язку широким верствам населення. Щільність розміщення поштових установ залежала від місцевих умов, але із середнім показником – радіусом 8-10 верст, тобто 8,5-10,7 км. [20, арк. 20].

Однак окреслену програму неможливо було повноцінно реалізувати, оскільки за умов громадянської війни та інтервенції інтереси революції вимагали використання засобів зв'язку для оборони, і виконанню цих завдань була підпорядкована вся робота поштово-телеграфного відомства.

Складне економічне становище України, інфляція, що постійно зростала, спонукали до зміни тарифів на сплату поштово-телеграфної кореспонденції та зміни схеми забезпечення готівкою відділків зв'язку для сплати переказів. Так, на підставі циркуляру № 70120/268 від 4 грудня 1917 р. начальника Катеринославської поштово-телеграфної контори В. Складярова, через перетворення відділків зв'язку на поштово-телеграфні, було внесено зміни до схеми постачання грошових коштів та затверджено перелік поштово-телеграфних установ Катеринославського поштово-телеграфного округу станом на 1 січня 1918 р.

У розпорядчому листі від 11 травня 1920 р., надісланому місцевим поштовим установам Міністерством пошт і телеграфів УНР, пропонувалося провести передрук марок шляхом накладання грифів із зображенням тризуба [3, арк. 4]. На марку вартістю в 1 копійку, зокрема, накладався гриф нового номіналу в 1 гривню, на 5-копійкову – 10 гривень, на марку в 1 карбованець – 500 гривень [9, с. 73–74]. Вочевидь, це пов'язано з тим, що пересилання окремих видів пошти було пільговим або безкоштовним, як це запроваджувалося революційним урядом Росії в перші пореволюційні місяці. В.І. Ленін підписав декрет «Про встановлення безкоштовного пересилання листів», у якому зазначив: «Рада Народних Комісарів, вважаючи, що більш постійний і широкий обмін листуванням між пролетарями міста і бідняками села слугуватиме ще більшому зміцненню союзу між ними і сприятиме, таким чином, справі організації революційно-соціалістичних сил Росії, вважає за необхідне спростити та полегшити справу поштового листування...» [21, с. 1174].

У декреті наголошувалося на великому політичному значенні роботи органів зв'язку для нормальної діяльності радянської республіки, для зміцнення союзу робітників та селян. На підставі цього документа з 1 січня 1919 р. для всіх громадян пересилання простої письмової кореспонденції вагою до 15 грамів здійснювалося без

стягнення платні. Про дозвіл на пересилання листів без поштових марок НКПіТ інформував населення за допомогою оголошень та листівок зі змістом: «Відсилайте прості листи без марок! Пошта Радянської Росії пересилає листи безкоштовно!» [22, с. 69]. За прикладом РНК Радянської Росії урядом УНР також було запроваджене безкоштовне пересилання письмової кореспонденції, посилок мобілізованим військовим та на адресу їх родин [2, арк. 342]. Та після укладання мирної угоди в червні 1918 р. і демобілізації армії й поштових закладів, які її обслуговували, уряд УНР виніс рішення про припинення дії раніше встановлених пільг [4, арк. 98].

Попри складні внутрішньополітичні й економічні умови в Україні, пов'язані з громадянською війною, працівники пошти вважалися мобілізованими і відповідали перед владою і революцією нарівні з військовослужбовцями. Питання дисципліни й порядку у той час були першорядними, тому важливо було дотримуватися затвердженого кошторису витрат без будь-якого порушення бюджетної дисципліни, в експлуатаційній діяльності запровадити заходи щодо заощадження коштів на придбання сургучу, свинцевих пломб для пломбування поштових цінних речей [23, арк. 85]. Окрім того, слід було дотримуватися встановленого порядку ведення касових операцій, тобто пильно контролювати та вести записи у касових книгах [23 арк. 86]. Від виконання усього комплексу постанов та правил залежала регулярність роботи зв'язку та вчасне надання інформації, а зрештою – настрої і ставлення, прихильність чи опір населення новій владі. Зробити це було нелегко, але урядовці пам'ятали про необхідність зв'язку з масами. Керівництво галузі намагалося навести порядок на місцях у конторах, забезпечити збереження поштових цінностей та майна [24, арк. 42]. Тут не можна не згадати про такі явища, як постійні пограбування поштових установ та окремих листонош. Так, у рапорті Слов'яносербського повітового чиновника йшлося про нагальну необхідність охорони об'єктів поштового зв'язку у Бахмутському, Маріупольському та Слов'яносербському повітах [24, арк. 87]. Збереження поштових цінностей було найголовнішим обов'язком поштового зв'язку. Цьому питанню надавалась особлива увага серед щоденних турбот зв'язківців. Для охорони пошти в дорозі, особливо під час пересилання на далекі відстані, супровідники були озброєні [25]. Міністерство пошт і телеграфів наполегливо повідомляло усі поштово-телеграфні установи та їхніх працівників про необхідність пильної уваги за використанням та збереженням зброї [4, арк. 32]. Поштові працівники, усвідомлюючи свій обов'язок, нерідко виявляли винахідливість і сміливість, ризикуючи життям, рятували довірені їм поштову кореспонденцію і цінності. Архівні матеріали засвідчують факти порушення справ з обвинуваченням у пограбуванні пошти. Наприклад, справа І. Мазура та Г. Іваненко про пограбування Щербинівської поштово-телеграфної контори в Бахмутському повіті [26, арк. 93]. Інша справа була порушена за фактом підробки поштових переказів [5, арк. 9]. Слід зазначити, що поштові матеріально-технічні цінності приваблювали не тільки поодиноких грабіжників, але й різні угруповання. Так, загоном Н. Махна були викрадені поштові календарні штемпелі та інші іменні речі поштових відділків, які входили до складу Юзівської поштово-телеграфної контори [27, арк. 6]. Такі випадки спостерігались у багатьох поштових установах. У зв'язку з цим для налагодження нормальної діяльності пошти та на підставі телеграми завгубпоштеля Юзівської поштово-телеграфної контори було проведено інвентаризацію всього поштового майна [27, арк. 8].

Громадянська війна призвела до руйнації міст і сіл, крім того, мобілізація фахівців, передача Червоної Армії значної кількості поштово-телеграфного майна, обладнання та інших матеріалів, знищення засобів зв'язку під час військових операцій

зумовили руйнування створених і налагоджених комунікацій, і як наслідок – руйнацію зв'язкового господарства на території сучасної Донецької області. Так, у звіті завгубпоштеля Юзівської поштово-телеграфної контори містилася інформація про незадовільний стан роботи поштового зв'язку з причин відсутності працівників, матеріально-технічної бази та грошових коштів. Наприклад, через відсутність транспортних засобів у поштовому відділку на станції Юзівка необробленої поштової кореспонденції та періодичних видань за декілька днів накопичилося загальною вагою понад 200 пудів, а це майже 3,2 тонни вантажу [28, арк. 9–10]. На підставі наказу №100 від 30 квітня 1919 р. наркомпоштеля НКПіТ В.М. Подбельського «Про розвиток мережі поштових установ у Радянській Росії» та згідно із вказівками керівника губернської Катеринославської поштово-телеграфної контори всім підлеглим структурним підрозділам слід було поновити прийом, відправку поштової кореспонденції та відкрити нові поштові відділення.

Отже, на території, де встановлювалася радянська влада, починав діяти зв'язок РРФР. Інформація про відкриття поштових установ висвітлювалася у періодичних виданнях та рекламно-інформаційних матеріалах. Так, оголошення Катеринославського округу повідомляло: «Виконавчий комітет Катеринославського губвиконкому доводить, що на території Катеринославського округу працюють та надають послуги зв'язку 19 поштових та поштово-телеграфних контор і одна приймаюча радіостанція» [29].

Отже, 1917–1920 рр. стали переломним періодом в історії розвитку українського поштового зв'язку. Протягом трьох років боротьби різні політичні сили намагалися підпорядкувати своїй владі установи зв'язку, зрештою, не дотримуючись адміністративно-територіального устрою, запроваджували власний «поштовий поділ» країни; затверджували порядки щодо надання послуг поштового зв'язку та тарифи на ці послуги; запроваджували до поштового обігу власні поштові марки як складовий елемент монетарної системи утвореної держави.

Марки-шагівки використовувалися поштовими службами УНР, Радянської Росії та Добровольчої армії Денікіна, що діяли на той час на території Донбасу. Розповсюджувалися марки-шагівки за тарифами відповідних поштових адміністрацій: спочатку за тарифами УНР, потім – Радянської Росії, а згодом – поштового відомства ЗСРР.

Під орудою національно-демократичних урядів сформувалася національна монетарна система, у складі якої чільне місце посіли марки як атрибут поштового зв'язку, який є складовою державності кожної країни світу.

Список використаної літератури

1. Від гінця до Інтернету: нариси з історії української пошти / В. Г. Мухін, В. М. Мороз, П. А. Дюков, та ін. під ред. В. Мухіна. – Київ : Аспект, 2002. – 328 с. ; Vid hintsia do Internetu: narisy z istorii ukrainskoï poshty / V. H. Mukhin, V. M. Moroz, P. A. Diukov, ta in. pid red. V. Mukhina. – Kyiv : Aspekt, 2002. – 328 s.
2. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДнО). Ф. Р–280 – Оп. 1. – Спр. 8, арк. 342.; Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koyi oblasti (DADnO). F. R–280 – Op. 1. – Spr. 8, ark. 342.
3. Центральний державний архів вищих органів влади управління України (ЦДАВОВУ України). Ф. 554 – Оп. 1. – Спр. 212.; Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady upravlinnya Ukrayiny (TSDAVO Ukrayiny). F. 554 – Op. 1. – Spr. 212.

4. ДАДО. – Ф. Ф.–80. – Оп. 1. – Спр. 13.; DADO. – F. F80. – Op. 1. – Spr. 13.
5. Державний архів Донецької області (ДАДО). – Ф. Р–128 сч. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 17–18.; Derzhavnyy arkhiv Donets'koyi oblasti (DADO). – F. R–128 sch. – Op. 1. – Spr. 59. – Ark. 17–18.
6. Фурман В. Общегосударственные стандартные почтовые марки Украины / В. Фурман. – Киев : Марка України, 2003. – 224 с. ; Furman V. Obshchegosudarstvennyye standartnyye pochtovyye marki Ukrainy / V. Furman. – Kiev : Marka Ukraini, 2003. – 224 s.
7. Орехова С. Є. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області ХІХ–ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Світлана Євгенівна Орехова; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 21 с. ; Oriekhova S. Ye. Istoriiia rozvytku poshtovoho zviazku u Donetskii oblasti XIX–XXI st. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Svitlana Yevhenivna Oriekhova; Donetskyi natsionalnyi un-t. – Donetsk, 2006. – 21 s.
8. Каталог–справочник отечественных знаков почтовой оплаты. У 2 т. Т. 2. / упоряд. кол-в АсФ СССР – Москва : Филателия СССР, 1991. – 282 с. ; Katalog–spravochnik otechestvennykh znakov pochtovoy oplaty. U 2 t. T. 2. / uporyad. kol-v AsF SSSR – Moskva : Filateliya SSSR, 1991. – 282 s.
9. Гонцарюк І. В. Каталог поштових марок України (1918–2003) / І. В. Гонцарюк, Д. В. Рипела. – Чернівці : Місто, 2004. – 152 с. ; Hontsariuk I. V. Kataloh poshtovykh marok Ukrainy (1918–2003) / I. V. Hontsariuk, D. V. Rypela. – Chernivtsi : Misto, 2004. – 152 s.
10. Справочник коллекционных почтовых материалов Мариупольской тематики, 1837–1998. У 2-х ч. / сост. Л. П. Морозов. – Мариуполь, 1998. – Ч. 1. : 1837–1920 гг. – 86 с. ; Spravochnik kolleksiionnykh pochtovykh materialov Mariupolskoy tematiki, 1837–1998. U 2-kh ch. / sost. L. P. Morozov. – Mariupol, 1998. – Ch. 1. : 1837–1920 gg. – 86 s.
11. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – Москва : 1977. – Т. 34. – 590 с. ; Lenin V. I. Polnoe sobranie sochineniy / V. I. Lenin. – Moskva : 1977. – T. 34. – 590 s.
12. Бизина В. Г. Из истории украинской почты / В. Г. Бизина. – Київ, 2000. – 92 с. ; Bizina V. G. Iz istorii ukrainskoy pochty / V. G. Bizina. – Kyiv, 2000. – 92 s.
13. Декреты Советской власти. Т. 1 – Москва : Госполитиздат, 1957. – 215 с. ; Dekrety Sovetskoy vlasti. T. 1 – Moskva : Gospolitizdat, 1957. – 215 s.
14. Приказы по почтово–телеграфному ведомству. Часть официальная // Почтово–телеграфный журнал. – 1918. – № 5–8. – С. 64 ; Prikazy po pochtovo–telegrafnomu vedomstvu. Chast ofitsialnaya // Pochtovo–telegrafnyy zhurnal. – 1918. – № 5–8. – S. 64
15. Декреты Советской власти. Т. 2 – Москва : Госполитиздат, 1959. – 310 с. ; Dekrety Sovetskoy vlasti. T. 2 – Moskva : Gospolitizdat, 1959. – 310 s ;
16. Приказы по почтово-телеграфному ведомству. Часть официальная // Почтово-телеграфный журнал. – 1918. – № 40–42. – С. 538–543 ; Prikazy po pochtovo-telegrafnomu vedomstvu. Chast ofitsialnaya // Pochtovo-telegrafnyy zhurnal. – 1918. – № 40–42. – S. 538–543
17. ЦДАВОВУ України. – Ф. 1110. – Оп. 1. – Спр. 2.; TSDAVOVU Ukrayiny. – F. 1110. – Op. 1. – Spr. 2.
18. Ленин В. И. Полное собрание починений / В. И. Ленин. – Москва : 1977. – Т. 36. – 645 с. ; Lenin V. I. Polnoe sobranie pochineniy / V. I. Lenin. – Moskva : 1977. – T. 36. – 645 s.
19. Подбельский В. Н. Год борьбы и работы / В. Н. Подбельский // Почтово–телеграфный журнал. – 1918. – № 9–12. – С. 5 ; Podbelskiy V. N. God borby i raboty / V. N. Podbelskiy // Pochtovo–telegrafnyy zhurnal. – 1918. – № 9–12. – S. 5

20. ДАДО. – Ф. Р–128 сч. – Оп. 1. – Спр. 200.; DADO. – F. R–128 sch. – Op. 1. – Spr. 200.
21. Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства, 1917–1918. – Москва, 1918. – 1200 с. ; Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy Rabocheho i Krestyanskogo pravitelstva, 1917–1918. – Moskva, 1918. – 1200 s.
22. Псурцев Н. Д. Развитие связи в СССР 1917–1967 гг. / Н. Д. Псурцев – Москва, 1967. – С. 479 ; Psurtsev N. D. Razvitie svyazi v SSSR 1917–1967 gg. / N. D. Psurtsev – Moskva, 1967. – S. 479.
23. ДАДО. – Ф. Р–1169 – Оп. 2. – Спр. 104. – Арк. 85.; DADO. – F. R–1169 – Op. 2. – Spr. 104. – Ark. 85.
24. ДАДнО. – Ф. 11–сч. – Оп. 1229. – Спр. 1098. – Арк. 42.; DADnO. – F. 11–sch. – Op. 1229. – Spr. 1098. – Ark. 42.
25. ДАДО. – Ф. Ф–96. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 22, 29.; Там само. – Ф. Р–128 сч. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 12.; DADO. – F. F–96. – Op. 1. – Spr. 1. – Ark. 22, 29.; Там само. – F. R–128 sch. – Op. 1. – Spr. 59. – Ark. 12.
26. ДАДнО. – Ф. 11–сч. – Оп. 1031. – Спр. 1314.; DADnO. – F. 11–sch. – Op. 1031. – Spr. 1314.
27. ДАДО. – Ф. Р–128 сч. – Оп. 1. – Спр. 155.; DADO. – F. R–128 sch. – Op. 1. – Spr. 155.
28. Там само. – Спр. 203. – Арк. 9–10.; Там само. – Spr. 203. – Ark. 9–10.
29. ДАДнО. – Ф. 158. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 199–201.; DADnO. – F. 158. – Op. 1. – Spr. 11. – Ark. 199–201.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2015

S. Orehova

ANNIVERSARY POSTAGE «STAMPS-STEPS» UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC (ESPECIALLY MONETARY POLICY)

The article analyzes the features of activity of Ukrainian mail during the revolutionary events of 1917–1920-ies. The process of formation, development and identifying features of activity as the postal service sector of the economy during the period of the national-democratic governments. At this time, it formed the national monetary system, especially the place in which owned brands – «stamps-steps». Postage stamps are an attribute of postal services and elements of the state, in fact, they are a political and economical documents.

Information potential brands – is the source of studying the economic and political history, material and spiritual culture. Stamps are the carrier of historical information, because in addition to the picture, the image must have a coat of arms, state name, date, nominal figures and other symbols of the state. A comprehensive study of all the elements makes it possible to set the date and place, historical causes and the circumstances of their creation, the social importance of the issuance, the ideology of the country, the level of artistic culture, the development of technologies and methods of publishing postage stamps. To date stamps of the Ukrainian National Republic is an inexhaustible source of research for historians, industry experts postal service and Philatelists of Ukraine and representatives of the World Association for the Development of Philately.

Key words: postage stamps, stamps, money, monetary policy, postal services, revolutionary events, philately.

УДК 008:2

І. В. Петрова

РОЗВАЖАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ

У статті проаналізовано передумови виникнення й розвитку розважальних комплексів, виявлено їхні суттєві ознаки та функціональне навантаження. Запропоноване авторське визначення поняття «розважальний комплекс». Здійснено спробу типологізації розважальних комплексів та виявлено їхні спільні риси. Обґрунтовано чинники, що впливають на змістову складову розважального комплексу та визначають вектор його розвитку.

Ключові слова: розважальний комплекс, типологія, дозвілля, розваги, функції, інфраструктура, мережа.

За роки незалежності у соціальному й культурному просторі України відбулися радикальні зміни, що обумовили появу нових культурних зразків, стилей життя та дозвіллевих практик. Актуальність нашого дослідження обумовлена вивченням нової інституції соціально-культурного простору сучасного міста – розважального комплексу, який швидко перетворився на найпопулярніший серед наших співвітчизників центр відпочинку.

Проте, не зважаючи на розвиток у соціально-культурній практиці подібних закладів дозвілля, у вітчизняній науковій літературі визначення й розкриття таких понять як «розважальний центр», «багатофункціональний комплекс», «тематичний розважальний комплекс», «сімейний розважальний центр», «дитячий розважальний комплекс» відсутні.

Виняток становлять хіба що поодинокі праці, серед яких необхідно назвати дослідження Н. Іванечко («Основні тенденції інтеграційних процесів на ринку торговельно-розважальних послуг України»), Т. Успенської («Основні тенденції розвитку дитячих розважальних зон та центрів дозвілля в торгово-розважальних комплексах великих мегаполісів України»), В. Стальної («Індустрія розвлечений: тенденції розвитку»), які присвячено аналізу процесів формування індустрії дозвілля й розваг в цілому та розважальних зон зокрема.

Не знайшли достатньо ґрунтового відображення у науковій літературі й питання типологізації розважальних комплексів, що обумовлено новизною для вітчизняної науки вищезначеного питання. Частково цю проблему вирішують, у межах своїх наукових інтересів та завдань, архітектори (Х.А. Бенаї, О. Лукаш, О. Соловей, К. Теслер), соціологи (І. Віннікова, Ю. Ланкінен), педагоги (О. Кудінова, М. Монастирська), економісти (К. Георгіадіс, Р. Гюлумян).

Доволі ґрунтовно проблематика розважального центру як важливого елементу соціально-економічної й культурної інфраструктури міського простору вивчається у межах урбаністики, а процеси моделювання й конфігурації міста, шляхи його оптимізації, трансформації інституційних структур, зміни індивідуальних мотивацій і переваг населення, привертають увагу багатьох дослідників (Д. Брук «История городов

будущого», Р. Вентурі, Д.С. Браун, Ст. Айзенур «Уроки Лас-Вегаса. Забытый символизм архитектурной формы»; Ск. Маккуайр «Медийный город: медиа, архитектура и городское пространство»; Р. Флоріда «Кто твой город? Креативная экономика и выбор места жительства»).

Вивченню феномена успішності розвитку розважальних центрів сприятиме типологічний аналіз означених нами інститутів, що дозволить виявити й обґрунтувати характерні риси та специфіку їхньої діяльності.

Тому *метою нашого дослідження* є змістовий аналіз поняття «розважальний комплекс», а також аналіз процесу формування мережі розважальних комплексів у контексті їхньої типологізації.

Насамперед, необхідно акцентувати увагу на тому, що єдиного визначення поняття багатофункціонального розважального комплексу в Україні ще не сформовано. Однак, прототипами сучасних розважальних комплексів, на нашу думку, можна вважати будинки (палаці) культури у районних центрах і містах та сільські (селищні) клуби, що виникають в Україні ще у 20–30-х роках минулого століття. Багатофункціональні та багатофункціональні заклади вони набувають неабиякого розвитку у повоєнні 50-ті роки. Якщо однопрофільні дозвіллієві установи дотримуються конкретного напрямку діяльності, об'єднуючи людей різних соціальних характеристик на основі спільного інтересу та спільних потреб (політичних, військових, науково-технічних, естетичних, спортивних, розважальних, тематичних), то багатофункціональні функціонують як культурно-дозвіллієві комплекси й центри, в межах яких діють різноманітні гуртки, секції, об'єднання, майстерні, ігрові кімнати. Доволі часто завдання й цілі однопрофільних традиційних закладів культури на етапі їх становлення трансформуються, а то й повністю змінюються у процесі подальшої діяльності й внаслідок розширення кола функцій, що призводить до поступового перетворення закладів на багатофункціональні установи.

Згідно з класифікацією Urban Land Institute (США), багатофункціональним або мультифункціональним комплексом вважається об'єкт, що має три або більше незалежних одне від одного функціональних призначень й отримує від них прибуток. Водночас таке визначення не враховує соціального й культурного призначення розважального комплексу, а конкретніше – його соціальної та культурної ефективності.

Розважальні комплекси – доволі складні й, водночас, унікальні заклади дозвілля. Численні функції, концентруючись у дозвіллієвій діяльності подібних закладів, створюють величезну кількість різноманітних конфігурацій. До того ж, процес реалізації цих функцій здійснюється під постійним впливом зовнішніх чинників, що необхідно враховувати, аналізуючи діяльність подібних закладів.

Зважаючи на те, що у сучасній культурології відсутні праці, у яких би висвітлювалося питання класифікації саме розважальних центрів, вважаємо за доцільне врахувати «традиційні» підходи до типологізації культурно-дозвіллієвих комплексів, що використовуються вченими й практиками у соціально-культурній сфері сучасності. Це дозволить нам здійснити спробу авторської типологізації розважальних комплексів, між різними видами яких, на нашу думку, існують і суттєві розбіжності, що визначають специфіку діяльності певного виду розважального комплексу, і спільні ознаки, які дають підстави для об'єднання сукупності різних закладів в одне поняття «розважальний комплекс».

Поняття «типологія» розглядається нами як науковий метод, що ґрунтується на групуванні об'єктів за допомогою певної узагальненої моделі й використовується з метою вивчення і розкриття істотних рис, функцій, специфіки організації діяльності розважальних комплексів. Науковці (Ж. Атаянц (Росія), Дж. Іон (Франція), Є.

Мамбеков (Росія), Дж. Тріш (Німеччина) типологізують культурно-дозвіллеві заклади за:

- кількісним складом (від невеликої кількості осіб до чисельних міжнародних рухів);
- напрямом діяльності (від внутрішньої роботи закладу до впливу на навколишнє середовище шляхом просвітницької, розважально-рекреаційної, профорієнтаційної, соціально-культурної діяльності);
- демографічною ознакою (від сільських, селищних, районних закладів культури й дозвілля до міських та загальнодержавних);
- функціональною ознакою (від монофункціональних і спеціалізованих до поліфункціональних закладів);
- статевою ознакою (гомогенні й гетерогенні об'єднання);
- соціальними орієнтаціями (студентські, жіночі, підліткові організації, клуби для військових вчителів тощо);
- змістом дозвіллевої діяльності (спортивні, музичні, релігійні, літературні об'єднання);
- віком учасників клубу (молодіжні, підліткові, особи похилого віку).

Іноді критеріями типологізації виступають цілі та способи організації дозвіллевої діяльності (наприклад, гурток бісероплетіння, клуб шахматистів), або ж провідною є структура розважального закладу (як-от аквапарк, веллнесс-центр або дендропарк), що й визначає специфіку його діяльності.

На думку німецького вченого В. Окенфельса, доцільно розглядати культурно-дозвіллеві комплекси, класифікуючи їх на:

- заклади, спрямовані на створення й популяризацію культурних, мистецьких чи художніх цінностей (палаці та будинки культури, культурно-мистецькі комплекси);
- заклади, провідними функціями яких є розважальна, оздоровча або ж спортивна робота (культурно-спортивні комплекси, рекреаційні центри, розважально-рекреаційні центри);
- заклади, головними для яких є соціальна робота (наприклад, з «важкими» підлітками, інвалідами), професійна орієнтація, надання соціально-культурної допомоги людям похилого віку, емігрантам, жінкам (соціально-культурні центри, соціальні клуби).

Існує й думка, щодо якої доцільною видається типологізація розважальних закладів за територіальною ознакою. Згідно такої класифікації розважальні комплекси поділяються на:

- такі, що функціонують у місті. Вони розміщені на перехресті магістральних автомобільних й пішохідних шляхів у громадських центрах міста (району, мікрорайону) і діють, зазвичай, у структурі торговельно-розважальних комплексів;
- такі, що функціонують у відпочинкових зонах. Такі заклади утворюються переважно на курортних чи паркових територіях, на узбережжі, й спрямовані на задоволення потреб відпочиваючих та жителів прилеглих територій;
- розважальні комплекси у системі відпочинкових закладів, що розташовані виключно на території закладів відпочинку й обслуговують лише відпочиваючих [4, с. 20].

Нам видається доцільним виокремити ті особливості, які притаманні лише розважальним комплексам і відрізняють їх від будь-якого іншого дозвіллевого закладу. До найважливіших з них, що впливають на змістову складову розважального комплексу, на нашу думку, належать:

- організація дозвіллевого простору закладу;

– наявність функціональних зон, розрахованих на конкретну аудиторію;
– інтеграція в одній установі різних функцій та напрямів діяльності;
– створення архітектурного образу, внутрішньої інфраструктури закладу, що визначають вектор його розвитку.

Серед розважальних закладів найпоширенішими є *дитячі та сімейні розважальні комплекси*. Вони розміщуються в окремих приміщеннях (стаціонарних чи тимчасових) або ж функціонують як структурна складова іншого закладу (наприклад, торгово-розважального центру або музею). Зазвичай, дитячі й сімейні розважальні комплекси пропонують стандартний перелік дозвіллевих послуг, що обмежується наявністю ігрових автоматів й симуляторів для дітей, настільним хокеєм або футболом, дартсом, лабіринтами й повітряними гарматами, автодромом, телевізором або кінотеатром, дитячим кафе й піцеріями, комп'ютерами, гойдалками, боулінгом. Прикладами таких закладів в Україні можуть бути дитячі розважальні центри «Веселий вулик», «Майстерня розваг», «Казкове свято», клуб дозвілля «Ескалібур», дитяче містечко «Ажур», а також сімейно-розважальні комплекси «Тропікалпарк» (майже 2000 кв. м), «Ігроленд» (більше 1500 кв. м дитячих розваг), центр сімейного дозвілля «Дивосвіт» (площа складає понад 6000 кв. м) та інші.

У містечку для дітей «Кідландія» (Київ), що розташоване на території розважального центру «Блокбастер», функціонують такі ігрові зони як фітнес-клуб, страхова компанія, туристична агенція, фотостудія, детективна агенція «Шерлок», салон прикрас, радіостанція «Кідландія FM», телестудія «Кідландія FM», караоке-клуб, салон фокусника «Фокус-покус», фабрика печива та інші ігрові активності.

У місті професій «Kidswill» (Київ), який відкрито у ТРЦ «Арт-молл», працюють станції комунальної служби, пожежників, будівельників, відкрито супермаркет, теле- й фотостудію, пошту, суд, феоум, лікарню, шоколадну фабрику тощо.

Здійснений нами аналіз практичної діяльності подібних закладів дозволяє розглядати дитячий (сімейний) розважальний комплекс як такий, метою якого є організація дозвілля дитини (або усієї сім'ї) шляхом надання їй розважальних послуг. Водночас, маємо наголосити на необхідності розважальними закладами неперервно вдосконалювати дозвіллеві послуги, оновлюючи й видозмінюючи свої об'єкти з метою утримання ключової аудиторії.

Розважальні центри у системі торговельних зон (моллів та пауер-центрів) утворюють другу групу розважальних комплексів. Розважальна складова притаманна більшості функціонуючих та споруджуваних торговельних об'єктів сучасного суспільства, оскільки значно підвищує конкурентоспроможність і привабливість закладу. Перші паростки такої співпраці датуються 80-ми роками ХХ ст., коли у мережі громадського харчування (ресторанах, кав'ярнях, барах) почала використовуватись так звана «функціональна музика», покликана сприятливо впливати на відвідувача, «затримуючи» його у закладі.

З того часу, економісти-управлінці наголошують на синергетичному ефекті розважальних і торговельних зон: «Створити живу атмосферу, відчуття людської присутності можливо у будь-якому районі міста завдяки організації багатофункціонального комплексу, у якому можна сконцентрувати усе необхідне для роботи, відпочинку та життя» [6]. У цьому контексті культурі доводиться дотримуватись відповідних правил гри: вона змушена популяризувати свої послуги та блага, розробляти рекламні слогани, використовувати у процесі просування свого продукту цінники, зазираючи у непритаманні для неї раніше куточки – торговельні центри. Нівелювання межі між культурним й розважальним обслуговуванням, задоволенням духовних потреб та здійсненням покупок, глядачем і видовищем – саме

такою є мета сучасного торговельно-розважального комплексу.

Вітчизняний ринок розважальних комплексів у мережі торговельних центрів активно формується в Україні з 2005–2006 рр. Десятиліття тому він представлений в основному зоною фуд-корту і кінотеатром. Проте в останні роки тенденції суттєво змінюються: проблема одноманітності дозвіллевих послуг спонукала до залучення у діяльність розважального комплексу мережевого оператора, що дозволило налагодити в одному приміщенні роботу здавалось би несумісних за призначенням об'єктів: ковзанки, океанаріуму, скеледрому, центру віртуальних розваг, концертного залу, парку атракціонів, автодрому тощо. Як приклад, розважальний комплекс в ТРЦ «Ритм» обіймає площу у 10000 кв. м і охоплює боулінг-клуб «Вітамін», більярд-клуб «Парадиз», диско-клуб «Карамель», комп'ютерний клуб «Станція», ігрові автомати, піцерії, кафе і ресторани, дитячі кімнати, конферец-зали. Розважальний комплекс у ТРЦ «Караван MegaStore» має ковзанку (1105 кв.м), кінотеатр, боулінг, ігровий центр для дітей, більярд, кафе, бари й ресторани швидкого харчування.

У ТРЦ «Арт-молл» відкрито арт-галерею, на території якої організуються мультимедійні виставки художників різних часів. Метою таких проекту є проведення систематичних аудіовізуальних шоу, що об'єднують у єдиному виставковому просторі різноманітні культурно-мистецькі твори відомих вітчизняних і зарубіжних митців. У холі ТРК «Блокбастер» влаштовуються концерти класичної музики, а послухати твори найвидатніших композиторів відвідувач центру може, смакуючи каву, куплену у кав'ярні, розташованій поруч. У ТЦ «Аркадія», «Променад» і «Караван» проводяться безкоштовні анімаційні програми для дітей, а у вихідні організуються театралізовані вистави.

Синтез діяльності торговельних, розважальних, рекреаційних та оздоровчих напрямів діяльності породжує у великих містах України (Дніпропетровську, Донецьку, Одесі, Харкові, Львові, Запоріжжі та, особливо, в Києві) мегаплекси, схильні до гіпермасштабності. Водночас, особливістю вітчизняної індустрії дозвілля є наявність мережевих операторів лише у небагатьох сегментах цієї сфери: зокрема, мережі боулінгу «Вітамін», мережі дитячих розважальних комплексів «Ігроленд», мереж кінотеатрів «Кіностанція», «Кіносистема», «Кронверк Сінема», «Одеса Кіно», «Баттерфляй», «Лінія кіно», «Мультиплекс-Холдинг», «ІМАХ 3D». Повна відсутність операторів інших видів розваг дозволила операторам торгівельних мереж (серед яких – і міжнародні мережеві оператори), додати до свого бізнес-портфелю й розважальні послуги. Зокрема, 2008 р. французька група «Auchan» відкрила українське представництво «Ашан-Україна», яке займається будівництвом і розвитком гіпермаркетів та торговельно-розважальних центрів. Прихід в Україну транснаціональних компаній свідчить про включення вітчизняного ринку індустрії дозвілля у міжнародний ринок.

До третьої групи розважальних комплексів, на нашу думку, належать *парки розваг* (парки культури і відпочинку, тематичні парки, парки атракціонів, аквапарки). З другої половини минулого століття парки трансформуються у розважальні комплекси, що виконують різноманітні функції (просвітню, рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну). Паркові комплекси пропонують великий асортимент дозвіллевих послуг: творчі заходи, гольф, теніс, велосипедні прогулянки, плавання, екскурсії, гральні майданчики для дітей, культурно-мистецькі клуби, групи здоров'я. У парках використовуються різноманітні форми дозвіллевої роботи: вистави балету на воді, вечори відпочинку для дорослих, ігрові конкурси, спортивні змагання, рекреаційні програми.

Рекреаційно-розважальні та спортивно-розважальні заклади (пейнтбольні

клуби, веллнесс-центри, СПА-салони, фітнес-центри) утворюють наступну групу розважальних комплексів. В Україні популярністю користуються мережа розважальних центрів «Турбіна», розважальний центр «Пінг-понг простір Master», спортивно-розважальний центр «Боулінг-клуб «Джамбо», спортивно-розважальний комплекс «Імперія-спорт», розважальний комплекс «Космікс», «Гідрозона» та інші. Яскравим прикладом цієї групи розважальних комплексів є «ARENA Entertainment» із такими напрямками як «Arena Beer House», «Arena SportZone», «Casino Arena», «Arena Night Club», «Street Dance Place».

П'яту групу охоплюють *розважально-відпочинкові комплекси* (центр народознавства «Мамаєва Слобода», парк-кемпінг «Київська Русь», етнографічний комплекс «Українське село», комплекс відпочинку «Лісотель», готельно-розважальний комплекс «Ферма», ресторанно-розважальний комплекс «Зевс», розважальний комплекс «Конунг», інші), метою яких є організація ефективного відпочинку людини шляхом удосконалення її дозвілля. Серед основних принципів дозвіллевого обслуговування у розважально-відпочинкових комплексах можна назвати такі: індивідуальний підхід, комплексність в організації дозвіллевих заходів, систематичність проведення дозвіллевих заходів та їх цілеспрямованість, свобода вибору та добровільність участі, театралізація, синтез усіх видів мистецтв.

Спеціалізовані розважальні центри (психотерапевтичний розважальний центр «Шандарашка» квест-центр «Escape Quest», численні квест-кімнати) орієнтуються на конкретну цільову аудиторію, забезпечуючи її певним переліком дозвіллевих послуг. Саме ця обставина дозволяє нам стверджувати, що спеціалізовані розважальні центри мають неабиякі перспективи і, водночас, обмежені у своєму розвитку споживацькою спроможністю (культурною, соціальною, економічною) цільової аудиторії. Водночас, інноваційний, неапробований формат спеціалізованого розважального комплексу хоча й містить у своїй реалізації неабиякі ризики (від фінансових до обмеженої аудиторії, яку привертатиме лише запропонована у певному комплексі спеціалізація), а проте має неабиякі перспективи розвитку. У великих містах «класичні» розважальні комплекси потужно розвиваються і незабаром їхня кількість, на думку багатьох науковців та практиків, досягне критичної межі. Цей фактор сприятиме розвою жорсткої конкуренції. І саме акцентування на спеціалізації допоможе покращити не лише соціальну ефективність дозвіллевого обслуговування, але й фінансові показники та економічну доцільність підтримки подібних проєктів. Щоправда, лише за умов врахування таких чинників як попит населення на спеціалізовану послугу, місцезоташування розважального об'єкта, наявність конкуренції (особливо, якщо йдеться про невеличке місто або про сільську місцевість) тощо.

Аналіз типологічної системи розважальних комплексів дозволяє нам окреслити спільні риси, серед яких:

- дотримання в роботі розважальних закладів принципів рекреаційності, розважальності й отримання задоволення;
- обслуговування відвідувачів з урахуванням їхніх культурно-дозвіллевих інтересів і запитів, віку, соціального статусу, сімейного стану, професійного спрямування;
- відкриття в структурі комплексу любительських об'єднань, завданням яких є створення умов для цікавої організації дозвілля;
- інтеграція у діяльності розважальних комплексів веллнесс-технологій (фітнес-клуби, спа-центри), активного дозвілля (водні та снігові атракціони, басейни з гірками, ковзанки), рекреаційних розваг і пасивного відпочинку. Тому розважальні комплекси мають у своєму розпорядженні різноманітні структурні одиниці (ресторан, більярд,

боулінг, кінотеатр, басейн, парк тощо), що спрямовані на реалізацію тих функцій, які передбачені дозвіллевою концепцією закладу;

– наявність специфічного дизайну, що відповідає тематичній концепції установи.

Розважальні об'єкти можуть бути відкритого та закритого типу. Останні, у свою чергу, розміщуються у тимчасових павільйонах, вбудованих приміщеннях торгівельно-розважальних, офісних, бізнес-центрів або ж в окремих будівлях.

Здійснене нами дослідження дозволяє дійти таких висновків.

1. Передумови появи розважальних комплексів пов'язані зі зміною соціально-економічної ситуації в країні, динамічним розвитком індустрії дозвілля й розваг та підвищенням життєвого рівня значної частини її населення. Проте чинником подальшого розвитку розважальних комплексів є неперервне удосконалення дозвіллевого обслуговування населення, супроводжуване зростаючими можливостями задоволення дозвіллевих потреб людини. Орієнтація на споживача, формування й задоволення попиту у сфері вільного часу, стають провідними завданнями й визначають кінцевий результат діяльності розважальних закладів.

2. Суттєвою ознакою розважальних комплексів є неабияка схильність до гіпермасштабності, яка передбачає поєднання в межах одного закладу численних функціональних зон. Оптимальність функціонального синтезу визначає економічну, технічну, соціальну та культуротворчу ефективність розважального закладу.

3. Нами сформульовано поняття сучасного розважального комплексу як складного механізму, що поєднує у своїй діяльності різні функції (розважальну, культуротворчу, рекреаційну, соціалізаційну, комунікативну та інші), реалізація яких має на меті створення максимально комфортного середовища для споживачів дозвіллевих послуг. Розважальний комплекс є сучасним культурно-дозвіллевим інститутом, що транслює і пропагує зразки культурного споживання (нові дозвіллеві цінності й норми, форми й види культурно-дозвіллевої поведінки тощо).

Водночас, питання функціонування розважального комплексу як транслятора зразків культурного споживання вимагає ґрунтовного вивчення, що дозволить прогнозувати й виявляти тенденції розвитку розважальних закладів у найближчому майбутньому.

Список використаної літератури

1. Бенаї Х. А. Функціонально-планувальна організація сучасних торговельно-розважальних центрів / Х. А. Бенаї, О. І. Фетісов // Сучасне промислове та цивільне будівництво. – 2010. – Т. 6. – С. 145–151 ; Benai Kh. A. Funktsionalno-planuvanna orhanizatsiia suchasnykh torhovelno-rozvazhalnykh tsentriv / Kh. A. Benai, O. I. Fetisov // Suchasne promyslove ta tsyvilne budivnytstvo. – 2010. – Т. 6. – С. 145–151

2. Іванечко Н. Основні тенденції інтеграційних процесів на ринку торговельно-розважальних послуг України / Н. Іванечко // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 3. – С. 69–73 ; Ivanechko N. Osnovni tendentsii intehratsiinykh protsesiv na rynku torhovelno-rozvazhalnykh posluh Ukrainy / N. Ivanechko // Halytskyi ekonomichniy visnyk. – 2010. – № 3. – С. 69–73

3. Лебедева Е. Стратегии продвижения культурного продукта [Электронный ресурс] / Е. Лебедева. – Режим доступа : <http://www.cultcom.ru/?p=78>; Lebedeva Ye. Strategii prodvizheniya kulturnogo produkta [Elektronnyy resurs] / Ye. Lebedeva. – Rezhim dostupa : <http://www.cultcom.ru/?p=78>.

4. Сидорова В. Организация многофункциональных развлекательных комплексов в условиях приморских курортов / В. Сидорова, Л. Коломеец // Строительство и техногенная безопасность. – 2011. – Вып. 37. – С. 18–23 ; Sidorova V. Organizatsiya

mnogofunktsionalnykh razvlekatelnykh kompleksov v usloviyakh primorskikh kurortov / V. Sidorova, L. Kolomeets // Stroitelstvo i tekhnogennaya bezopasnost. – 2011. – Вып. 37. – S. 18–23

5. Собко Я. Вибір оптимальної концепції розважального сегменту в ТРЦ. Комплексні рішення для розважальних центрів [Електронний ресурс] / Я. Собко. – Режим доступу : <http://www.pa.net.ua/ua/humor.phtml?id=1094>; Sobko Ya. Vybir optymalnoi kontseptsii rozvazhalnoho sehmentu v TRTs. Kompleksni rishennia dlia rozvazhalnykh tsestriv [Elektronnyi resurs] / Ya. Sobko. – Rezhym dostupu : <http://www.pa.net.ua/ua/humor.phtml?id=1094>.

6. Соловей О. Многофункциональные комплексы: особенности дevelopmenta [Электронный ресурс] / О. Соловей // Commercial Property. – 2007. – №5. - Режим доступа : <http://commercialproperty.ua/analytics/top>; Solovey O. Mnogofunktsionalnye kompleksy: osobennosti developmenta [Elektronnyy resurs] / O. Solovey // Commercial Property. – 2007. – №5. – Rezhim dostupa : <http://commercialproperty.ua/analytics/top>

7. Стальная В. Индустрия развлечений: тенденции развития / В. Стальная // Маркетинг. – 2009. – № 4. – С. 91 ; Stalnaya V. Industriya razvlecheniy: tendentsii razvitiya / V. Stalnaya // Marketing. – 2009. – № 4. – S. 91

8. Успенська Т. Основні тенденції розвитку дитячих розважальних зон та центрів дозвілля в торгово-розважальних комплексах великих мегаполісів України / Т. Успенська. // Архітектурний вісник КНУБА. – 2013. – № 1. – С. 162–167 ; Uspenska T. Osnovni tendentsii rozvytku dytiachykh rozvazhalnykh zon ta tsestriv dozvillia v torhovo-rozvazhalnykh kompleksakh velykykh mehapolisiv Ukrainy / T. Uspenska. // Arkhitekturnyi visnyk KNUBA. – 2013. – № 1. – S. 162–167

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015

I. W. Petrova

ENTERTAINMENT COMPLEX IN MODERN UKRAINE: THE PROBLEM OF TYPOLOGY

The article analyzes the background of the development of entertainment complexes, were revealed their essential features and functional load. It was emphasized on the fact that a factor in the further development of entertainment complexes is a continuous improvement of leisure services, accompanied by the increasing of opportunities to meet human needs in recreation. It is offered a definition of «entertainment complex» as a complex mechanism that combines in its work various functions (entertainment, cultural, recreational, socializational, communicative), the implementation of which aims to create the most comfortable environment for consumers of recreational services. Was attempted a typologization of entertainment complexes and were found common features, such as: observance of the principles of recreation, entertainment and obtaining pleasure; a differentiated approach in the leisure visitors service; opening within the complex a variety of recreational structures; integration into the entertainment centers' work a wellness technology, active leisure, recreational entertainments and passive recreation; the availability of a specific design that complies a thematic concept of the institution. It is proved that on the content part of the entertainment complex have an effect the following components: organization of leisure spaces of the institution; - an availability of functional areas designed for specific audiences; - an integration different functions and activities into a one institution; a creation of an

architectural image, internal infrastructure of institutions that determine the vector of its development.

Key words: *entertainment complex, typology, leisure, entertainment, functions, infrastructure, network.*

УДК 792.73:7.097

Т. І. Совгира

ТЕХНОЛОГІЯ ВИРОБНИЦТВА ТВОРІВ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ ЕСТРАДИ

У статті розглядається процес продукування (створення) творів телевізійної естради. З'ясовується зміст понять «сценарій», «сценарний план», «монтажний лист», «партитура» тощо. На основі теоретичного дослідження особливостей подібності сценічної естради та телебачення виявлено закономірності взаємодії цих мистецтв.

Ключові слова: *телевізійна естрада, шоу, режисер.*

Естрадні програми на телебаченні з'явилися вперше приблизно півстоліття тому, і з тих пір їхнє виробництво стрімко зростає, – зараз вони складають значну частку розважальних телевізійних програм.

Тому цілком зрозумілий науковий інтерес до цього явища: його аналізували професор московського університету Е. Багіров («Нариси теорії телебачення») [1], професор ВДІК Н. Горюнова («Художньо-виразні засоби екрану») [5], А. Варганов («Телевизионные зрелища») [3], С. Безклубенко («Телевизионное кино. Очерк теории») [2], В. Вільчек («Под знаком ТВ») [4]. У цих та інших публікаціях даної тематики розглядаються різні аспекти функціонування творів сценічного естрадного мистецтва на телебаченні, але комплексне дослідження телевізійної естради як особливого продукту взаємодії телебачення та сценічної естради відсутнє. Цим зумовлений вибір теми дослідження: телеестради як продукту взаємодії телебачення та сценічної (театральної) естради.

Мета даної статті – розглянути основні етапи процесу виробництва творів телевізійної естради.

Процес виробництва телевізійної естради є досить складним та пред'являє певні технологічні та творчі вимоги до роботи режисера на трьох основних етапах – перед зйомками, під час зйомок і після них, коли режисер здійснює монтаж проекту.

Перший етап – найтриваліший та найвідповідальний. Від його початку залежить успіх усієї роботи. На цьому етапі важливим є дозрівання режисерського задуму та формулювання його «на папері». Тільки після того, як режисер-художник знайшов образне вирішення всіх епізодів, він може почати займатися питаннями технології втілення свого задуму. Може статися так, що не все придумане режисером одразу буде «піддаватися» технічній реалізації, але зрештою після певних зусиль знаходяться відповідні засоби для вирішення того чи іншого творчого завдання. Цей пошук стає можливим завдяки запису режисерського сценарію – основного літературного документу майбутнього дійства, який має створюватися з урахуванням можливостей технологічної, фізичної й одночасно творчої роботи всього колективу, зайнятого в постановці. Він вимагає побудови всіх епізодів у двох площинах: загальному

студійному вирішенні та загальному екранному вирішенні постановки.

Технологія виробництва творів телевізійної естради передбачає можливість використання методу багатокамерної зйомки, що істотно економить час виробництва. Процес монтажу відбувається одночасно зі зйомкою, прямо на майданчику. Всі камери, закадровий голос коментатора, а також результат монтажу, пишуться на жорсткий диск в реальному часі. Тому, після закінчення заходу, режисер має готовий варіант попереднього монтажу з усіх камер.

Враховуючи те, що естрадні видовища проходять в режимі «он-лайн», коли розвиток подій непередбачуваний, використання кількох камер є вкрай важливим, оскільки воно дозволяє не тільки не загубити важливі моменти, але і зафіксувати найбільш виразні кадри (і крупний, і середній, і загальний план однієї і тієї ж сцени).

З огляду на це, у режисерському сценарії повинна бути передбачена можливість роботи декількох камер одночасно, тобто мають бути технологічно правильно вибудовані мізансцени, кадри, монтажні стики. У ньому повинна міститися достатня інформація для створення асистентського сценарію, сценарію звукорежисера, монтажних листків і світлової партитури. Це неодмінні технологічні вимоги, і вони повинні бути дотримані.

Тому методика створення літературної бази телевізійно-естрадного заходу досить складна та своєрідна. Але перше, з чого повинен починати режисер, це, виходячи із загального образного рішення, розбити матеріал на режисерські епізоди і, не обмежуючи себе технологічними вимогами, образно вирішити кожен епізод.

Потім, так само не обмежуючи себе технологією, шукати найкращі варіанти втілення образної думки епізоду. Побудова мізансцени повинна передувати розкадруванню. Побудові монтажного строю епізоду обов'язково повинне передувати розгорнення епізоду в часі і просторі.

У масштабних проектах задіяні два і більше режисерів, але головними є режисер-постановник і режисер за пультом (режисер ПТС). Вони мають для відтворення свого задуму два роди матеріалу:

1. Первинний матеріал, що режисер складає за допомогою художника, актора, композитора. Можливість існування деяких художніх компонентів у вигляді самостійних творів (сценарій, музика до кінофільму чи телепостановки і т.д.) аж ніяк не знімає в них допоміжної функції при створенні екранного твору – вони його частина, що органічно входить в екранне ціле.

2. Вторинний, остаточний, матеріал – екранна площа, на якій за допомогою певних технічних засобів створюється динамічна художня модель явища дійсності. Саме на екранній площині остаточно завершується доробок.

Тут у свою чергу відбуваються два етапи: початковий, коли кожен кадр намічається як чорнетка, технічно обробляється (що, безумовно, впливає на його художні властивості), фіксується, і кінцевий, коли з усіх відзнятих кадрів створюється остаточно екранний твір.

Після створення режисерського сценарію режисери разом з операторами беруть участь у розстановці камер, працюють з освітленням. При цьому необхідна особливо ретельна установка освітлювальних приладів, що дає можливість вести різнопланову і багаторакурсну зйомку, і акуратна установка камер – так, щоб жодна не потрапляла у поле зору іншої і мала можливість пересування на хоча б незначні відстані.

Під час однієї зйомки телепроекту у підпорядкуванні режисера може бути одночасно до 35 камер. Кожен оператор знімає матеріал у чіткій послідовності за наказом режисера – план, ракурс, освітлення, кількість кадрів тощо.

До режисера видовища телевізійної естради висувуються високі вимоги. Він

повинен об'єднувати і спрямовувати діяльність акторів-виконавців, ведучих, журналістів, музикантів, композиторів, звукорежисерів, художників, операторів і т. д, тобто всіх персон, задіяних в об'ємному виробничому процесі. Він може бути режисером монтажу телесюжету, програми або телефільму; пультовим режисером прямого та непрямого ефіру при багатокамерному методі зйомки; іноді йому доводиться бути журналістом, і ведучим інтерв'ю, репортажів.

Для того, щоб звалити собі на плечі такий вантаж, режисерові треба володіти як загальнопрофесійними знаннями у сфері естрадного та театрального мистецтва, кінодраматургії, кінооператорської майстерності, звукового вирішення фільму, теорії й історії музики, вітчизняного і зарубіжного кіно, літератури, образотворчого мистецтва, так і спеціальними навиками в частині режисури ігрового кіно-, теле- і відеофільму, теорії і практики монтажу, майстерності актора, культури і техніки мови, кінотехніки, кінотехнології і відеотехніки.

Людині «номер один» на телебаченні завжди стануть в нагоді знання основ фотокомпозиції, режисури неігрового фільму, теорії і практики монтажу, мультиплікації і комп'ютерної графіки, сучасного документального фільму, режисури анімаційного фільму, акторської майстерності, пантоміми, анімації, теорії і практики комп'ютерної графіки, кіно- і телезнімальної техніки, а також журналістики. Тому на практиці найчастіше трапляється так, що режисер володіє лише частиною з перерахованих навиків, як правило, з тієї сфери, де йому доводилося працювати найбільше.

Показовим є приклад виробництва проекту телевізійної естради «Україна має талант» («СТБ»), де видно, скільки доводиться робити режисерові на всіх етапах її виробництва. Загальновідомо, що головними дійовими особами були самодіяльні артисти з різних регіонів країни, різного віку і соціального стану, талановиті в найрізноманітніших сферах життєдіяльності; на «велику сцену» доморослі таланти потрапляли після декількох кордонів суддів – спочатку це редактори, що працюють в регіонах, а після цього київська група: генеральний, лінійний продюсери і режисер-постановник. При відборі увага зверталася на те, щоб номер був не тільки цікавим за змістом, але і видовищним – такі умови диктує специфіка естради та телебачення. Спочатку щасливчиків запрошували на репетиційний майданчик, де ставили номери, розробляли костюми, редагували або повністю змінювали музику, відібрану виконавцем, готували інсталяції, декорації і т. д. І нарешті, самі зйомки – відбіркові тури, фінали, півфінали і т. д.

Зйомкам кожного випуску відводився один день: сюди входять репетиції до обіду, коли оператор «проходив» всі номери зі світлом, і самі зйомки. На весь термін запису блоків режисер ставав головною людиною в знімальному павільйоні.

У проєкті було задіяно два режисери: режисер-постановник і режисер за пультом. Це пов'язано з великим обсягом роботи, а також з необхідністю присутності на зйомках двох фахівців одночасно. Режисер-постановник має відстежувати все, що відбувається за кулісами та на сцені, керує діями постановочної бригади та знімальної групи, даючи вказівки про готовність артистів, сцени, декорацій, про паузу для запису реклами тощо. Режисерові за пультом необхідні ці узгодження, щоб у свою чергу давати вказівки операторам: яку величину і ракурс узяти в той чи інший момент, і самому вчасно перемикаючи зображення з однієї камери на іншу. Перед його очима знаходиться безліч моніторів, на які надходить картинка з різних камер, і він вибирає найкраще на цей момент зображення, яке в режимі реального часу видається в ефір або записується на плівку.

У програмі «Україна має талант» режисер за пультом одночасно був режисером

монтажу, який керував діями монтажера і за його допомогою зводив окремі записані фрагменти в єдине ціле, використовуючи «перебивні плани».

На менших проектах режисер, як правило, поєднує всі функції – режисера-постановника, режисера ПТС та режисера монтажу. Завдяки скоординованим діям цього фахівця глядач часто отримує саме те, що він хоче бачити на своєму екрані – майстерно підготовлений телевізійний проект.

В Європі монтаж проекту, як правило, здійснює інша людина. У західних країнах режисери забезпечені усім необхідним матеріалом і технікою для проведення зйомок.

У нашій країні при багатокамерному методі зйомок режисер розробляє проект зйомок, макет або план знімальних майданчиків, бере участь у роботі з освітленням майданчиків, розставлянні камер, безпосередньо керує знімальним процесом за допомогою пульта управління, здійснює монтаж готового проекту. Крім того, режисер перед початком зйомок прораховує кошторис проекту. Тобто режисер – це та людина, яка бездогано повинна розумітися на знімальній техніці та її особливостях – як технічних, так і фінансових.

Хороший режисер телевізійної естради – це фахівець широкого профілю. Перед початком знімання видовища він повинен бачити його в композиційній цілісності, особливо, коли йдеться про пряму трансляцію. У процесі зйомок можуть бути непередбачувані цікаві кадри, яких міг не прорахувати режисер перед початком зйомок, але в цілому він повинен бачити «скелет» майбутнього заходу.

Для цього режисер замовляє детальний план-схему залу (площа залу розбивається на квадратні метри і масштабується), де буде проводитися зйомка видовища. На плані прописуються декорації, розташування камер та додаткової техніки, задіяної у процесі зйомок.

Режисер разом з операторською групою розробляє режисерський сценарій, включаючи в нього операторську експлікацію літературного матеріалу. Для уникнення помилок операторську експлікацію коректують кілька разів. Останнє операторське освоєння декорацій проводять безпосередньо перед зйомкою – аналог генеральної репетиції «для декорацій», коли коректується розташування знімальної, звукової і освітлювальної техніки.

З компанією, яка займається декораціями, обговорюється чіткий план декорацій, які елементи, матеріали, атрибути будуть задіяні, прораховується бюджет. При цьому прораховується покриття підлоги (від найдешевшого пластикового покриття до найдорожчого – екранного), використання/не використання, і якщо так, то якого – екрану (світлодіодного, кластерного, плазменного), тип ілюмінації. Прораховуються функціональність і вартість іншого обладнання (сходи – пластикові чи зі світловими смужками, елементи нічного міста, стилізація фонтана, інші атрибути). Досить часто режисер опиняється перед вибором – взяти для декорацій справжні атрибути дійства, котре знімається, чи виконати стилізацію. Наприклад, на зйомках параду часто використовуються такі атрибути, як пушка, воєнна машина, або телевізійна версія концерту «Ми – ехо», присвяченого Дню перемоги [6]. Режисер з компанією, яка виконуватиме декорації, прораховує витривалість підлоги для такого обладнання, вартість транспортування тощо і тоді робить вибір – використати справжній атрибут чи його стилізацію.

Після розробки режисерського сценарію створюють розкадровку (макет, який складається із схематичного зображення певної кількості майбутніх кадрів). Після здійснення розкадровки настає момент безпосередньої зйомки.

Перед початком зйомок дуже важливо знайти відповідну будівлю або відповідну під забудову точку в потрібному місці. Але не важливо, чи буде павільйон будуватися

під певні завдання або це просто реконструкція старої будівлі (перепрофілювання), головний чинник, який слід тримати в голові, – це висота стелі, необхідна і достатня для павільйону.

Прикладом є проведення «Євробачення-2012» у спеціально збудованому для фестивалю Бакинському кристальному залі (Баку, Азербайджан), який вміщує 23 тис глядачів, чи «Євробачення-2014» взагалі у промислових залах В&W (Копенгаген, Данія), що вміщують 10 тис глядачів.

Незалежно від того, чи є можливість вільного вибору місця розташування павільйону чи ні, повинні бути враховані ризики порушення звукоізоляції. Шосе, що знаходиться поблизу, залізниця, аеропорт, могутній радіопередавач можуть викликати серйозні інтерференційні проблеми. Адже режисер, крім повної обізнаності в технологічних можливостях знімальної техніки, повинен прораховувати акустичні можливості приміщення, обладнаного для знімання. Повинен він також прораховувати необхідну освітлювальну техніку та можливості її розміщення в павільйоні чи на майданчику.

При плануванні будівельно-монтажних робіт треба враховувати можливість майбутнього розширення. Хоча і бізнес-план під проектування, будівництво, оснащення і експлуатацію павільйону повинен бути реальним, але слід передбачити, де в перспективі можливі розширення: чи будуть це додаткові площі павільйону або взагалі додатковий (новий) павільйон і так далі.

У проектуванні та побудові декорацій разом з режисером беруть участь художник освітлення (прораховує всі аспекти освітлення майбутнього заходу), художник декорацій (аналізує технічні можливості сценічного майданчику), художник костюмів.

Режисер у процесі зйомок співпрацює також з художником-постановником. Художник-постановник зі своєю групою займається образотворчо-декораційним рішенням видовища. Під його керівництвом здійснюється розробка і затвердження ескізів, а також контроль за їх виконанням і за раціональним використанням декоративних засобів. Під керівництвом художника-постановника працюють художник-декоратор, художник костюмів, художник-гример (проводиться спільна розробка костюма і гриму для кожного персонажа) і асистенти художників.

Група звукооператора також бере участь у створенні режисерського сценарію (здійснюють звукову експлікацію літературного тексту), складанні календарного плану і кошторису, керівництв. Звукорежисер персонально оцінює акустику сценічного або знімального павільйону і вплив на неї декорацій. Він відповідальний за підбір фонограм з фонотеки, синхронний запис і дубляж.

Кількість людей, що входять до складу режисерської та знімальної груп, залежить від складності, обсягу та етапу підготовки видовища: мінімальна кількість учасників задіяна в підготовчий період, максимальна – при проведенні самого видовища.

Узагальнюючи, можливо умовно окреслити основний склад постановочної групи:

- режисерська група, що включає режисера-постановника, режисера ПТС, асистента режисера;
- операторська група: оператор, оператор комбінованих зйомок, асистент оператора;
- звукооператор;
- художник-постановник, художник комбінованих зйомок, художник по костюмах, художник-декоратор, художник-гример, їх асистенти;
- автор літературного сценарію;
- композитор;
- монтажер.

Допоміжний склад включає всіх помічників (помічники режисера, оператора і так далі), підсобних робочих, гримерів, фотографів, костюмерів, реkvізаторів, техніків знімальної апаратури, освітлювачів, бригади постановників та інших працівників відділів і цехів, прикріплених до знімальної групи.

Такий склад режисерсько-постановочної групи зумовлює успішне виробництво видовища. Та найголовнішим критерієм має бути рівень освіченості організаторів, їхнє бажання зробити якісним «продукт» телеестради. Від цього залежить не тільки емоційна обстановка на виробничому майданчику, а й змістовне наповнення літературного сценарію майбутнього шоу.

Список використаної літератури

1. Багиров Э. Г. Очерки теории телевидения / Э. Г. Багиров. – Москва : Искусство, 2007. – 267 с. ; Bagirov E. G. Ocherki teorii televideniya / E. G. Bagirov. – Moskva : Iskusstvo, 2007. – 267 s.
2. Безклубенко С. Д. Телевизионное кино: очерк теории / С. Д. Безклубенко. – Київ : Мистецтво, 1975. – 280 с. ; Bezklubenko S. D. Televizionnoe kino: ocherk teorii / S. D. Bezklubenko. – Kyiv : Mistetstvo, 1975. – 280 s.
3. Вартанов А. С. Телевизионные зрелища / А. С. Вартанов. – Москва : 1991. – 274 с. ; Вартанов А. С. Телевизионные зрелища / А. С. Вартанов. – Москва : 1991. – 274 с.
4. Вильчек В. М. Под знаком ТВ / В. М. Вильчек. – Москва : Искусство, 1987. – 239 с. ; Vilchek V. M. Pod znakom TV / V. M. Vilchek. – Moskva : Iskusstvo, 1987. – 239 s.
5. Горюнова Н. Л. Художественно-выразительные средства экрана. Ч. 1 : Пластическая выразительность кадра : учеб. пособ. / Н. Л. Горюнова. – Москва : ИПК РТР, 2000. – 41 с. ; Goryunova N. L. Khudozhestvenno-vyrazitelnye sredstva ekrana. Ch. 1 : Plasticheskaya vyrazitelnost kadra : ucheb. posob. / N. L. Goryunova. – Moskva : IPK RTR, 2000. – 41 s.
6. Концерт «Мы – вечное эхо друг друга» [Электронный ресурс] // Телеканал «Интер». – Режим доступа : http://inter.ua/ru/programs/entertaining/concert_vechnoe_ekho–
Koncert «My – vechnoe ekho drug druga» [Elektronnyy resurs] // Telekanal «Inter». – Rezhim dostupa http://inter.ua/ru/programs/entertaining/concert_vechnoe_ekho

Стаття надійшла до редакції 5.10.2015

T. Sovgyra

THE TECHNOLOGY OF THE PRODUCTION PROCESS COMPOSITIONS OF TELEVISION VARIETY

In the articles found out the production process (creation) compositions of television variety and investigated maintenance of «script», «scenario plan», «assembly list», «score» and so on. Based on the theoretical study features similarities stage variety and television revealed patterns of interaction between this arts.

The purpose of the article is to identify the basic approaches to clarify the nature of «TV variety art» that appear in the literature of the subject of art.

The critical synthesis of perspectives on the phenomenon «televisional variety art» existing in domestic and foreign literature, found the level of scientific development concept «television variety art».

Scientific novelty lies in the fact that the first scientific problem refers comprehensive study of variety art in the field of television.

The specific connections between the variety art and television, including similarities and differences between the two objects of study are outlined. Kinship is expressed by the special features of entertainment, large-scale participation, a synthetical character of influence on the audience (of scenery, literary words, acting), a direct contact of the actor and the audience, the conventions of action and the principle of the structure of the stage space on the stage and the screen.

The complete analysis of the critical points of view of the scholar on interrelations of TV as a separate independent art form and contemporary stage is studied. The specificity of the television stage as a separate phenomenon is investigated.

The basic approaches investigated to ascertain that is a «TV variety art».

Key words: «televisional variety art», stage, television, programs, show, director.

УДК 82/0(470)"1870/1935":929Перетц(045)

Н. В. Стахієва

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В. М. ПЕРЕТЦА

Висвітлено сторінки біографії видатного науковця, дослідника стародавніх пам'яток, академіка – Володимира Миколайовича Перетца та діяльності філологічного семінарію під його керівництвом. Розглянута науково-педагогічна практика вченого та її вплив на формування наукового потенціалу й досягнень в процесі культурного розвитку. Хронологічний принцип викладу матеріалу дозволив найбільш повно відтворити події життєвого шляху В. М. Перетца, оцінити його внесок у науку та культуру кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: наука, культура, філологічний семінарій, стародавні пам'ятки літератури, культурні цінності.

На сучасному етапі розвитку науки відбуваються суттєві зміни у науковому середовищі. Динаміка розвитку української науки обумовлена необхідністю об'єктивного висвітлення історичного процесу, зростаючою роллю нових наукових знань про історичне минуле, що впродовж значного часу перебували в тіні домінуючих тем радянського суспільства. Трансформація парадигми сучасних історіографічних досліджень зумовлює вивчення і переосмислення діяльності провідних учених, які на початку XX століття заклали підґрунтя наукової школи в галузі джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, продемонстрували активну громадянську позицію у справі охорони історичних пам'яток. Отже, одним з пріоритетних напрямів досліджень стає біографічний фактор.

Особистість науковця визначається насамперед його науковим чи творчим доробком, матеріалами, що зафіксували його думки, здобутки, ідеї, погляди й відкриття. А також – учнями, які продовжили й розвинули його справу, й установами, які він створив, журналами та збірниками, які започаткував.

Серед учених, що зробили вагомий внесок у розвиток гуманітарної науки кінця XIX – початку XX століття провідна роль належить видатному науковцю, досліднику – Володимирі Миколайовичу Перетцу (1870–1935 рр.). До науковців, що висвітлювали

наукову діяльність вченого належать В. П. Адріанова–Перетц, М. К. Наєнко, О. А. Назаревський, Я. О. Поліщук, Л. Г. Рева, М. А. Робінсон, С. К. Росовецький, Т. О. Щербань. Однак, проблема потребує подальшого дослідження та деталізації фактів біографічного характеру. Отже, метою даної статті є висвітлення певних сторінок життя й діяльності В. М. Перетца, пов'язаних із науково-педагогічною практикою видатного вченого.

До основних галузей, що визначають сферу діяльності видатного вченого належать філологія; літературознавство; джерелознавства, палеографія, археографія, фольклористика, мистецтвознавство.

У 1893 році В. М. Перетц закінчив навчання в університеті та був залишений О. І. Соболевським на кафедрі російської мови та словесності для підготовки до професорського звання. Молодий фахівець розпочав офіційну педагогічну діяльність. З 1896–1903 роки він, як приват-доцент, читав лекції з історії давньої руської та російської літератури.

З кінця 1890-х років В. М. Перетц досліджував історію розвитку давньої російської та української віршованої поезії, розпочав вивчати київські рукописні зібрання. Наслідком його плідної наукової діяльності стала праця «Історико-літературні дослідження та матеріали», том перший, яка вийшла друком у 1900 році [1]. Робота була успішно захищена як магістерська дисертація. В. М. Перетц став магістром російської мови та словесності. Третій том праці став докторською дисертацією, що вийшла друком у 1902 році й стала вінцем визнання високого наукового рівня вченого.

Навесні 1903 року вченого було обрано професором кафедри історії російської мови та словесності історико-філологічного факультету університету св. Володимира в Києві. Водночас із курсом давньої російської літератури XI–XIII ст., він вперше почав викладати історію українського письменства.

Лекції молодого професора викликали широкий інтерес серед студентської аудиторії. Студентів приваблювала не лише глибина знань, ерудиція викладача, але й нестандартні, підходи до процесу навчання. Зокрема, наголос робився не на пасивному прослуховуванні лекцій чи заучуванні конспектів, а на занятті наукою. Ось чому головним інтересом університетського викладача мав стати пошук наукової істини й залучення до цього пошуку нових, свіжих сил [2, с. 83].

Пріоритетним завданням молодого викладача стало розширення наукових зацікавлень слухачів із метою уникнути зосередженості на розв'язанні часткових питань без осмислення загального їх значення, а також ознайомлення студентів із технічними прийомами та методологією наукового дослідження. Це привернуло вченого до думки, «що жодна з наук, які входять до кола філологічної освіти, не може викладатися тільки лекційним шляхом. Необхідні семінари, в яких професор-керівник щільно співпрацює зі студентом-керуваним, зацікавлює його постановкою наукових питань і самим процесом дослідження, слідкує за його першими кроками, виправляє помилки, спричинені браком досвіду, і підтримує в хвилини сумнівів» [3, с. 6].

Від першого року викладання в університеті, В. М. Перетц розпочав семінарські заняття з групою студентів-філологів, яких залучав до самостійної науково-дослідницької роботи. Так, восени 1904 року була здійснена перша спроба організації систематичного семінару з питань філології, а також запропоновані теми для бажаючих взяти участь у роботі просемінарію. Крім студентів університету, учасниками семінару стали слухачки Вищих жіночих курсів, а в останні роки молоді люди, залишені при університеті для наукової діяльності. Щоб вступити до Семінарію, необхідно було отримати рекомендацію від одного з його членів, пройти співбесіду з керівником, скласти колоквиум з курсу методології, історії давньої російської літератури, при цьому

селекція була досить суворою. Стиль керівництва В. М. Перетца був авторитарним. Він надзвичайно багато давав учням і вельми багато від них вимагав [4].

За весь час роботи з осені 1907 р. по травень 1912 р. членами семінару стали 68 осіб, серед яких особливо відзначилися професорські стипендіати С. І. Маслов, В. І. Маслов, О. С. Грузинський, С. Ф. Шевченко, І. І. Огієнко, О. А. Назаревський, М. К. Гудзій, викладачі Вищих жіночих курсів – В. П. Адріанова, С. О. Щеглова, студенти історико-філологічного факультету М. К. Зеров, М. О. Драй-Хмара, П. П. Филипович, О. В. Багрій та інші. Також, досвіду, наукової майстерності, методології наукового дослідження у вченого набували А. М. Лобода, Є. К. Тимченко, М. Я. Калинович, О. К. Дорошкевич, Т. П. Сушицький, та інші.

В курсі семінарію вчений вперше започаткував вивчення життя й діяльності видатних українських діячів науки та культури: В. Б. Антоновича, П. Г. Житецького, Ф. М. Колесси, О. Я. Кониського, І. П. Котляревського, О. О. Потебні, Лесі Українки, І. Я. Франка, Т. Г. Шевченка.

В. М. Перетц навчав учнів дуже уважно аналізувати культурні джерела; професійно досліджувати контекст, подробиці, унікальні риси твору; визначати художній стиль, таким чином демонструючи справжню наукову культуру. Специфіка методології дослідження спадщини, за В. М. Перетцем, полягала в тому, що вона включала методи як історико-джерелознавчого, так і історико-книгознавчого аналізу пам'ятки [5, с. 47]. Семінаристам було запропоновано характеристику всіх методологій, якими оперувала наука про літературу від найдавніших часів до рубежу ХІХ – ХІ століття. В. М. Перетц зазначав «Для історика літератури важливо шляхом вивчення списків не тільки встановити архетип пам'ятки, але, зробивши зворотній шлях, порівнюючи архетип із редакціями, що з нього вийшли - виявити долю пам'ятки залежно від зміни смаків та літературних зацікавлень середовища, в яких вона поширювалася і піддавалася новим працюванням» [6, с. 233]. До сьогодні залишаються актуальними погляди вченого на визначення джерел тексту, опис, зберігання та шляхи їх пошуку. В методологічній площині не менш суттєвим є виокремлення основних прийомів філологічного методу, серед яких: критика тексту пам'яток літератури, історія тексту та порівняльно-історичне дослідження їхньої форми і змісту. Головним завданням критики тексту визнається «очищений від випадкових нашарувань та викривлень матеріал», а «інколи вона дає підстави і для встановлення часу та місця написання пам'ятки, і для визначення її автора, якщо він не названий» [7, с. 63].

Академік В. М. Перетц справедливо писав, що «чим більше історик літератури є господарем у галузі бібліографії, тим імовірніше і ближче до істини його висновки» [7, с. 53]. Вказуючи, що «бібліографія – необхідна попередня стадія всякого серйозного філологічного вивчення», він укладав цей параграф своєї книги тезою: «Ось чому всяка історико-літературна робота починається з бібліографічних розвідок» [7, с. 53]. Поняття «бібліографічна розвідка» означало встановлення «наявності літературного факту», а потім збирання первинного матеріалу для наукового дослідження». [6, с. 222; 7, с. 53]. «Читачам та слухачам курсу В. М. Перетца пропонувалося вникати не лише в те, що в літературній пам'ятці написано, але і як написано, не впадаючи при цьому в гріх абстрактного формалізму» [8, с. 167].

Заняття київського семінарію проводилися щотижня, і кожне засідання складалося із заслуховування доповіді, виступів до нього двох офіційних рецензентів, із числа учасників, та обговорення, яке підсумовувалося керівником. «Керівник ніколи не призначав тему, а пропонував вибрати з великого числа намічених». Як зауважував Володимир Перетц, «ми намагалися уникати тем, де можна відбутися компіляцією за готовими посібниками, не звертаючись до джерел. Кожен повинен навчитися

працювати над сирим матеріалом, на «чорному дворі науки», як говорять деякі вчені-білоручки; бо без «чорного двору» неможливо потрапити у блискучі палати справжнього, міцного знання» [5, с. 7]. Ґрунтовні доповіді публікувалися в науковій періодиці, тому повинні були відповідати моделі наукових статей і за науковим змістом, і за обсягом, і за оформленням виступу на семінарії. Офіційний рецензент зобов'язаний був попередньо ознайомитися не тільки з текстом доповіді, але й з джерельною базою та літературою за темою доповіді, тому виступ рецензента іноді перетворювався на співдоповідь. Керівник прагнув, щоб в обговоренні брали участь усі присутні на засіданні. У той же час беззмістовні дискусії не допускалися. «На окремих листочках, списаних характерним почерком В. М. Перетца, кожен доповідач отримував не тільки суворі, справедливі критичні зауваження, але й поради, вказівки на невикористаний матеріал, на перспективи, які відкриває вивчення даного питання, і т. д.» [4].

Другою формою діяльності семінарію були екскурсії. Під керівництвом В. М. Перетца учасники екскурсій відвідували архіви, музеї та бібліотеки, здійснювали пошук й обробку маловідомих матеріалів. Вони вивчали давні й найважливіші пам'ятки літератури, перевіряли покажчики описів і друкованих каталогів, описували рукописи, стародруки, збирали дані для наукових праць, виступали з доповідями, готували знайдені тексти до видання.

З 1910–1916 роки, під керівництвом професора, було організовано дев'ять екскурсій учасників семінарію до Петербурга (чотири рази), Москви, Полтави, Катеринослава, Житомира, Ніжина, а також (після переїзду В. М. Перетца до Петрограда) в Київ. У Полтаві та Катеринославі було описано рукописні книги та стародруки полтавського єпархіального давньосховища, опубліковано: опис рукописів Полтавського губернського музею та каталог стародруків церковнослов'янських і польських книг музею; рукописні збірники катеринославського музею ім. О. М. Поля; списки Повчання Євангелія та інші матеріали. У Житомирі було розглянуто рукописний фонд Волинської православної семінарії та фонди Товариства дослідників Волині. Семінаристи описали рукописи та книжкові старожитності, склали алфавітний покажчик 21 описаного рукопису. У Ніжині було вивчено Ніжинське зібрання рукописів бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька. У Києві було проведено експедиції в бібліотеці Видубицького монастиря та бібліотеці Київської духовної академії. Робота включала опис рукописів Києво-Видубицького монастиря та стародруків, які знаходилися при церквах сіл Луки та Білгородка Київського повіту; дослідження та публікацію окремих пам'яток апокрифічної літератури; опис рукописів і стародруків Києво-Золотоверхого монастиря. Учасниками семінарію було досліджено, опрацьовано та опубліковано велику кількість культурних пам'яток і фактичного матеріалу.

По завершенні екскурсії керівник збирав звіти учасників, підготовлені ними до друку, описи рукописів і тексти пам'яток, а також тези доповідей і повідомлень, додавав до цих матеріалів звіт про власні заняття під час поїздки. За результатами діяльності семінару друкувалися звіти, де вказувалися принципи роботи, теми досліджень, за якими було підготовлено 112 доповідей. Звіти про роботу учасників екскурсій друкувались у київських «Університетських відомостях» [5, с. 46].

В цілому зусиллями семінаристів були видані повні зібрання творів і вибрані твори: І. П. Котляревського, Лесі Українки, І. Я. Франка, Т. Г. Шевченка; низка монографій та біографічних нарисів з використанням архівних документів про: І. Карпенка-Карого, М. М. Коцюбинського, П. О. Куліша, Лесю Українку, П. Мирного, І. С. Нечуя-Левицького, І. Я. Франка. Завдяки дослідженням семінарію В. М. Перетца

українська національна культура була поповнена значною кількістю духовних і світських українських літературних та історичних творів в рукописах, стародруках українських книгосховищ. Проведена обліково-реєстраційна робота дозволила простежити долю книжкових колекцій та зібрань й долучити їх до культурного надбання України. Так, заснована у 1907 році, філологічна «школа В. М. Перетца» – «Семінарії російської філології при університеті св. Володимира під керівництвом проф. В. М. Перетца» відіграла значну роль у дослідженні великого масиву культурно-історичного матеріалу.

З цієї філологічної школи вийшла ціла когорта дослідників української, російської, індійської, арабської та інших мов і літератур, книгознавців, етнографів, бібліографів, музикознавців, яка залишила нестертий слід у різних суспільних науках, працюючи вже головним чином у радянський час, – В. П. Адріанова-Перетц, О. В. Багрій, С. Д. Балухатий, О. П. Баранников, С. О. Бугославський, С. Ю. Гаєвський, О. С. Грузинський, М. К. Гудзій, О. К. Дорошкевич, М. О. Драй-Хмара, І. П. Єршомін, М. Я. Калинович, К. О. Копержинський, В. І. Маслов, С. І. Маслов, О. М. Маслова (Шуляк), О. А. Назаревський, Б. В. Нейман, В. М. Отроковський, Д. М. Ревуцький, Т. П. Сушицький, Є. К. Тимченко, І. І. Фетисов, П. П. Филипович, С. Ф. Шевченко, С. О. Щеглова та інші [9, с. 56].

З 1908 року вчений здійснював активну діяльність у заснованому Українському науковому товаристві (УНТ). Науковець заклав важливі передумови для успішної роботи філологічної секції УНТ: залучив до співпраці відомих філологів, накреслив програму діяльності секції, організував всебічну розробку питань української філології. Цього ж року він очолив філологічну секцію наукового товариства ім. Шевченка. Також В. М. Перетц активно працював у його «Записках», в «Україні», «Літературно – науковому віснику», «Вістях відділу російської мови та словесності» та інших українських виданнях.

Навесні 1914 року, за видатні досягнення в галузі вивчення російської та української літератур і народної словесності, В. М. Перетц був обраний академіком Петербурзької академії наук і, восени того ж року, повернувся до Петрограда. Він поновив викладацьку діяльність у відділенні російської мови та словесності Академії наук, на вищих жіночих курсах та на вищих педагогічних курсах. Викладав курси історії давньої руської, російської, української, білоруської літератур та фольклор. Також він переніс сюди діяльність свого Семінарію. Вчений розпочав масштабну роботу зі створення тлумачної бібліографії давньої руської літератури, організувавши спеціальну комісію; написав низку нових праць з історії театру й давньої української літератури.

З осені 1917 року В. М. Перетц був відряджений до Самари з метою вивчення й опису місцевих рукописних зібрань та участі в створенні й організації діяльності Самарського університету, в якому він викладав до травня 1921 року. Академік ще раз організував Семінарії, а також історико-філологічне товариство.

У 1919 році В. М. Перетца обрано позаштатним академіком УАН. Він поновив викладацьку діяльність, що тривала до 1925 року. Після цього він залишив педагогічну діяльність і працював лише у двох академіях: ВУАН і РАН. Водночас працював в Інституті мов і літератур та в Інституті історії мистецтв.

У 1921 році В. М. Перетц створив Товариство прихильників української історії, письменства й мови у Петрограді. У 1923 та 1924 роках В. М. Перетц двічі звертався до Наркомосу УРСР з питанням щодо створення науково-дослідного інституту або кафедри українознавства в Петрограді й просив допомоги в здійсненні цього задуму [10, с. 37]. Однак ця ідея не була реалізована.

У 1926 році вчений став штатним академіком ВУАН. У складі історико-філологічного відділу ВУАН, в 1927 році, В. М. Перетц організував і очолив Комісію давнього українського письменства. До співпраці були залучені фахівці з Києва, Москви, Ленінграда – О. С. Лазаревський, С. І. Маслов, П. М. Попов, В. П. Адріанова, Г. Б. Нікольська, оскільки чимало пам'яток середньовічного періоду зберігалось у російських архівах та книгосховищах. Вони займалися вивченням і підготовкою до наукового видання пам'яток письменства з найдавніших часів; складанням бібліографії української літератури та пошуками ще не виявлених і не виданих старовинних текстів.

Члени Комісії постійно дбали про оприлюднення результатів своєї наукової діяльності. З цією метою проводилися засідання, де виголошувалися наукові доповіді, які широко обговорювалися присутніми. Результати роботи комісії публікувалися в наукових виданнях ВУАН – «Збірнику історико-філологічного відділу», «Записках історично-філологічного відділу ВУАН», «Етнографічному збірнику» та в інших періодичних виданнях. «Збірник історико-філологічного відділу» – книжкове видання, де публікувалися матеріали з історії, літературознавства, мовознавства, етнографії, фольклористики, мистецтвознавства. «Записки історично-філологічного відділу ВУАН» виходили у вигляді наукових збірників, де друкувалися наукові розвідки, статті-повідомлення, рецензії, бібліографічні огляди тощо. Публікувалися праці про літературні та фольклорні пам'ятки часів Київської Русі та України доби Середньовіччя.

Таким чином, за період науково-дослідницької роботи В. М. Перетц накопичив багатий джерельний матеріал. Ним був опрацьований величезний масив відомостей з історії української літератури, мови, мистецтва. Вчений став першим теоретиком наукового опису рукописних книг, творцем методичної основи науково-джерелознавчого описування книжкової пам'ятки. Вийшло друком чимало дослідницьких праць з різних галузей. Бібліографія вченого нараховує понад 300 праць зі стародавньої літератури; поезії; української народної пісні; апокрифічної літератури; історії українського, російського, польського театрів; праць із джерелознавства, історіографії, бібліографії, текстології, палеографії. Поряд із власною науково-дослідною роботою В. М. Перетца, слід високо оцінити також його роль як голови, створеного ним наукового семінарію, учасники якого багато й плідно працювали над вивченням первинних фактажевих матеріалів. Дослідження учасників його школи є фундаментальними науковими працями, що зробили значний прорив у розвитку багатьох галузей гуманітарної науки, а їх творці стали інтелектуальним надбанням світової біографічної скарбниці.

Список використаної літератури

1. Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы / В. Н. Перетц. – Санкт-Петербург : Типо-Литография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1900. – Т. I : Из истории русской песни, ч. 2 : Приложения. – 212 с. ; Peretts V. N. Istoriko-literaturnye issledovaniya i materialy / V. N. Peretts. – Sankt-Peterburg : Tipo-Litografiya F. Vaysberga i P. Gershunina, 1900. – Т. I : Iz istorii russkoy pesni, ch. 2 : Prilozheniya. – 212 s.
2. Гнатюк М. М. Текстологічні студії : навч. посіб. / М. М. Гнатюк. – Київ : Експрес-поліграф, 2011. – 156 с. ; Hnatiuk M. M. Tekstolohichni studii : navch. posib. / M. M. Hnatiuk. – Kyiv : Ekspres-polihraf, 2011. – 156 s.
3. Семинарий русской филологии при Императорском университете св. Владимира под руководством проф. В. Н. Перетца. Первое пятилетие (1907–1912). – Киев : Типография школы печатного дела, 1912. – 64 с. ; Seminariy russkoy folologii pri

Imperatorskom universitete sv. Vladimira pod rukovodstvom prof. V. N. Perettsa. Pervoe pyatiletie (1907–1912). – Kiev : Tipografiya shkoly pechatnogo dela, 1912. – 64 s.

4. Росовецкий С. К. Об академике Владимире Николаевиче Перетце (1870–1935) [Электронный ресурс] / С. К. Росовецкий. – Режим доступа : <http://www.aej.org.ua/History/1440.html> ; Rosovetskiy S. K. Ob akademike Vladimire Nikolaeviche Perettse (1870–1935) [Elektronnyy resurs] / S. K. Rosovetskiy. – Rezhim dostupa : <http://www.aej.org.ua/History/1440.html>

5. Міщук С. Археографічно-бібліографічна школа В. М. Перетца в Україні (1907–1914) / С. Міщук // Історіографічні дослідження в Україні. – 2008. – Вип. 18. – С. 47–58 ; Mishchuk S. Arkheohrafichno-bibliohrafichna shkola V. M. Perettsa v Ukraini (1907–1914) / S. Mishchuk // Istoriohriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. – 2008. – Vyp. 18. – S. 47–58

6. Перетц В. Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники / В. Н. Перетц. – Киев, 1914. – 496 с. ; Peretts V. N. Iz lektsiy po metodologii istorii russkoy literatury. Istoriya izucheniya. Metody. Istochniki / V. N. Peretts. – Kiev, 1914. – 496 s.

7. Перетц В. Н. Краткий очерк методологии истории русской литературы / В. Н. Перетц. – Петроград : Академия, 1922. – 165 с. ; Peretts V. N. Kratkiy ocherk metodologii istorii russkoy literatury / V. N. Peretts. – Petrograd : Akademiya, 1922. – 165 s.

8. Гуздий Н. К. Памяти учителя / Н. К. Гуздий // Русская литература. – 1965. – № 4. – С. 167 – 169 ; Guzdiy N. K. Pamyati uchitelya / N. K. Guzdiy // Russkaya literatura. – 1965. – № 4. – S. 167 – 169

9. Махновець Л. Володимир Перетц: (До 100-річчя від дня народження корифея рос. та укр. філології) / Л. Махновець // Радянське літературознавство. – 1970. – № 1. – С. 52–60 ; Makhnovets L. Volodymyr Peretts: (Do 100-richchia vid dnia narodzhennia koryfeia ros. ta ukr. filolohii) / L. Makhnovets // Radianske literaturoznavstvo. – 1970. – № 1. – S. 52–60

10. Матвеева Л. В. Доля видатного славіста-українознавця Володимира Перетца / Л. В. Матвеева // Східний світ. – 2007. – № 2. – С. 32–44 ; Matvieieva L. V. Dolia vydatnoho slavista-ukrainoznavtsia Volodymyra Perettsa / L. V. Matvieieva // Skhidnyi svit. – 2007. – № 2. – S. 32–44

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015

N. Stakhiyeva

THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PRACTICE OF V. N. PERETZ

The major points, which were covered by our research, may be summarized as follows. Highlights the page biography of V. N. Peretz (1870 - 1935 years) – an outstanding scientist, academician, researchers of ancient monuments, and activities of philological seminary under his leadership.

V. N. Peretz known as the Russian and Ukrainian scholar, literary critic, folklorist, linguist, critic, teacher, who trained a whole galaxy of experts philological orientation. Analyzed the major milestones of the life and scientific teaching activities V. N. Peretz. In study was highlighted his work on the formation of research centers in Ukraine.

He was engaged in the research, collecting work, the formation of the library and museu collections, holding archeographic and ethnographic expeditions, descriptions of manuscripts and early printed books. Consequently, the activity of V. N. Peretz promoted

cultural progress, which included the creation of conditions for the development of culture and its study. In a study researched creative legacy of a scientist. The role in maintaining and attracting in the scientific use of national cultural values was defined. Exploring the sights of the historical past, he opened the unknown and little-known phenomenon of the historical facts of the national culture, including the ancient Ukrainian literature. In the scientific revolution were introduced numerous facts of history and theory of literary criticism. Over a lifetime, the researcher has accumulated and processed the vast documentary material.

Significant role in the investigation of a large array cultural and historical material played «seminaries Russian philology under the guidance of professor V. N. Peretz' and activism scientist in scientific societies.

In this way, considered by scientific and pedagogical practice scientist and its impact on the scientific potential and achievements in the process of cultural development. His contribution was set to the cultural heritage of the nation, the development of spiritual values (language, literature, art, science, education, etc.). The role of V. N Peretz in the revival of Ukrainian culture and transfer of intellectual and cultural treasures for future generations has shown.

Chronological principle of presentation allowed the most complete to recreate life path V. N. Peretz, to evaluate its contribution to science and culture of the late XIX – early XX century.

Keywords: *science, culture, philological seminary, ancient monuments of literature, cultural values.*

УДК 130.2

О. В. Яковлев

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ: CULTURAL HERITAGE PROJECTS

У статті представлено дослідження шляхів включення української культурної спадщини у загальносвітовий культурний простір. Визначені шляхи і засоби введення пам'яток української культури і спадщини у світовий цифровий та культурний контекст засобами інноваційних інформаційних технологій, а саме – через інформаційне середовище електронних носіїв. Розглянуто значення Міжнародних конференцій серії EVA Conferences International під загальною назвою «Electronic Imaging & the Visual Arts» («Електронні зображення та візуальні мистецтва»), які присвячені питанням використання сучасних інформаційних технологій в галузі культури та мистецтва й поширенню можливостей для міжнародного співробітництва в галузі наукових досліджень та культурного обміну. Доведена перспективність науково-технологічних досліджень з цифрової мультимедійної презентації музичних рукописів та стародруків, що є перспективним напрямком цифрової презентації світової культурної спадщини.

Ключові слова: *українська культура, пам'ятки культури, культурна спадщина, світовий інформаційний простір, інформаційне середовище, електронна енциклопедія.*

Україна знаходиться в перехідній стадії свого розвитку і ця «системна перехідність» характеризує практично усі сфери життєдіяльності людини, виявляється на різних рівнях культури, створюючи в суспільстві ситуацію невизначеності та

нестійкості. Усвідомлення перехідності соціокультурного розвитку, безперечно характеризується наявністю певних потенційних можливостей, є найважливішим механізмом самоорганізації, стимулюючим активність суспільства в напрямку досягнення нового порядку.

Становлення будь-якої культури пов'язано не тільки з народженням нового, але і неможливе без засвоєння культурної спадщини, частина якої, трансформуючись, знаходить інші смисли, включається в новий соціальний контекст і утворює нові ціннісні поля. Перехід інновацій в традиції займає, як правило, тривалий час, бо відбір та проектування є складним процесом, характерним для періодів пошуку динамічної рівноваги між стійкістю і нестійкістю, стабільністю і нестабільністю культури як системи.

Слід звернути увагу, що при всіх декларованих принципових розбіжностях, сучасне трактування культури значно відрізняється від класичних зразків, бо сучасне соціально-гуманітарне знання вже не може не враховувати основних положень синергетики. Глибоке пізнання конкретних станів культури в різні історичні періоди (у тому числі і в періоди фазових переходів) пов'язане з необхідністю зрозуміти логіку її загального розвитку, для того щоб не коректувати історико-культурний процес під існуючі схеми, а на цій основі досягти рівня переконливого узагальнення.

Не випадково, перехід до нового типу культури – інформаційної культури в чомусь пов'язується з породженням інтерактивних інформаційно-комунікативних середовищ, що трансформують духовно-ментальні коди і мови культури. Тотальна технологізація буття людини, віртуалізація соціокультурного простору змінює канали передачі соціокультурного досвіду, можливості адаптації людини до нових умов, перспективи творчої самореалізації. За явними досягненнями не менш помітні і наслідки такого швидкого включення величезного масиву технічних засобів в життя людини, якісна зміна соціокультурної реальності. Відео, комп'ютери, цифрове телебачення, мас-медіа, електронні мережі утворюють віртуальні простори, в яких людина черпає нові інформаційні ресурси, впізнає себе і людей, що його оточують. З одного боку, це, дійсно, відкриває широкі перспективи розвитку людини, що усвідомлює множинність реальностей і свою включеність до них. З іншого боку, комп'ютерна віртуальна реальність, що формується за допомогою технічних засобів, залежно від контексту і мети породження, може виступати як інформаційно-комунікативна середа, як художньо-естетичний простір, як ігрова ситуація, як складний психологічний стан, як перспективна освітня або медійна технологія, і, нарешті, – квазісоціум – особливий тип соціокультурного простору.

Значне коло дослідників минулого і сучасності зверталось до вивчення проблем виведення національної культури у світовий інформаційний простір шляхом розроблення теорії та практики національної бібліографії. Серед них – Михайло Грушевський як голова Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ), Юрій Меженко як керівник Українського науково-дослідного інституту книги (УНІК), сучасні вчені Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) Любов Дубровіна, Галина Ковальчук, Олександр Омельчук, Тетяна Павлуша у межах проектів «Рукописна Україніка», українська книга кириличного друку XVI–XVII ст., україномовна книга (1798–1916), «Музична Україніка» та інші [1; 2; 3; 4; 5]. Україніка повинна концентрувати в собі масив первинної інформації (оригінали документів чи їх копій – рукописи, видання, аудіовізуальні матеріали), а також масив вторинної інформації (систему каталогів, реєстрів, довідників, покажчиків, бібліографічних словників, енциклопедій, зведених у загальну електронну базу даних).

Визначальною основою інформаційного суспільства є знання та інформація,

інтелектуальні технології та новий спосіб організації технологічної сфери, коли перетворення в цифровий формат будь-якої інформації є оптимальним та універсальним засобом її трансляції. Що стосується комунікації, то найбільш ефективним є мережевий спосіб взаємодії. Зазначені фактори розвитку інформаційної доби викликають трансформації в соціокультурному середовищі, які потребують уваги з боку аналітиків через свою неоднозначність.

Електронний спосіб передачі інформації, що функціонує в мережі з особливим виміром простору та часу, взагалі ставить під питання такий принцип культурного наслідування, як традиція. Символи сучасної специфічної глобальної, інтернаціональної культури свідчать про певну ідентичність, пов'язану з гомогенним простором інформаційної культури. Соціальним простором стає глобальний цифровий простір, що визначається доступом кожного до інформації, а значить, до універсальності культури, нівелювання культурних меж, уніфікації символічного оточення.

Міжнародні конференції серії EVA Conferences International під загальною назвою «Electronic Imaging & the Visual Arts» («Електронні зображення та візуальні мистецтва») присвячені питанням використання сучасних інформаційних технологій в галузі культури та мистецтва й поширенню можливостей для міжнародного співробітництва в галузі наукових досліджень та культурного обміну. Головна мета цих конференцій – забезпечення форуму для користувачів, розробників та дослідників, для зустріч, обміну досвідом, ідеями та планами. Учасники отримують інформацію про нові європейські та міжнародні ініціативи у галузі комп'ютерних мистецтв та комунікацій, такі як проекти у галузі візуального мистецтва, археології та історії. Ініціюються нові проекти, яким надається наукова і фінансова підтримка.

Конференції серії EVA організуються компанією VASARI Enterprises (Великобританія) з 1990 року за дорученням та фінансовою підтримкою Європейської Комісії (European Commission, EC) щорічно у різних країнах світу. Постійними місцями проведення цих конференцій є культурні, наукові та освітянські центри Європи (Лондон, Берлін, Флоренція, Варшава, Москва, Відень), також Японії, Китаю, США.

Основні завдання конференцій EVA:

– розповсюдження сучасних інформаційних технологій у галузі культури і мистецтва;

– організація форумів в Європі та в інших континентах для користувачів, виробників та науково-дослідних спілок, що забезпечують зустрічі та обмін досвідом, ідеями та планами фахівців з різних країн світу;

– сприяння розвитку Культурного сектора як сукупності візуальних мистецтв, що вміщує музеї, бібліотеки, археологічні та інші гуманітарні дослідження, освіту.

Організація EVA – багатопрофільна і включає такі напрямки діяльності: високі технології, мас-медіа, наукові дослідження у галузі візуального зображення, туризм, співпраця з державними установами. Так сектор високих технологій (the Hi-Tech Industry) працює в системі мультимедіа, створення та аналізу зображень, баз даних, відображення та друку, телекомунікації та виробництва інформаційних систем, он-лайнних інформаційних сервісів.

У секторі мас-медіа та суспільних зв'язків вирішуються питання видавництва, преси, кінематографа, телебачення, фотографії, друку, реклами, графічного дизайну. Сектор наукових досліджень у галузі систем зображень займається створенням та обробкою зображень, трьохвимірним реконструюванням та презентуванням артефактів.

Державний сектор здійснює зв'язок EVA з Міністерством культури та іншими установами, які мають відношення до культурної спадщини (Cultural Heritage), освіти і науки.

В організації та фінансовій підтримці конференцій серії EVA беруть участь міжнародні організації світового та європейського рівнів, міністерства та відомства приймаючих країн, різноманітні асоціації, спілки, організації-учасники європейських проектів, комерційні структури, інші державні та суспільні установи, меценати, а також регіональні представництва ЮНЕСКО.

Учасниками конференції є представники міжнародних організацій та проектів, урядових структур та місцевих органів, керівники та фахівці музеїв, бібліотек, архівів, науково-дослідницьких організацій та навчальних закладів, розробники та виробники комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, програмного забезпечення, інформаційних продуктів тощо – як відомі компанії, так й окремі особи, а також галереї мистецтв та аукціони, артисти та колекціонери, журналісти, юристи, наукові співробітники, викладачі та фахівці в галузі побудови інформаційного суспільства. Таке різноманіття установ та фахівців з різних галузей діяльності відбиває основну мету конференцій EVA – об'єднання у глобальному інформаційному просторі зусиль усіх, хто прагне за допомогою сучасних інформаційних технологій відкрити сучасникам і зберегти для нащадків культурну спадщину людства.

Головними темами конференцій серії EVA є стратегічні, технологічні, юридичні та інші питання створення цифрових ресурсів історико-культурного надбання людства, проблеми доступу до цифрової культурної спадщини: цифрові музеї та електронні бібліотеки, мультимедійні технології, електронні додатки та продукти, віддалені цифрові архіви та використання зображень, стандарти та метадані для опису візуальних об'єктів, інтелектуальні технології для опрацювання образів тощо. За останні роки тематика конференцій серії EVA стала значно ширше, ніж назва «Електронні зображення та візуальні мистецтва» й охоплює загальні питання застосування нових технологій у культурі, мистецтві та науці, мультимедійні технології в освіті, візуальні мистецтва та гуманітарне навчання у глобальній мережі (e-навчання), розвиток інформаційної інфраструктури та комунікацій в цих галузях, проблеми прав на інтелектуальну власність та авторських прав, різні аспекти правової та офіційної інформації (екологічної, муніципальної, дитячої, юнацької тощо), питання розвитку е-урядів, глобальні завдання розвитку і підтримки багатомовлення в кіберпросторі.

У ході конференцій серії EVA проводяться навчальні семінари, тренінги, робочі групи, круглі столи, виставки та фестивалі, які сприяють більш поглибленому знайомству фахівців із науковими результатами у галузі нових інформаційних технологій, промисловими та технологічними розробками, тісному спілкуванню, детальному обговоренню доповідей, встановленню контактів і зв'язків за професійними інтересами. Заходи у рамках конференції EVA сприяють взаємодії культурного, наукового, державного секторів та бізнесу на шляху до реалізації мережевого доступу до інформації, що є суспільним надбанням.

Найважливішою метою та аспектом значення конференцій серії EVA є розробка конкретних проектів та ініціатив, налагодження міжнародних зв'язків в науковому, культурному та освітянському секторах, результатами чого стає міжнародна співпраця та участь у конкурсах проектів міжнародного співробітництва в рамках програм ЄС, Національної бібліотеки України імені І. В. Вернадського і Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Отже, конференції серії EVA являють собою міжнародну, міжгалузеву та мультидисциплінарну сукупність локальних та глобальних заходів для фахівців з нових технологій в культурному, науковому, освітянському та промисловому секторах суспільства, у ході яких ініціюється міжнародне співробітництво, активізується та підтримується участь регіонів у спільних проектах, здійснюється ознайомлення з

культурним надбанням різних країн світу. Для України, яка бере участь в проведенні міжнародних конференцій серії EVA, ці заходи мають велике теоретичне і практичне значення у двох аспектах:

перший – регіональне значення, яке полягає у консолідації зусиль фахівців різних сфер діяльності та інтеграції наукових і практичних досягнень та усіх видів наукових, освітніх, виробничих ресурсів і технологій з метою гармонічного розвитку в електронному середовищі національної складової культурної спадщини;

другий – глобальний рівень, який передбачає цифрову презентацію світовій спільноті національної історико-культурної спадщини, сприяння міжнародному культурному обміну, інтеграцію національних ресурсів, технологічних розробок та суспільної діяльності в глобальний електронний інформаційний простір, і має потенціальну реалізацію у вигляді участі в науково-технічних і технологічних проектах і програмах ЄС з культурного, соціального, гуманітарного напрямків, міжнародних навчальних програмах і тренінгах.

Слід відзначити також роль конференцій EVA для розвитку міжнародної співпраці в таких напрямках, як розвиток усіх видів е-ресурсів, е-навчання та е-урядів різних рівнів.

Участь Національної академії у проекті «Мінерва», що започаткований Міжнародною організацією EVA сприяв формуванню електронної бази даних українських раритетів, що зберігаються у фондах НБУВ, тобто створення тематичних цифрових колекцій (зокрема, стародруків, рукописів та музичних матеріалів) у складі наукової електронної бібліотеки. Підсумками цієї роботи є результати досліджень та практичних напрацювань, що проводилися сумісно з фахівцями із Центру бібліотечно-інформаційних технологій, Відділу стародруків, Відділу музичних фондів (НБУВ), а також Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ).

Наприклад у «Презентації українських стародруків та музичних рукописів православної церкви в цифровому середовищі» подані результати попередніх наукових досліджень, технологічних розробок та практичних напрацювань у напрямку оцифровки стародруків та музичних матеріалів, представлено концепцію комплексного формування тематичних цифрових колекцій у складі Національної електронної бібліотеки, розкриті проблеми та визначені перспективи робіт з оцифровки джерел національної історико-культурної спадщини, що зберігаються у фондах НБУВ.

Перший досвід оцифрування стародруків набуто під час створення електронної копії першої української друкованої книги – Львівський Апостол. Електронна копія цього раритету розміщена у фонді Наукової електронної бібліотеки України у вільному доступі. Дослідження з цифрової презентації музичних матеріалів розпочались з цифрової презентації нотних концертів із авторської рукописної спадщини Артема Веделя, що видана під загальною назвою «Божественна Літургія святого Іоанна Золотоустого та 12 духовних хорових концертів» у 2000 році та є результатом співпраці НБУВ із Українським музичним товариством Альберти (Канада) та Національною музичною академією України імені П. І. Чайковського. Потім, у ході робіт в рамках Проекту «Кобзарське мистецтво», що був розпочатий НБУВ спільно з Міжнародним фондом «Золотий акорд», було створено проект тематичної добірки музичних матеріалів у складі Наукової електронної бібліотеки, який відбився на Web-сторінці за попередньою назвою «Україніка музична», де започатковані цифрові колекції з музичної тематики.

Останні дослідження були присвячені презентації в електронному середовищі музичних рукописів православної церкви, зокрема ірмологіонам та партесним концертам. Робота з цими джерелами передбачає значні попередні історичні,

бібліографознавчі та музикознавчі дослідження, включаючи ідентифікацію джерела, науковий опис рукописних зібрань, переведення стародавніх нот (наприклад, так званої «київської квадратної ноти») на сучасну нотацію, зведення окремих голосів до партитур, реконструкцію втрачених частин тощо. Цифрова презентація таких джерел має вмещувати не тільки візуальне (графічне) відображення саме рукописів, але й наукове інформаційне супроводження, також звукове відтворення музичного твору або його інципіту, що забезпечує найповніше уявлення про музичний раритет. Для апробації мультимедійної презентації музичних рукописів було обрані партесні концерти Миколи Дилецького, найвидатнішої постаті в слов'янському музичному світі другої половини XVII ст., діяльність кого великою мірою визначила розвиток музики на території, що охоплювала Україну, Білорусь та Росію, і заклала фундамент для формування нової композиторської школи того часу. «Нині відома творчість Дилецького, відкрита переважно в 70-ті роки XX ст., представлена як багатогорними восьмиголосними композиціями європейського зразка, причому в традиціях римської та польської шкіл, так і більш камерними чотириголосними творами, пов'язаними з італійським і, можливо, німецьким духовним стилями».

Отже, цифрова презентація музичних колекцій в складі наукової електронної бібліотеки поряд із історичними, мистецтвознавчими та бібліографічними дослідженнями передбачає розробку технологій створення цифрових копій та мультимедійних додатків, що забезпечать не тільки візуальне відображення рукописних нот і друківаних музичних матеріалів в електронному середовищі, а також звукове відтворення фрагментів (музичних інципітів) та деяких повних творів з української музичної спадщини. Музичні інципіти розглядаються як елементи пошукового образу музичних матеріалів у пошуковому апараті Наукової електронної бібліотеки, а звукове відтворення певного переліку музичних творів – як мережева цифрова фонотека музичних матеріалів.

На сьогодні оцифровані нотні матеріали та музичні документи розташовані в он-лайнному фонді Наукової електронної бібліотеки, а результати досліджень з цифрової презентації національної музичної спадщини відбиті на Web-сторінці «Україніка музична» у вигляді проектів цифрових музичних колекцій із мультимедійними додатками за наступними напрямками:

- нотні видання національної музичної спадщини;
- рукописні духовні твори зібрань православної церкви (партесні концерти, ірмологіони);
- історико-бібліографічне дослідження бандурного мистецтва «Кобзарське мистецтво»;
- тематична добірка публікацій з наукових досліджень української музичної спадщини.

Представлені результати оцифровки українських стародруків та музичних рукописів викликали жвавий інтерес аудиторії у ході їх презентації на конференціях EVA в Києві та Берліні. Така увага пов'язана з тим, що:

- по-перше, були візуально презентовані матеріали, що є складовою саме Національної Української Культурної Спадщини, яка є предметом інтересу значного колу представників світової культурної, наукової та освітянської спільноти;
- по-друге, представлено перспективне науково-технологічне дослідження з цифрової мультимедійної презентації музичних рукописів та стародруків, що є новим напрямком цифрової презентації світової культурної спадщини;
- третє, запропонований комплексний підхід до формування цифрових історико-культурних колекцій в складі наукової електронної бібліотеки забезпечує інтеграцію

наукових досліджень, технологічних розробок і практичне вирішення низки завдань з забезпечення доступу і збереження історико-культурних фондів бібліотек, також дозволяє здійснювати ці роботи у рамках кооперативних міжнародних проєктів.

Практичним результатом проєкту стала домовленість із італійськими, польськими та британськими фахівцями про розробку міжнародних проєктів з цифрової презентації Європейської Музичної Спадщини, про співпрацю в галузі науково-технологічних досліджень і розробки нових інформаційних технологій та організацію практичних семінарів з обміну досвідом з оцифровки та забезпечення доступу до об'єктів Культурної Спадщини.

Позитивне прийняття матеріалів Web-сторінки «Україніка музична» підтверджує доцільність подальшої розробки цієї тематичної цифрової колекції та активізації робіт з її інформаційного наповнення і включення у склад Наукової електронної бібліотеки НБУВ.

Список використаної літератури

1. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – Київ, 1917. – 532 с. ; Hrushevskiy M. Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu / M. Hrushevskiy. – Kyiv, 1917. – 532 s.
2. Дзюба І. Між культурою і політикою / І. Дзюба. – Київ : Сфера, 1998. – 374 с. ; Dziuba I. Mizh kulturoiu i politykoiu / I. Dziuba. – Kyiv : Sfera, 1998. – 374 s.
3. Дубровіна Л. А. Книжкова спадщина України: електронна енциклопедія / Л. А. Дубровіна, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні. – Київ, 1996. – Вип. 1. – С. 181–188 ; Dubrovina L. A. Knyzhkova spadshchyna Ukrainy: elektronna entsyklopediia / L. A. Dubrovina, L. Y. Kostenko, T. P. Pavlusha // Natsionalna arkhivna informatsiina systema «Arkhivna ta rukopysna ukrainika» i kompiuteryzatsiia arkhivnoi spravy v Ukraini. – Kyiv, 1996. – Vyp. 1. – S. 181–188
4. Меженко Ю. О. Бібліографія української книги, її завдання і методи її створення / Ю. О. Меженко // Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР. – К., 1946. – Ч. 1. – С. 4–14 ; Mezhenko Yu. O. Bibliohrafiia ukrainskoi knyhy, yii zavdannia i metody yii stvorennia / Yu. O. Mezhenko // Naukovyi zbirnyk Biblioteky AN URSR. – K., 1946. – Ch. 1. – S. 4–14
5. Павлуша Т. П. Електронний довідник з книжкової спадщини України / Т. П. Павлуша, Л. Й. Костенко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 3 : Джерелознавчі дисципліни. – С. 142–147 ; Pavlusha T. P. Elektronnyi dovidnyk z knyzhkovoї spadshchyny Ukrainy / T. P. Pavlusha, L. Y. Kostenko // Arkhivoznavstvo. Arkheohrafiia. Dzhereloznavstvo: Mizhvid. zb. nauk. pr. - 2011. – Vyp. 3 : Dzhereloznavchi dystsypliny. – S. 142–147
6. Яковлев О. Реалізація міжнародних гуманітарних стратегій НАКККіМ / О. В. Яковлев // Вісник ДАКККіМ. – 2013. – № 1. – С. 86–89 ; Yakovlev O. Realizatsiia mizhnarodnykh humanitarnykh stratehii NAKKKiM / O. V. Yakovlev // Visnyk DAKKKiM. – 2013. – № 1. – S. 86–89
7. Shulgina V. Presentation of Ukrainian Old Printed Book and Music Manuscripts of the Orthodox Church in the Digital Space / V. Shulgina, O. Yakovlev, O. Barkova // Electronic Imaging & the Visual Arts. EVA 2004 Florence. – Bologna : Pitagora Editrice, 2004. – P. 8.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015

O. Yakovlev

FORMATION OF UKRAINE CULTURAL HERITAGE INFORMATION ENVIRONMENT: CULTURAL HERITAGE PROJECTS

The article presents the research of including Ukrainian cultural heritage in the global cultural space. The ways and means of introducing monuments of Ukrainian culture and heritage in the digital world and cultural context by means of innovative information technologies – namely information environment through electronic media. Rozhlyato important international conference series EVA Conferences International under the title «Electronic Imaging & the Visual Arts» («Electronic image and visual art»), which are devoted to the use of modern information technology in the field of culture and art and spread opportunities for international cooperation in research and cultural exchange. Proved promising scientific and technological research on digital multimedia presentation of music manuscripts and early printed books, which is a promising area of digital presentations of world cultural heritage.

It is necessary to note, that EVA conferences play significant role for the development of international cooperation in such areas as development of all types of e-resources, e-learning and e-government at different levels.

Participation of the National Academy of Managerial Personnel of Culture and Art (NAKKKiM) in the project «Minerva», which was launched by the International Organization EVA contributed to the formation of an electronic database of Ukrainian rarities stored in the Vernadsky National Library of funds, in the creation of thematic digital collections (including old books, manuscripts and musical material) in the scientific electronic library. The result of this work is to research results and practical findings, conducted jointly with specialists of the Center for Library and Information Technology, Department of old, the Department of musical backgrounds (Vernadsky National Library) and the NAKKKiM .

Digital music collections presented at the scientific electronic library includes the development of digital technology and copies of multimedia applications that provide not only a visual display handwritten notes and printed music in the electronic environment, and audio reproduction of fragments and complete works of Ukrainian musical heritage

The practical result of the project was agreed with the Italian, Polish and British experts to develop international projects with digital presentation of European musical heritage, cooperation in scientific and technological research and development of new information technologies and the organization of workshops to exchange experiences with digitization and access to about of objects of cultural heritage.

Key words: *Ukrainian culture, cultural monuments, cultural heritage, global information space, information environment, e encyclopedia.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.61:338.2

Н. Є. Мазіна

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

У статті розглядаються теоретичні аспекти соціального капіталу населення як соціального явища, його вплив на перебіг соціально-економічної адаптації. Розкрито такі поняття як «соціальна адаптація», «соціальний капітал», «соціальні мережі», «мережений капітал». Розглянуто структурні компоненти соціального капіталу вимушених переселенців, до яких слід віднести соціальну мережу, норми і цінності, довіру, соціальні ресурси.

Ключові слова: соціально-економічна адаптація, вимушені переселенці, соціальний капітал, соціальна мережа, мережений капітал, довіра, норми, цінності, соціальні ресурси.

Проблема соціально-економічної адаптації вимушених переселенців, які через збройний конфлікт на Сході України, змушені виїхати з окупованої частини Донецької та Луганської областей на сьогодні є конче болючою та недостатньо висвітленою. За оперативними даними Головного управління ДСНС у Донецькій області станом на 18 листопада 2014 року чисельність зареєстрованих внутрішньо переміщених громадян України, які переміщені з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції на території Донецької області становить 103150 осіб. Чисельність тимчасово розміщених осіб складає 67928 (26482 сімей), у тому числі: дієздатних осіб чоловіків – 12428 та жінок – 24957, діти – 17598 осіб, інвалідів та осіб похилого віку – 12 945. За даними Держкомстату станом на 1 жовтня 2014 року місто Маріуполь налічує 476 940 мешканців. За даними ДСНС чисельність зареєстрованих та розміщених внутрішньо переміщених громадян України у м. Маріуполі становить 16 116 осіб (7526 сімей), у тому числі: дієздатних осіб чоловіків – 1052 та жінок – 2434, діти – 4333 осіб, інвалідів та осіб похилого віку – 8 297. За інформацією офісу УВКБ ООН загальна кількість внутрішньо переміщених осіб в м. Маріуполі більше офіційної орієнтовно на 5–6 тис. осіб, за рахунок громадян, які проживають у родичів але офіційно не зверталися до органів влади у м. Маріуполі. За прогнозом на кінець поточного року чисельність внутрішньо переміщених осіб у м. Маріуполі може досягнути 110 тис. осіб. Відтак інтерес до питань соціально-економічної адаптації вимушених переселенців, механізмів формування стратегій адаптації особистості до сучасної соціально-економічної ситуації у країні є *актуальним* і виправданим, бо тільки успішна адаптація вимушених переселенців й готовність приймаючого населення до змін у може подальшому попередити негативні наслідки цієї соціальної взаємодії. Оскільки соціальний капітал з одного боку є важливим ресурсом розвитку, який впливає на економічне зростання, суспільний добробут, ефективність соціальних програм і послуг, як на регіональному рівні так і у загальнокраїновому масштабі, а з іншого є передумовою задля самоорганізації громади з метою вирішення суспільних проблем без участі держави, саме спроба аналізу соціального капіталу як відповідного

ресурсу соціально-економічної адаптації населення за умов суспільної нестабільності є у *метою* представленої роботи, реалізація якої зумовила необхідність вирішення наступних *завдань*: на основі аналізу наукового доробку з проблеми, що досліджується, уточнити й висвітлити підходи, які застосовуються задля концептуалізації поняття «соціальний капітал» та проаналізувати його вплив на перебіг соціально-економічної адаптації вимушених переселенців.

Швидкоплинна реальність, частота й непередбачуваність змін суспільних відносин, які здебільшого впроваджуються «зверху», змушуючи особистість у той чи інший спосіб реагувати на них, стимулювала науковий інтерес до адаптаційних процесів, й з часом соціальна адаптація стала однією з провідних тем соціологічної науки. Методологічні засади дослідження процесу адаптації були закладені у працях М. Вебера, Ф. Знанецького, Г. Спенсера, У. Томаса, Дж. Томсона. У межах різних теоретичних підходів теорію адаптації представлено у працях М. Кроз'є, Д. Міда, Д. Морено, Т. Ньюкомба, Т. Парсонса. У вітчизняній соціології значна частина досліджень здійснювалась у межах галузевих соціологій (М. Бобнева, А. Здравомислов, І. Кон, Я. Коломінський, В. Ядов та інші). Питанням соціальної адаптації населення у контексті системних трансформації пострадянського простору присвячені роботи О. Авраамової, Є. Балабанової, А. Готліб, З. Калугіної, Р. Ривкіної, Н. Шуст, М. Шабанової які розглядали проблеми адаптування до ринку в сучасній економічній ситуації, вибору економічних стратегій соціальних дій, формування нових моделей та способів адаптації. Вчені встановили ряд особливостей соціальної адаптації, які ґрунтуються на наступних положеннях: соціальна адаптація має соціально детерміновані способи і засоби входження особистості у соціальне середовище, які відрізняються від пристосувальних механізмів у світі тварин; соціальна адаптація особистості є динамічним явищем, що має ряд етапів, послідовність розгортання яких є різною у різних індивідів; у суспільному житті адаптація особистості виступає умовою і передумовою ефективної людської діяльності; результатом адаптації особистості, що відображає ступінь її залученості у соціальне середовище і характер взаємин з ним, є така властивість як адаптованість. Вагомим доробком української науки у цьому напрямку стали праці О. Злобіної, А. Донченко, А. Ручки, Ю. Саєнко, В. Тарасенко, В. Тихоновича, Ю. Левади, Н. Ходорівської, С. Хуткої, О. Якуби. Вдалим і змістовним індикатором соціальної адаптації особистості є «Індекс соціального самопочуття населення» Є. Головахи і Н. Паніної [1]. На думку авторки, особливе місце слід відвести роботам російської дослідниці, доктора соціологічних наук Л. Корель, у яких обґрунтовується необхідність виокремлення нової галузі соціологічного знання – соціології адаптації та пропонуються її теоретико-методологічні засади [5].

У концепції соціально-економічної адаптації, розробленою доктором економічних наук, співробітником Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН О. Авраамової, адаптація розглядається як вид взаємодії особи і соціальної групи з соціальним середовищем, в ході якої узгоджуються взаємні вимоги і очікування його учасників [3, с. 38]. Розвиваючи положення своєї концепції, О. Авраамова визначає, що з метою соціально-економічної адаптації суб'єкт може використати ресурси двох типів: «людський капітал» як сукупність соціально-демографічних чинників та «соціальний капітал» як систему соціальних зв'язків індивіда, його можливості, орієнтації в інституціональному середовищі, розуміння соціокультурних сигналів та норм, які підтримують господарські взаємодії [4, с. 187]. На сьогодні, соціальний капітал розглядається у двох вимірах – мережному (сукупність взаємодій між акторами у мережах) та інституційному (інститути й норми, що утілюються у накопиченій довірі).

Враховуючи, що теоретичні засади, а також базові теорії соціального капіталу

було закладено західними соціологами, задля концептуалізації поняття «соціальний капітал населення» звернімося до їх доробку. Для соціологічного аналізу соціального капіталу населення звернемося до підходу. П. Бурд'є, на думку якого соціальний капітал представляється як агрегація дійсних або потенційних ресурсів, які пов'язані з включенням у міцні мережені або більш-менш інституціоналізовані відносини взаємних зобов'язань або визнань які можуть існувати тільки у формі матеріального і/або символічного обміну. Обсяг соціального капіталу конкретного агента, залежить від щільності мережних зв'язків, які він може ефективно мобілізувати та від обсягу капіталів (економічного, культурного або символічного), яким, у свою чергу, володіє кожен з тих акторів, хто з ним пов'язаний [7]. Ф. Фукуяма будує свою концепцію соціального капіталу навколо поняття довіри, бо на думку вченого, саме превалювання довіри у суспільстві й породжує соціальний капітал. За Ф. Фукуямою соціальний капітал – «результат взаємодії людей, що максимізували індивідуальну корисність при використанні ресурсів соціального капіталу, виконуючи різні типи діяльності» [5, с. 7]. Ф. Фукуяма вважає довіру, а, отже, й соціальний капітал, головним чинником національного добробуту та конкурентоспроможності. Специфічні риси соціального капіталу, які відрізняють його від інших видів капіталу, на думку вченого, обумовлені тим, що механізмами відтворення соціального капіталу є релігія, традиції та історичні звичаї. Важливою складовою соціального капіталу є спонтанна товариськість, яка означає можливість співробітництва згідно зі встановленими принципами та створення нових асоціацій, невід'ємними рисами яких є горизонтальність та неформальність [6].

Також аналіз природи соціального капіталу населення спирається на положення теорії соціальних мереж у рамках дослідницької традиції, наміченої роботами Р. Берта, Дж. Коулмана, Х. Уайта, й на традиції структурного підходу в дослідженні соціальної взаємодії, започаткованої П.М. Блау [8]. Дж. Коулман вважав, що суть «соціального капіталу» може бути розкрита, якщо в основу дослідження буде закладений принцип раціональної і цілеспрямованої поведінки, за допомогою якої можна пояснити не тільки поведінку індивідів, але і розвиток соціальної організації. Варто зазначити, що вчений розглядав мережу як соціальний капітал, що представляє собою особливий ресурс, який розподілено між структурними позиціями акторів поряд з матеріальними й іншими ресурсами, та який ґрунтується на довірі й упевненості у тому що усі члени мережі добровільно виконують свої обов'язки [9]. Згідно Дж. Коулману, соціальний капітал – це ресурс мережі, який можна використовувати задля досягнення певних цілей, в тому числі й для перетворення в інші, більш відчутні форми капіталу. На думку Дж. Коулмана, соціальний капітал, подібно до інших форм капіталу, сприяє досягненню певної мети, досягти якої за його відсутністю неможливо. Так само, як і інші форми капіталу, «соціальний капітал» прокрашує виробничу діяльність. Наприклад, група, усередині якої існує високий рівень довіри, здатна зробити набагато більше у порівнянні з групою яка не є згуртованою та не володіє довірою [8]. На думку М. Грановеттера, у сучасному суспільстві усе пронизано «мережами» соціальних відносин (networks) – стійкими системами зв'язків і контактів між індивідами, яких неможливо вписати в рамки традиційної дихотомії «ринок – ієрархія» та яка може бути охарактеризована з економічної точки зору її соціальним капіталом. Мережі неформальних відносин дозволяють знаходити роботу, обмінюватися інформацією, вирішувати більшість всіх проблем і конфліктів, минаючи суддів та адвокатів. «Ділові відносини, відзначає вчений, перемішуються з соціальними» [10]. Також М. Грановеттер у своїх роботах досліджує більш конкретні аспекти соціальних зв'язків у середині мереж, вводячи поняття «сильних» й «слабких зв'язків» та розглядаючи проблеми довіри і стримування шахрайства у повсякденному економічному житті,

акцентуючи увагу на ролі конкретних соціальних мереж (міжособистісних відносин та їх структур). Тобто за М. Грановеттером, люди воліють вступати у економічні відносини з тими, хто їм знайомий, або з тими, кого їм рекомендували їх добрі знайомі (рекомендація стає своєрідною «гарантією порядності» домовленості та певним захистом від можливого шахрайства) Специфіка соціального капіталу полягає у тому, що він не є атрибутом окремої людини, а його структура формується за рахунок мережі соціальних зв'язків, які часто мають тенденцію до відносної замкнутості [8; 10; 11].

Виходячи з того, що у періоди суспільної нестабільності (у тому числі й кризові) соціальні й політичні інститути, часто опиняючись у стані неврівноваженості та невизначеності, значною мірою втрачають свій регулюючий вплив та не можуть підтримати стабільність соціально-економічних відносин й забезпечити гідний рівень життя у країні. Саме тоді, коли доля людини переважно залежить від її особистісних зусиль та здатності адаптуватися до ситуації суспільної нестабільності, значно зростає роль соціального капіталу. Зміни, а інколи й руйнування особистісної картини життєвого світу спочатку формують емоційне ставлення людини до нових соціальних реальій, потім створюється образ нової соціальної реальності, коригується система очікувань і бажань, відбувається усвідомлення ризиків й пошук засобів їх зниження, й як наслідок, поступово змінюється поведінка індивіда з врахуванням нових умов життя. Таким чином, усвідомлення людиною нових соціально-економічних умов існування стає підґрунтям задля свідомого використання власного соціального капіталу, роблячи його невід'ємною складовою процесу соціально-економічної адаптації. У дослідженні¹ нами була зроблена спроба визначити структуру соціального капіталу вимушених переселенців та його роль у формуванні адаптаційного потенціалу. Ознаками репрезентативності нами було обрано вік та стать, використано метод нарративного інтерв'ю та анкетування, було опитано 125 респондентів. Враховуючи те, що в межах статті неможливо надати результати дослідження у повному обсязі розглянемо основні моменти.

Аналізуючи відповіді на запитання: «Після переїзду як часто у Вас виникають такі ситуації з якими не Ви не маєте змоги впоратися самостійно?» (див. рис. 1), бачимо що більше половини вимушених переселенців (67,5 %) досить часто опинялися у ситуації невизначеності. Також слід відзначити декларовану відносну низьку частоту подібних ситуацій для меншої частини респондентів.

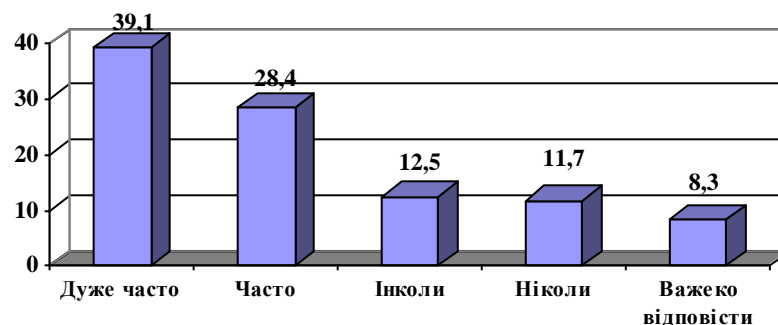

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання «Після переїзду як часто у Вас виникають такі ситуації з якими не Ви не маєте змоги впоратися самостійно?», %

¹ Дослідження виконане на базі соціологічної лабораторії кафедри соціології Донецького Державного університету управління (м. Маріуполь) за участю автора у лютому-травні 2015 у межах магістерської роботи Шаронової А.В. «Соціологічний аналіз соціального капіталу населення в умовах трансформації повсякденних практик у контексті теорії обміну (на матеріалах соціологічного дослідження у місті Маріуполь)».

Розподіл відповідей респондентів на питання «Після переїзду як часто у Вас виникають такі ситуації з якими не Ви не маєте змоги впоратися самостійно?» (у % в залежності від статі) наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл відповідей	Жінки N=78	Чоловіки N=47
Дуже часто	63,8	14,9
Часто	24,2	42,6
Інколи	5,12	27,6
Ніколи	2,56	6,38
Важко відповісти	4,32	8,52

Отже отримані результати свідчать, що жінки частіше (88%) відчують свою безпомічність та безпорадність. Хоча варто зазначити, що задля більш емоційних жінок, це може бути підсвідома реакція на «травму війни» (руйнування звичної картини світу, душевні та матеріальні втрати, необхідність пристосовуватися до нового місця проживання, нових житлових умов (часто значно гірших за звичні) та вимушеної розлуки з близькими й родичами). Ось декілька висловів: «Не бачу майбутнього, нічого не планую. День прожили і добре...» (Катерина, жін., 39 років), «Живу одним днем. Хочу щоб усе скоріше завершилося.. Додому хочу» (Марина, жін., 28 років), «Не знаю як жити далі. У Донецьку будинок побили – даху нема та вікон нема. Роботи нема. Все що накопичили-вже проїли та на квартиру у Маріуполі пішло – винаймаємо. Чоловік без роботи. Живемо на допомогу та на «дитячі». Гуманітарку дають. Не голодні. Ще батьки у селі. Харчами допомагають. Але їм теж важко, хворіють. Вже не можу. Не можу більше терпіти. Ці черги, приниження. Майже кожен день плачу» (Оксана, жін. 26 років, «Робота є. Гроші платять. Але мого життя вже нема. Те що зараз – це не життя а існування...» (Ольга, жін., 42 роки). Чоловіки висловлювалися більш стримано, але й серед них більше половини респондентів (57,8%) після переїзду часто опинялися у ситуаціях, з яких не змогли знайти вихід самотужки. Відповіді респондентів на питання «До кого Ви частіше звертаєтесь по допомогу?» (див. рис. 2), розподілилися наступним чином: у важкій ситуації переважна більшість респондентів віддає перевагу родичам та друзям (76,5%), на знайомих та колег розраховують 9,1% опитаних, по допомогу до державних органів готові звернутися 10,4%, а на громадські організації розраховують 4,1 % респондентів.

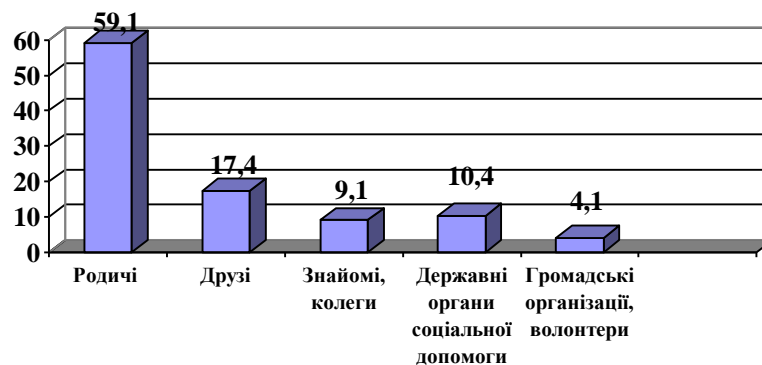

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання «До кого Ви частіше звертаєтесь по допомогу?», %

З відповідей респондентів, можна зробити висновок, що «коло звернень» обмежено «сильними» зв'язками. На питання «Чи багато таких людей, на допомогу яких Ви могли б розраховувати? Ким Вам доводяться ці люди?» «Дуже мало. Тільки батьки та мій син. Я не хочу звертатися по допомогу. Але немає виходу. Син працює з кордоном. Допомагає. Але я хочу сама, щоб не від кого не залежати... Але зараз дуже важко. Маю звертатися». (Лілія, жін., 52 роки) «Ні, небагато, бо друзів насправді не дуже багато. А чоловік та діти не допомагають. Навіть від мене щось хочуть. Ось машину забрали. Тільки друзі ...». (Лариса, жін., 56 років.) «Ні, дуже мало, але вони є – моя сім'я, мати, дідусь, бабуся, два близьких друга» (Олександр, чол., 28 років); «Це друзі, моя родина, більше нікого нема. Четверо, ні мабуть п'ятеро...». (Микола, чол., 32 роки).

Відповіді респондентів на питання «Чи звертаються до Вас по допомогу?» (див. рис. 3), розподілилися наступним чином.

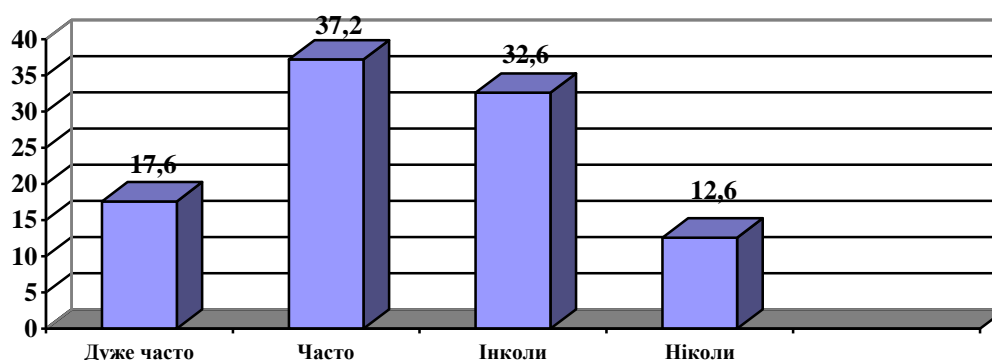

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи звертаються до Вас по допомогу?», %

Так, практично всім респондентам періодично доводиться надавати ту чи іншу допомогу, послуги або інформацію, як близьким людям, та і просто знайомим. Переважна більшість прохань про допомогу виходить від вузького кола людей (родичів та близьких друзів), рідше – від людей з якими раніше майже не зустрічалися (друзі друзів), сокурсники або колеги. У переважній більшості, люди відчувають першочергову потребу у матеріальній допомозі та послугах (допомога із в'їздом та виїздом із/на непідконтрольні Україні території, передача речей, продуктів харчування та ліків, зняття готівки із пластикових карток та відправка посилок), а також у допомозі при працевлаштуванні, консультаційній (з питань соціального забезпечення та державної підтримки) або психологічній: Про регулярні звернення по допомогу найчастіше повідомляють літні респонденти (пенсіонери) та молоді люди віком до 28 років. «Так, часто, тим більше, зараз. До дітей, до сестри звертаюся. Так, адресну допомогу отримую, гуманітарну дають. Але цього замало Я пенсіонерка, хвора на діабет, чоловік хворий. Нам дуже важко. Хату розбили. Речей не залишилося. Жили у приймах. Але довго на голові сидіти те будеш. Зараз квартиру винаймаємо. Син допомагає. І сестра... Я дуже задоволена і вдячна, що мені не відмовляють. До мене теж звертаються. Подруга просила переказ отримати. Отримала та передала. Ліки купляла та передавала. Треба допомагати. Людям дуже важко. Вже сил ніяких не залишилося, а краю не видно...» (Валентина, 73 роки). «Я студентка. Винаймаю квартиру. Допомагають батьки та мій хлопець. Прийшла адресну допомогу оформлювати. До мене подруга зверталася. Вона перукаркою працює, у Донецьку живе. Я їй для роботи фарбу для волосся купляла та маски й бальзами різні. Передала з

машиною. ...Коли до Донецька приїжджаю, Вона мені підстригає безкоштовно та мамі моїй теж безкоштовно зачіску зробила ». (Ірина, жін. 20 років). Також, молоді люди окрім матеріальної допомоги, яку потребують усі групи респондентів, в основному звертаються до друзів «...коли треба відпочити. Або до дому поїхати. Батьки мої у Донецьку та сестра». (Андрій, чол. 27 років); коли відчують «проблеми з роботою. Хочу до хлопця у Краматорськ поїхати, а з грішми проблема. Подруга допомогла, дала на квіток... Ні не подарувала – дала. Повернуся – віддам, у хлопця візьму». (Марія, жін., 23 рок).

Варто зазначити, що близько 10% відсотків респондентів, незважаючи на недостатній обсяг особистих ресурсів, виражений у тому числі й у низькому рівні матеріального забезпечення, не завжди прагнуть скористатися потенційними можливостями соціальних зв'язків, роблячи спроби впоратися з проблемами самотужки: «Я не можу звертатися по допомогу до друзів, мені соромно... До батьків теж соромно звертатися. Я намагаюся все зробити сама, сама розібратися. По допомогу тільки у крайньому випадку, коли зовсім ...» (Світлана, жін., 49 років). «Мені нема до кого звертатися. А я й не звик. Головне роботу знайти. Знайду. Тільки ледаці говорять, що у Маріуполі роботи нема. Хто шукає, той знайде. Допомогу[адресну] переоформлюю. Гуманітарку дають і харчі, і речі, і на дитину. «Дитячи» оформили. Впораємося. А звертатися нема до кого. .. Хіба що до друзів чи до куми...Не знаю, не звертався». (Сергій, чол., 34 роки).

Отже, незважаючи на зазначене раніше прагнення покладатися на свої сили, відповіді респондентів свідчать про їх залучення у мережі взаємодопомоги. Також показовим, виявився й те що звертаючись по допомогу респонденти перш за все орієнтуються на особисті якості. Можливості й ресурси є другорядними В результаті інтерв'ювання, відповіді на питання «Коли Ви звертаєтесь по допомогу до іншої людини, що для Вас є найважливішим?» найчастіше були наступними: «Це мої близькі люди, я їм довіряю», «Чесність, надійність. Можна довіритися»; «Людяність, чесність, доброта.»; «Я їм довіряю»; «Доброта, порядність»; «Надійність. Багато років знаю». Тобто результати інтерв'ю ще раз підтверджують висновки М. Грановеттера, що люди воліють вступати у економічні відносини з тими, хто їм знайомий, або з тими, кого їм рекомендували їх добрі знайомі (рекомендація стає своєрідною «гарантією порядності» домовленості та певним захистом від можливого шахрайства) [10].

Таким чином, соціальний капітал – це складне, багаторівневе явище сучасного соціального й економічного життя. Дослідження змісту та структури основних елементів соціального капіталу показало його пріоритетне місце у процесі соціально-економічної адаптації вимушених переселенців. Накопичення соціального капіталу забезпечує зростання мережного капіталу й, як наслідок, підвищення ефективності процесу адаптації. Виходячи з вище наведеного, можемо зробити висновок про залученість вимушених переселенців у мережні взаємодії, засновані, насамперед, на родинних та дружніх зв'язках. Одним із ключових чинників стійких взаємодій є довіра і висока оцінка надійності контрагента. Пріоритетними у встановленні та підтримці контактів є особисті якості контрагентів і лише потім – їх ресурсна забезпеченість. Виявлено велику значущість принципу реципрокності (взаємообмін благами між членами соціальної горизонтальної мережі), який стає особливим типом соціальної інтеграції та поширюється як на «сильні», так і на «слабкі» зв'язки.

На закінчення слід зазначити, що на сьогодні особливу значущість набуває концепція соціального капіталу, в рамках якої розробляються поняття соціальних мереж, довіри, корпоративної культури, приділяється увага аналізу тих етичних норм і

моральних цінностей, які існують у різних групах і спільнотах. Зауважимо, що на цьому рівні соціальний капітал передбачає як кооперацію, так і соціальні виключення. Позитивні ефекти соціального капіталу можуть отримувати тільки члени відповідної структури й вони не розповсюджуються інших. Визначення концептуального підґрунтя, усвідомлення суті і структури соціального капіталу, його значення, як ресурсу соціально-економічної адаптації та підвищення адаптаційного потенціалу населення, дозволяє зосередити увагу на моделюванні даного феномену й продовжити соціологічні дослідження. Також подальші розвідки доцільно спрямувати на формуванні алгоритмів щодо реальної оцінки та виміру соціального капіталу людини (тому числі й вимушених переселенців).

Список використаної літератури

1. Головаха Є. Соціальне самопочуття населення України до і після помаранової революції / Є. Головаха, Н. Паніна // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2005. – С. 95–106 ; Holovakha Ye. Sotsialne samopochuttia naseleння Ukrainy do i pislia pomaranovoi revoliutsii / Ye. Holovakha, N. Panina // Ukrainske suspilstvo 1994–2005. Dynamika sotsialnykh zmin / za red. V. Vorony, M. Shulhy. – Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2005. – S. 95–106
2. Корель Л. В. Социология адаптаций: Вопросы теории, методологии и методики / Л. В. Корель; Рос. акад. наук, Сиб. отд-ние, Ин-т экономики и орг. пром. пр-ва. – Новосибирск : Наука, 2005. – 416 с. ; Korel L. V. Sotsiologiya adaptatsiy: Voprosy teorii, metodologii i metodiki / L. V. Korel; Ros. akad. nauk, Sib. otd-nie, In-t ekonomiki i org. prom. pr-va. – Novosibirsk : Nauka, 2005. – 416 s.
3. Авраамова Е. М. Социально-экономическая адаптация: ресурсы и возможности [Электронный ресурс] / Е. М. Авраамова, Д. М. Логинов // Общественные науки и современность. – 2002. – № 5. – С. 24–34. – Режим доступа : ecsocman.hse.ru/data/688/419/1218/2.pdf; Avraamova Ye. M. Sotsialno-ekonomicheskaya adaptatsiya: resursy i vozmozhnosti [Elektronnyy resurs] / Ye. M. Avraamova, D. M. Loginov // Obshchestvennye nauki i sovremennost. – 2002. – № 5. – S. 24–34. – Rezhim dostupa ecsocman.hse.ru/data/688/419/1218/2.pdf
4. Пасовец Ю. М. Концептуальные основы изучения адаптационного потенциала населения / Ю. М. Пасовец // Вестник экономики, права и социологии. – 2011. – № 3. – С. 186–188 ; Pasovets Yu. M. Kontseptualnye osnovy izucheniya adaptatsionnogo potentsiala naseleniya / Yu. M. Pasovets // Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii. – 2011. – № 3. – S. 186–188
5. Якубенко В. Д. Тріада соціального капіталу [Електронний ресурс] / В. Д. Якубенко, Н. О. Пачева. – Режим доступу : <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/872/1/Pacheva5.pdf> ; Yakubenko V. D. Triada sotsialnoho kapitalu [Elektronnyi resurs] / V. D. Yakubenko, N. O. Pacheva. – Rezhym dostupu : <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/872/1/Pacheva5.pdf>
6. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – Москва : АСТ; Ермак, 2004. – 730 с. ; Fukuyama F. Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniyu / F. Fukuyama. – Moskva : AST : Yermak, 2004. – 730 s.

7. Бурдые П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3, № 5. – С. 60–74. – Режим доступа : www.ecsoc.msses.ru;
Burde P. Formy kapitala [Elektronnyy resurs] / P. Burde // Ekonomicheskaya sotsiologiya. – 2002. – Т. 3, № 5. – С. 60–74. – Rezhim dostupa : www.ecsoc.msses.ru

8. Мазіна Н. Є. Соціальний капітал організації: структура, аналіз, підходи до виміру / Н. Є. Мазіна // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. – 2014. – Т. 15, Вип. 281. – С. 462–473 ; Mazina N. Ye. Sotsialnyi kapital orhanizatsii: struktura, analiz, pidkhody do vymiru / N. Ye. Mazina // Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologii upravlinnia. – 2014. – Т. 15, Вур. 281. – С. 462–473

9. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139 ; Koulman Dzh. Kapital sotsialnyu i chelovecheskiy / Dzh. Koulman // Obshchestvennye nauki i sovremennost. – 2001. – № 3. – С. 121–139

10. Грановетер М. Сила слабых связей [Электронный ресурс] / М. Грановетер // Экономическая социология. – 2009. – Т. 10, № 4 – С. 31–50. – Режим доступа : www.ecsoc.msses.ru; Granovereter M. Sila slabykh svyazey [Elektronnyy resurs] / M. Granoveter // Ekonomicheskaya sotsiologiya. – 2009. – Т. 10, № 4 – С. 31–50. – Rezhim dostupa : www.ecsoc.msses.ru

11. Грановетер М. Экономическое действие и социальная структура: проблема укорененности [Электронный ресурс] / М. Грановетер // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3, № 3 – С. 43–56. – Режим доступа : www.ecsoc.msses.ru ; Granovetter M. Ekonomicheskoe deystvie i sotsialnaya struktura: problema ukorenennosti [Elektronnyy resurs] / M. Granoveter // Ekonomicheskaya sotsiologiya. – 2002. – Т. 3, № 3 – С. 43–56. – Rezhim dostupa : www.ecsoc.msses.ru

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015

N. Mazina

SOCIAL CAPITAL AS RESOURCE OF SOCIO-ECONOMIC ADAPTATION OF FORCE MIGRANTS

The article deals with the use of network analysis in the study of social capital of the force migrants, what from the armed conflict on East of Ukraine, force to drive out from the occupied part of the Donetsk and Luhansk areas. In the article the theoretical aspects of social capital of population. Influence of social capital is examined on the process of socio-economic adaptation of force migrants to the new terms of life. Such concepts are exposed as «social adaptation», «social capital», «social networks», «network capital».

The structural components of social capital of force migrants, to that it follows to take a social network, norms and values, trust, social resources, are considered. Analysed possibilities of social capital as to the resource of increase of adaptation potential of force migrants. Socio-economic adaptation is examined as a type of cooperation of person and task force with a social environment, mutual requirements and expectations of his participants comport during that. The social capital of population is examined in two measuring - network (totality of cooperations is between actors in networks) and institutional (institutes and norms that are incarnated in the accumulated trust). Social a capital is not the attribute of separate man, his structure is formed due to the network of social connections. Value of social capital as considerably grows the resource of socio-economic adaptation in the conditions of public instability.

In the article the presented results of sociological research the «Sociological analysis of social capital of population in the conditions of transformation of everyday practices in the context of theory of exchange (on materials of sociological research in city Mariupol)». Research is executed on the base of sociological laboratory of department of sociology of the Donetsk State university of management (Mariupol) with participation of author in February-May 2015, 125 respondents were polled. Must establish, a social capital is the difficult, multilevel phenomenon of modern social and economic life, that in the conditions of social vagueness becomes main by the resource of successful socio-economic adaptation of force migrants. A social stock accumulation provides the increase of network capital and, as a result, increase of efficiency of process of adaptation.

On results research we can draw conclusion about attracted of force migrants in the network cooperation's founded, first of all, on domestic and friendly copulas. Priority in establishment and support of contacts are the personal qualities of contractors and only then - them resource material well-being. Large meaningfulness of principle of reciprocity (trade-out blessing between the members of social horizontal network) is educed. Reciprocity becomes the special type of social integration and spreads both to the closely-coupled interfaces and loosely-coupled interfaces between the actors of social network. Determination of conceptual soil, realization of social capital, his value structure, as to the resource of socio-economic adaptation and increase of adaptation potential of population, allows to give mind on the design of this phenomenon and continue sociological researches. Also further researches it is expedient to point at forming of algorithms in relation to the real estimation and measuring of social capital of man (including force migrants).

Key words: *socio-economic adaptation, force migrants, social capital, social network, network capital, social network, capital, trust, norms, values, social resource, reciprocity*

УДК 316.77

Н. С. Слюк

СТАНОВЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА МАРІУПОЛЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОЧИМА МЕШКАНЦІВ

За умов сучасного суспільства гостро постають проблеми соціальної взаємодії. Реалізація значної частини потреб людей відбувається у контексті соціальних контактів у міських громадських просторах. У статті розглядається стан, функціональність, проблеми та перспективи розвитку публічного простору міста Маріуполя за результатами соціологічного дослідження.

Ключові слова: *публічний простір, соціальна взаємодія, реконструкція публічного простору, соціальна відповідальність мешканців.*

За умов сучасного суспільства достатньо гостро постають проблеми соціальної взаємодії, яка все більше характеризується відчуженістю та скороминучістю на тлі занепаду публічного простору. Реалізація значної частини потреб людей, необхідних для її життєдіяльності, відбувається у контексті соціальних контактів у міських громадських просторах і є каталізатором їх розвитку [1]. Громадській простір «покликаний служити досягненню явних соціально-значущих цілей – організації дозвілля та забезпечення ефективного проведення часу, безпеки городян, з одного боку

і латентних – інтеграції та формуванню почуття ідентичності, що дозволяє мобілізувати їх на соціально значущі позитивні заходи, а також соціалізації жителів міста, з іншого» [2]. У зв'язку з цим актуалізується дослідження, у тому числі соціальної ролі публічного простору для підтримки соціального життя у місті.

У соціальному знанні дослідженню простору міста приділяється багато уваги. Зокрема, досліджувалася генеалогія простору, потрібна для його уніфікації (З. Бауман); суспільний простір як комплексний соціально-культурний феномен (Б. Гройс.); соціальна риторика простору (Ж. Женетт); міські соціальні рухи як частина теорії зміни міста (М. Кастельс); ідеологічні основи соціальної суті простору (А. Лефевр), коли на місце простору як вмісту приходиться простір як процес, який містить процеси озмістовлення; суспільний простір, що формується на тлі соціальної взаємодії на певній території (О. Філіппов) та ін.

Нашою метою є з'ясування громадської думки щодо стану та функціональності як публічного простору площі Незалежності Іллічівського району міста Маріуполя.

Об'єктом вивчення у даній роботі стали мешканці м Маріуполя, зокрема Іллічівського району, які проживають у безпосередній близькості до площі Незалежності. Емпіричним матеріалом слугували результати дослідження, яке проводилося науково-дослідною лабораторією кафедри соціології управління ДонДУУ у вересні–жовтні 2015 р. у рамках польсько-українського проекту «Разом подбаємо про публічний простір в Маріуполі» за участю автора [5]. У даній роботі будемо оперувати результатами опитування (анкетування) мешканців будинків, що проживають у безпосередній близькості, а також відпочивають, перетинають площу в різний час.

Реалізація більшої частини потреб людей, необхідних для постійної життєдіяльності, відбувається на тлі соціальних контактів у міських громадських просторах і є каталізатором їх розвитку [1]. Стосовно розуміння публічності простору склалися кілька течій. Так, у першому підході акцент робиться не на безпосередньому фізичному просторі, а на такому, де відбуваються публічні дебати (Ю. Хабермас) та площі, на яких збираються для обговорення суспільних питань (Х. Аренд). У другому підході публічна сфера розглядається як простір, де відбувається значна кількість взаємодій та стосується безпосередньо міського способу життя (Р. Сеннет). Спираючись на ці традиції, були сформульовані основні критерії публічного простору: суспільне управління; вільний доступ для всіх; значна кількість людей, устроєна до суспільних цілей (Ш. Зукін) [2]. Під публічним простором будемо розуміти загальнодоступне місце, що пристосоване до комфортного перебування там людей та їх соціальної взаємодії, спрямовану, у тому числі, на обговорення та розв'язання суспільно важливих проблем.

Між територією міського простору, інтенсивністю її використання та соціальною поведінкою міських жителів існує взаємозв'язок. Вивчення цих взаємозв'язків може бути корисним для реконструювання публічного простору. Вплив такого простору на соціальні процеси в місті та поведінку людини в ньому більшою мірою залежить від якостей комунікації просторових форм з людиною, від ступеня взаємодії людини з простором. Ця взаємодія будується за критеріями фізичного та естетичного комфорту людини в просторі [3].

Площа як елемент публічного простору є важливою складовою будь-якого міста / району і покликана служити досягненню соціально-значущих цілей, таких як організація дозвілля, забезпечення ефективного проведення часу, безпеки громадян, інтеграція і формування почуття ідентичності [4] і т.д. Досліджувана нами площа є легкодоступною для значної частини мешканців даного району, має поблизу об'єкти

інфраструктури, що відвідує велика кількість людей, її простір має певні привабливі якості та потенціал для створення каркасу соціального життя даного району.

У результаті дослідження ми встановили, що значна частина мешканців використовує площу як місце відпочинку – 55,9%, перетинає йдучи додому, на роботу, на ринок, в магазин, в басейн, в лікарню і т.д. – 52,0%, гуляє з дітьми – 22,5%, зустрічається з друзями – 17,6% та ін. Також, за результатами, ми можемо побачити, що незначна частина жителів відвідує публічні заходи (концерти, мітинги і т.д.) – 6,9%. Така ситуація, з одного боку, може схарактеризувати низький рівень соціальної активності жителів, з іншого – свідчити про недостатню кількість соціально-значущих заходів.

Громадській простір «покликаний служити досягненню явних соціально-значущих цілей – організації дозвілля та забезпечення ефективного проведення часу, безпеки городян, з одного боку і латентних – інтеграції та формуванню почуття ідентичності, що дозволяє мобілізувати їх на соціально значущі позитивні заходи, а також соціалізації жителів міста, з іншого» [4]. Відповідно до логіки нашого дослідження, одне з питань, що ставили респондентам, стосувалося ефективності використання простору площі громадськістю і владою міста для проведення публічних заходів. Більшість жителів вважає, що площа недостатньо задіяна для проведення соціально-значущих заходів: «використовується неефективно» – 35,3%, «скоріше неефективно» – 21,6%, «важко відповісти» – 17,6%.

Вплив суспільного простору на соціальні процеси в місті та поведінки людини в просторі публічному в більшою мірою залежить від якостей комунікації просторових форм з людиною, від ступеня взаємодії людини з простором. Ця взаємодія будується за критеріями фізичного та естетичного комфорту людини в просторі [3]. Нами було запропоновано оцінити за 5-ти бальною шкалою (де 1 – найменша оцінка, а 5 – найбільша) стан (ступінь придатності до використання) різноманітних об'єктів на площі Незалежності. Як можна побачити (див. рис. 1), вищий бал не отримав жоден об'єкт. У цілому позитивно оцінили дитячий майданчик, плиткове покриття площі, наявність урн, доріжок, озеленення та крамничок. Загальний стан доглянутості площі (за 5-ти бальною шкалою) респонденти оцінили як середній – 3,0 (54,9%). У процентному співвідношенні ця оцінка має такий вигляд (див. рис. 2).

Для успішного функціонування публічного простору велике значення має його зручність, приємний імідж, різноманітність використання простору, задоволення від спілкування, спостереження за людьми, можливість гри. Саме тому нам необхідно було з'ясувати, що не влаштовує відвідувачів площі, що створює їм найбільший дискомфорт, які незручності вони відчувають. За результатами дослідження, більшості відвідувачам площі влітку не комфортно, якщо не працює фонтан (61,8%), дискомфорт створює далеко розташований туалет (60,8%), відсутність тіні (52,9%), недостатність зелені (35,3%), місць для сидіння (26,5%), освітлення (20,6%), об'єктів розваг (19,6%), відсутність WI-FI (16,7%) і кафе (15,7%).

Також ми з'ясували, структурували та узагальнили очікування мешканців щодо реконструкції площі Незалежності та її подальшого функціонування як публічного простору. На думку жителів, для перетворення площі на комфортне місце перебування і спілкування необхідно: запустити фонтан, відремонтувати сцену, побудувати туалет, відреставрувати плиткове покриття, відремонтувати фасад басейну, впорядкувати стихійний ринок, встановити огорожу, від реставрувати зупинку громадського транспорту неподалік, відкрити кафе, облаштувати мобільні точки продажу їжі (відповіді розташовані за мірою значущості для респондентів, від найбільш значущого до найменш).

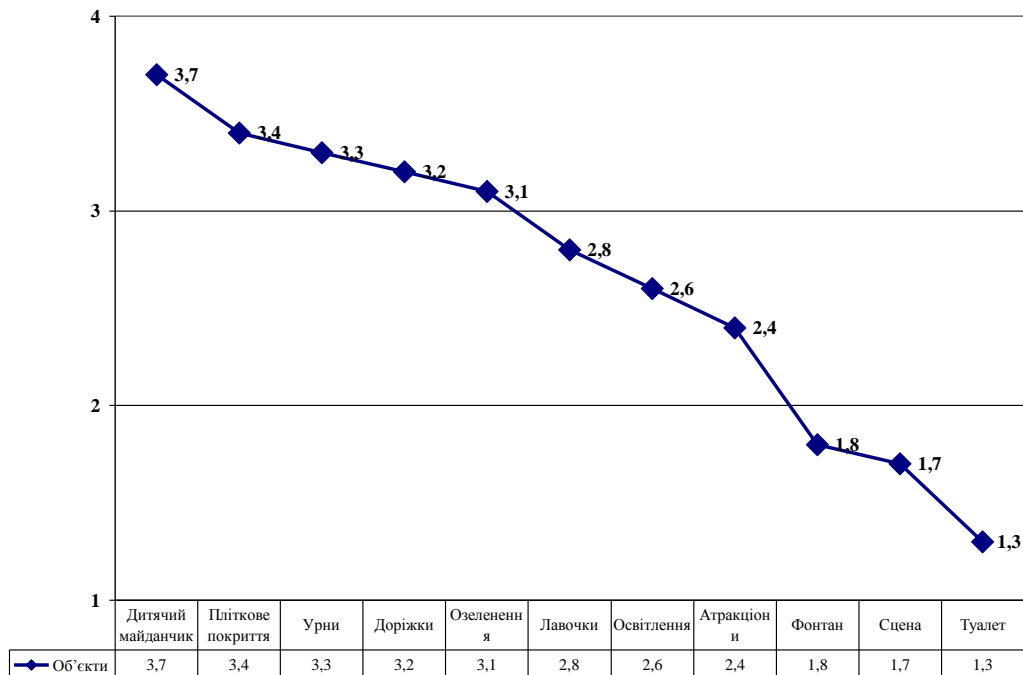

Рис. 1. Відповіді респондентів на запитання про стан об'єктів на площі Незалежності, середнє значення

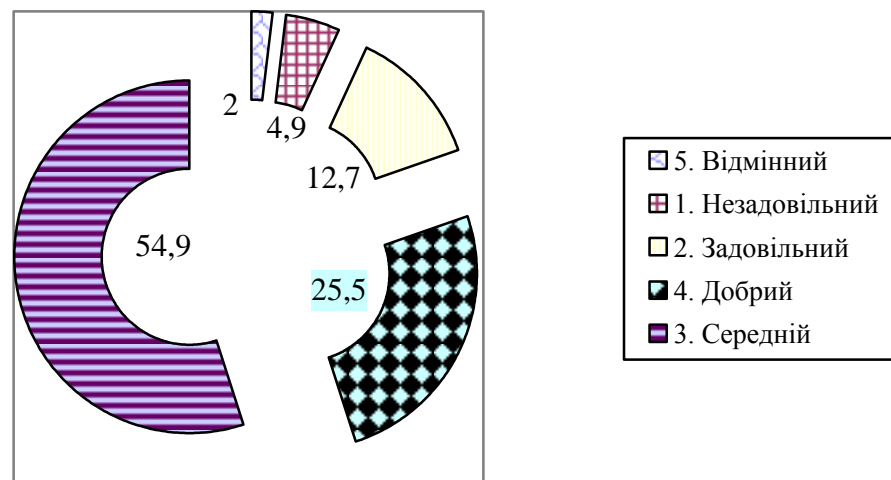

Рис. 2. Відповідь респондентів на питання «Оцініть за 5-ти бальною шкалою загальний стан доглянутості площі» (де 1 – найменша оцінка, а 5 – найбільша), %

Вважається, що назва публічного простору – це більше, ніж назва, це його ідея, концепція. Нам необхідно було уточнити, як сприймають жителі назву площі, чи відповідає її оформлення назві, наскільки необхідним, на думку жителів, є поява об'єктів, символіки, що підкреслюють назву площі. За результатами дослідження з'ясувалося, що значна частина респондентів вважає, що оформлення площі не відповідає її назві (див. рис. 3), а також вважає за необхідне появу на її просторі об'єктів, які би підкреслювали її назву («так» – 36,6%, «скоріше так, ніж ні» – 14,7%, «важко відповісти» – 23,5%).

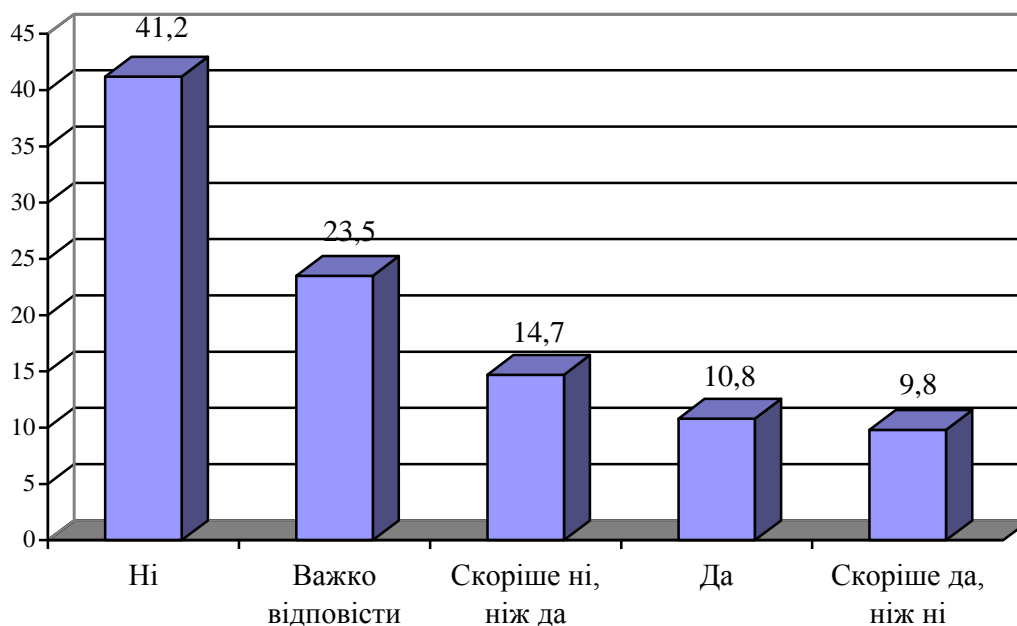

Рис. 3. Відповіді респондентів на запитання «На Вашу думку, оформлення площі Незалежності відповідає її назві», %

Відповідно до завдань нашого дослідження, ми оцінювали рівень соціальної відповідальності мешканців за благоустрій території, їх готовність до громадської та волонтерської діяльності. У цілому слід зазначити, що, на жаль, на сьогодні значна частина респондентів не готові брати участь як в подальших дослідженнях («ні» – 71,6%), так і у волонтерській роботі з благоустрою простору площі Незалежності («ні» – 91,2%).

Враховуючи вищевикладене слід зазначити, що на сьогодні у містах спостерігаємо загальну тенденцію деградації парків, скверів, площ: про них не дбають, вони забруднені, не мають освітлення і тому часто перетворюються на місця з кримінальними характеристиками. Для комфортної життєдіяльності мешканців міста необхідний організований суспільний простір – зручний, комфортний, різноманітний для використання. За таких умов виникає необхідність дослідження і реконструювання таких об'єктів з урахуванням колективних уподобань жителів міста та сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Площа Незалежності Іллічівського району міста Маріуполя має певні привабливі якості для активізації соціального життя, однак на сьогодні її потенціал для задоволення соціальних та культурних та дозвільних потреб мешканців використовується недостатньо. Насамперед це відбувається через низький рівень доглянутості та брак соціально-значущих заходів, які відбуваються на площі. Так, на думку трохи більше половини опитаних мешканців, рівень благоустрою площі є посереднім, а ще третина респондентів оцінює його як нижчий за середній. На думку відвідувачів площі, найбільший дискомфорт їм створює: фонтан, який не працює; брак тіні та зелені (в літню пору); недостатність місць для сидіння та їх неохайність; брак освітлення; стихійний, невпорядкований ринок (суєта, погано пахне).

Важливим для функціонування публічного простору є соціальна взаємодія людей, котра, у тому числі, має бути спрямована на обговорення та розв'язання суспільно

важливих проблем. Сприяти цьому мають публічні заходи, які там відбуваються. Більше половини респондентів вважає, що таких заходів відбувається недостатньо, відповідно, рівень їх відвідуваності є невисоким. Потенціал площі в плані розвитку громадської активності практично не використовується. Громадських акцій, зустрічей з представниками влади, громадських об'єднань, політичних партій на ній майже не відбувається. Такий простір скоріше можна назвати «спільним», ніж публічним, оскільки не створює умов для взаємодії, гри, спілкування. Такий простір стимулює більше дію, а не взаємодію [2].

Значним для публічного простору є його назва, котра має містити його концепцію і відповідне оформлення. Оформлення площі Незалежності, на думку більшості опитаних, не відповідає її назві. Половина респондентів при масовому опитуванні висловилися за появу на ній національної символіки, яка б підкреслювала назву.

За сучасних складних умов для упорядкування соціального простору має велике значення соціальна відповідальність громадян. Рівень соціальної відповідальності мешканців за благоустрій території, їх готовності до громадської та волонтерської діяльності у цілому виявився достатньо низьким. Основну відповідальність за стан площі мешканці покладають на місцеву владу.

За результатами проведеного дослідження можна окреслити пропозиції, які би сприяли реконструюванню публічного простору площі Незалежності. Насамперед, слід провести її модернізацію, враховуючи вищевикладені побажання, зокрема, запустити фонтан; відремонтувати сцену; забезпечити функціонування туалету; відреставрувати плиткове покриття; відремонтувати фасад басейну; впорядкувати стихійний ринок, збільшити кількість об'єктів громадського харчування; покращити якість обслуговування та прибирання площі представниками комунальних служб.

Також опитані вважають за необхідне популяризувати офіційну назву площі (через появу в її оформленні національної символіки, відкриття постійно діючих виставок, зміну назви зупинки громадського транспорту).

Нагальною потребою для формування публічного простору видається збільшення кількості та інтенсивності проведення на площі соціально значущих заходів, як розважального плану, так і таких, які би сприяли розвитку громадської активності та зростанню рівня патріотизму населення, налагодженню діалогу між громадою і владою.

Список використаної літератури

1. Гайкова Л. В. Потребительское зонирование при формировании городских общественных пространств [Электронный ресурс] / Л. В. Гайкова // Академический вестник УралНИИпроект РААСН. – 2013. – № 4. – С. 33–38. - Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/potrebitelskoe-zonirovanie-pri-formirovanii-gorodskih-obshchestvennyh-prostranstv>; Gaykova L. V. Potrebiteľskoe zonirovanie pri formirovanii gorodskikh obshchestvennykh prostranstv [Elektronnyy resurs] / L. V. Gaykova // Akademicheskiiy vestnik UralNIIProekt RAASN. – 2013. – № 4. – S. 33–38. – Rezhim dostupa : <http://cyberleninka.ru/article/n/potrebitelskoe-zonirovanie-pri-formirovanii-gorodskih-obshchestvennyh-prostranstv>
2. Паченков О. Публичное пространство города [Электронный ресурс] / О. Паченков // Новое литературное обозрение. – 2012. – № 117. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>; Pachenkov O. Publichnoe prostranstvo goroda [Elektronnyy resurs] / O. Pachenkov // Novoe literaturnoe obozrenie. – 2012. – № 117. – Rezhim dostupa : <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>

3. Пучков М. В. Город и горожане: общественные пространства как модератор поведения людей [Электронный ресурс] / М. В. Пучков // Архитектон: известия вузов. – 2014. – № 45. – С. 34–33. – Режим доступа : http://archvuz.ru/2014_1/4; Puchkov M. V. Gorod i gorozhane: obshchestvennye prostranstva kak moderator povedeniya lyudey [Elektronnyy resurs] / M. V. Puchkov // Arkhitekton: izvestiya vuzov. – 2014. – № 45. – S. 34–33. – Rezhim dostupa : http://archvuz.ru/2014_1/4.

4. Серикжанова С. С. Публичное пространство в современном городе [Электронный ресурс] / С. С. Серикжанова // Глобальные вызовы и современные тренды развития высшего образования. – 2012. – С. 88–93. – Режим доступа : <http://articlekz.com/article/10959>; Serikzhanova S. S. Publichnoe prostranstvo v sovremennom gorode [Elektronnyy resurs] / S. S. Serikzhanova // Globalnye vyzovy i sovremennye trendy razvitiya vysshego obrazovaniya. – 2012. – S. 88–93. – Rezhim dostupa : <http://articlekz.com/article/10959>.

5. Скок Н. С. Ефективності функціонування публічного простору (на прикладі площі Незалежності м. Маріуполь): звіт за результатами соціологічного дослідження / Н. С. Скок, Н. О. Никифорова. – Маріуполь : ДонДУУ, 2015 ; Skok N. S. Efektyvnosti funktsionuvannya publichnoho prostoru (na prykladi ploshchi Nezalezhnosti m. Mariupol): zvit za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia / N. S. Skok, N. O. Nykyforenko. – Mariupol : DonDUU, 2015

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015

N. Skok

FORMATION SOCIO SPACE MARIUPOL CITY: PROBLEMS AND PROSPECTS OPINION BY RESIDENTS

In today's society faces huge problems of social interaction. The implementation of a significant part of the needs of people occurs in the context of social contacts in the urban public spaces. Today, cities are seeing a general trend of degradation of parks, squares. For the comfort of life of residents of the city must be a public space.

The article considers the condition, functionality, problems and prospects of development of the public space of the city of Mariupol on the results of sociological research.

Independence Square of Illichivsk district of Mariupol has attractive qualities for activating the social life, but today its potential to meet the social and cultural needs of the residents underutilized. This is due to the low level of grooming and the lack of socially significant events that take place there.

Important for the functioning of the public space is the social interaction of people. Should contribute to this public event. Most respondents said insufficient number of public events that are happening there. The potential of areas for the development of public activity is almost never used. Public shares, meetings with representatives of government, public associations, political parties, there is almost there.

Significant for the public space is its name, which must contain its concept and the corresponding registration. Making the Independence Square, in the opinion of respondents, does not correspond to its name.

In the current difficult conditions to organize social space is of great importance socially responsible citizens. The level of social responsibility of the residents for landscaping, they are available for public and volunteer activities based on the results of

sociological research was low. The main responsibility for the area residents have placed on local authorities.

Based on the results of the study can make suggestions that will contribute to the reconstruction of public space. First of all, it should be to modernize the Independence Square, taking into account the wishes of the inhabitants of the above, to promote the official name of the area.

Necessary for the formation of a public space is the modernization of the Independence Square, the popularization of its official name, the increase in the number and intensity of socially significant events that would promote the development of social activity and an increase in the level of patriotism of the population, the dialogue between society and the authorities.

Key words: *public space, social interaction, reconstruction of public space, the social responsibility of the residents.*

УДК 316.28:316.723

Б. В. Слющинський

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОСТІ

У статті досліджуються теоретико-методологічні засади міжкультурної комунікації в історично-соціологічному аспекті. Розглянуті питання хронології вивчення міжкультурної комунікації як соціального феномена. В результаті чинного дослідження визначені основні етапи розвитку комунікації, яка є механізмом об'єднання різних культур у межах однієї великої культури, культури народів світу.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, соціальний феномен, культура, дискурс, соціальна еволюція.*

Комунікація – явище складне і універсальне, її зміст і форми є предметом дослідження багатьох наук соціально-гуманітарного, природно-наукового і технічного циклів. Поняття комунікація може вживатись як у широкому значенні (універсальному), так і більш вузькому (наприклад, технічна, біологічна, соціальна).

«Комунікація (від лат. communicatio – зв'язок, повідомлення) – спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших» [1, с. 543]. «Комунікація масова (від лат. communication – повідомлення, передача; communicare – радитися) – соціокультурна взаємодія в масштабах суспільства через розповсюдження та обмін інформацією за допомогою технічно обладнаних мас-медіа (преси, радіо, телебачення, відеосистем, кіно). Стан комунікації (масової) – один із фундаментальних чинників сучасних суспільств, який може розширюватися у глобальних масштабах, цементуючи цілісність усієї людської спільноти» [2, с. 244]. «Комунікація міжкультурна – це соціокультурна взаємодія, яка акумулює інформацію про процеси комунікації між різними культурними уявленнями, поглядами, логіками, тлумаченнями, розуміннями в даному соціумі, у тому числі в контексті сприймання іншої, «чужої» культури, що в цілому обумовлює рівень загальної культури даного суспільства, від якого залежать зв'язки і відносини різних соціальних суб'єктів (окремих особистостей, малих і великих соціальних груп)» [3,

с. 12].

На нашу думку, міжкультурна комунікація виникає не тільки під час спілкування представників різних етнонаціональних угруповань, але й при спілкуванні двох індивідів, адже кожний індивід є представником певного «інституту» культури.

Актуальність і доцільність дослідження проблеми міжкультурної комунікації як соціального феномена зумовлені необхідністю подолання суперечностей:

– між потребою вивчення комунікативних процесів у специфічному полікультурному просторі, яким є українське Приазов'я, та недостатньою кількістю соціологічних праць з даної теми;

– між існуючими особливостями міжкультурної комунікації в українському Приазов'ї як способу обміну знаннями, ідеями, уявленнями, поняттями, емоціями тощо та комплексом загальних культурних цінностей і норм;

– між інформаційно-мовленнєвими тенденціями, аутостереотипними судженнями, етнокультурною своєрідністю, специфікою інтерпретації повідомлень та варіативністю комунікативних і статусних характеристик репрезентантів різних культурних середовищ;

– між процесами акультурації, декультурації, асиміляції, солідаризації, гібридизації та глобалізації, що сприяє з одного боку зростанню етнічної самосвідомості, яка є вагомим чинником відтворення самобутності існуючих етнічних спільностей, а з другого, – призводить до незворотних явищ: зникнення національних мов, традицій, звичаїв, появи змішаної мови («суржику»), що створює своєрідний «приазовський тип» суспільного етосу.

Слід зазначити, що світовою і вітчизняною соціологічною наукою різні теоретико-методологічні аспекти окресленої проблеми досліджуються досить активно. До неї звертались такі зарубіжні вчені, як: Г. Гофстеде, К. Казмір, К. Клакхон, Ф. Стродбек, Е. Стюарт, Дж. Трагер, Ф. Тромпенаарс, Е. Холл, та ін. У цілому їх дослідження були викликані проблемами глобального бізнесу (в різних країнах цей бізнес мусив використовувати місцевий персонал, який характеризувався своєрідною культурною компетентністю, а це ускладнювало діяльність транснаціональних компаній, тому останні почали вивчати і впроваджувати механізми міжкультурної комунікації).

Сучасні процеси глобалізації та демократизації загострили питання міжкультурної комунікації як на міжнародному рівні, так і у межах національних (багатонаціональних) держав.

Грунтовний фундамент для вивчення сучасних комунікацій становить теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, яка дає можливість зрозуміти принципові особливості міжкультурного спілкування. Свій внесок у висвітлення основ комунікаційних процесів, способів і засобів міжкультурної взаємодії здійснили російські дослідники – М. Василик, М. Вершинін, Т. Волошинова, В. Павлов, В. Петров, С. Гурієва та ін. Українські вчені – Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, Н. Костенко, М. Наумова, А. Ручка, Л. Скокова, В. Степаненко, М. Шульга та інші досліджують проблеми спілкування в багатонаціональному просторі сучасної України, етномовної диференціації, існуючих культурних ідентичностей тощо.

Звідси випливає і наукова проблема, яка відображає суперечність між досягнутим рівнем соціологічних знань про особливості міжкультурної комунікації в багатонаціональному соціумі та потребою побудови в ньому успішних міжкультурних відносин через комунікацію.

Метою даної статті є визначення міжкультурної комунікації як феномена соціального і його ролі у соціумі в період глобалізаційних перетворень.

Термін «комунікація» був введений у науковий обіг на початку ХХ ст., а початок безпосереднього дослідження міжкультурної комунікації відходить до другої половини ХХ ст., а саме, коли у 1954 р. з'являється книга американських вчених: антрополога Е. Холла (1914–2004) і соціолінгвіста Д. Трагера (1906–1992) «Культура як комунікація» (Culture as Communication) [4, с. 582]. Тут вперше використовувалось поняття «*міжкультурна комунікація*», яке повинне було відображати специфіку відносин між людьми, що належать до різних культур (широке тлумачення). У 1959 р. з'явилась нова праця Е. Холла «Німа мова» (The Silent Language), в якій автор розвивав свої ідеї і доводив тісний зв'язок культури з комунікацією. Він вважав, що «*комунікація – це культура, а культура – це комунікація*».

Після публікацій Холла з'явилися нові напрями вже усередині самої міжкультурної комунікації. Один із них очолили американські вчені К. Клакхон (1905–1960) та Ф. Стродбек (1919–2005), які запропонували свою методологію вивчення культур різних народів. На їх думку, основні відмінності культур можна встановити по відношенню індивідуальних культур до таких концептів, як оцінка людської природи, відношення людини до природи, відношення до концепту часу, оцінка активності/пасивності [5, с. 12–13]. З середини 60-х рр. проблеми міжкультурної комунікації починають цілеспрямовано вивчатися у Піттсбурзькому університеті США, вчені якого розробили поняття «*перцепція*» і «*перцептуальні системи*», розглядаючи їх у якості посередників між культурою і мисленням. Вони стверджували, що мова являє собою всього лише один із способів встановлення і підтримки подібного сприйняття членами певної культурної групи. У той же час американський вчений Е. Стюарт, продовжив розробку аксіологічної теорії культури Клакхона – Стродбека, акцентуючи свої наукові інтереси на проблемі взаємодії культур, а група психологів Іллірійського університету під керівництвом Г. Тріандіса займалась розробкою проблеми культурної асиміляції, яку вони розглядали через порівняння і співставлення різних локальних культур.

Засновниками іншого напрямку досліджень міжкультурної комунікації стали Л. Самовар і Р. Портер. У своїй праці «Intercultural Communication: A Reader» автори особливу увагу приділяють проблемі інтерпретації невербальної поведінки. При цьому вони виходили з тих обставин, що невербальні символи, котрі позитивно оцінюються і сприймаються однією культурою, можуть отримати негативну інтерпретацію і оцінку у носіїв іншої культури.

Отже, можна стверджувати, що в 1960-х рр. *міжкультурна комунікація* набуває статусу навчальної дисципліни в університетах США [4, с. 582]. У 1970-х роках з'явилися перші періодичні видання з міжкультурної проблематики: «The International and Intercultural Communication Annual» і «International Journal of Intercultural Relations», де обговорювались проблеми, пов'язані з комунікацією, культурою, мовою, різноманітними формами інтеракції, зокрема переговорами.

Термін «*міжкультурна комунікація*» у вузькому розумінні з'явився в літературі у 70-ті рр. ХХ ст. У підручнику Л. Самовара і Р. Портера наводиться визначення даного терміну. До цього часу сформувався і науковий напрям, логічною серцевиною якого стало вивчення комунікативних невдач та їх наслідків у ситуаціях міжкультурного спілкування. Пізніше це поняття поширилося на такі галузі як теорія перекладу, вивчення іноземних мов, порівняльна культурологія, контрастна прагматика тощо. До теперішнього часу, здебільшого, дослідження у межах міжкультурної комунікації зводяться до поведінки людей, що стикаються із проблемами, пов'язаними з відмінностями мов. Результатами цього стали описи культурної специфіки під час вираження та інтерпретації ситуативних мовних дій суб'єктів комунікації.

Розвиток теорії міжкультурної комунікації у США в 1960–1970 рр. був доповнений новими напрямками і аспектами дослідження. Одним з них стало вивчення питань адаптації до інокультурного середовища і проблеми культурного шоку. Дослідження процесу адаптації дозволило встановити: він характеризується *ейфорією*, що проявляється у захопленні новим культурним оточенням. Далі настає етап *фрустрації*, що супроводжується почуттям сумнівів і несприйняттям відмінностей в цінностях рідної і чужої культури.

Сучасні дослідники міжкультурної комунікації у США розвивають її у двох напрямках: міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія культур різних країн і народів і міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія субкультур у межах однієї великої культури. В нашій роботі ми будемо спиратися на другий: дослідження проблеми співіснування етнічних меншин і ствердження культурного плюралізму.

Якщо заглянемо у давнину, то побачимо, що у межах традиційного міфологічного світогляду, проблема людських відносин не виділялась як щось самостійне. Тільки у V ст. до н. е. софісти і Сократ почали розглядати проблему людини. Сократ вважав, що лише в діалозі вдається розкрити протиріччя у поглядах співбесідника через зіткнення різних точок зору на предмет, що обговорюється, для досягнення істини. Отже, діалектика Сократа співпадає з діалогом (діа-логос) [6, с. 238]. З цього можна зробити висновок, що діалог, який допомагає пізнанню навколишнього середовища, є необхідністю прояву людського розуму та співіснування людей, є саме *комунікацією*.

Платон, як і Сократ, протиставляє етику риториці. Його ставлення до риторики краще за все проявляється у діалозі «Горгій». Згідно Платону, тут риторика – засіб догідництва, підлабузництва тощо, але ритор – той, що необізнаний, має звичай показувати себе публічно більш переконливо, ніж справді обізнаний, граючи на почуттях і пристрастях натовпу. Така думка Платона дещо пом'якшена у «Федрі» у признанні права мистецтва дискурсу (риторики), якщо вона служить істині [4, с. 65]. Слід відзначити, що у Сократа і Платона сама філософська рефлексія виступила у формі діалогу, тобто інтелектуального спілкування (комунікації) людей.

Не можна оминати Аристотеля («Риторика»), Цицерона («Про оратора»), М. Квінтіліана («Про освіту оратора»). Вони зробили вагомий внесок у становлення і розвиток комунікативної теорії і практики. Але антична думка – це лише перші кроки на шляху до осмислення людської комунікації як соціального феномена.

За часів християнства суспільство продовжило свій шлях до визначення проблем особистості і людських відносин. Це період бурхливого розвитку самосвідомості особистості і дуже великих обмежень людського спілкування. Вищою цінністю було спілкування з Богом (М. Каган).

Середньовічні теоретики І. Севільський, Ю. Руфіній, Г. Херовоск та ін. спробували систематизувати знання з риторики. Відродження і Новий час приносять нове демістифіковане розуміння людського спілкування. У центрі уваги вже постає не Бог, а людина.

Слід зазначити, що більшість німецьких філософів була схильна до трактування і людського спілкування у категоріях суб'єкт-об'єктного зв'язку, а не суб'єкт-суб'єктного. В їх історичних побудовах (І. Фіхте, Новаліс), людське індивідуальне «Я» було настільки абсолютизоване, що інше «Я» по суті було позбавлене своєї суб'єктивності і ставало об'єктом серед об'єктів. У результаті цього, замість принципу діалогічності міжособистісної комунікації взяв гору принцип її монологічності.

Для Ф. Шлейєрмахера, представника німецького романтизму, спілкування між людьми – це в першу чергу спілкування між індивідами, рівними сторонами (суб'єкт-суб'єктні відносини). Він створив теорію розуміння (герменевтики). Шлейєрмахер

розглядав герменевтику як «мистецтво осягнення чужої індивідуальності», «іншого».

Знакову природу комунікації розглядала семіотика, яка виникла у XIX ст. Започаткована вона була в роботах німецького філософа-математика Г. Лейбніца наприкінці XVII ст., але основні принципи семіотики сформулював американський філософ і логік Ч. Пірс, котрий ввів і саме поняття «семіотика». На його думку, комунікація теж має знакову природу. У будь-якій комунікативній ситуації можна виділити три частини: знак (перший термін), у функції об'єкта (другий термін) і у відношенні до інтерпретатора (третій термін). Пірс вважав свою теорію знаків необхідною для дослідження комунікації.

Німецький філософ Ф. Ніцше стверджував, що мислення невід'ємне від мови, але мова спотворює реальність. Він доводив несумірність створеного категоріальною схемою мови образу світу зі справжнім світом, нездатність мови і мислення уявити знання незалежно від самої мови та мислення.

У XX ст. отримали подальшого розвитку ідеї семіотики і герменевтики, крім цього, велике місце проблемі людської комунікації відводиться в таких філософських напрямках, як екзистенціалізм, персоналізм, аналітична і лінгвістична філософія, діалогічна філософія тощо.

Предмет і мета філософських досліджень екзистенціалізму – внутрішній світ особистості, ізольованої від суспільства. Цю теорію можна назвати теорією некомунікабельності. Перш за все, екзистенціалізм – це філософія буття.

Дещо відмінна від позиції більшості екзистенціалістів точка зору німецького філософа К. Ясперса. На думку П. Гайденко, «світ Ясперса – світ комунікацій... живої повсякденної, безперервної комунікації людей, які вирішують за допомогою дискусій, суперечок, зіткнень точок зору і позицій наукові, політичні і соціальні проблеми; тільки шляхом вільної дискусії, розгорнутого і широкого зіткнення думок можуть вирішуватися найважливіші проблеми сучасної філософії» [7, с. 129]. Здатність людини до комунікації відрізняє її, на думку Ясперса, від всього іншого суцього, завдяки їй людина може віднайти самого себе, вона лежить в основі екзистенціальних відносин між людьми, як відносин між «Я» і «Ти». Таким чином, він вважає, що комунікація є універсальною умовою людського буття.

Персоналізм – теїстична тенденція у західній філософії. Вона стверджує, що особистість і її духовні цінності є вищим змістом земної цивілізації, а комунікація – спілкування, яке базується на взаєморозумінні, дискусії, що стає противагою доктрині суспільного договору, тому, що її учасники сприймають і усвідомлюють один одного тільки у світлі своїх взаємних обов'язків – абстрактно і безособисто. Тому *комунікація* – це взаємозалежність, протилежна договору, засновується на інтимних контактах і усвідомленій духовній спільності.

Філософський аналіз комунікації, який здійснюється в межах різних шкіл, поєднується з поняттям «дискурс» (діалог). У тлумаченні німецьких філософів Ю. Габермаса та К. Апеля, дискурс – форма комунікації, за якої зіштовхуються різні висловлювання, які явно або ні домагаються загальної значущості. На думку Ю. Габермаса, норми соціального життя і соціальної дії встановлюються у результаті «формально-прагматичного дискурсу», коли повинен перемогти «непримушений примус» з боку кращого аргументу. Отже, можна стверджувати, що по-різному розглядаючи комунікацію, всі сходяться на тому, що спілкування людей (особливо мовне) – це певна соціальна комунікативна дія, під час якої передається певна інформація, відображається певна позиція, погляди тощо, тобто відбувається певна передача чи сприйняття культури однієї людини – іншою.

Здатність спілкуватися у часі і просторі дуже поширилась завдяки винаходу

друку, електронного зв'язку (телеграфу, телефону, радіо) і засобів масової комунікації, а також механізації транспорту. Саме вони дозволяють посилювати повідомлення на великі відстані з великою швидкістю. Це має багато наслідків і не в останню чергу – підвищення здатності сучасної держави здійснювати соціальний контроль. Отже, до розуміння поняття «комунікація» можна віднести всю без винятку сукупність повідомлень, які вийшли з «рук» людини.

Слід зазначити, що на межі XVIII–XIX ст. в німецькій класичній філософії починає вироблятися категоріальний апарат, принципово важливий для побудови теорії комунікації («суб'єкт», «об'єкт»), де під «суб'єктом» розуміється людина у її активно-пізнавальному ставленні до оточуючого її світу – «об'єкту».

Вперше серйозно заговорили про комунікацію на VII Всесвітньому соціологічному конгресі у Варні (1970 р.), де комунікація розглядалася як «взаємодія суспільної думки і засобів масової комунікації в межах суспільства в цілому» [8, с. 37–85]. При цьому увага акцентувалася на процесах управління масовою комунікацією у сфері політики, ідеології та культури. Як вважали марксистки, головна функція *комунікації* – вплив на свідомість людей, надання цій свідомості бажаних властивостей, якостей, «наближенню її до ідеалу, який би відповідав політичним, культурним та ідеологічним нормам і цінностям соціалістичного суспільства». З цього, можна зробити висновок, що комунікація – могутній впливовий засіб. Вона феномен загальнолюдського спілкування, а, отже, володіє певною культурою і виконує у суспільстві певні «соціальні дії», «соціальні взаємовпливи», тобто певну «соціальну інженерію», за допомогою якої відбувається об'єднання членів суспільства у єдиний «соціальний організм».

По-різному підходили соціологи та мислителі до тлумачення феномену комунікації. Часто її описують у термінах соціального спілкування, соціального обміну чи соціальної взаємодії. Слід відзначити, що спільним тут є те, що соціологи мають на увазі символічні форми взаємозв'язку в суспільстві, тобто такі, що репрезентують циркулюючі у соціумі знання, цінності, норми, значення – письмові та аудіовізуальні тексти.

Отже, *комунікацію* можна визначити як фундаментальний стан сучасного суспільства, дзеркало культури спільноти, який відбиває сучасний соціальний світ. Саме такі образи соціального світу є водночас і змістом, і об'єктом взаємодії соціальних суб'єктів у комунікації.

Як стверджував американський вчений Г. Ласвелл, комунікація є певним актом, для якого необхідно уяснити: «Хто? Що говорить? На якому каналі? Кому? З яким ефектом?» Тобто найважливішим у теорії комунікації, на його думку, є «акт комунікації» [9, с. 131].

Активність і характер людського спілкування пов'язували і з природними та кліматичними умовами. Наприклад, відомий французький мислитель Ш. Монтеск'є (1689–1755) у праці «Дух законів» (1748) доводить, що в основі всіх людських відмінностей лежать природні фактори, які впливають на людську культуру, а отже і людські взаємини. Такої ж думки і німецький філософ Й. Гердер (1744–1803). У праці «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1792) він розглядає історію суспільства як закономірне продовження розвитку природи. Людина, на його думку, народжується природою, є вершиною і вінцем її. Тому основними елементами соціального прогресу є зовнішні і внутрішні фактори. Розвиток здібностей людини залежить від інших людей, від суспільства в цілому та його культури [10, с. 21–23].

Один із засновників чиказької школи, автор «класичної» соціально-екологічної теорії Р. Парк (1864–1944) вважає, що у суспільстві відбувається соціальна еволюція.

Вона проходить чотири стадії і будь-який соціальний організм переживає чотири відповідних укладу: екологічний, економічний, політичний і культурний. У міру просування до культурного укладу посилюються соціальні зв'язки (просторові, економічні, політичні, моральні) і суспільство досягає оптимальної «змагальної кооперації» і «згоди»; в дію вступає формула «суспільство як взаємодія». Міграція як колективна поведінка, утворює, за Парком, екологічний уклад суспільства. Економічний, політичний і культурний укладу в сукупності утворюють «організацію контролю» за допомогою економічних законів, прав, звичаїв, одним словом – «згоду» [11]. Таким чином, «змагальна кооперація» і «згода» створюють взаємодію у суспільстві, певну *міжкультурну комунікацію*, а міграційні процеси – колективну поведінку, яка, за Парком є екологічним укладом суспільства. Але суспільство, як складний організм, складається із певних соціальних груп та спільностей, що створюють соціальну організацію суспільної життєдіяльності індивідів. Між соціальними групами і спільностями відбуваються постійні взаємозв'язки, які виконують роль тих чинників, завдяки яким відбувається проникнення культури з однієї соціальної групи чи спільності в іншу. Тобто відбувається постійний процес акультурації і декультурації.

Дж. Морено (1890–1974) зазначав, що найбільш значними соціальними групами є соціальні спільності (емпірично фіксовані, реально існуючі об'єднання індивідів, які є відносно цілісністю), що може виступати як об'єкт соціального впливу. Вони володіють емерджентними властивостями, виникають у результаті об'єднання за певними характеристиками, не завжди притаманними окремим індивідам. Соціальні спільності різняться між собою за якісними типовими ознаками (національними, психологічними і т.д.) і за кількісними показниками (величиною).

Польський соціолог Я. Щепанський (1913–2003), пропонує виділяти два великих типи спільностей: природні, які існують в реальності (територіальні, соціальні), і номінальні (напр., спільність українських підприємців, фермерів і т.д.). Вказані спільності він ділить на фіксовані в соціальній системі, до яких відносяться класи, професійні групи, і нефіксовані (напр., рух зелених). Такий поділ, на нашу думку, дає можливість більш диференційовано підійти до тих факторів, які впливають на міжкультурну комунікацію як соціальне явище у багатонаціональному регіоні країни.

Як відомо, між індивідами під час комунікації виникають певні соціальні зв'язки (сукупність особливих залежностей одних соціальних об'єктів від інших, взаємні відносини, які об'єднують людей у відповідні спільності і свідчать про їх колективне існування), за яких відбуваються взаємовпливи. Основною формою соціального зв'язку є безпосередній контакт між людьми в тій або іншій первинній соціальній спільності (сім'я, група), який потім переростає в більш широкий опосередкований зв'язок людей, що складають великі соціальні об'єднання, в межах яких формуються почуття причетності до групи або внутрішньо-групової солідарності (нації, соціального класу, верстви, конфесії тощо).

Наявність соціальних зв'язків визначається відповідними факторами. Можна виділити три групи факторів:

- природно-біологічні задаються спадковими ознаками, тобто самим фактом народження людини, що визначає її етнічні, національні (расові) ознаки;
- психологічні, такі як почуття спільності з іншими людьми, що об'єднує людей у відповідні соціальні групи і спільності;
- соціально-інституційні, тобто спеціально створені (формальні, писані) правила, норми, які особливим чином регламентують соціальні зв'язки і відносини, визначаючи порядок дії соціальних об'єктів в межах соціального інституту і контролюючи їх.

Соціологи Г. Ласвелл і А. Кеплен, вважають, що основою, яка надає соціальним взаємодіям певного забарвлення та змісту і робить з них соціальні відносини, є *цінності* (цільові бажані події). Цінності слугують поштовхом, необхідною умовою будь-якого роду взаємодій, які забезпечують комунікативні зв'язки. Отже, соціальні цінності є ключем до розуміння практично всіх видів соціальних відносин взагалі, у тому числі і таких як *міжкультурна комунікація*. Але соціальні відносини залежать від поведінки кожного учасника міжкультурної комунікації, на яку впливає соціальний контроль, який на думку американських соціологів Е. Росса (1886–1951) і Р. Парка (1864–1944), забезпечує нормальне співвідношення між соціальними силами, очікуваннями, вимогами і людською природою і, наслідком цього стає «здоровий» соціальний порядок. Французький соціолог Р. Ліп'єр розглядав соціальний контроль як засіб, що забезпечує процес засвоєння індивідом цінностей і норм культури і як механізм передачі цих цінностей та норм від покоління до покоління.

Отже, можна сказати, що соціальний контроль є засобом саморегуляції суспільства, але він також впливає на міжкультурну комунікацію і створює *соціальний процес*, який відбувається між індивідами і соціальною групою та різними малими і великими соціальними групами.

Із всієї багатоманітності соціальних процесів Р. Парк і Е. Берджес у свій час виділили такі: кооперації, конкуренції (суперництва), пристосування, конфлікти, асиміляції, амальгамації. До них зазвичай приєднують два інших соціальні процеси, які проявляються лише в групах: підтримка кордонів і систематичні зв'язки.

Кооперація – узгоджені дії і досягнення спільної мети. Вона може відбуватися в діадах, малих та великих групах.

Конкуренція – це боротьба між індивідами, групами або суспільствами за володіння цінностями, запаси яких обмежені і нерівно поділені між індивідами або групами.

Пристосування – прийняття індивідом або групою культурних норм, цінностей і еталонів дій нового середовища, коли форми і цінності, засвоєні в старому середовищі, не ведуть до задоволення потреб, не створюють прийнятної поведінки. Процеси пристосування призводять до різних результатів, напр., до асиміляції або амальгамації, а також до створення відповідних «кордонів» між соціальними групами чи створення системи зв'язків.

Асиміляція – це процес взаємного культурного проникнення, через який особистість і групи приходять до культури, яку поділяють всі учасники процесу.

Амальгамація – біологічне змішування двох етнічних груп або народів, після чого вони стають однією групою або народом.

Підтримання кордонів – процес збереження формально чи неформально існуючих соціальних кордонів груп, які відділяють їх членів від всієї решти суспільства. Для багатьох груп такими кордонами може слугувати мова

(діалект, жаргон), уніформа (напр., лікарі тощо).

Створення системи зв'язків – процес, за допомогою якого елементи принаймні двох соціальних систем сполучаються таким чином, що в деякому відношенні і в деяких випадках вони виглядають як єдина система [11].

Все висловлене вище, викликає у соціальних групах певні *соціальні зміни*, які можуть або впливати на соціальний порядок позитивно, або викликати певні соціальні конфлікти. Соціальні зміни відбуваються під впливом різноманітних факторів, які мають місце у суспільстві, зокрема таких, як асиміляція, амальгамація, система кордонів та система зв'язків. Все це викликає відповідну реакцію суспільства, яка призводить до соціального руху.

Представник американської школи інтеракціоністів, автор соціології дій Р. Тернер у своїй праці «Колективна поведінка» (1919), визначає соціальний рух як «сукупність колективних дій, націлених на підтримку соціальних змін або підтримку опору соціальним змінам в суспільстві чи соціальній групі». Отже, *соціальний рух* – це масова колективна дія однієї або декількох соціальних груп, пов'язаних із забезпеченням групових або суспільних інтересів, задоволенням як матеріальних, так і духовних інтересів, які направлені на соціальні зміни або опір їм у конфліктній протидії з іншими соціальними групами. Таким чином, до соціальних рухів можна віднести екологічний, релігійний, феміністський, молодіжний, політичний, реформістський, опозиційний, національно-визвольний, емігрантський та ін. Сюди можна віднести і ті, які викликані міжкультурною комунікацією. Впливаючи на спільний культурний простір, у якому знаходяться різні міжнаціональні соціальні групи, які є водночас і різними за соціальним рівнем (статус, соціальна роль тощо), вони створюють певну соціальну дистанцію.

Соціальна дистанція – «поняття», яке характеризує ступінь близькості або відчуження соціальних груп. Вона сприяє або зближенню соціальних груп, або їхньому віддаленню, що гальмує міжкультурну комунікацію, створюючи певні соціальні кордони.

Залежно від типу суспільства формуються ті чи інші суспільні відносини, а отже, і суспільна *міжкультурна комунікація*. Досить цікаво ця проблема аналізується австрійським філософом К. Поппером (1902–1994) у праці «Відкрите суспільство та його вороги», де розглядаються принципи демократичної суспільної реконструкції, «поступової соціальної інженерії» на противагу «утопічній соціальній інженерії» [12, с. 144]. Відкрите суспільство, на його думку, сприяє більш вільному спілкуванню, а, отже, за таких умов виникає проблема чвар. Закрите суспільство не знало цієї проблеми.

Порушена проблема викликає певний інтерес для суспільства України, як багатонаціональної держави. Дослідники відзначають, що багатовікова етнічна різноманітність населення України стала, поряд з іншими чинниками, однією з головних складових формування особливостей національного менталітету українського народу – його світосприйняття, психології, культури, вірувань, традицій і звичок, зокрема культурної та релігійної толерантності, що допускає можливість інших переконань і систем цінностей.

Із здобуттям Україною незалежності всі етнічні спільноти, що мешкають на її території, стали інтегральними складовими багатонаціонального українського народу. Це, власне, етнічні українці, які дали державі свою назву, визначили в основному відповідно до території своєї чисельної переваги кордони України й становлять майже три чверті її населення, етнічні росіяни, представники багатьох інших національностей.

Визначальними рисами етнонаціонального розвитку України є, з одного боку, процеси етнічного відродження української нації та інших етнічних спільнот, утвердження їх як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з другого – їх інтеграція й формування поліетнічної української політичної нації. Важливою складовою цих процесів є інтенсифікація зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залучення їх до державотворчих процесів в Україні, а також взаємовпливи багатонаціональних культур етнічних груп та національностей, які проживають на території України. Яскравим прикладом цьому служить населення Приазов'я.

1. *Міжкультурна комунікація* була викликана практичними потребами післявоєнного світу, які підкріплені ідеологічно тим інтересом, який з початку ХХ ст.

формувався в інтелектуальному середовищі і суспільній свідомості в цілому по відношенню до так званих «екзотичних» культур та мов. Практично такі потреби виникли внаслідок бурхливого економічного розвитку багатьох країн та регіонів, революційних змін в технології. У результаті цього світ став значно меншим – щільність та інтенсивність тривалих контактів між представниками різних культур значно зросла. Окрім економіки, важливими зонами професійної і соціальної міжкультурної комунікації стали освіта, туризм, наука і, напевне, ефективна можливість «пізнання» різних культур за допомогою телебачення та мережі «Інтернет», що значно зблизила і змінила суть міжнародної комунікації.

2. Ці практичні потреби були підтримані змінами у суспільній свідомості, і у першу чергу постмодерністською відмовою від євроцентристських підходів в гуманітарних та суспільних науках. Визнання абсолютної цінності різновидів світових культур, відмова від колонізаторської культурної політики, усвідомлення загрози знищення великої кількості традиційних культур та мов привели до того, що відповідні дисципліни стали бурхливо розвиватися, спираючись на новий в історії людства феномен – інтерес народів світу одного до одного.

Дані висновки можна повністю застосувати до *міжкультурної комунікації* в багатонаціональному регіоні. На їх підставі, а також на підставі аналізу теоретико-методологічних засад, можна вивести основні риси, які характеризують специфіку *міжкультурної комунікації* у багатонаціональному регіоні:

– *міжкультурна комунікація* відбиває обумовлене сучасними суспільними відносинами (економічними, політичними, соціальними тощо) взаємне становище етнічних індивідів та їх груп;

– *міжкультурні соціальні зв'язки* проявляються у ставленні індивідів різних етнічних груп та цілих груп один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя;

– *результат спільної діяльності індивідів* різних етнічних груп, що проявляється в їх спілкуванні та взаємодії.

Як бачимо, багатоманітність комунікативних явищ привертає до себе увагу фахівців різних гуманітарних наук та інформаційних теорій. Саме на досягненнях цих наук ґрунтується сучасне знання про комунікацію, оскільки міжкультурна комунікація – явище соціальне, вона об'єднує не тільки представників різних етнокультур, але й створює взаємини між всіма мешканцями регіону, бо кожній людині притаманний свій рівень культури та свої культурні цінності та риси.

Отже, *міжкультурна комунікація* – досить складне соціокультурне явище, на яке впливає багато різних чинників, які постійно зазнають найрізноманітніших соціальних, політичних, економічних, національних, демографічних та інших змін. Тому дослідити її можна лише за умов системного підходу.

Список використаної літератури

1. Пустовіт Л. О. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта та ін. – Київ : Вид-во «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1018 с. ; Pustovit L. O. Slovnyk inshomovnykh sliv / L. O. Pustovit, O. I. Skopenko, H. M. Siuta ta in. – Kyiv : Vyd-vo «Dovira» UNVTs «Ridna mova», 2000. – 1018 s.

2. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / заг. ред. В. І. Воловича. – Київ : Український Центр духовної культури, 1998. – 736 с. ; Sotsiolohiia : korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk / zah. red. V. I. Volovycha. – Kyiv : Ukrainyskyi Tsentr dukhovnoi kultury, 1998. – 736 s.

3. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї / Б. В. Слющинський. – Київ : Аквілон-Плюс, 2008. – 496 с. ; Sliushchynskiy B. V. Mizhkulturna komunikatsiia v ukrainskomu Pryazovi / B. V. Sliushchynskiy. – Kyiv : Akvilon-Plus, 2008. – 496 s.
4. Основы теории коммуникации : учеб. / под ред. М. А. Василика. – Москва : Гардарики, 2003. – 615 с. ; Osnovy teorii kommunikatsii : ucheb. / pod red. M. A. Vasilika. – Moskva : Gardariki, 2003. – 615 s.
5. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – Москва : Высшая школа, 2005. – 310 с. ; Sadokhin A. P. Vvedenie v teoriyu mezhkulturnoy kommunikatsii / A. P. Sadokhin. – Moskva : Vysshaya shkola, 2005. – 310 s.
6. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон / А. Ф. Лосев. – Москва : Искусство, 1969. – 846 с. ; Losev A. F. Istoriya antichnoy estetiki. Sofisty. Sokrat. Platon / A. F. Losev. – Moskva : Iskusstvo, 1969. – 846 s.
7. Гайденко П. П. Человек и история в свете «философии коммуникации» К. Ясперса / П. П. Гайденко // Человек и его бытие как проблема современной философии. – Москва : Наука, 1978. – С. 129–131 ; Gaydenko P. P. Chelovek i istoriya v svete «filosofii kommunikatsii» K. Yaspersa / P. P. Gaydenko // Chelovek i ego bytie kak problema sovremennoy filosofii. – Moskva : Nauka, 1978. – S. 129–131.
8. Массовая информация в советском промышленном городе: опыт комплексного социологического исследования / под общ. ред. Б. А. Грушина, Л. А. О니кова. – Москва : Изд-во политической литературы, 1980. – 446 с. ; Massovaya informatsiya v sovetskom promyshlennom gorode: opyt kompleksnogo sotsiologicheskogo issledovaniya / pod obshch. red. B. A. Grushina, L. A. Onikova. – Moskva : Izd-vo politicheskoy literatury, 1980. – 446 s.
9. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. – Москва : Институт социо-образовательного Российского центра гуманитарного образования. Институт Социологии Российской АН, 2003. – 376 с. ; Nazarov M. M. Massovaya kommunikatsiya v sovremennom mire: metodologiya analiza i praktika issledovaniy / M. M. Nazarov. – Moskva : Institut sotsio-obrazovatel'nogo Rossiyskogo tsentra gumanitarnogo obrazovaniya. Institut Sotsiologii Rossiyskoy AN, 2003. – 376 s.
10. Піча В. М. Соціологія : навч. посіб. / В. М. Піча. – Київ : Каравела, 2000. – 248 с. ; Picha V. M. Sotsiologhiia : navch. posib. / V. M. Picha. – Kyiv : Karavela, 2000. – 248 s.
11. Park R. E. Introduction to the Science of Sociology / R. E. Park, E. W. Burgess. – Chicago : University of Chicago Press, 1924. – 734 p.
12. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : пер. з англ. О. Коваленка / К. Поппер. – Київ : Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с. ; Popper K. Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy : per. z anhl. O. Kovalenka / K. Popper. – Kyiv : Osnovy, 1994. – T. 1. – 444 s.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015

B. Slyuschynskiy

**THE INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A SOCIAL PHENOMENON:
FROM THE PAST TO THE PRESENT**

The article deals with theoretical and methodological foundations of the intercultural

communication in the historic-sociological aspect. The chronology of the intercultural communication study as a social phenomenon is studied. The key stages of the communication, which is a mechanism for bringing different cultures together into a great culture, the culture of the world, are determined in the present research.

According to our point of view, the intercultural communication occurs not only during the communication of different ethnic groups, but also in dealing between two different individuals, because each individual is a part of the proper «institute of Culture».

The relevance and feasibility of the study of the intercultural communication as a social phenomenon is based on the necessity to overcome some contradictions:

- between the necessity to study communication processes in specific multicultural space, which is Ukrainian Pryazov'ye and the lack of social researches articles on the subject;

- between the existing features of the intercultural communication in Ukrainian Pryazov'ye as a way of sharing knowledge, ideas, notions, concepts and emotions etc., as well as sharing the complex of common cultural values and norms;

- between the information and speech tendencies autostereotyped judgments, ethnocultural identity, specificity of message interpretation and variability of communication and status characteristics which are common to the representants of different cultural environments;

- between the processes of acculturation, deculturation, assimilation, solidarity, hybridization and globalization that promotes on the one hand the growth of the ethnic identity, which is a significant factor of reconstitution of the identity owned by the existing ethnic communities, and on the other - leads to some irreversible phenomena: the disappearance of national languages and traditions, customs, the emergence of mixed language («surzhyk»), creating a kind of «Azov type» of a social ethos.

The problem under consideration is interested for the society of Ukraine as a multinational state. The researchers note that the centuries-old ethnic diversity of the population of Ukraine was, among other factors, a main component to form features of the national mentality of the Ukrainians – their worldview, psychology, culture, beliefs, traditions and habits, including cultural and religious tolerance that allows different beliefs and value systems.

Consequently, the intercultural communication is a rather complex socio-cultural phenomenon, which is regularly influenced by many different factors which are constantly affected by a variety of social, political, economic, ethnic, demographic and other changes.

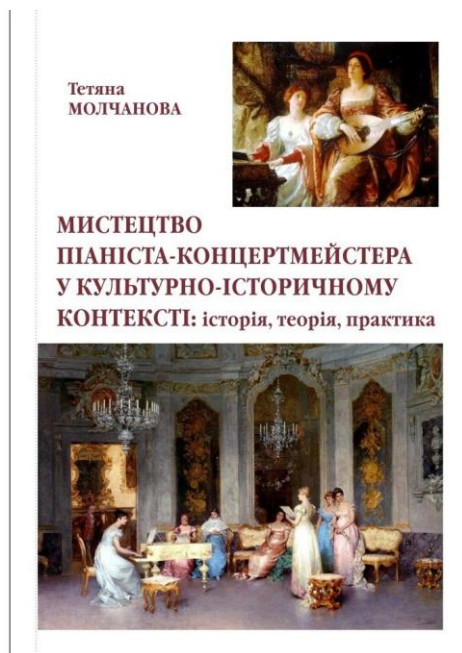
Key words: *intercultural communication, social phenomenon, culture, discourse, social evolution.*

УДК 786.207(045)

Ю. С. Сабадаш

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ:

Молчанова Т. О. Мистецтво піаніста-концертмейстера у культурно-історичному контексті: історія, теорія, практика : монографія. – Львів : Ліга Прес, 2015. – 558 [2] с.

Проаналізована монографія «Мистецтво піаніста-концертмейстера у культурно-історичному контексті: історія, теорія, практика» проф. Молчанової Т. О. Наголошено, що ця робота є першою спробою в українському музикознавстві комплексного дослідження історико-культурної генези фаху піаніста-концертмейстера та системи набуття знань і навичок його діяльності у різних напрямках. Зазначено, що у контексті сучасної орієнтації українського музикознавства, спрямованого на аналіз історичних процесів розвитку музичного мистецтва та перегляду усталених поглядів щодо сприйняття явищ професійної музичної традиції, обрання дослідницею теми монографії видається на часі.

Підкреслено беззаперечну наукову вартість і перспективність її використання як у курсах «Історії музики», «Історії фортепіанного мистецтва», «Основи концертмейстерської роботи», «Історії вокального мистецтва», «Культурології», відповідно їй у педагогічній та концертно-виконавській практиці, а висновки, сформульовані наприкінці монографії, є вагомим теоретичним підґрунтям для подальших досліджень, розробок стратегії інших виконавських керунків.

Зазначено, що вона стане у нагоді науковцям, студентам, працівникам культури, діячам мистецтв та є вагомим внеском у розвиток української культурології та сучасного музикознавства.

Як відомо, концертмейстерство – особливий різновид виконавської діяльності піаніста. Концертмейстер – це музикант, без якого не може обійтися жоден з виконавців. Оперний чи балетний спектакль, виступ хорового колективу чи будь-який музичний конкурс не можуть відбутися без попередньої співпраці з концертмейстером, його активної участі у виконавській інтерпретації твору. Він має володіти спеціальними фаховими якостями, пов'язаними з необхідністю розподіляти слухову та візуальну увагу на кілька об'єктів. Виконуючи свою партію, концертмейстер повинен бути у тісному контакті з солістом чи диригентом, орієнтуватися на їхню гру чи жест. Він має відчувати себе «оркестром», працюючи з оперно-симфонічними творами, частиною цілого – у дуеті з інструменталістами.

Проте і донині історія і теорія фаху концертмейстера залишається малодослідженою гілкою музикознавства. Склалася вельми парадоксальна ситуація:

мистецтво піаніста-концертмейстера, яке впродовж століть формувалося та закріплювалося у виконавській практиці, має свою специфіку, виконавські, педагогічні завдання, дістало найбільш широкого розповсюдження саме як фах, досі не отримало теоретичного обґрунтування у спеціальних наукових джерелах. Відсутні не лише фундаментальні праці, в яких проблема розглядалася б як цілісне історико-культурне явище, а й такі, де б розроблялася система набуття виконавських знань і навичок – дослідження системно-формуючої методології, кінцевим результатом якої є створення цільових засад підготовки музиканта цього керунку на принципах взаємозалежності та взаємозв'язку між рівнями розвитку. До того ж, нині не здійснено і чіткого дефініційного визначення фаху – спроби цього термінологічного формулювання знаходяться у стані розбіжності та суперечливості. Все зазначене вище визначає принципову актуальність теми дослідження.

Молчанова Т. О. зосередила свої наукові пошуки на осмисленні мистецтва концертмейстера як своєрідного різновиду виконавської діяльності. Та справедливо акцентує на тому, що цей фах є особливим різновидом спільного виконавства, яке базується на двох детермінантах – самоцінність як складова фахової довіри до себе з вільним самовисловлюванням кожного з виконавців дуету, та єдність загального музичного простору для обох, визначена дослідницею як «праця у взаємодії». Використовуючи джерелознавчий, історико-логічний, герменевтичний, аналітичний, ретроспективний та обсерваційний дослідницькі методи, у монографії відстежується еволюція формування концертмейстерського фаху від витоків до сьогодення, у цьому контексті здійснено аналіз становлення камерних вокальних та інструментальних жанрів, а також інструментарію та визначена їх роль у процесі функціонування мистецтва спільного музикування удвох; з'ясовано зміст деяких дефініційних визначень, надано чітких формулювань цього виконавського різновиду.

Досліджуючи коріння цього фаху, Молчанова Т. О. справедливо зауважує, що мистецтво спільного музикування існувало з давніх давен та було пов'язане зі стосунками людей у суспільстві, їх ролі та емоційної взаємодії, тому і його розвиток ставав наслідком цієї кореляції на всіх рівнях суспільно-політичних процесів, що відбувалися у соціумі. Його коріння сягають ще первісного устрою та вельми тривалий час воно залишалося мистецтвом синкретичним – музикант уособлював актора, співака, акомпаніатора, почасти ще й циркача, декламатора і танцівника. У добу Середньовіччя також ще не виникло фундаментальних для музичної культури визначень «музичний твір» і «музичне виконавство» – існувало лише сукупне поняття музики та музиканта – людини, яка творить це мистецтво у реальному звучанні. Та лишень з появою нотописьма, поступовим збагаченням оперного, камерно-вокального та камерно-інструментального репертуару, відкриттям навчальних музичних закладів, а також запровадженням курсу з виховання піаністів-акомпаніаторів (згодом – концертмейстерів) цей різновид діяльності піаніста став окремою важливою складовою виконавства. На сьогодні цей фах являє собою виконавський феномен, який впродовж багатьох століть гнучко фіксував трансформацію становлення та динаміку розвитку мистецтва спільного музикування, що еволюціонувало синхронно з безперервною зміною історичної структури музичної культури та з кожним еволюційним етапом оновлювало магістральний напрям, широту обріїв. Пройшовши нелегкий шлях самоствердження та спростування усталених поглядів щодо визначення «первинності-вторинності» участі музикантів у форматі спільного музикування, цей виконавський різновид сприяв появі такого спеціаліста як піаніст-концертмейстер та утвердженню пріоритетності фаху.

У першому розділі здійснено ґрунтовний аналіз джерелознавчої бази вивчення проблематики мистецтва спільного виконавства та, зокрема, піаніста-концертмейстера, процес теоретичного усвідомлення функцій супроводу у трактатах музикантів XV–XVIII ст., у працях і статтях провідних вітчизняних та іноземних музикознавців, виконавців і музикантів-практиків XIX–XXI ст. Водночас опрацьовані й джерела, в яких розглядаються практичні професійні питання виконавства на інструментах, з різними колективами, співпраця з якими входить у сферу діяльності концертмейстера.

У цьому розділі також впорядковано тезаурус термінології окресленого темою розвідки фаху концертмейстера, який охоплює поняття, терміни та визначення, і справедливо наголошено, що його перегляд має стояти на порядку денному не лише музикознавців, а й кожного виконавця, який бере участь у процесі спільної гри, що, відповідно, сприятиме грамотній лексичній комунікації.

Другий розділ присвячено аналізу історико-культурних процесів кожної епохи, що уможливорює осягнення циклічності етапів формування спільного виконавства. Саме у такому форматі простежено історичну еволюцію мистецтва спільної гри – від його витоків через відповідні етапи становлення та розвитку до сучасних різновидів концертмейстерського виконавства.

Третій розділ висвітлює аналіз історико-соціальних передумов визрівання мистецтва піаніста-аккомпаніатора в Україні XIX-поч. XX ст. Зазначено, що завдяки подвижницькій діяльності видатних українських аккомпаніаторів-концертмейстерів фах піаніста-концертмейстера набув статусу самостійної галузі виконавства та мав, відповідно, значний вплив на становлення та розвиток мистецтва спільного виконавства. У відповідній оптиці проаналізовано історію музичного життя й музичної освіти західного регіону України – Галичини як яскравого та самобутнього явища в українському культурному просторі.

Четвертий розділ розглядає вербальне і невербальне спілкування у фаховій співпраці «концертмейстер – соліст». У розділі проаналізовано творчу лабораторію концертмейстера та соліста, з'ясовано передумови їх творчої взаємодії та скерованості дій під час опрацювання твору. Водночас окреслені передумови та мотивації психології стосунків піаніста-концертмейстера і соліста на етапі співпраці. Адже саме психофізіологічні властивості концертмейстера мають великий вплив на регуляцію комунікативних контактів з солістом та його творчу адаптацію.

Представлена у п'ятому розділі методологія опанування комплексом навиків і знань базується на обґрунтованому технологічному аналізі усіх різновидів концертмейстерської роботи.

Не можна оминати увагою й цікавий ілюстративний матеріал, зібраний та оброблений дослідницею, який вдало гармонізує та умотивовує весь теоретичний матеріал (вміщено у додатках монографії).

Насамкінець хочеться знайти слова вдячності Т. О. Молчанової за підготовку такого цікавого видання. Розглядаючи розвідку, як перший досвід концептуального дослідження феномену піаніста-концертмейстера у соціокультурному контексті, слід підкреслити беззаперечну наукову вартість і перспективність її використання як у курсах «Історії музики», «Історії фортепіанного мистецтва», «Основи концертмейстерської роботи», «Історії вокального мистецтва», культурології, відповідно й у педагогічній та концертно-виконавській практиці. Зазначу, що висновки, сформульовані наприкінці монографії, є вагомим теоретичним підґрунтям для подальших досліджень, розробок стратегії інших виконавських керунків.

На нашу думку, монографія «Мистецтво піаніста-концертмейстера у культурно-історичному контексті: історія, теорія, практика» має очевидне практичне значення,

цікава, актуальна, вона стане у нагоді науковцям, студентам, працівникам культури, діячам мистецтв та є вагомим внеском у розвиток української культурології та сучасного музикознавства.

The Review of the Edition:

Molchanova T.O. The Art of the pianist-concertmaster in the culture-historical context: history, theory, practice: monograph. – Lviv: LigaPress, 2015. – 558 p.

There analyzed the monograph «The Art of the pianist-concertmaster in the cultural-historical context: history, theory, practice» by professor Molchanova T.O. There stressed that this work is a first attempt in Ukrainian musicology of a complex research of a historical and cultural origin of occupation of a pianist-concertmaster and the system of gaining knowledge and skills of his activity in different directions. There marked that in the context of a modern orientation of Ukrainian musicology, which is directed onto the analysis of historical processes of development of music art and the revision of the established views onto the perception of phenomena of professional music tradition, choosing the theme of the monograph is very up-to-date.

There underlined the undeniable scientific value and the availability while giving lectures in such courses as «The History of music», «The History of piano art», «The History of vocalic art», «Culture Studies», as well as in teaching practice and concert mastery, and conclusions which are formulated at the end of the monograph are theoretical background for further investigations, developing strategies of other mastery concertmasters.

There marked that it will be useful for scientists, students, cultural workers and is a considerable contribution into the development of Ukrainian culture studies and modern musicology.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Г. І. Батичко

КОНФЕРЕНЦІЯ – 2015: НОВИЙ ДИСКУРС ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Протягом останніх семи років проведення науково-практичної конференції на базі кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету стало вже доброю традицією. Започаткування цієї традиції було пов'язано з проведенням в 2009 році науково-практичної конференції регіонального рівня «Проблеми формування інформаційної культури особистості», учасниками якої стали студенти та молоді науковці Сходу України. На сьогодні щорічна конференція в м. Маріуполь, яка за цей час пройшла шлях від регіональної до Міжнародної, стала важливим елементом наукової комунікації, надала можливість окреслити найбільш важливі та болючі проблеми, провідною серед яких є стабілізація суспільного розвитку в нестабільному світі.

Не випадково, що в 2015 році відбувся своєрідний «ребрендинг» комунікативного заходу. Для обговорення була запропонована проблема сталого розвитку суспільства в інформаційно-культурному дискурсі: «Інформація і культура в забезпеченні сталого розвитку людства». Як свідчить кількість доповідей, заявлених на конференцію (сто п'ять), означений ракурс висвітлення проблеми сталого розвитку є актуальним, оскільки віддзеркалює нагальні потреби сьогодення.

З часу проголошення концепції сталого розвитку як такого, що «задовольняє вимогам сучасності, не ставлячи під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» (доповідь Брунтланд «Наше загальне майбутнє» 1987 року) пройшло вже майже 30 років, але концепція все ще лишається здебільшого теоретичною моделлю. Не випадково провідною тезою конференції ООН «Ріо плюс двадцять» (2012 рік), що була присвячена обговоренню проблеми сталого розвитку в контексті реалізації «Декларації Ріо» (підсумкового документу конференції ООН 1992 року, присвяченої оточуючому середовищу і розвитку так званій Саміт Землі) став вислів Президента Бразилії Ділми Ресейф: «Ціна бездіяльності сьогодні вища за ціну кроків в ім'я майбутнього».

Вкрай повільне просування шляхом створення моделі оптимального використання природних ресурсів є ознакою не сформованості світоглядної системи, онтологічної основи впровадження концепції сталого розвитку. Першочерговими завданнями сьогодення є створення балансу між потребами та свідомим обмеженням, як прояву відповідального ставлення особистості щодо спільного майбутнього, підвищення уваги дообґрунтованої й усвідомленої зміни ціннісних настанов, як на особистісному, так і на суспільному рівнях. Забезпечення сталого розвитку, як динамічного просування в окресленому спільними інтелектуальними зусиллями напрямку, вимагає підвищення уваги до культури, важливого чинника соціалізації

особистості, потужного механізму інтеграції та, врешті-решт, засобу міжпоколінної трансляції соціального досвіду. В цьому сенсі культура, як складна знакова система, може стати своєрідним особистим та суспільним захистом, оскільки створення ідеально-образної моделі світу дозволяє сприймати його як впорядковану і структуровану інформацію, що є передумовою для відчуття причетності кожного окремого індивіда до вирішення сьогоденних завдань, так званих викликів ХХІ століття. В цьому сенсі конференція за заявленою проблематикою має всі шанси стати важливим щорічним заходом, своєрідним майданчиком для обговорення і вироблення нових підходів до вирішення нагальних потреб, окреслення шляхів популяризації концепції сталого розвитку в молодіжному середовищі.

В конференції-2015 взяли участь понад 150 учасників, з них 5 докторів наук, професорів; 24 кандидати наук (в т.ч. 20 доцентів); докторанти, аспіранти, студенти як України, так і зарубіжжя (Польща, Білорусь, Італія, Болгарія).

В своєму вітальному слові на пленарному засіданні Яцек Курчевський, завідувач кафедри соціології та антропології звичаїв та права Варшавського університету,

професор Інституту прикладних суспільних наук, наголосив, що налагодження культурної комунікації, культивування енергії любові може стати єдиним виходом з кризової ситуації, особливо коли мова йде про поліетнічні регіони. Акцентування уваги саме на цій тезі надало початку конференції оптимістичного забарвлення, не зважаючи на українські реалії і «прифронтовий статус» м. Маріуполя.

На пленарному засіданні зі стендовими доповідями виступили п'ять учасників. В доповіді завідувача кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, доцента Батичко Г.І. була окреслена проблема сутності інформаційно-культурної складової концепції сталого розвитку людства. Аналізу механізмів пропаганди та контрпропаганди була присвячена доповідь доцента кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Пахоменка С.П. Проблемі застосування інформаційних технологій як засобу формування свідомості громади прсвятив виступ на пленарному засіданні голова громадської організації м. Маріуполь «Ініціативна група «Разом!». Особливості структурної своєрідності концепту «Соціокультурний світ» розглянув під час виступу докторант Житомирського державного університету доцент С. В. Янковський.

В доповіді аспіранта кафедри культурології та інформаційної діяльності Д. С. Вороніка була окреслена проблема візуалізації культурного героя на прикладі розвитку українського кінематографу останнього десятиліття.

Обговорення заявленої проблематики відбувалося в межах п'яти секцій («Проблеми впровадження стандартів сталого розвитку людства», «Традиції як чинник сталого розвитку суспільства», «Проблема модернізації документно-інформаційного забезпечення управління», «Мультимедійні комунікації в сучасному суспільстві», «Інформаційні чинники становлення громадського самоврядування»).

Серед науковців-початківців було проведено конкурс на кращу доповідь. Приємно зазначити, що серед переможців – студенти маріупольських вищів. Участь молодих науковців-початківців та досвідчених метрів створила передумови для формування нових завдань особистих досліджень, розширила коло проблем. За результатами роботи секцій видано збірку доповідей, ознайомитися з якими можна на офіційному сайті МДУ (mdu.in.ua), що пролонгує науковий діалог, отже і створює перспективи для подальших досліджень.

Серед найважливіших компетенцій, необхідних для успішного професійного становлення в ХХІ столітті: комунікація, мультикультурність і відкритість та вміння застосовувати інформаційні технології, що дозволяє системно підходити до вирішення проблем в умовах невизначеності. Всі ці компетенції неможливо сформувати протягом лише студіювання. Свідоме ставлення до траєкторії індивідуального розвитку, як частини суспільного життя, може стати запорукою не тільки індивідуальної успішності, а й забезпечити сталий розвиток людства в цілому. Саме тому проблема, що обговорювалася на конференції в м. Маріуполі, має величезні перспективи. Маю надію, що наступний рік окреслить нові дискурси її розгляду, а залучення до обговорення європейської наукової спільноти дозволить виробити ті підходи, що сприятимуть реалізації основних настанов сталого розвитку людства в інформаційно-культурній сфері.

УДК 93:929Свє(045)

Ю. М. Нікольченко, С. Є. Орехова

КРУГЛИЙ СТІЛ, ПРИСВЯЧЕНИЙ 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХЕОЛОГА, ІСТОРИКА, КРАЄЗНАВЦЯ І МУЗЕЄЗНАВЦЯ, ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК І.К. СВЄШНІКОВА

Аналізуються матеріали круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного українського археолога, історика, краєзнавця і музеєзнавця, доктора історичних наук І. К. Свєшнікова, який відбувся 19 жовтня 2015 р. на історичному факультеті Маріупольського державного університету. У засіданні круглого столу взяли участь викладачі і студенти університету, наукові працівники Маріупольського краєзнавчого музею, учні загальноосвітніх шкіл і журналісти Маріуполя.

Ключові слова: *Маріупольський державний університет, історичний факультет, круглий стіл, Ігор Кирилович Свєшніков, життя і творчий шлях вченого, археологія, історія, краєзнавство, музеєзнавство, наукова спадщина вченого.*

19 жовтня 2015 р. минуло сто років від дня народження відомого українського вченого – археолога, історика, краєзнавця і музеєзнавця, доктора історичних наук І. К. Свєшнікова. Його домінуючим науковим інтересом, як археолога, понад 45 років залишалася бронзова доба (III–II тис. н.е.) – один з найскладніших періодів давньої історії України.

Не випадково результати багаторічних розкопок об'єктів, залишених населенням кінця енеоліту – початку бронзової доби Передкарпаття, Поділля і Волині, що включали у себе питання господарської діяльності, суспільних відносин, вірувань і

зв'язків із сусідами, Ігор Кирилович вважав своїм вагомим внеском у пошук та з'ясування історичної істини [6].

Близько 200 опублікованих наукових праць І. К. Свешнікова складають його студії з проблем археології України доби енеоліту, бронзи, раннього залізного віку, давньоруського періоду та Нового часу [1; 2; 3; 7]. Разом з тим вони вирізняють його творчість серед інших археологів, істориків, краєзнавців, оскільки автор вибудовував свої дослідження на такому сутнісному, якісному, комплексному зрізі (від первісної археології України до історії українського козацтва), який мало практикувався і практикується науковцями. Йдеться, зокрема, про його прагнення пізнавати і оцінювати українську історію і культуру в органічному взаємозв'язку матеріальних і духовних чинників, взаємовпливів загальноєвропейських і регіональних ознак, неупередженої порівняльної оцінки цивілізацій та альтернатив їхнього історичного розвитку.

Багаторічні фундаментальні розкопки пам'яток різних хронологічних періодів вітчизняної археології проводились Ігорем Кириловичем паралельно з дослідженням поля Берестецької битви 1651 р., що увійшла в історію України як визначна подія Національно-визвольної війни 1648–1658 рр.

Роботи археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом І. К. Свешнікова з 1970 до 1990 рр. були першою в Україні блискучою практикою дослідити археологічними методами територію масштабної середньовічної битви [4].

Поруч із здобутками Ігоря Кириловича Свешнікова як вченого-археолога заслуговує на увагу його діяльність у краєзнавчому русі в Україні. Краєзнавчі і музеєзнавчі студії присутні на усіх етапах його наукової творчості і громадської діяльності [5].

І. К. Свешніков раптово помер 20 серпня 1995 р. під час дослідження території і об'єктів унікальної історико-архітектурної пам'ятки України XV–XVII ст. – Дубенського замку.

17 червня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 536-VIII «Про відзначення 100-річчя від дня народження Ігоря Свешнікова».

З нагоди ювілею видатного вченого 19 жовтня 2015 р. на історичному факультеті Маріупольського державного університету з ініціативи кафедри культурології та інформаційної діяльності відбулося засідання круглого столу, в якому взяли участь викладачі і студенти університету, наукові працівники Маріупольського краєзнавчого музею, учні загальноосвітніх шкіл і журналісти Маріуполя.

Учасників круглого столу привітали декан історичного факультету, доктор історичних наук, професор В. Ф. Лисак і завідувач кафедри історичних дисциплін, доктор історичних наук, професор В. М. Романцов. У своїх виступах вони звернули увагу учасників круглого столу, що науковий пошук чи не найкращою мірою репрезентує вищий навчальний заклад не лише стосовно якісної характеристики його професорсько-викладацького складу, але й створенні можливості для студентів розширяти свої знання на унікальному досвіді вітчизняних і зарубіжних науковців. Прикладом для студентів може слугувати великий особистий внесок І. К. Свешнікова у розвиток української археології, історії, краєзнавства і музеєзнавства та у підготовку в Україні високо професійних фахівців – істориків і археологів.

У режимі on-line директор Рівненського обласного краєзнавчого музею О. С. Булига виголосив вітання учасникам круглого столу від оргкомітету Наукової конференції та урочистих заходів у Рівненській області, присвячених ювілею вченого.

Багато цікавого, нового і повчального з тернистого життя і наукової спадщини вченого учасники круглого столу дізналися з доповідей, з якими виступили учасники круглого столу:

– Г. І. Батичко, кандидат з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності назвала свій виступ «І. К. Свешніков – вчений Божою милістю» і присвятила його аналізу наукової спадщини вченого;

– Ю. М. Нікольченко, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності, заслужений працівник культури України, який багато років не тільки особисто знав І. К. Свешнікова, а й працював з ним у багатьох археологічних експедиціях у Рівненській, Волинській і Львівській областях, розповів про життєвий шлях вченого та його значний внесок у розвиток вітчизняного краєзнавства і музеєзнавства;

– В. О. Забавін, старший викладач кафедри історичних дисциплін запинився на важливій проблемі у вітчизняній археології, якій І. К. Свешніков присвятив все своє наукове життя – бронзовому віку на теренах України;

– Л. І. Кучугура, завідувач відділу історії краю з давніх часів до 1917 р. Маріупольського краєзнавчого музею представила учасникам круглого столу свій виступ – «І. К. Свешніков – дослідник козацьких старожитностей України»;

– Ю. В. Рябуха, кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності присвятив свою розвідку результатам досліджень І. К. Свешніковим битви під Берестечком – визначної події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., яка відбулася 29 червня – 10 липня 1651 р. поблизу сіл Пляшева, Острів і Солонів сучасного Радивилівського району Рівненської області;

– Є. С. Горб, здобувач кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету ознайомив присутніх з унікальними результатами, здобутими І. К. Свешніковим у процесі дослідження поля Берестецької битви археологічними методами. Оригінальні речі учасників битви стали еталоном щодо визначення особливостей матеріальної і духовної культури різних верств населення України середини XVII ст.

С. Є. Орехова, кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності ознайомила учасників зібрання з ювілейними персоналізованими поштовими випусками. На виконання Постанови Верховної Ради України «Про відзначення 100-річчя з дня народження Ігоря Свешнікова» від 17 червня 2015 р. № 536–VIII Українським державним підприємством поштового зв'язку «Укрпошта» було введено до поштового обігу немаркований художній конверт, виконаний колективом художників Ради з питань випуску поштових марок та конвертів України. Формат конверта – С–6, наклад – 50 тис. примірників. Поштовий конверт, як унікальна пам'ятка для колекцій філателістів, прикрасив відбиток спеціального штемпеля до 100-річчя від дня народження І. К. Свешнікова.

Не залишились байдужими до ювілею вченого і колекціонери Львівського обласного товариства Асоціації філателістів України. Вони поширили державні випуски філателістичного матеріалу клубними випусками. Це – поштовий конверт «Козацька пошта», автор сюжету Андрій Пилух. На лицевому боці конверта розміщені: портрет І. К. Свешнікова, персоналізована поштова марка та відбитки штемпелів спеціального погашення. Тлом конверта слугує зображення комплексу пам'яток Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької

битви» у с. Пляшева Радивилівського р-н Рівненської обл. На зворотному боці конверта зображені: пам'ятний знак на честь українських козаків і селян – учасників Берестецької битви, встановлений у 1991 р. та кам'яний хрест на місці загибелі козаків 10 липня 1651 року. На конверті надруковані слова І. К. Свешнікова, що «Козацькі могили стали місцем вияву національної пам'яті про події 1651 року, шани, яку віддав народ загиблим у битві козакам і селянам, справжнім символом боротьби за волю народу». Ювілею І. К. Свешнікова присвячений аркуш поштових персоналізованих марок за проектом «Власна марка» – «Любіть Україну». Сюжет для поштового аркуша обрано не випадково: безкрайні простори, блакитне небо, широкі лани, грона червоної калини, соняшники та барвисті маки є символами України.

Презентація поштових випусків та спеціальні погашення персоналізованих марок урочисто відбулись 19 жовтня 2015 р. у Рівненському обласному краєзнавчому музеї під час проведення наукової конференції, присвяченої ювілею вченого.

Учасники круглого столу ознайомилися з фрагментами документального фільму рівненського журналіста О. Г. Бухала «Так було», присвяченого І. К. Свешнікову як блискучому досліднику історико-культурної спадщини українського козацтва.

Для учасників круглого столу була підготовлена книжкова виставка з особистої бібліотеки Ю. М. Нікольченка, що включала у себе унікальний науковий доробок І. К. Свешнікова та наукові і науково-популярні виданнями про життя і творчу діяльність видатного вітчизняного вченого.

Список використаної літератури

1. Життєвий та творчий шлях І. К. Свешнікова. До 90-річчя від дня народження видатного історика-археолога : зб. тез наук. конф. / сост. Л. Галабуз. – Рівне, 2005. – 96 с. ; *Zhyttievyyi ta tvorchyi shliakh I. K. Svieshnikova. Do 90-richchia vid dnia narodzhennia vydatnoho istoryka-arkheoloha* : zb. tez nauk. konf. / sost. L. Halabuz. – Rivne, 2005. – 96 s.

2. Ігор Кирилович Свешніков : до 80-річчя від дня народження / упор. І. Г. Пащук. – Рівне : Млинівська районна друкарня, 1995. – 38 с. ; *Ihor Kurylovych Svieshnikov : do 80-richchia vid dnia narodzhennia* / upor. I. H. Pashchuk. – Rivne : Mlynivska raionna drukarnia, 1995. – 38 s.

3. Нікольченко Ю. М. Археологічні та історико-краєзнавчі студії І.К. Свешнікова / Ю. М. Нікольченко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. – 2012. – Вип. 4–5. – С. 92–99 ; *Nikolchenko Yu. M. Arkheolohichni ta istoryko-kraieznavchi studii I.K. Svieshnikova* / Yu. M. Nikolchenko // *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istorii. Politolohii. – 2012. – Vyp. 4–5. – S. 92–99*

4. Свешніков І. К. Битва під Берестечком / І. К. Свешніков. – Львів : Слово, 1992 – 304 с. ; *Svieshnikov I. K. Vytva pid Berestechkom* / I. K. Svieshnikov. – Lviv : Slovo, 1992 – 304 s.

5. Свешніков І. К. Звенигород – краєзнавчий нарис / І. К. Свешніков. – Львів : Каменяр, 1987. – 47 с. ; *Svieshnikov I. K. Zvenyhorod – kraieznavchyi narys* / I. K. Svieshnikov. – Lviv : Kameniar, 1987. – 47 s.

6. Свешніков І. К. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III–на початку II тисячоліття до нашої ери / І. К. Свешніков. – Київ : Наукова думка, 1974. – 204 с. ; *Svieshnikov I. K. Istorii. naseleattia Prykarpattia, Podillia i Volyni v kintsi III–na rochatku II tysiacholittia do nashoi ery* / I. K. Svieshnikov. – Kyiv : Naukova dumka, 1974. – 204 s.

7. Юхимчук К. Ігор Кирилович Свешніков: нові штрихи до наукового портрета / К. Юхимчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. - 2014. – Вип. 50. – С. 244–255 ; Yukhymchuk K. Ihor Kyrylovych Svieshnikov: novi shtrykhy do naukovoho portreta / K. Yukhymchuk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii i istorychna. - 2014. – Vyp. 50. – S. 244–255

Y. M. Nikolchenko, S. E. Orekhova

A ROUND TABLE DEDICATED TO THE 100TH ANNIVERSARY FROM THE BIRTH OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN ARCHAEOLOGIST, HISTORIAN, ETHNOGRAPHER AND MOSESSAUR, DOCTOR OF HISTORICAL SCIENCES I.K. SVESHNIKOV

The author analyzes materials of the round table, dedicated to the 100th anniversary from the birth of the outstanding Ukrainian archaeologist, historian, ethnographer and moessaur, doctor of historical Sciences I. K. Sveshnikov, which took place on 19 October 2015 at the faculty of Mariupol state University. At the round table was attended by teachers and university students, scientific workers of the Mariupol Museum of local lore, students of secondary schools and journalists of Mariupol.

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ КАФЕДРИ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Напередодні Нового, 2016 року Маріуполя дісталася приємна звістка: наша колега, кандидат історичних наук, доцент С.Є.Орехова стала переможцем на V міжрегіональній філателістичній виставці «ФілЕкспоПермь 2015», яка проходила у місті Пермь в період з 7 по 20 грудня 2015 р і була посвячена 90-річчю пермської філателії.

Монографія «История Великой Отечественной Войны на почтовых марках СССР» була відзначена медаллю в ранзі «Золота».

Отримання цієї нагороди є закономірним підсумком багатьох років кропіткої і наполегливої роботи. На жаль, реалії сьогодення не дозволяють отримати цілком заслужену нагороду, але сподіваємося, що «нагорода знайде героя». Сьогодні ж ми можемо с гордістю привітати колегу и розмістити підтвердження її здобутків у вигляді.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФАНАСЬСВ ЮРІЙ ЛЬВОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри дизайну Київського університету ім.Б. Грінченка.

БАРНА НАТАЛІЯ ВІТАЛІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедрою менеджменту туризму, директор інституту філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

БАТИЧКО ГАЛИНА ІВАНІВНА – кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ВЕРГУН ДЕНИС ВОЛОДИМИРОВИЧ – аспірант кафедри соціальної філософії і філософії історії Центру гуманітарної освіти НАН України.

ВИТКАЛОВ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету.

ВИТКАЛОВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету.

ВОЛИНЕЦЬ ВІКТОРІЯ ОЛЕКСІЇВНА – аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв.

ВОРОНИК ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ – аспірант кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ВОРОПАЄВА ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, керівник науково-дослідної групи «Етнологія».

ДОБИНА ТЕТЯНА ГЕННАДІЇВНА – аспірант кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ЕМЕЛЬЯНОВА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології, філософії та соціології Маріупольського державного університету.

КИРИЛЕНКО КАТЕРИНА МИХАЙЛІВНА – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Київського національного університету культури і мистецтв.

КОЧИНА ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА – магістр з документознавства та інформаційної діяльності.

КУДЛАЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

МАЗІНА НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).

МАНЯКІНА ОЛЕНА САЛАВАТІВНА – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – заслужений працівник культури України, доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольський державний університет.

ОНИЩЕНКО ІРИНА ГРИГОРІВНА – доктор політичних наук, професор, професор кафедри менеджменту Національного університету харчових технологій.

ОРСХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ПЕТРОВА ІРИНА ВЛАДИСЛАВІВНА – доктор культурології, професор кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор, завідувач кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету.

СОВГІРА ТЕТЯНА ІГОРІВНА – аспірант кафедри мистецтвознавства Київського національного університету культури і мистецтв.

СКОК НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).

СЛЮЩІНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри політології, філософії та соціології Маріупольського державного університету.

СТАХІЄВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – аспірантка кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ЯКОВЛЕВ ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент, доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/index.php>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищепа

**ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У 1991–2010 РР.**

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст статті

.....

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rol starshynskykh rad u kadrovii politytsi Hetmanshchyny / V. N. Patlachuk // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2.

3.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__

В. Prishchepa

**MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH
OF VOLYN CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010**

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the

last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyse the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: *Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.*

Зразок

для авторів, що надсилають статті до редакції збірника наукових праць
«Вісник Маріупольського державного університету»

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патlachук Віталій Володимирович, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Янковский С. В. Фауст и фаустианский тип культуры в трансформациях социальной жизни: монография / Степан Владиславович Янковский. – Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 56 с.

В данной публикации автор обращается к образу Фауста в русской культуре. Уникальность образа Фауста в том, что он позволяет говорить о культуре с различных позиций: поэтических, политических, эстетических. Фаустианский тип культуры относится к методологическим установкам, позволяющим рассматривать историю человечества в перспективе цикличного видения. Цивилизационный процесс представлен срезом социокультурного взаимодействия: ретроспективным – ценностный обмен, интроспективным –

конструирование отличий, футуристическим – долгосрочное видение социокультурной динамики.

Макарова Е. А., Мойсейчук С.Б., Смагович И.Л. Организация концертно-зрелищной деятельности: пособие для работников культуры / Елена Александровна Макарова, Светлана Борисовна Мойсейчук, Ирина Леонидовна Смагович. – Минск: Змицер Колас, 2015. – 166 с.

Концертно-зрелищная деятельность – одна из важных составляющих функционирования социума, она обладает большой силой смыслового и эмоционального воздействия на личность. Многообразие видов и форм концертно-зрелищной деятельности, обусловленное общекультурными, познавательными, эстетическими, семейными и другими интересами создает широкие условия и возможности для

самореализации.

В пособии рассматриваются технологии профессиональной деятельности арт-менеджера. Предназначено для работников культуры, специалистов сферы социально-культурной деятельности и индустрии досуга.

Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Маріуполь, 04 листопада 2015 р. / Маріупольський державний університет; за заг. ред. Г. І. Батичко. – Маріуполь: МДУ, 2015. – 220 с.

Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з проблеми забезпечення сталого розвитку людства, яка відбулася 04 листопада 2015 року. Ключовою темою конференції стало виявлення ролі інформації та культури як ключових чинників, що здатні забезпечити стабільне функціонування суспільної моделі в умовах підвищених ризиків. До збірника увійшли тези

доповідей, присвячених дослідженню інформаційно-культурних процесів в різних дискурсах суспільного буття.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними проблемами науки та освіти.

История Великой Отечественной Войны на почтовых марках СССР / С. Е. Орехова, И. Н. Гридина, П. В. Добров – Донецк : Донбасс, 2014. – 454 стр., ил.

В монографии «История Великой Отечественной Войны на почтовых марках СССР» исследуется история Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. На основе исторических материалов и сведений, представленных на государственных почтовых марках, выпущенных в СССР в период с 1941 по 1991 гг.

В книге проиллюстрированы и описаны в хронологическом порядке введенные в почтовое обращение Министерством Связи СССР почтовые марки, которые стали своеобразной летописью Великой Отечественной войны.

Книга предназначена для тех., кто изучает историю Великой Отечественной войны, для специалистов в области филателии, а также для широкого круга читателей.

Вчений Божою милістю : зб. матеріалів круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного українського археолога, історика, краєзнавця і

музезнавця, доктора історичних наук І. К. Свешнікова, м. Маріуполь, 19 жовт. 2015 року / відп. за вип. Г. І. Батичко ; упоряд. Ю. М. Нікольченко, С. Є. Орехова, Ю. В. Рябуха. – Маріуполь : МДУ, 2015. – 56 с.

До збірника включені матеріали круглого столу, який відбувся 19 жовтня 2015 року на історичному факультеті Маріупольського державного університету, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного українського археолога, історика, краєзнавця і музезнавця, доктора історичних наук Ігоря Кириловича Свешнікова (1915–1995).

Для викладачів, студентів, археологів, істориків, краєзнавців, музезнавців, вчителів та всіх, кому не байдужі здобутки славетних дослідників історико-культурної спадщини України.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 10

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С.Є. Орехова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел: (0629)52-99-46, e-mail: e-mail: visnyk.mdu.cultura@ukr.net
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей

© МДУ, 2015